

ISSN 2522-1205 (Print)
ISSN 2522-1213 (Online)

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 76

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
2024

Вісник Львівського торговельно-економічного університету / [ред. кол.: Куцик П. О., Семак Б. Б. та ін.]. – Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2024. – Вип. 76. – 158 с. – (Економічні науки).

Збірник наукових праць

Випуск 76

Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна перейменовано у Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки.

Згідно з наказом МОН України № 1643 (Додаток 4) від 28.12.2019 вісник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії “Б”.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ від 7.06.2016 р. Серія КВ № 22161-12061 ПР.

Друкується за ухвалою Вченої ради Львівського торговельно-економічного університету.

Протокол № 10 від 6 березня 2024 року

Редакційна колегія:

Куцик Петро Олексійович, д.е.н., проф. (головний редактор);

Семак Богдан Богданович, д.е.н., проф. (заступник головного редактора);

Міценко Наталія Григорівна, д.е.н., проф. (заступник головного редактора);

Музичка Олександра Миронівна, к.е.н., доц. (відповідальний секретар);

Базиліук Володимир Богданович, д.е.н., проф.;

Васильців Тарас Григорович, д.е.н., проф.;

Виноградова Олена Володимирівна, д.е.н., проф.;

Воронко Роман Михайлович, д.е.н., проф.;

Князєва Тетяна В’ячеславівна, д.е.н., доц.;

Ковальчук Світлана Володимирівна, д.е.н., проф.;

Копиліук Оксана Іванівна, д.е.н., проф.;

Кореніук Петро Іванович, д.е.н., проф.;

Літвінов Олександр Сергійович, д.е.н., проф.;

Лопашук Інна Афанасіївна, к.е.н., доц.;

Лушак Руслан Любомирович, д.е.н., проф.;

Міщук Ігор Пилипович, д.е.н., проф.;

Поліщук Ірина Ігорівна, д.е.н., доц.;

Полякова Юлія Володимирівна, д.е.н., доц.;

Сафонов Юрій Миколайович, д.е.н., проф.;

Свидрук Ірена Ігорівна, д.е.н., проф.;

Трут Ольга Олексіївна, д.е.н., проф.;

Черкасова Світлана Василівна, д.е.н., проф.;

Хлуска Йоланта, *Dr hab.*, проф. (Республіка Польща);

Шавга Лариса Афанасіївна, д.е.н., проф. (Республіка Молдова);

Шимановська-Діанич Людмила Михайлівна, д.е.н., проф.

Відповідальний за випуск – д.е.н., проф. **Семак Б. Б.**

Видання індексується у наукометричних базах:

Ulrich’s Periodicals, Index Copernicus, Google Scholar, World Cat

DOI: 10.32782/2522-1205

DOI: 10.32782/2522-1205-2024-76

Електронна версія : <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-econom>

© Львівський торговельно-економічний університет,
2024

ЗМІСТ

Черкасова С. В., Бартко М. Т.

ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФІСКАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ПОДАТКІВ.....7

Іванюта П. В., Ємельянова Т. А.

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ПЛАНУВАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ПРОЦЕС
СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ.....16

Марценюк Р. А., Гринюк А. В.

ОБЛКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЦИФРОВОЇ
ЕКОНОМІКИ: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....23

Франів І. А., Хархаліс І. М.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛОГІСТИЧНИХ ЛАНЦЮГІВ.....34

Боднар І. Р.

ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....40

Білик Ю. С., Мардус Н. Ю.

ОБГРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ “ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ
МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ”.....51

Городня Т. А., Окопний А. М., Городня М. О.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СПОРТИВНОГО ПРОСТОРУ: ВПЛИВ
ВІЙСЬКОВИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ НА МІГРАЦІЮ СПОРТСМЕНІВ.....60

Козлова В. М.

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В ІННОВАЦІЙНИХ ЕКОСИСТЕМАХ.....66

Колянко О. В.

ФОРМУВАННЯ АНТИКРИЗОВОЇ ПРОГРАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА
ТА ЗАХОДІВ ЩОДО ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ.....75

Копич Р. І.

СИНЕРГІЯ ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ.....80

Олексин І. І.

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ АКТИВНІСТЮ В СИСТЕМІ
ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ.....88

Письменний В. В.

ВИКОРИСТАННЯ ГЕЙМІФІКАЦІЇ НАВЧАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ
АНТИКОРУПЦІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....99

Свидрук І. І., Сидорчук О. Г.

ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇЇ ВІДНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ.....105

Скаска О. І., Кут Д. М.

ЗАСТОСУВАННЯ НОВИХ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ЗАПАСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ
В УМОВАХ РИНКОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ.....119

Гаврилюк О. М.

МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРАРНОГО ЕКСПОРТУ В УМОВАХ
ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ.....125

Заяць Р. М.

ІНСТРУМЕНТИ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....131

Кравець О. В.

КОНТРОЛЬ ВНУТРІШНІХ ЛОГІСТИЧНИХ ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....138

Тарасенко А. Б.

СТРАТЕГІЯ МАЙБУТНЬОЇ УКРАЇНИ: ТРАЄКТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ.....146

Чік М. Ю., Воронко Р. М.

АСПЕКТИ ОБЛІКУ ПРЕДМЕТІВ ПРОКАТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....153

CONTENT

Cherkasova S. V., Bartko M. T.

VALUE ADDED TAX AS AN INSTRUMENT FOR ENSURING THE FISCAL
FUNCTION OF TAXES.....7

Ivanyuta P. V., Yemelianova T. A.

ECONOMIC CONTENT OF PLANNING AS AN IMPORTANT PROCESS
OF STRATEGIC MANAGEMENT.....16

Martseniuk R. A., Hryniuk A. V.

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT OF ACTIVITIES OF DIGITAL ECONOMY
ENTERPRISES: ORGANIZATIONAL ASPECT.....23

Franiv I. A., Kharkhalis I. M.

ACTUAL PROBLEMS OF LOGISTICS CHAINS.....34

Bodnar I. R.

INNOVATIVE ASPECTS OF ENTREPRENEURSHIP IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION.....40

Bilyk Yu. S., Mardus N. Yu.

SUBSTANTIATION OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT "FINANCIAL SUSTAINABILITY
OF LOCAL BUDGETS".....51

Horodnia T. A., Okopnyy A. M., Horodnia M. O.

TRANSFORMATION OF THE SPORTS SPACE: IMPACT OF MILITARY EVENTS IN UKRAINE
ON THE MIGRATION OF ATHLETES.....60

Kozlova V. M.

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN INNOVATIVE ECOSYSTEMS.....66

Kolyanko O. V.

DEVELOPMENT OF THE ANTI-CRISIS PROGRAM OF THE ENTERPRISE'S ACTIVITIES
AND MEASURES REGARDING ITS IMPLEMENTATION.....75

Kopych R. M.

SYNERGY OF BORDER REGIONS OF UKRAINE AND POLAND.....80

Oleksyn I. I.

MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY IN THE TRADE SERVICE SYSTEM.....88

Pysmennyi V. V.

USING GAMIFICATION OF LEARNING FOR THE FORMATION OF
THE ANTI-CORRUPTION OUTLOOK IN STUDENTS IN THE CONDITIONS
OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....99

Svydruk I. I., Sydorчук O. G.

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF SOCIAL SECURITY AND ITS RECOVERY IN UKRAINE.....105

Skasco O. I., Kut D. M.

APPLICATION OF NEW INVENTORY MANAGEMENT SYSTEMS AT ENTERPRISES
IN THE CONDITIONS OF MARKET INSTABILITY AND MILITARY CONFLICT.....119

Gavrulyk O. M.

MECHANISMS OF THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC AGRICULTURAL EXPORT
IN THE CONDITIONS OF CHALLENGES OF THE MODERN TIME.....125

Zayats R. M.

INSTRUMENTS FOR REGULATING MIGRATION PROCESSES IN THE CONDITIONS
OF DEEPENING EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE.....131

Kravets O. V.

CONTROL OF INTERNAL LOGISTICS COSTS AT THE ENTERPRISE.....138

Tarasenko A. B.

THE STRATEGY OF THE FUTURE OF UKRAINE: THE TRAJECTORY
OF ECONOMIC REVIVAL.....146

Chik M. Yu., Voronko R. M.

ASPECTS OF ACCOUNTING OF RENTAL ITEMS AT THE ENTERPRISE.....153

УДК 336.225

Черкасова С. В.,

svetlacher@i.ua, ORCID ID: 0000-0003-1956-4992, Researcher ID: F-5490-2019,

д.е.н., проф., професор кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу, м. Львів

Бартко М. Т.,

maria.bartko@ukr.net,

бакалавр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ПОДАТКІВ

Анотація. В статті розглянута сутність податку на додану вартість як основного інструмента забезпечення фіскальної функції податків. Зазначено основні особливості податку на додану вартість в Україні. Наголошено, що ПДВ виступає найважливішим непрямим податком, який виконує дві ключові функції: фіскальну щодо формування доходів бюджету і регулюючу, націлену на стимулювання економічного розвитку і зростання. Проаналізовано склад і структуру податкових надходжень в Україні за 2018-2022 рр. Визначено залежність надходжень досліджуваного податку до бюджету від рівня тіньової економіки. Виокремлені чинники, що спричинили зменшення частки ПДВ у доходах бюджету в 2022 р., серед яких: кризові явища в економіці, зумовлені військовою агресією, зміни в податковому законодавстві, у міжнародних торговельних відносинах та ін. На основі аналізу основних ставок податку в інших країнах визначено, що ставки в Україні не є найвищими. Дослідження особливостей податку на додану вартість показало, що основними проблемами в системі оподаткування ПДВ є: несвочасні виплати бюджетного відшкодування, нестабільність та незрозумілість нормативно-правового забезпечення, високі ставки податку, складний механізм стягнення податку, несприятливий податковий клімат. Потребує удосконалення адміністрування ПДВ, що дозволить позбутися негативного сприйняття цього податку у бізнес-середовищі. Важливо проводити постійну роз'яснювальну роботу серед платників податків, забезпечувати належний захист їх прав, включаючи право на отримання інформації та на апеляцію, підвищувати кваліфікацію працівників податкових органів. Відповідно до проведеного дослідження запропоновані шляхи покращення справляння ПДВ в Україні: належне інформування платників податку, встановлення диференційованих ставок ПДВ, вдосконалення механізму відшкодування ПДВ та системи штрафних санкцій за порушення порядку його справляння.

Ключові слова: податок на додану вартість, відшкодування ПДВ, податкові надходження, платники ПДВ, непрямі податки.

Cherkasova S. V.,

svetlacher@i.ua, ORCID ID: 0000-0003-1956-4992, Researcher ID: F-5490-2019,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finance, Economic Security, Banking and Insurance Business, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Bartko M. T.,

maria.bartko@ukr.net,

Bachelor's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

VALUE ADDED TAX AS AN INSTRUMENT FOR ENSURING THE FISCAL FUNCTION OF TAXES

Abstract. The article examines the essence of the value added tax (VAT) as the main tool for ensuring the fiscal function of taxes. The main features of value added tax in Ukraine are indicated. It is emphasized that VAT is the most important indirect tax, which performs two key functions: fiscal in relation to the formation of budget revenues and regulatory, aimed at promoting economic development and growth. The composition and structure of tax revenues in Ukraine for 2018-2022 were analyzed. The dependence of the revenues of the investigated tax to the budget on the level of the shadow economy is determined. The factors that caused a decrease in the share of VAT in budget revenues in 2022 are singled out, including: crisis phenomena in the economy caused by military aggression, changes in tax

legislation as well as in international trade relations, etc. Based on the analysis of the main tax rates in other countries, it was determined that the rates in Ukraine are not the highest. The study of the features of the value-added tax showed that the main problems in the VAT taxation system are: untimely payments of budget compensation, instability and ambiguity of regulatory and legal support, high tax rates, a complicated tax collection mechanism as well as an unfavorable tax climate. The administration of VAT needs to be improved, which will make it possible to get rid of the negative perception of this tax in the business environment. It is important to carry out constant explanatory work among taxpayers, to ensure proper protection of their rights, including the right to receive information and to appeal, to improve the qualifications of tax authorities. According to the conducted research, ways to improve VAT collection in Ukraine are proposed: proper informing of tax payers, establishment of differentiated VAT rates, improvement of the VAT refund mechanism and the system of fines for violation of the order of its collection.

Key words: value added tax, VAT refund, tax revenues, VAT payers, indirect taxes.

JEL Classification: M31

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-01>

Постановка проблеми. Оцінку фіскальної ефективності податкової політики держави можна провести, аналізуючи, наскільки повно і якісно бюджет фінансується за рахунок цієї політики через централізований грошовий фонд, яким є державний бюджет. У більшості країн прямі податки, зібрані від платників, не завжди достатні для забезпечення необхідного рівня доходів для бюджету.

Фіскальна ефективність непрямих податків виявляється у здатності держави ефективно збирати податки, раціонально використовувати зібрані кошти та розумно розподіляти бюджетні ресурси між різними галузями економіки для задоволення публічних потреб. Оцінка фіскальної ефективності непрямих податків базується на різних показниках, таких як їх відношення до ВВП, до доходів державного та місцевих бюджетів, до податкових надходжень у ці бюджети, та ін. Фактори, які впливають на фіскальну ефективність непрямих податків, включають розмір ставки податку, податкові пільги, рівень тіньової економіки, ефективність адміністрування податків, рівень платоспроможного попиту та його структуру.

Саме тому організаційна структура непрямого оподаткування має велике значення для держави. Такий підхід дозволяє їй збирати частину доходів від кінцевих споживачів через посередника – платника непрямого податку, збору або обов'язкового платежу. Це важливо, оскільки в сучасних умовах можливість збільшення податкових надходжень за рахунок введення нових податків або підвищення податкових ставок є обмеженою.

Знаходження способів підвищення фіскальної ефективності податку на додану вартість є актуальним завданням, адже така система оподаткування відіграє важливу роль у формуванні доходів бюджету і дозволяє ефективно спрямовувати кошти від кінцевого споживача до доходів бюджету через прозорий і дієвий механізм оподаткування споживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення особливостей організації справляння ПДВ в наукових колах приділяється достатня увага. Дослідження різних аспектів справляння

ПДВ містяться в роботах Синютки Н. Г., Курило О. Б., Подбурко О. Я. [3], Лободіної З., Кізіми А., Марущак Л. [4], Процько В. [5], Бойко Н. С. [7], Войтаник Д. М. [8] та ін. Усі вони вивчали особливості механізму справляння ПДВ в Україні, аналізували його фіскальну ефективність, порівнюючи з досвідом інших країн, та визначали шляхи покращення адміністрування цього податку.

Постановка завдання. Відповідно до обраного напряму дослідження поставлено завдання: визначити сутність податку на додану вартість як інструмента забезпечення фіскальної функції податків, дослідити тенденції його розвитку у вітчизняній практиці та запропонувати можливі шляхи його більш ефективного надходження до бюджету, спираючись на особливості функціонування його в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Податок на додану вартість (ПДВ) виступає як важливе джерело доходів для бюджету. Його фіскальна особливість полягає в тому, що завдяки широкій базі оподаткування цей податок менше піддається впливу коливань цін на сировину, матеріали та енергоресурси. Така унікальність відрізняє ПДВ від інших податків і підтверджується стійкою динамікою його частки в доходах бюджету. Поняття “фіскальної ефективності” в розгляді ПДВ враховує здатність даного податку забезпечувати стабільний потік доходів для бюджету та його значення у загальних фінансових показниках.

З такого погляду ПДВ є необхідною та важливою складовою податкової системи країни. Оскільки він виконує обидві ці ролі, будь-які зміни, пов'язані з його адмініструванням, повинні проводитися з великою обережністю й обдуманно, з урахуванням всіх можливих наслідків для держави та платників податку.

У табл. 1 представлені дані про структуру податкових надходжень у доходи Державного бюджету України за період із 2018 по 2022 рік. Видно, що в 2018 році податкові надходження становили 81,2% доходів бюджету, а в 2021 році ця частка зросла до 85,4%. Проте у 2022 році внаслідок ситуації в країні податкові надходження значно зменшилися і склали всього 57,9%.

Варто відзначити, що частка податку на додану вартість із вітчизняних товарів у доходах державного бюджету зростала з 8,3% у 2018 році до 13,4% у 2022 році. Це єдиний вид податку (крім рентної плати), надходження від якого збільшилися у 2022

році. Проте частка податку на додану вартість із імпортованих товарів скоротилася з 31,8% у 2018 р. до 15,1% у 2022 р.

Таблиця 1

Склад і структура податкових надходжень доходів Державного бюджету України за 2018-2022 рр. (млн грн)

№	Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2018 р.
1	Податки на доходи, податки на прибуток та збільшення ринкової вартості	188624,1	217040,4	225976,3	285307	245740	57115,9
2	<i>Частка, %</i>	20,3	21,7	21	22	16,6	-3,7
3	Податок на доходи фізичних осіб	91741,8	109954	117281,3	137555,2	130696,2	38954,4
4	<i>Частка, %</i>	9,9	11	10,9	10,6	8,6	-1,3
5	Податок на прибуток	96882,3	107086,3	108695	147751,7	115043,9	18161,6
6	<i>Частка, %</i>	10,4	10,7	10,1	11,4	7,8	-2,6
7	Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	45265,7	46746,9	52475,7	80749,4	75463,2	30197,5
8	<i>Частка, %</i>	4,9	4,7	4,9	6,2	5,1	0,2
9	Внутрішні податки на товари та послуги	493360,6	502048,1	538896,2	698940,4	509118	15757,4
10	<i>Частка, %</i>	53,2	50,3	50,08	53,9	34,5	-18,7
11	Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів	71143,8	69897,1	80449,3	82858,4	52859,3	-18285
12	<i>Частка, %</i>	7,7	7	7,5	6,4	3,6	-4,07
	Акцизний податок з ввезених в Україну підакцизних товарів	47708,6	53460,8	57846,9	79592,8	36180,9	-11528
13	<i>Частка, %</i>	5,1	5,4	5,4	6,1	2,5	-2,6
14	Податок на додану вартість із вітчизняних товарів	79130,9	88929,8	126487	155775	196380	117249
15	<i>Частка, %</i>	8,5	8,9	11,8	12	13,4	4,9
16	Податок на додану вартість із імпортованих товарів	295377,3	289760,4	274114	380714	223698	-71680
17	<i>Частка, %</i>	31,8	29	25,5	29,4	15,1	-16,7
18	Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	27076,6	30086	30460,5	38177,2	23131	-3945,6
19	<i>Частка, %</i>	2,9	3	2,8	2,9	1,6	-1,32
20	Ввізне мито	26560,4	29855,4	30203,2	36854,9	0	-26560
21	<i>Частка, %</i>	2,9	3	2,8	2,8	0	-2,9
22	Вивізне мито	516,2	230,6	257,3	1322,3	0	-516,2
23	<i>Частка, %</i>	0,06	0,02	0,02	0,1	0	-0,06
24	Збори на паливно-енергетичні ресурси	-6,2	-0,3	0,7	0,5	0	6,2
25	<i>Частка, %</i>	0	0	0	0	0	0
26	Інші податки та збори	-505,1	3855	3306,2	3916,5	3296,2	3801,3
27	Разом податкових надходжень	753815,6	799776	851116	1107091	856748	102932,8
28	Доходи державного бюджету	928108,3	998278,9	1076017	1296853	1477280	549171,2
29	<i>Частка податкових надходжень у доходах державного бюджету, %</i>	81,2	80,1	79,1	85,4	57,9	-23,3

Складено за даними: [1]

Протягом всього часу існування податку на додану вартість в Україні цей податок виявився надійним джерелом формування бюджетних доходів. ПДВ виступає як найважливіший непрямий податок, виконуючи дві ключові функції: фіскальну, тобто забезпечення значної частки доходів бюджету, і регулюючу, що сприяє стимулюванню економічного розвитку і зростанню.

Незважаючи на значний обсяг надходжень до бюджету від ПДВ і його велику частку в загальних податкових надходженнях, цей податок не розкриває свій повний потенціал через поширену тінюву економіку. За попередніми розрахунками Мінекономіки, рівень тінювої економіки у 2021 році становив 32% (рис. 1) від обсягу офіційного ВВП, що на 2 в.п. більше за показник 2020 року. Така ситуація призводить до погіршення показників ефективності податку.

Невелике збільшення рівня тінювої економіки відбулося через несподівані і різкі зростання світових цін на сировину, таку як енергоносії та сільськогосподарська продукція. Це спонукало

підприємців до скорочення ризиків із збереження лімітованих ресурсів при збільшенні витрат на виробництво. Протягом 2021 року періодичні карантинні обмеження стримували розвиток та відновлення більшості видів економічної діяльності, враховуючи регіональну епідемічну ситуацію. Однак ці обмеження, по суті, не створювали суттєвих перешкод для діяльності через кращу пристосованість до нових умов та використання цифрових технологій у виробництві, збуті та логістиці [2].

Застосування ПДВ має велике потенціальне значення, але через обмежену дійсну ставку ПДВ фіскальний потенціал податку знижується надто низько. Недостатньо висока реальна ставка ПДВ обмежує можливість збирання більшого обсягу податкових надходжень.

На рис. 2 відображено частку ПДВ у доходах державного бюджету за 2018-2022 рр., де можна побачити, що у 2022 році його частка суттєво зменшилася.

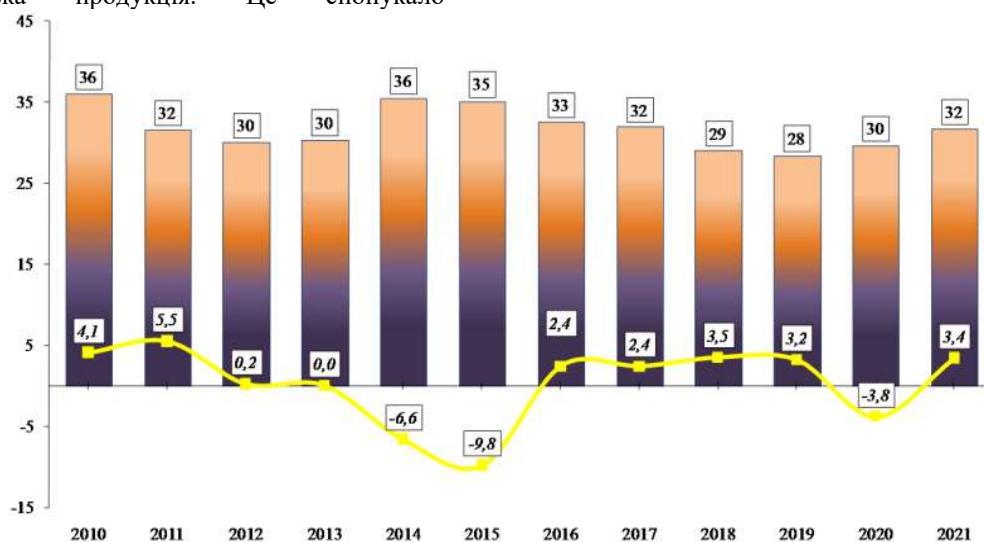

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тінювої економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року)

Складено за даними: [1]

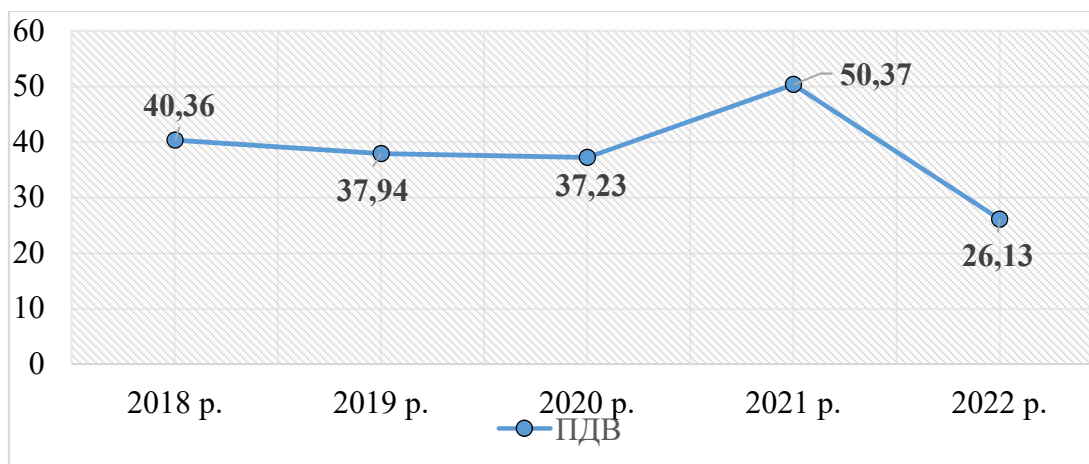

Рис. 2. Частка ПДВ у доходах державного бюджету за 2018-2022 рр., %

Складено за даними: [1]

Рис. 3. Кількість зареєстрованих платників податку на додану вартість станом на 01.05.2021 р.
Складено за даними: [3]

Зменшення надходжень ПДВ в Україні у 2022 році може бути пояснене кількома факторами:

1. Економічна ситуація: Зміни в економіці, такі як зростання цін на сировину та енергоносії, призвели до зменшення споживчого попиту та виробничої активності, що, в свою чергу, може зменшити обсяги товарів і послуг, які підлягають оподаткуванню ПДВ.

2. Економічні кризи: Найявніші кризи або фінансових труднощів призвели до зменшення обсягів виробництва й обороту товарів та послуг, що вплинуло на обсяги надходжень ПДВ.

3. Зміни в податковому законодавстві: Зміни в правилах оподаткування, такі як підвищення або зниження ставок ПДВ, вплинули на обсяги надходжень цього податку.

4. Боротьба з тіньовою економікою: Зусилля у боротьбі з тіньовою економікою призвели до зменшення незаконних схем ухилення від сплати ПДВ, але водночас це зменшує і обсяги надходжень ПДВ у казну.

5. Зовнішні фактори: Зміни в міжнародних торговельних відносинах і зовнішньоекономічні фактори також вплинули на обсяги імпорту й експорту товарів, що має вплив на надходження ПДВ.

Важливо враховувати, що обсяги надходжень ПДВ визначаються різними факторами, і зменшення може бути результатом комбінації цих факторів. Результати можуть відрізнятися залежно від країн і періодів часу.

Станом на 01.05.2021 зареєстровано платників ПДВ всього 15474 осіб, в т.ч.: юридичних – 13782 особи та фізичних – 1692 особи (в загальному за січень-квітень 2021 рік кількість платників

ПДВ зростає на 156 осіб, або на 1,02 % в порівнянні із початком 2021 року (15318) [3].

Наразі стандартна ставка ПДВ в Україні становила 20% (застосовувалися також знижені ставки 7% і 0%) і практично не перевищувала ставки ПДВ (VAT (Values Added Tax) and GST (Goods & Sales Tax) зарубіжних країн. Наприклад, за кордоном існують такі ставки:

- Австрії – стандартна ставка – 20% (використовуються для оподаткування окремих товарів і послуг ставки 13%, 10%, 0%);
- Бельгії – 21% (12%, 6%, 0%);
- Болгарії – 20% (9%, 0%);
- Канаді – федеральна ставка 5% (+ ставка провінцій, але загалом ставка не перевищує 15%);
- Хорватії – 25% (13%, 5%, 0%);
- Кіпрі – 19% (9%, 5%);
- Фінляндії – 24% (14%, 10%, 0%);
- Франції – 20% (10%, 5,5%, 2,1%, 0%);
- Німеччині – 19% (7%, 0%);
- Ісландії – 24% (11%);
- Ірландії – 23% (13,5%, 9%, 4,8%, 0%);
- Італії – 22% (10%, 5%, 4%, 0%);
- Польщі – 23% (5%, 8%, 0%);
- Іспанії – 21% (10%, 4%, 0%);
- Швеції – 25% (12%, 6%, 0%);
- Швейцарії – 7,7% (3,7%, 2,5%, 0%);
- Великобританії – 20% (5%, 0%) [4].

До воєнного стану в Україні існували такі ставки податку на додану вартість, що зображені на рис. 4.

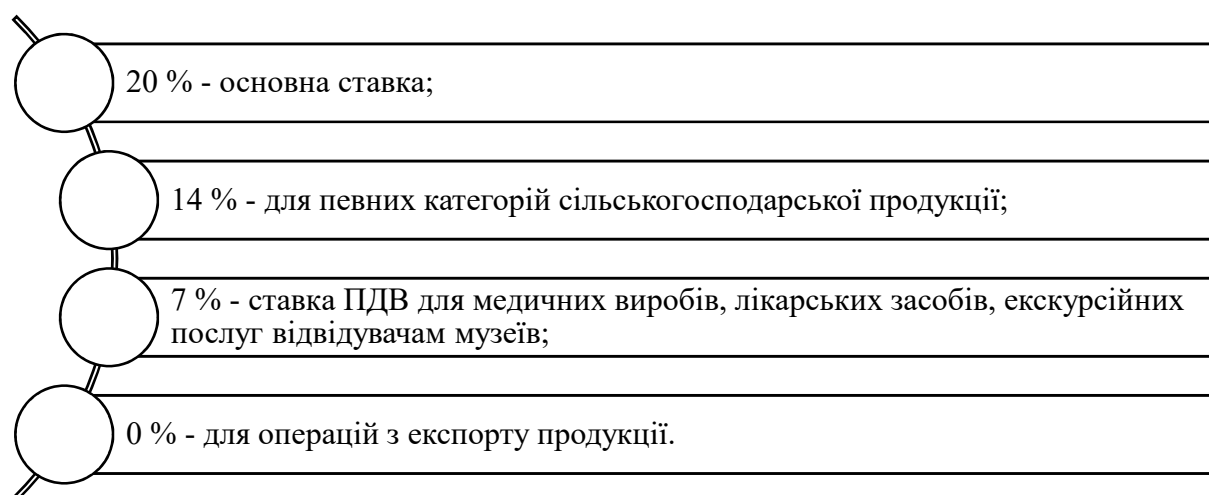

Рис. 4. Ставки ПДВ в Україні

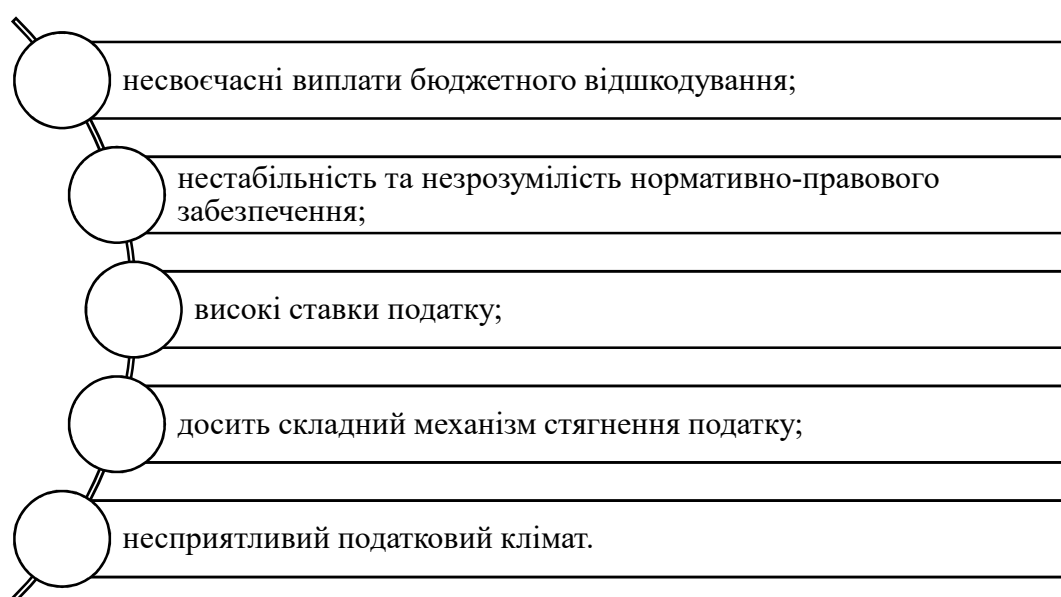

Рис. 5. Основні проблеми у системі оподаткування ПДВ в Україні

Слід зауважити: високі ставки податку не означають, що надходження збільшаться, вони можуть не стимулювати платників, а навпаки, стримувати економічну активність, ховаючи свою діяльність у “тінь”. На думку економістів, оптимальна ставка ПДВ має триматися в діапазоні 15-17 %.

Ефективна податкова система – це стабільність економіки держави, адже податки забезпечують надходження коштів до бюджету країн і задовольняють її потреби. У результаті аналізу кількості податків у різних країнах встановлено, що: в Україні законодавством визначено 11 податків та зборів: 7 з них державних та 4 місцевих, в Японії – 55 (25 державних та 30 місцевих), у Німеччині – 16, в Італії – 15, у Нідерландах – 9, у Великобританії, Португалії та Іспанії – 8, у Франції – 7 податків [5].

Після прийняття Податкового кодексу були внесені певні покращення в механізм справляння ПДВ, але багато питань залишилися невирішеними.

Серед проблем, пов’язаних із адмініструванням ПДВ, можна виділити негативне сприйняття цього

податку. Світовий досвід показує, що важливо проводити постійну роз’яснювальну роботу серед платників податків і підвищувати кваліфікацію працівників податкових органів. Також потрібно звертати увагу на захист прав платників, включаючи право на отримання інформації, право на апеляцію та ін.

Наша система оподаткування далека від ідеалу і потребує постійного вдосконалення для покращення надходження. Кожен вид оподаткування має певні проблеми, які потрібно аналізувати й шукати можливі шляхи вирішення. До головних проблем у системі оподаткування ПДВ в Україні відносять зображені на рис. 5.

З метою покращення та підтримки бізнесу в Україні, боротьби з корупцією та створення рівних умов для платників податку з 1 квітня 2017 року був впроваджений новий механізм автоматичного бюджетного відшкодування податку на додану вартість. Проте поняття бюджетного відшкодування ПДВ вже було відоме з 2015 року. Починаючи з

2015 року, платники мали право отримувати відшкодування ПДВ від бюджету.

Ця система автоматичного бюджетного відшкодування ПДВ була створена для того, щоб податкові органи могли автоматично та оперативіно повертати суми бюджетного відшкодування ПДВ, у ситуації якщо різниця між податковим зобов'язанням та податковим кредитом набуває від'ємного значення.

У першу чергу право на бюджетне відшкодування ПДВ мають підприємства, які застосовують нульову ставку ПДВ. Проте отримати відшкодування від держави не завжди є таким простим завданням, і навіть підприємства з від'ємними сумами ПДВ можуть не мати на це права.

На рисунку 6 наведено загальну суму бюджетного відшкодування ПДВ в Україні за період із 2015 по 2021 рік. Цей процес відзначається зростанням, і держава активно спрямовує зусилля на підтримку та стимулювання виплати ПДВ до бюджету. З початком повномасштабного вторгнення виплати бюджетного відшкодування припинилися.

Відсутність належного механізму виплати бюджетного відшкодування ПДВ створює нерівні умови для платників податку. Крім того, існують корупційні схеми, які дозволяють деяким платникам отримувати відшкодування шляхом обхідних методів. Замість того, щоб концентруватися на розвитку свого бізнесу, деякі суб'єкти господарювання витрачають час і ресурси на пошуки шляхів уникнення сплати податків. Це робить прогнозування

доходів бюджету складнішим, оскільки немає впевненості, чи будуть доходи зростати чи зменшуватися.

Один із прикладів – “податкова яма”. Підприємства реєструють податкові зобов'язання від інших підприємств, але насправді мають податковий борг і не сплачують податки. При цьому вони формують податковий кредит і подають заяви на бюджетне відшкодування ПДВ. Така практика створює значні втрати для бюджету.

Крім того, платники податку не завжди надають правдиву інформацію податковим органам. Наприклад, в одному регіоні виявили, що 15 компаній подали заявки на бюджетне відшкодування на велику суму, проте одне з підприємств, яке заявило про відшкодування більше 144 млрд грн, фактично не здійснює експортні операції.

Протягом січня – липня 2023 року до ДПС надійшло 66 234 скарги на 68 883 рішення контролюючих органів (податкових повідомлень-рішень, рішень про нарахування пені та накладення штрафу та рішень про застосування штрафних (фінансових) санкцій (далі – Рішення), вимог, постанов та інших рішень).

Так, за вказаний період розглянуто 5 282 скарг на 7 750 податкових повідомлень-рішень, рішень, вимог, постанов, з яких повністю та частково скасовано 2 211 на 6 799,6 млн гривень [6].

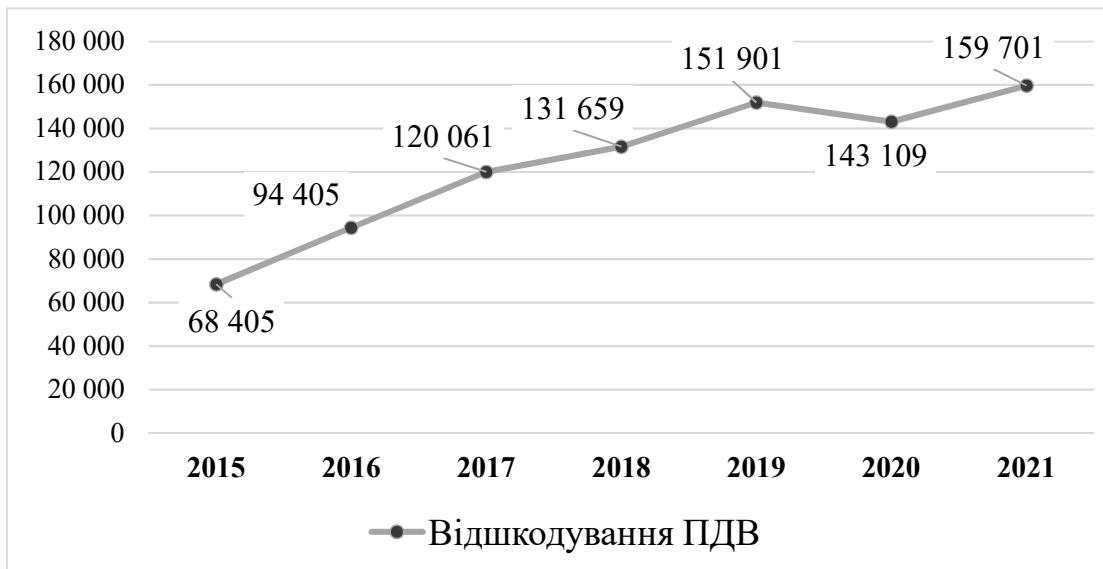

Рис. 6. Обсяги бюджетного відшкодування ПДВ в Україні за 2015-2021 рр., млрд грн
Складено за даними: [1]

Інформація щодо контрольної-перевірочної роботи податкових органів

№	Назва показника	3 початку року станом на			
		30.09.2022	31.10.2022	30.11.2022	31.12.2022
1.	Загальна сума донарахувань за актами планових та позапланових перевірок, яка підлягає погашенню, тис. грн	249 979	258 295	270 387	263 137
1.1.	у т.ч. планових перевірок	52 760	58 401	58 123	67 903
1.2.	у т.ч. позапланових перевірок	197 219	199 894	212 264	195 234
1.1.	юридичних осіб з питань правильності обчислення, повноти і своєчасності сплати податку на доходи фізичних осіб, військового збору та єдиного внеску на загальній системі оподаткування, тис. грн	175 000	176 923	190 331	171 589
1.2.	юридичних осіб на спрощеній системі оподаткування, тис. грн	-	-	-	-
1.3.	фізичних осіб (громадян та самозайнятих осіб з питань дотримання вимог податкового та іншого законодавства) на загальній системі оподаткування, тис. грн	74 980	81 372	80 056	91 548
1.4.	фізичних осіб на спрощеній системі оподаткування, тис. грн	-	-	-	-

Складено за даними: [6]

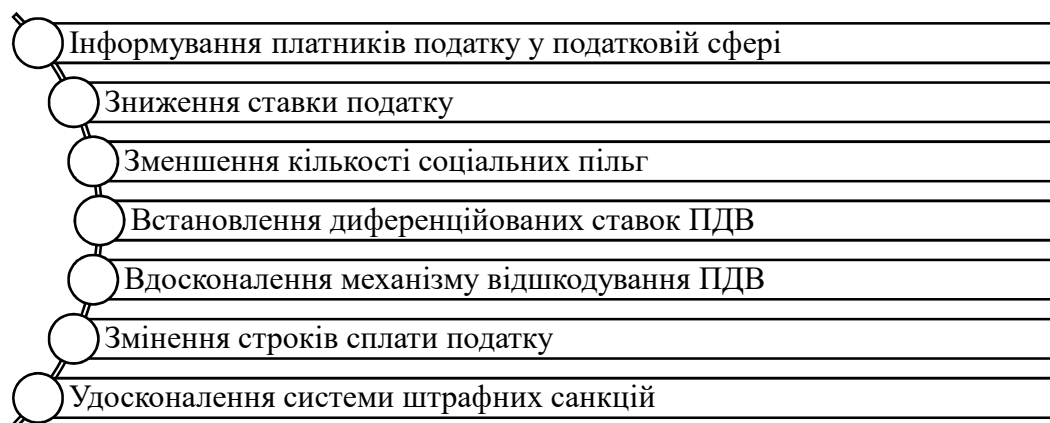

Рис. 7. Шляхи покращення справляння ПДВ в Україні

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Загалом ПДВ є важливим інструментом забезпечення фінансової стійкості бюджету, і його роль полягає в збиранні коштів для фінансування потреб держави та підтримки економічного розвитку.

На рис. 7 окреслено можливі шляхи покращення справляння ПДВ в Україні.

Багато нарікань при аналізі сучасної податкової політики зводяться до того, що вона спрямована лише на реалізацію фіскальної функції, тобто наповнення державного бюджету країни, при цьому значення стимулюючої функції зменшується. Проте в ідеалі податкова політика повинна бути побудована так, аби вона змогла забезпечувати надійну фінансову базу держави, стимулювати розвиток підприємництва, сприяти зростанню життєвого

рівня населення, а також відповідала міжнародному рівню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/>
2. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: me.gov.ua.
3. Синютка Н. Г., Курило О. Б., Побурко О. Я. Аналіз фіскальної ефективності системи електронного адміністрування ПДВ в Україні. *Електронне наукове видання "Ефективна економіка"*. 2020. №6. Національний університет "Львівська політехніка". URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2020/78.pdf.
4. Лободіна З., Кізіма А., Марущак Л. Оцінювання фіскальної та регулюючої ролі податку на додану вартість. *Галицький економічний вісник*.

2020. № 6 (67). https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.06.

5. Процько В. Характеристика податків України та країн світу. *Розвиток соціально-економічних систем в геоekonomічному просторі* : збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 15-16 грудня 2022 р.). Тернопіль : ФОП Паляниця В.А., 2022. 151 с. С. 131-133.

6. Державна податкова служба України. Інформація щодо оскаржень рішень. URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/vregulyuvannya-podatkovih/informatsiya-schodo-oskarjen-rishen/page2_

7. Бойко Н. С. ПДВ: механізм адміністрування та джерело наповнення бюджету : кваліфікаційна робота / Міністерство освіти і науки України. Поліський національний університет. Житомир, 2021. С. 35. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/12214/1/Boiko_NS_KR_072_2021.pdf_

8. Войтаник Д. М. Податок на додану вартість як фіскальний інструмент держави. *Збірник наукових праць студентів*. Львівський національний університет імені Івана Франка. Факультет управління фінансами та бізнесу. С. 91-94. Ст. 342.

9. Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua.

10. Бюджетне відшкодування ПДВ: коротко про головне. B24 – Інформаційний Бізнес Портал. URL: buh24.com.ua.

REFERENCES

1. Ofitsijnyj sajt Ministerstva finansiv Ukrainy, available at: <https://index.minfin.com.ua/>.

2. Ofitsijnyj sajt Ministerstva ekonomiky Ukrainy, available at: me.gov.ua.

3. Syniutka, N. H. Kurylo, O. V. and Poburko, O. Ya. (2020), Analiz fiskal'noi efektyvnosti systemy elektronnoho administruvannya PDV v Ukraini, *Elektronne naukove vydannia "Efektyvna*

ekonomika", №6, Natsional'nyj universytet "L'vivs'ka politekhnika", available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2020/78.pdf.

4. Lobodina Z., Kizyma A. and Maruschak L. (2020), Otsiniuvannia fiskal'noi ta rehuliuuchoi roli podatku na dodanu vartist', *Halyts'kyj ekonomichnyj visnyk*, № 6 (67). https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.06.

5. Prots'ko V. (2022), *Kharakterystyka podatkiv Ukrainy ta krain svitu. Rozvytok sotsial'no-ekonomichnykh system v heoekonomichnomu prostori* : zbirnyk tez dopovidej II Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Ternopil', 15-16 hrudnia 2022 r.), FOP Palianytsia V.A., Ternopil', 151 s., s. 131-133.

6. Derzhavna podatкова sluzhba Ukrainy. Informatsiia schodo oskarzhen' rishen', available at: https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/vregulyuvannya-podatkovih/informatsiya-schodo-oskarjen-rishen/page2_

7. Bojko, N. S. (2021), PDV: mekhanizm administruvannya ta dzherelo napovnennia biudzhetu : kvalifikatsijna robota / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Poliss'kyj natsional'nyj universytet. Zhytomyr. S. 35, available at: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/12214/1/Boiko_NS_KR_072_2021.pdf_

8. Vojtanyk, D. M. Podatok na dodanu vartist' iak fiskal'nyj instrument derzhavy. *Zbirnyk naukovykh prats' studentiv*. L'vivs'kyj natsional'nyj universytet imeni Ivana Franka. Fakul'tet upravlinnia finansamy ta biznesu. S. 91-94, st. 342.

9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, available at: ukrstat.gov.ua.

10. Biudzhетne vidshkoduvannya PDV: kortko pro holovne. B24 – Informatsijnyj Biznes Portal, available at: buh24.com.ua.

Стаття надійшла до редакції 09 січня 2024 року

УДК 658.5 : 65.014.1

Іванюта П. В.,

kafedra.managementvki@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1320-5473,

д. держ. упр., доц., професор кафедри менеджменту, маркетингу та підприємництва, Вінницький кооперативний інститут, м. Вінниця

Ємельянова Т. А.,

maljuta.1030@gmail.com,

магістр, Вінницький кооперативний інститут, м. Вінниця

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ПЛАНУВАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ПРОЦЕС СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

***Анотація.** Будь-яка діяльність підприємства з метою забезпечення її безперервності та стабільності підлягає плануванню, бо це дозволяє відповідно до визначених напрямків діяльності слідувати заздалегідь і чітко встановленому управлінцями курсу, якого дотримується операційний цикл. Бо саме планування дозволяє підприємству досягати намічених цілей, послідовно здійснюючи дії, застосовуючи засоби і витрачаючи ресурси, які є необхідними для економічної діяльності, протягом простору і часу здійснюється відтворення у вигляді матеріальних благ, тобто продукції, напрацювань щодо робіт і послуг. Бо з початку періоду підприємство під час ведення своєї діяльності опирається на заздалегідь складені управлінцями плани, які означають необхідні обсяги залучення сировини і матеріалів разом із комплектуючими, процеси експлуатації технологічних ліній чи механізмів разом із інструментами і пристосуваннями, послідовність виконання робіт і завдань, що після цього підлягають при закінченні відповідних термінів порівнянню і спостерігається виявлення ступеня їх виконання. Цим і пояснюється економічний зміст планування, що відображає грошовий еквівалент здійснення операційних циклів разом із фактичними результатами. Таким чином виникає фактичне значення досягнутого планування, під час чого реалізуються напрями подальшого розвитку підприємства на майбутню перспективу, що означає стратегічне управління. Бо саме при розробці стратегії під час планування майбутньої діяльності підприємства виявляються подальші перспективи його розвитку і зростання, забезпечуючи подальше існування. І звідси вимальовується роль планування у стратегічному управлінні на підприємстві через перебудування його операційного циклу, що свідчить про чітко виділені орієнтири з огляду на зовнішнє середовище і процеси, які там відбуваються. Обґрунтовано, що планування в стратегічному управлінні акумулює у собі широкі можливості для кожного підприємства та його структурних підрозділів з метою розширення, розвитку й удосконалення власної діяльності, де головними компонентами є нормування та виявлення відхилень.*

Ключові слова: планування, план, норми, нормативи, відхилення, стратегічне управління.

Ivanjuta P. V.,

kafedra.managementvki@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1320-5473,

Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Management, Marketing and Entrepreneurship, Vinnytsia Cooperative Institute, Vinnytsia

Yemelianova T. A.,

maljuta.1030@gmail.com,

Master's degree student, Vinnytsia Cooperative Institute, Vinnytsia

ECONOMIC CONTENT OF PLANNING AS AN IMPORTANT PROCESS OF STRATEGIC MANAGEMENT

***Abstract.** Any activity of the enterprise in order to ensure its continuity and stability is subject to planning, because it allows, according to the defined directions of activity, to follow the course clearly established by the managers in advance, which is followed by the operational cycle. Because it is planning that allows the enterprise to achieve its intended goals by consistently carrying out actions, applying means and spending resources that are necessary for economic activity, which over time and space is reproduced in the form of material goods, that is, products, work and services. Because when, from the beginning of the period, the enterprise relies on the plans made in advance by the managers, which mean the necessary volumes of raw materials and components, the processes of operation of*

technological lines or mechanisms together with tools and devices, the sequence of work and tasks that after which are subject to comparison and identification of the degree of their fulfillment at the end of the relevant terms. This explains the economic content of planning, which reflects the monetary equivalent of the implementation of operational cycles together with actual results. In this way, the actual meaning of the achieved planning arises, during which the directions of further development of the enterprise for the future perspective take place, which means strategic management. Because it is the development of the strategy during the planning of the future activities of the enterprise, where its further prospects for its development and growth are revealed, ensuring its continued existence. And from here, the role of planning in strategic management at the enterprise emerges through the restructuring of its operational cycle, which indicates clearly defined guidelines, looking at the external environment and the processes that take place there. It is well-founded that planning in strategic management accumulates wide opportunities for each enterprise and its structural divisions in order to expand, develop and improve its own activities, where the main components are standardization and detection of deviations.

Key words: planning, plan, norms, regulations, deviation, strategic management.

JEL Classification: L10, L22, M10, O20, O29

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-02>

Постановка проблеми. Сучасні мінливі умови зовнішнього середовища зумовлюють потребу у здійсненні процесу планування на підприємстві. У сучасних умовах господарювання порівняння фактичних даних із даними минулого (аналогічного) періоду є ознакою пасивного адміністративного підходу. Навіть існування ідеальної системи звітності не допоможе, якщо відсутній масштаб порівняння, який дозволяє визначити, позитивними чи негативними є результати діяльності. Саме тому система і методи управління на підприємстві ґрунтуються на плануванні, побудові планових показників, із якими порівнюються фактичні дані у встановлені звітні періоди.

Щоб заздалегідь визначати перспективи розвитку підприємства на подальші періоди, до планування ще й прикладається стратегічне управління, що дозволяє передбачати ті процеси, тенденції, явища, з якими в подальшому стикатиметься операційний цикл, який, безумовно, підлягатиме оновленню, осучасненню й удосконаленню з метою досягнення виробітку, заощадження ресурсів, поповнить асортиментні портфелі. І саме це в узагальненому вигляді планування у поєднанні зі стратегічним управлінням є прогнозом майбутнього, побудови активної моделі, бажаного та запланованого майбутнього фінансового стану підприємства з одночасною побудовою шляхів, встановлення засобів та строків досягнення цього стану, а також кінцевих меж запланованих дій. Адже головним чином відбувається орієнтація на чітко визначені цілі, які включають у себе проміжні результати разом із подальшими перспективами, внаслідок чого і відображаються види та обсяги внесених і розміщених ресурсів для досягнення очікуваних результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, що розглядали та досліджували процес планування на підприємстві, слід назвати А. Ф. Бурика, Г. Б. Веретенникову, О. А. Галича, М. О. Данилюка, В. Л. Диканя, Н. І. Михайлюка, М. Є. Сича та ін. Їх праці присвячені дослідженню проблем щодо управління виробничою системою

на підприємствах України. Але в подальшому потребують всезагального дослідження процеси планування на підприємстві, які мають відношення до його стратегічного управління. А саме: діяльності структурних підрозділів на підприємстві, план-фактного порівняння та врахування динаміки внесення витрат, оскільки там можливо виявити ті напрями і пріоритети, які застосовуються для стратегічного управління.

Постановка завдання. Полягає у вивченні та дослідженні процесів планування таким чином, щоб дослідити пов'язане з ним стратегічне управління стосовно операційного циклу підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. В загальному розумінні планування – це процес визначення (проектування) завдань на майбутнє, умов і засобів їх виконання. І звідси випливає, що планування – це комплексна сфера на підприємстві, яка включає у себе встановлення стратегічних та оперативних напрямів господарювання, обґрунтування узгоджених пропозицій в економічному і соціальному розвитку конкретно до його структурних підрозділів, спрямованих на задоволення попиту ринку й одержання максимально можливих прибутків.

Планування діяльності підприємства має два аспекти - зовнішній і внутрішній. Ці аспекти тісно пов'язані, але мають специфічні завдання й особливості, передусім на середніх і великих підприємствах із розвинутими структурними одиницями, які називаються підрозділами [3, с. 126]. Внутрішнє планування, хоча й органічно поєднане із зовнішнім, є більш ймовірним і значною мірою формалізованим, оскільки стосується роботи підрозділів, які утворюють єдину виробничу систему і мають між собою усталені технологічні зв'язки. Ця обставина дещо спрощує розроблення внутрішніх планів. Проте існує складна система внутрішньогосподарських зв'язків між основними підрозділами, основними і допоміжними, спостерігається вплив кон'юнктури ринку через зміну попиту на продукцію підприємства, цін на продукцію та фактори виробництва, тобто операційного циклу, висувуються високі вимоги до процесів планування [7, с. 358].

Встановлення обґрунтованих пропорцій в економічному і соціальному розвитку підприємства та його підрозділів здійснюється на основі пошуку ефективних видів діяльності з використанням рекомендацій наукових установ, норм і нормативів, місцевих умов і врахуванням досягнутого рівня виробництва. Без плану взагалі не може розвиватися будь-яке підприємство (рис. 1).

Крім цього, до вихідних даних для планування у стратегічному управлінні також слід віднести [5, 8]:

- показники досягнутого рівня фінансово-економічної діяльності та її аналіз за минулі періоди;
- рекомендації на основі науково-дослідних розробок;
- інвестиційне бюджетування за обсягами надходження і використання капіталовкладень;
- відомості про матеріально-технічне забезпечення і ліміти на ресурси;
- дані маркетингових досліджень щодо ринків збуту та тенденції їх розвитку.

Планування передбачає розробку на підприємстві перспективних, річних і оперативних планів (рис. 1). Зміст внутрішніх планів залежить від вибраної схеми внутрішнього економічного управління, від рівня відповідальності керівників структурних підрозділів, чим забезпечується самостійність їх діяльності як окремих господарських одиниць (рис. 2).

Завдяки цьому виникає стратегічне управління, що визначає такі структурні підрозділи за центрами витрат, оскільки виявляються умови технологічної спеціалізації, до яких закріплені плани по операційному циклу, статтями калькуляції матеріального і ресурсного забезпечення [4, с. 143-145]. Саме вони характеризують мету та ефективність діяльності і контролюються з боку апарату управління, і після цього виявляються перспективні напрямки розвитку підприємства.

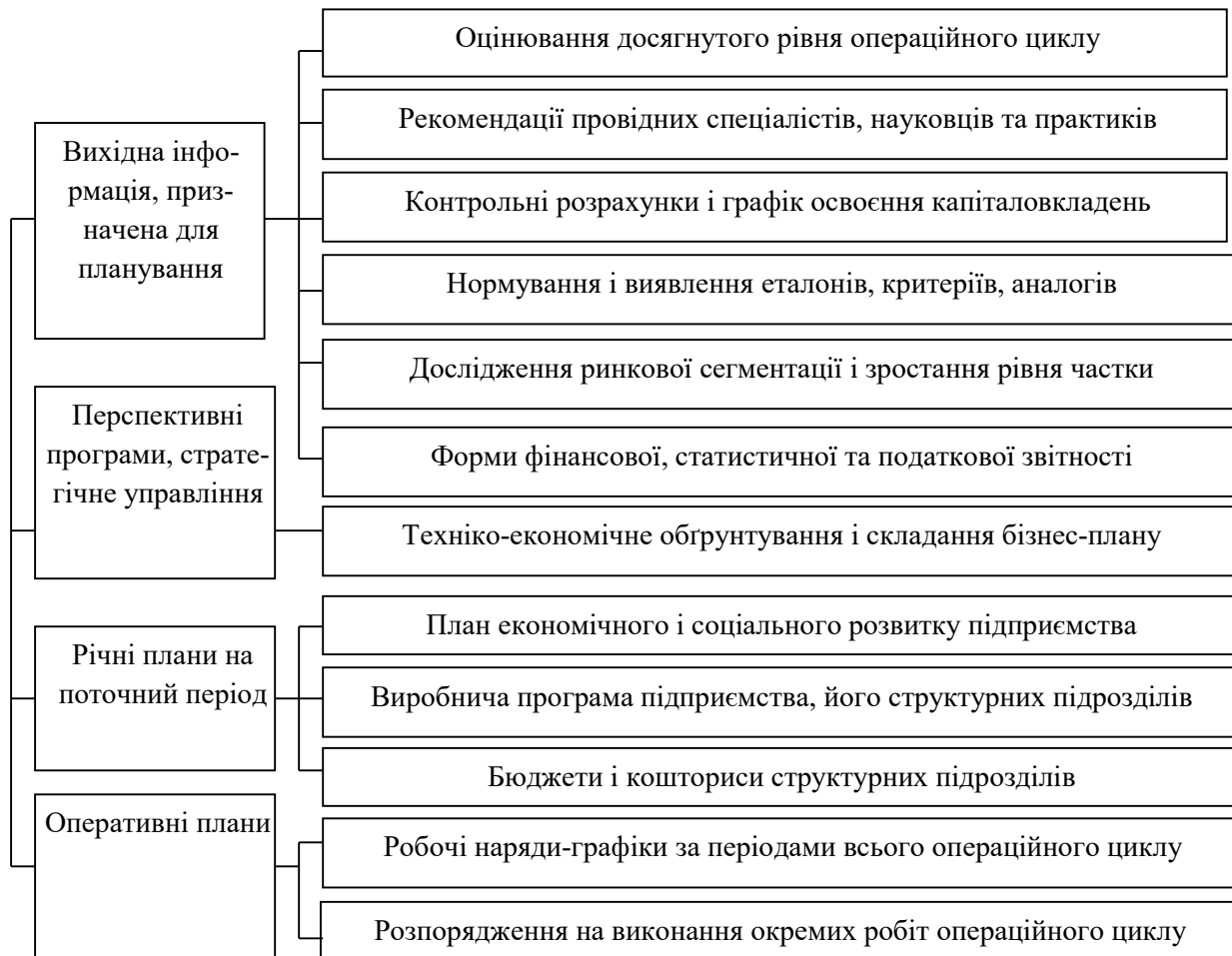

Рис. 1. Загальна схема планування на підприємстві

Джерело: авторська розробка

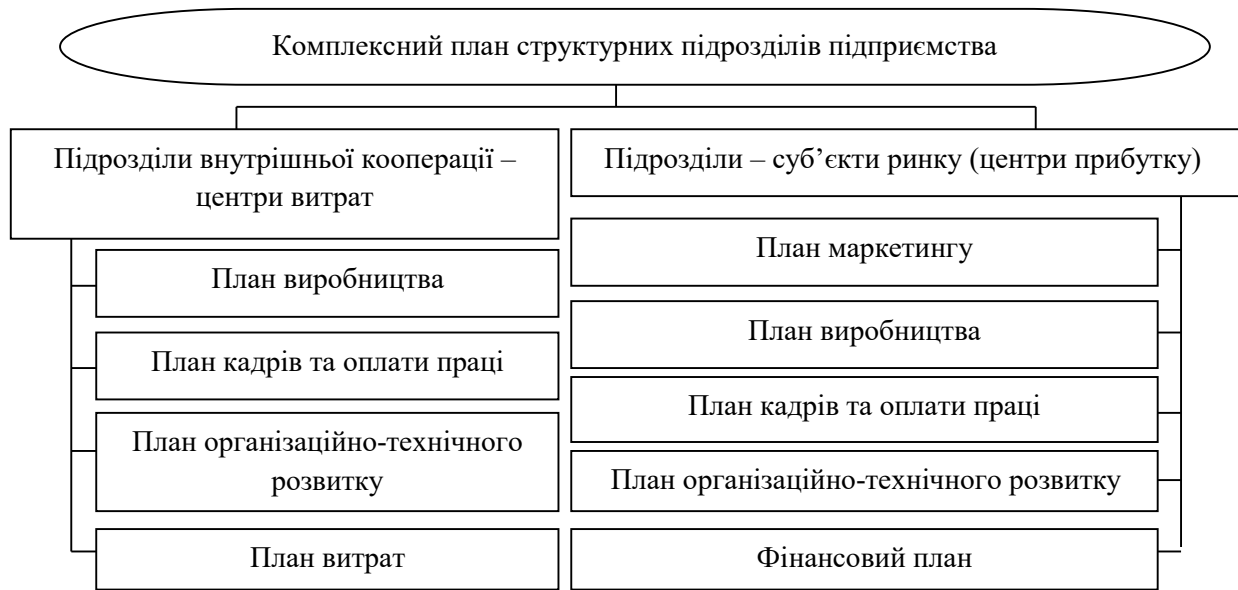

Рис. 2. Приблизний склад форм плану в розрізі структурних підрозділів підприємства

Джерело: сформовано автором на основі [3, 4]

Більш широкою є сфера планування, яка відноситься до товарно-спеціалізованих одиниць, що також є структурними підрозділами, що виготовляють продукцію як для внутрішніх потреб, так і для поставки на ринок, мають статус центрів прибутку і суб'єктів ринку (але не є юридичними особами). Натомість роль стратегічного управління у такому плануванні полягає в освоєнні нових ринків збуту, розробці бізнес-планів і розширенні асортиментного портфеля за рахунок доповнення товарної лінійки і виникнення на такій основі нових спеціалізацій разом із професійними навичками працюючого персоналу, а також грошовими вкладеннями у такі напрями.

Норми і нормативи класифікують за певними ознаками, що дає змогу внести певну систему в їх розмаїтість. До таких ознак передусім належать вид нормованих ресурсів, термін дії норм, ступінь їх агрегування і метод розроблення [9, с. 83].

За терміном дії норми і нормативи поділяють на стабільні та змінні. Стабільні норми і нормативи залишаються незмінними протягом тривалого періоду (кількох років). До них належать передусім ті, що встановлюються державою і стосуються формування і розподілу прибутку. Це ставки оподаткування, обов'язкових відрахувань (наприклад, на соціальні заходи), норми амортизації тощо. Стабільний характер таких нормативів, величина яких не залежить від підприємства, дає змогу правильно прогнозувати роботу і приймати перспективні рішення.

До змінних належать ті норми й нормативи, які коригуються підприємством або замінюються новими при зміні умов унаслідок удосконалення техніки, технології, організації виробництва та праці. До них практично належать усі норми затрат ресурсів.

За ступенем агрегування нормованих ресурсів розрізняють норми специфіковані та зведені (загальні). Специфіковані норми встановлюються з максимальною деталізацією нормованого ресурсу.

Наприклад, норма затрат матеріалу певного профілю, розміру та марки; норма затрат роботи працівників, які мають відповідну кваліфікацію і, разом з тим, – навички, вислугу років тощо. Такі норми потрібні передусім для оперативного планування та організації виробництва в підрозділах підприємства. Зведені норми обчислюються за групами однорідних ресурсів, без конкретизації їх параметрів. Вони широко застосовуються при розробленні річних та перспективних планів підприємства.

За ступенем агрегування об'єктів нормування норми поділяють на норми на операцію (поопераційні), деталь (подетальні), вузол чи комплект (складальну одиницю), готовий виріб. Такий їх поділ потрібний для планування на різних ієрархічних рівнях.

Застосовувані норми й нормативи мають бути прогресивними, відповідати сучасному рівню техніки, технології, організації виробництва та праці. Обґрунтованість норм залежить від методів їх розроблення та своєчасної зміни згідно зі зміною умов діяльності. Конкретна методика обчислення нормативів залежить від виду нормованих ресурсів.

Стратегічному управлінню передують виявлення і дослідження відхилень, які виникали в процесі виконання складених заздалегідь планів, – це коли менеджер зосереджує увагу тільки на підсумках і результатах, які значно змінилися та коли відбувалися зрушення і, поряд з тим, особливе значення приділяє іншим показникам, що найбільш важливі для діяльності підприємства. Іншими словами, проводиться план-фактне спостереження, яке відображається таким чином (рис. 3).

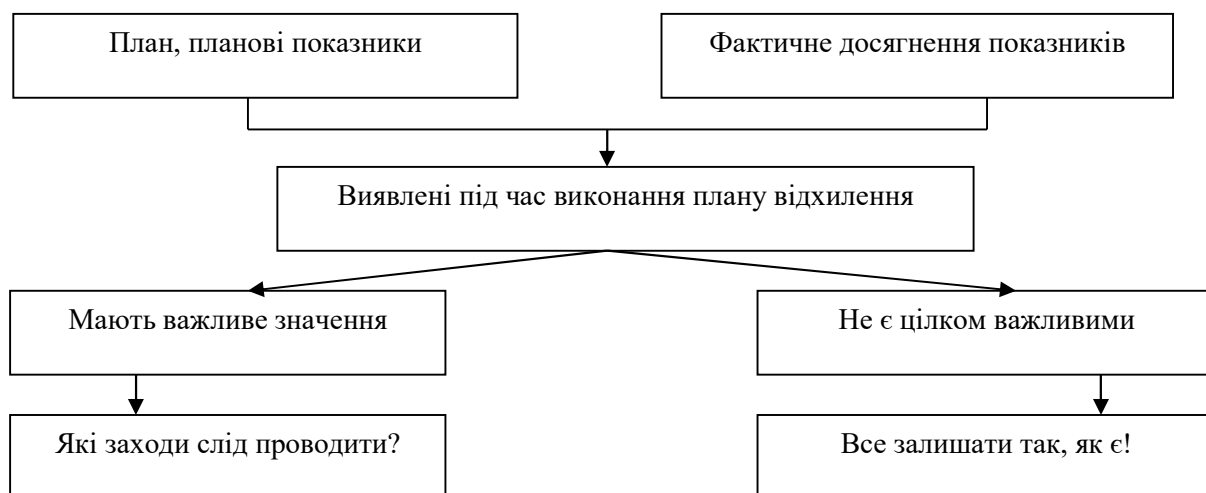

Рис. 3. Виявлення відхилень за план-фактним спостереженням

Джерело: авторська розробка

Таблиця 1

Динаміка відхилень матеріальних витрат

Місяць	Сума відхилень, грн	Питома вага відхилення, %
Січень	6 000	12,0
Лютий	6 400	12,8
Березень	3 600	7,2
Квітень	6 200	12,4

Джерело: сформовано автором на основі даних [4, 10]

Таблиця 2

Динаміка відхилень витрат на оплату праці

Місяць	Сума відхилень, грн	Питома вага відхилення у сумі стандартних витрат
Січень	-200	0,10
Лютий	-1 000	0,50
Березень	-5 000	4,00
Квітень	-7 000	9,00

Джерело: сформовано автором на основі даних [4, 10]

Це пояснює: управління за відхиленнями передбачає зосередження уваги управлінців, що пов'язується з виявленням недоліків і упущень під час виконання завдань чи здійснення операцій, до яких частіше відноситься виробництво продукції, і тут виникає потреба у деталізації складених планів за обсягами їх виконання [10, с. 217-221].

Для цього слід поспиратися на здобутий досвід, що свідчить про такі особливості відхилень за економічним змістом планування, як:

- обсяги відхилень за видами планів;
- повторюваність відхилень;
- ступінь спостереження і контролю;
- позитивні зрушення і кращі тенденції;
- вартість і корисність дослідження;
- вимірники допустимості відхилень.

На практиці менеджери нерідко застосовують правило великого пальця, за яким відхилення слід досліджувати, якщо його абсолютний розмір перевищує певну суму, або відношення відхилення до

суми стандартних витрат перевищує заздалегідь встановлений відсоток [6, с. 149]. Припустімо, що відхилення матеріальних витрат за рахунок їх використання за минулі чотири місяці мали такий вигляд (табл. 1).

Інформація за квітень свідчить про повторювання відхилень, починаючи з січня. Відтак це може бути підставою для дослідження.

Припустімо, що менеджер розглядає відхилення витрат по оплаті праці за рахунок продуктивності за минулі чотири місяці (табл. 2).

Хоча наведені відхилення можуть бути меншими за граничну величину, ця тенденція свідчить про доцільність дослідження відхилень.

Ще одним важливим аспектом дослідження відхилень є контрольованість їх. Це означає, що менеджер охочіше досліджуватиме відхилення, яке контролюється певними посадовими особами (наприклад, відхилення витрат по оплаті за рахунок продуктивності), ніж відхилення, на які підприємство

не може впливати (наприклад, відхилення за матеріалами за рахунок цін).

При цьому необхідно досліджувати не тільки значні негативні відхилення, але і позитивні зрушення. Наприклад, дослідження позитивного відхилення витрат на оплату праці за рахунок продуктивності дає змогу вивчити й поширити передовий досвід всередині підприємства. Приймаючи рішення про вивчення відхилень, слід зважити на витрати на користь дослідження.

Користь дослідження відхилень – це можливість зменшити майбутні виробничі витрати, усунувши причини несприятливих відхилень або здійснюючи поширення досвіду, пов'язаного з позитивними зрушеннями, що є відправною точкою для стратегічного управління. Наприклад, середня норма матеріальних витрат на одиницю продукції - + кг. Спостереження свідчать: нормальне відхилення від норми становить 0,1 кг. Припустімо, що у звітному періоді для виготовлення 100 одиниць продукції було витрачено 420 кг матеріальних ресурсів. Отже, середні матеріальні витрати на одиницю продукції становили 4,2 кг у натуральному виразі. Натомість стратегічне управління тут полягає не лише у збільшенні обсягів виробництва продукції, але і розширенні ресурсної бази для підприємства, під час чого послідовно виникає новий рівень його діяльності через розширення асортиментного портфеля [1, 2].

І на основі вищевикладених досліджень доцільно стверджувати, що стратегічне управління увібрало у себе комплекс предметів із менеджменту, фінансів, аналітичних досліджень й оціночних процедур, які мають перетворюючий ефект відносно виявлення тенденцій подальшого розвитку операційного циклу і підприємницької діяльності взагалі, де головну роль займає саме планування, а перехідною стадією є виявлення відхилень і подальший контроль за ними.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Більш важливі пріоритети діяльності підприємства, звідки виникають напрямки удосконалення процесу планування, на основі якого здійснюється стратегічне управління, становлять заходи і процеси для забезпечення стабільних умов і стійких обсягів розширення. Адже кожне підприємство доволі зацікавлене у плануванні на перспективу, тому що багато економічних процесів виходять за межі одного року і потребують обґрунтування щодо власних перспектив розвитку й удосконалення.

Водночас планування в стратегічному управлінні акумулює у собі широкі можливості для кожного підприємства та його структурних підрозділів з метою розширення, розвитку й удосконалення власної діяльності, де головними компонентами є нормування та виявлення відхилень. Тим самим і відображаються перспективи, що передбачає цей напрям наукового дослідження, – адже не лише сам процес планування характеризується нормуваннями і відхиленнями, але і виявляються додаткові резерви та потенціали операційних циклів на підприємстві.

Цим і зумовлюються безпосередні підстави для стратегічного управління, що чітко вказують на напрями подальшого розвитку й удосконалення підприємством власної діяльності, де основною підставою є процеси планування, які проходять по його операційному циклу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боголюбов В. М., Клименко М. О., Мельник Л. Г., Прилипко В. А., Клименко Л. В. Стратегія сталого розвитку : навчальний посібник. Херсон : Гельветика, 2019. 446 с.

2. Буднік М. М., Невертій Г. С., Курилова Н. М. Стратегічне управління : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2020. 292 с.

3. Веретенникова Г. Б., Томах В. В., Геращенко І. М. Планування та організація діяльності підприємства : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. 210 с. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/26529/1/2020-9C.pdf>.

4. Галич О. А., Ніколаєнко А. В. Особливості формування моделі стратегічного планування розвитку підприємства в умовах трансформаційної економіки. *Економічний форум*. 2019. Вип. 2. С. 142-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2019_2_23.

5. Гусєва О. Ю., Воскобоева О. В., Ромащенко О. С. Планування діяльності підприємств : навчальний посібник. Київ : Державний університет телекомунікацій, 2020. 135 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/1_2159_90898853.pdf.

6. Дикань В. Л., Зубенко В. О., Маковоз О. В., Токмакова І. В., Шраменко О. В. Стратегічне управління : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 272 с.

7. Планування діяльності підприємств : навчальний посібник / П. С. Березівський, Н. І. Михалюк, Л. Я. Балаш та ін. ; за редакцією Н. І. Михалюк. Львів : "Новий світ-2000", 2020. 620 с.

8. Планування діяльності підприємства : навчальний посібник для студентів ВНЗ / А. Ф. Бурик [та ін.]. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 260 с.

9. Планування і контроль на підприємстві : навчальний посібник для студентів ВНЗ / Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу ; за редакцією М. О. Данилюка. Львів : Магнолія 2006, 2018. 328 с.

10. Сич М. Є., Пилипенко О. В., Стасишен М. С. Стратегічний аналіз : навчально-методичний посібник. Київ : Каравела, 2019. 304 с.

REFERENCES

1. Bogoliubov, V. M. Klymenko, M. O. Mel'nyk, L. G. Prylypko, V. A. and Klymenko, L. V. (2019), *Stratigiia stalogo rozvytku : navchal'nyi posibnyk*, Gel'vetyka, Kherson, 446 s.

2. Budnik, M. M Nevertii, G. S. and Kurylova, N. M. (2020), *Strategichne upravlinnia : navchal'nyi posibnyk*, Kondor, Kyiv, 292 s.

3. Veretennykova, G. B. Tomah, V. V. and Geratchenko, I. M. (2020), Planuvannia ta organizatsiia diial'nosti pidpriemstva : navchal'nyi posibnyk, HNEU im. S. Kuznetsia, Kharkiv, 210 s, available at : <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/26529/1/2020-9C.pdf>.

4. Galych, O. A. and Nikolaienko, A. V. (2019), Osoblyvosti formyvannia modeli strategichnogo planuvannia rozvytku pidpriemstva v umovah transformatsiyniy ekonomiky, *Ekonomichni forum*, vyp. 2, s. 142-146, available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2019_2_23.

5. Gusieva, O. YU. Voskoboieva, O. V. and Romatchenko, O. S. (2020), Planuvannia diial'nosti pidpriemstv : navchal'nyi posibnyk, Derjavnyi universytet telekomunikatsiy, Kyiv, 135 s, available at : https://duikt.edu.ua/uploads/1_2159_90898853.pdf.

6. Dykan', V. L. Zubenko, V. O. Makovoz, O. V. Tokmakova, I. V. and Shramenko, O. V. (2019), Strategichne upravlinnia : navchal'nyi posibnyk, Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, 272 s.

7. Planuvannia diial'nosti pidpriemstv : navchal'nyi posibnyk / P. S. Berezivs'kyi, N. I. Myhaliuk, L. Ya. Balash ta in. ; za redaktsiieiu N. I. Myhaliuk (2020), "Novyi svit-2000", L'viv, 620 s.

8. Planuvannia diial'nosti pidpriemstva : navchal'nyi posibnyk dlia studentiv VNZ / A. F. Buryk [ta in.] (2018), Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, 260 s.

9. Planuvannia i control' na pidpriemstvi : navchal'nyy posibnyk dlia studentiv VNZ / Ivano-Frankivskyi natsional'nyi tehnicnyi universytet nafty i gazu ; za redaktsiieiu M. O. Danyliuka (2018), Magnoliia 2006, L'viv, 328 s.

10. Sych, M. Ye. Pylypenko, O. V. and Stasysheh, M. S. (2019), Strategichniy analiz : navchal'no-metodychniy posibnyk, Karavela, Kyiv, 304 s.

Стаття надійшла до редакції 20 грудня 2023 року

УДК 657

Марценюк Р. А.,

romanmarcenyuk1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0968-7334,

Researcher ID: G-9243-2019,

к.е.н., доц., доцент кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Гринюк А. В.,

grinyuk03@gmail.com,

бакалавр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стан національної економіки зумовлює побудову сучасної облікової системи, яка є інтегрована в загальну інформаційну систему управління суб'єктом господарювання, що дасть змогу використовувати оперативну та достовірну інформацію в системі менеджменту. Результатом функціонування обліково-аналітичного забезпечення діяльності підприємств цифрової економіки має стати прозора, достовірна інформація, на базі якої система менеджменту здійснює управлінський вплив на реалізацію бізнес-процесів. У статті розглянуто інформаційне забезпечення в системі управління діяльністю підприємств цифрової економіки, що полягає у доцільності виділення центрів відповідальності відповідно до організаційної структури й видів послуг, це створює передумови для раціональної побудови системи обліку та дає змогу підвищити рівень аналітичності інформації й ступінь персоналізації відповідальності працівників. Розкрито систему облікового забезпечення діяльності як системи взаємопов'язаних елементів (план рахунків управлінського обліку, порядок формування витрат, облікові реєстри), що полягає у формуванні понесених витрат і отриманих доходів за виділеними центрами, видами послуг, це дає змогу підвищити достовірність інформаційного забезпечення системи управління результатами діяльності. У дослідженні використано історичний та логічний аналіз – для розгляду теоретичних основ обліку; методи індукції та дедукції – для дослідження загальних тенденцій розвитку системи обліку підприємств цифрової економіки; методи теоретичного узагальнення та спостереження – для вивчення нормативно-правового забезпечення функціонування діяльності підприємств цифрової економіки в Україні. Запропоновані авторами напрями вдосконалення системи обліку доходів і фінансових результатів основної діяльності підприємств ІТ-бізнесу забезпечать комплексний підхід визначення та відображення у звітності деталізованої інформації щодо показників діяльності за кожним структурним підрозділом та видом реалізованих послуг, що розширить можливості її використання для прийняття належних управлінських рішень.

Ключові слова: облік, цифрова економіка, доходи, витрати, результати діяльності, інформаційне забезпечення, центри відповідальності, ІТ-послуга, ІТ-індустрія, інформаційні технології.

Martseniuk R. A.,

romanmarcenyuk1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0968-7334,

Researcher ID: G-9243-2019,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting, Control, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Hryniuk A. V.,

grinyuk03@gmail.com,

Bachelor's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT OF ACTIVITIES OF DIGITAL ECONOMY ENTERPRISES: ORGANIZATIONAL ASPECT

Abstract. The state of the national economy dictates the development of a modern accounting system, which is integrated into the general information system of management of the business entity, which will make it possible to use operational and reliable information in the management system. The result of the operation of accounting and analytical support for the activities of enterprises of the digital economy should be transparent, reliable information, on the

basis of which the management system exerts managerial influence on the implementation of business processes. The article examines information support in the management system of digital economy enterprises, which consists in the expediency of allocating responsibility centers in accordance with the organizational structure and types of services. This creates prerequisites for the rational development of the accounting system and makes it possible to increase the level of information analysis and the degree of personification of employee responsibility. The system of accounting provision of activity as a system of interrelated elements (plan of accounts of managerial accounting, the order of formation of expenses, accounting registers) is revealed, which consists in the formation of incurred expenses and received income by selected centers, types of services. This makes possible to increase the reliability of information support of the management system activity results. Historical and logical analysis was used in the study - to consider the theoretical foundations of accounting; methods of induction and deduction - for the study of general trends in the development of the accounting system of enterprises of the digital economy; methods of theoretical generalization and observation - for the study of regulatory and legal support for the functioning of digital economy enterprises in Ukraine. The directions proposed by the authors for improving the system of accounting for income and financial results of the main activity of IT-business enterprises will provide a comprehensive approach to the definition and display in reporting of detailed information on performance indicators for each structural unit and type of implemented services, which will expand the possibilities of its use for making appropriate managerial decisions.

Key words: accounting, digital economy, income, expenses, performance results, information support, responsibility centers, IT service, IT industry, information technologies.

JEL Classification: M41, G31

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-03>

Постановка проблеми. Становлення інформаційного суспільства супроводжується стрімким розвитком інформаційних технологій, різноманітних девайсів та їх програмного забезпечення, що приводить до домінування на ринку підприємств цифрової економіки. ІТ-індустрія - відносно молода галузь на ринку України, проте за декілька років набрала значних оборотів, що призвело до оновлення видів діяльності та переорієнтації вже існуючих суб'єктів підприємництва, а також створення великої кількості нових в ІТ-індустрії та появи спеціалістів нового напрямку. ІТ прогресивно впроваджуються в усі сфери глобальної економіки, підвищуючи економічні й соціальні показники, а розуміння їх важливості та значення призводить до зростання попиту на ці технології.

Інформаційні технології визначені в Україні однією з пріоритетних галузей розвитку національної економіки, про що свідчить значний внесок їх експортної виручки в загальний ВВП країни та частки сплачених податків до бюджету держави. Проте відсутність чіткого методичного розкриття операцій, пов'язаних із сферою інформаційних технологій, спричиняє проблеми у відображенні господарських операцій у бухгалтерському обліку та оподаткуванні, що обумовлює актуальність даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії, організації і методики обліку підприємств цифрової економіки розкриваються в працях І. Л. Грабчак, І. В. Замули, Н. В. Курган, О. С. Лемішовської, П. О. Куцика, Г. І. Ляхович, О. І. Малишкіна, Л. Ф. Соколенко, О. М. Петрук, Л. В. Чижевської, Н. Л. Шишковой. Проте слід відзначити, що теоретико-методологічні та практичні аспекти обліку як належного інформаційного забезпечення за виділеними центрами відповідальності та

видами послуг, що дає змогу підвищити рівень аналітичності інформації й ступінь персоніфікації відповідальності працівників, є недостатньо висвітленими в науково-економічній літературі та потребують сучасного дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення наявної системи обліку діяльності підприємств цифрової економіки та формування науково обґрунтованих пропозицій щодо її організації, а також побудова деталізованої інформації за кожним видом надання послуг, що розширить можливості її використання для прийняття відповідних управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах ринкових відносин роль послуг як однієї з найважливіших сфер економіки є дуже важливою та значною, що в першу чергу пов'язано з ускладненням технології виробництва та насиченням ринку товарами як повсякденного, так і довготривалого попиту. Спостерігається швидке зростання науково-технічного прогресу, який є неможливим без надання супровідних послуг або взагалі є підґрунтям для виникнення нових видів діяльності в сфері послуг, які на сучасному етапі динамічно розвиваються та мають високий попит.

Аналіз наукових праць [1, 3, 6, 7] засвідчує відсутність єдності щодо трактування ІТ-послуги. Дискусії в трактуванні цього поняття зумовлені як складністю поділу можливих на ринку економічних благ на товари та послуги, так і специфікою їх надання, що пов'язана з безпосереднім використанням інформаційних технологій. На перший погляд, ІТ-послуги мають надаватися спеціалізованими суб'єктами, проте перелік суб'єктів їх надання є досить різноманітним. Це можуть бути не тільки ІТ-компанії, але й навчальні заклади, ІТ-відділи суб'єктів господарювання тощо. Саме тому не може бути стандартизованого підходу до облікового

відображення ІТ-послуг, оскільки це залежить від того, чи є це основною діяльністю, чи ні. У будь-якому випадку розкрити сутність ІТ-послуги неможливо без описання її видів, оскільки вона має свою специфіку щодо надання. Результати дослідження засвідчують, що у практичній діяльності суб'єктів господарювання ІТ-послуги класифікують наближено до операцій, які надаються.

Необхідність діджиталізації бізнес-процесів як у межах України, так і в глобальному світовому просторі обумовлює значні якісні зміни ІТ-ринку. Сфера ІТ-послуг, що сьогодні характеризується високою швидкістю обороту капіталу, є одним із найбільших реципієнтів міжнародних інвестицій. Різноманітність ІТ-послуг акцентує увагу на ІТ-послугі у теоретиків та практиків, а також обумовлює необхідність ґрунтовного дослідження поняття ІТ-послуги, розкриття її економічного змісту та значення на ринку послуг. Перш за все варто зупинитися на взаємозв'язку понять "ІТ-послуга" та "ІТ-товар". Актуальність постійних дискусій щодо існування відмінних характеристик у межах товару та послуги обумовлюється упродовж останніх років посиленням значення сфери послуг у більшості країн. Наявність структурних змін в економіці торкається надавачів усіх видів послуг, у тому числі й ІТ-послуг. Незважаючи на значну кількість досліджень у сфері послуг, спроб науковців систематизувати усі можливі на ринку економічні блага та поділити їх на товари й послуги, до сьогодні ще не запропоновано усталеного визначення поняття "послуга". Це, безумовно, ускладнює розуміння практиками економічної категорії "ІТ-послуга". Загалом послуги можуть бути двох видів: природно сформовані, які використовуються за їх природним призначенням, та економічні послуги за умови їхнього економічного використання. Природно сформована послуга – це

певна корисна характеристика діяльності людини, яку отримує особа, вступаючи в особисті (неекономічні) стосунки з іншими людьми [14].

Дослідження поняття "ІТ-послуга" потребує узгодження категорій, що використовуються у цій сфері, а саме: ІТ-продукт, ІТ-товар та ІТ-послуга. Ці поняття між собою досить тісно пов'язані, проте не є тотожними, що потребує їх чіткого визначення. Первинним, найзагальнішим поняттям є "ІТ-продукт", тобто результат діяльності розробника чи сукупності розробників.

У свою чергу, ІТ-продукт конкретизується у ІТ-послугі. ІТ-послуга може не бути ІТ-товаром, якщо вона не продається і не купується (виготовляється з метою власного використання). І може бути ІТ-товаром, якщо вона виробляється для продажу, і цей продаж стає економічною діяльністю ІТ-компанії [6].

Наступною особливістю, притаманною ІТ-послугам, варто назвати можливість віддаленої взаємодії споживача з ІТ-компанією. Це позбавляє споживача необхідності відвідувати сервісне підприємство, і він може ніколи не зустрітися особисто з представниками обслуговуючої компанії. Важливим є те, що кількість контактів між споживачем і виробником ІТ-послуги скорочується, а взаємодія відбувається в основному телефоном, скайпом, електронною поштою тощо. Результат такої сервісної діяльності залишається надзвичайно важливим, але сам процес надання послуги може бути частково і навіть повністю прихований від споживача через віддалений технологічний супровід, консультування і навчання, які є поширеними на ринку ІТ.

Окрім вище перелічених особливостей ІТ-послуг необхідно мати на увазі специфіку ІТ-продукту, що є основою надання ІТ-послуги (табл. 1).

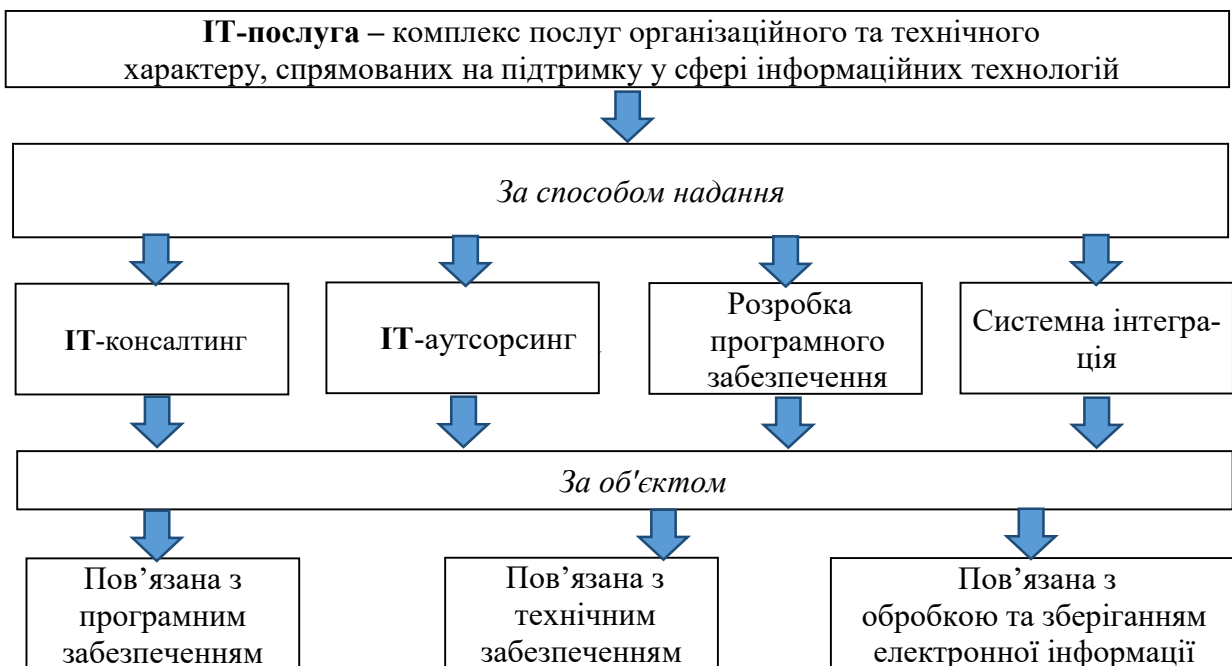

Рис. 1. Характеристика ІТ-послуги з позиції системи обліку

Характерні особливості IT-послуг підприємств цифрової економіки

Складність розрахунку остаточної ціни IT-продукту, тому досить часто вартість розробок має прогнозний характер	Складність технічного рішення, інформаційні продукти продаються разом з інформаційними послугами, такими як установка, наладка, обслуговування
Складність технічного рішення, інформаційні продукти продаються разом із інформаційними послугами, такими як установка, наладка, обслуговування	Просування інформаційних продуктів і послуг: значущий вплив на споживачів мають відгуки знайомих користувачів про конкретний продукт або його виробника
Схожість IT-продукту, тому конкурентними перевагами стають сервіс і навчання	

* Табл. 1 складено на підставі проведеного дослідження

Л. С. Довгань, А. В. Козинець стверджують, що "...в процесі надання IT-послуги IT-продукт не може бути відокремленим від його супроводу до створення закінченого IT-продукту" [3].

Наведені науковцями види охоплюють групи послуг за об'єктами, щодо яких виконує певні дії IT-підприємство чи інший суб'єкт надання IT-послуг. За цією ознакою вирізнимо такі види, як: пов'язані з програмним забезпеченням; пов'язані з технічним забезпеченням; пов'язані з обробкою та зберіганням електронної інформації.

І. В. Замула, Л. В. Чижевська, І. Л. Грабчук виокремлюють види IT-послуг за способом їх надання: IT-аутсорсинг, IT-консалтинг, системна інтеграція (заходи, спрямовані на автоматизацію технологічних та бізнес-процесів на підприємстві), розробка програмного забезпечення [4]. Для цих видів може бути характерним один об'єкт (наприклад, програмне забезпечення), але дії щодо нього (розробка чи консультація з приводу встановлення) - різні. Відповідно, і зміст самої послуги відрізнятиметься, як і його облікове відображення.

IT-послуги, як і будь-які інші послуги, для цілей бухгалтерського обліку мають відповідати певним ознакам. Для IT-послуги характерними є особливі ознаки будь-якої послуги: невідчутність IT-послуги до моменту одержання клієнтом кінцевого варіанта IT-продукту; невіддільність від джерела IT-послуг; нетиповість IT-послуг; якість IT-послуг.

Н. Л. Шишкова відзначає: інформаційно-комунікаційні та цифрові IT-технології надають можливість інтенсифікувати процеси, впроваджувати сучасні досягнення в сфері комп'ютерних технологій [15].

Результати дослідження засвідчують, що проблема конвенційності понять в IT-сфері має важливе значення для системи обліку, оскільки без чіткого розуміння сутності процесів неможливо спрогнозувати їх податкові та облікові наслідки. З метою часткового вирішення цієї проблеми запропоновано визначення поняття "IT-послуга" з розкриттям її класифікації (за такими ознаками, як спосіб надання та об'єкт), що має важливе значення саме для облікового відображення.

Діяльність підприємств із надання IT-послуг у сучасних умовах господарювання вимагає постійного вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення системи управління про понесені витрати, що є важливою складовою прийняття управлінських рішень, які позитивно впливають на результати діяльності.

Для правильної оцінки сутності понесених витрат підприємств IT-сфери доцільно приділити увагу питанням групування витрат за такими класифікаційними ознаками: за видами послуг; за місцем виникнення і за відношенням до собівартості послуг.

Для формування оперативної та достовірної облікової інформації про витрати підприємств IT-сфери, враховуючи організаційну структуру та види надання послуг, запропоновано розширену класифікаційну характеристику витрат, яка враховує потреби системи управління досліджуваних підприємств.

Слід відзначити, що витрати підприємств IT-бізнесу залежать від виду послуги: розробка нового продукту чи доробка наявного. Відповідно, витрати досліджуваних підприємств поділяються на витрати виробництва (надання послуг із розробки), що відносять до собівартості реалізованих послуг, й операційні витрати, основна частка яких – загальногосподарські витрати, адміністративні витрати та витрати на збут. Результати дослідження засвідчують: для калькулювання послуг, що надаються підприємствами сфери IT, доцільним є застосування виробничої собівартості, яка включає в себе прямі й непрямі (загальновиробничі) витрати.

Прямі витрати – витрати, пов'язані з виконанням безпосередніх робіт (надання послуг) відповідними працівниками; непрямі – витрати допоміжних структурних підрозділів, пов'язаних із функціонуванням суб'єкта господарювання. До складу прямих витрат можна віднести всі фактично понесені витрати, пов'язані з "виробництвом" послуги, які доцільно згрупувати за такими статтями: матеріальні витрати; витрати на оплату праці; відрахування на соціальні заходи; амортизація нематеріальних активів (програмного забезпечення), основних засобів та інших

необоротних матеріальних активів; витрати на оплату послуг сторонніх організацій; інші витрати.

Для формування в системі обліку достовірної інформації про виробничу собівартість із урахуванням наданих пропозицій з удосконалення чинної методики обліку пропонуємо в робочому плані рахунків управлінського обліку підприємств ІТ-сфери до рахунка 23 “Виробництво” відкрити аналітичні рахунки шляхом додавання цифр до синтетичного рахунка за наявними структурними підрозділами, за видами послуг та статтями витрат.

Для обліку прямих витрат на надання ІТ-послуг пропонуємо до рахунка 23 “Виробництво” відкрити аналітичні рахунки у розрізі наявних структурних підрозділів, які надають послуги клієнтам: 231 “Витрати на надання послуг бізнес-аналітики”; 232 “Витрати на надання послуг технічної підтримки”; 233 “Витрати на надання послуг системного адміністрування”; 234 “Витрати на надання послуг програмування (розробки)”.

Відповідно до запропонованої системи обліку витрат досліджуваних підприємств нами розроблено і пропонується до впровадження Відомості обліку прямих витрат у розрізі виділених структурних підрозділів суб'єкта господарювання (за субрахунками рахунка 23 “Виробництво”). Запропоновані реєстри обліку дають змогу формувати витрати за місцем виникнення (центрами витрат), що дозволить достовірніше визначити собівартість реалізації послуг. Інформація у відомостях акумулюється впродовж місяця за статтями витрат у розрізі структурних підрозділів підприємства. Крім того, нами передбачено групування витрат за рахунком 23 “Виробництво” у зведеній відомості обліку.

Згідно з чинним законодавством непрямі витрати підприємств сфери ІТ-послуг, пов'язані з основною діяльністю, жодним чином не відповідають нормативним визначенням загальнопромислових витрат. В Інструкції про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій передбачено, що підприємства торгівлі не застосовують рахунок 91 “Загальнопромислові витрати”. Відповідно до інструкції облік загальнопромислових витрат – це облік виробничих накладних витрат на організацію та управління цехами, дільницями, відділеннями, бригадами та іншими підрозділами основного й допоміжного виробництва, а також витрати на утримання та експлуатацію устаткування.

У зв'язку з тим, що на досліджуваних підприємствах відсутні виробничі цехи, дільниці та інші підрозділи основного та допоміжного виробництва, застосування рахунка 91 “Загальнопромислові витрати” є нелогічним. Проте специфіка діяльності досліджуваних підприємств вимагає окремого обліку наявних непрямих виробничих витрат, які виникають у процесі основної діяльності, на окремому субрахунку. Шляхом реалізації наданих пропозицій із удосконалення системи

обліку витрат пропонуємо у робочому плані рахунків обліку досліджуваних підприємств до рахунка 91 “Загальнопромислові витрати” відкрити аналітичний рахунок 919 “Загальногосподарські витрати”, на якому акумулювати витрати за статтями. За своєю суттю досліджувані витрати є непрямими, тому в кінці звітної періоду (місяця) їх слід розподіляти та списувати на витрати кожного центру витрат. Базою розподілу можуть бути: сума доходів, отримана відповідним центром доходів, або площа відповідного підрозділу.

Досягнення ефективності управління витратами основної діяльності підприємств ІТ-бізнесу неможливе без визначення повної собівартості послуг. На наш погляд, витрати операційної діяльності є складовою собівартості продажу послуг. З метою визначення рентабельності надання таких послуг пропонуємо визначати повну собівартість продажу послуг (рис. 2).

Перший етап формування повної собівартості полягає в ідентифікації понесених витрат за призначенням: виробничі, загальногосподарські, адміністративні, на збут та інші операційні. На другому етапі спостерігається формування виробничої собівартості та розподіл сформованих непрямих витрат відповідно до обраної бази розподілу. Згідно із запропонованою системою обліку витрат на цьому етапі перед розподілом непрямих витрат здійснюється розподіл загальногосподарських витрат. На третьому етапі пропонується розподіл операційних витрат за кожною наданою послугою, що дасть змогу сформувати повну собівартість їх реалізації. З урахуванням вищевикладених пропозицій із удосконалення системи обліку витрат нами запропоновано схему обліку, що відображено на рис. 3.

Результат діяльності підприємств сфери ІТ-послуг насамперед залежить від належного інформаційного забезпечення системи управління, що підтверджує факт здійснення господарських операцій. Сучасні умови господарювання змушують систему менеджменту підприємства переглядати підходи формування результатів діяльності в системі управління з метою підвищення достовірності та оперативності формування інформаційного забезпечення для вирішення наявних проблемних аспектів фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва.

Відповідно до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” доходи як економічна категорія в системі обліку ґрунтуються на принципах нарахування та відповідності. Зазначені принципи передбачають відображення доходів у системі обліку та звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів, а також використовуються з метою визначення фінансового результату, для одержання якого необхідно порівняти доходи і витрати звітної періоду.

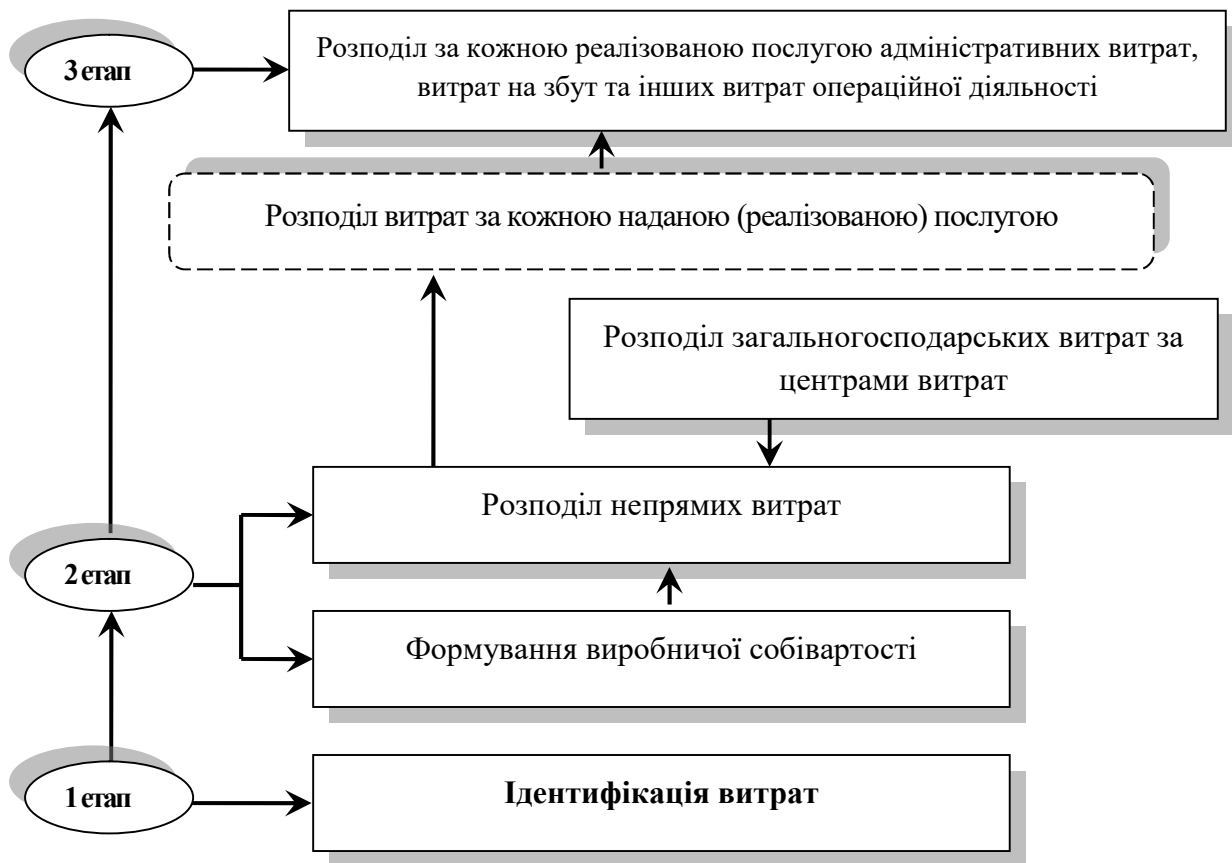

Рис. 2. Етапи формування повної собівартості послуг підприємств цифрової економіки

Дохід від реалізації послуг визнається, виходячи зі ступеня завершеності операцій з надання послуг на дату складання фінансової звітності, якщо можна достовірно оцінити результат операції.

Відповідно до НП(С)БО 15 “Дохід” результат таких операцій може бути достовірно оцінений за наявності всіх наведених умов: можливості достовірної оцінки доходу; імовірності надходження економічних вигід від надання послуг; можливості достовірної оцінки ступеня завершеності на дату складання звітності; можливості достовірної оцінки витрат, здійснених для надання послуг та необхідних для їх завершення.

Оцінка ступеня завершеності операцій із надання послуг здійснюється у результаті: вивчення виконаної роботи; вивчення питомої ваги обсягу послуг, наданих на певну дату, в загальному обсязі послуг, які мають бути надані; визначення питомої ваги витрат, яких зазнає суб’єкт господарювання при наданні послуг, у загальній очікуваній сумі таких витрат [10].

Найчастіше підприємства користуються першим методом – шляхом визначення фактичного обсягу наданих послуг, рідше застосовують другий метод і практично не використовують третій. Важливою основою оцінки доходу є його ідентифікація за відповідною послугою, що надається центром доходів (структурним підрозділом) суб’єкту господарювання. Результати дослідження дають підстави

стверджувати, що оцінка ступеня завершеності операцій із надання послуг з тимчасового розміщення здійснюється на основі фактичної кількості наданих послуг на кінець періоду (місяця) відповідно до встановлених умов визнання доходу. Відзначаємо, що розмір доходу від надання послуг, які не завершені на дату складання звітності, розраховується як добуток встановленої ціни послуги (відповідно до прейскуранту) на кількість реалізованих послуг.

Перелік доходів від реалізації послуг підприємств ІТ-сфери є доволі широким. Це пов’язано з наданням широкого спектра послуг, починаючи від: розробки нового продукту; доробки наявного; супроводу (абонентського обслуговування); консультування; адміністрування.

За результатами проведеного дослідження пропонуємо доповнити існуючу класифікацію доходів підприємств сфери ІТ-послуг такими класифікаційними ознаками: за видами реалізованих послуг (дохід від розробки нового продукту, дохід від доробки наявного продукту, дохід від послуг консультування); за видами надходження коштів (види валют).

Доцільність ведення обліку доходів за місцями виникнення пояснюється тим, що певні структурні підрозділи досліджуваних підприємств можуть реалізовувати товар і надавати послуги споживачам окремо. Відповідно, на підприємствах ІТ-бізнесу

доцільно виділити декілька центрів доходів. В основу виділення центрів необхідно покласти економічний зміст доходів: від реалізації послуг. У подальшому доцільно визначати місця виникнення доходів за видами послуг та їх асортиментом. Це дасть змогу побудувати систему обліку на досліджуваних підприємствах за окремими бізнес-процесами.

На нашу думку, запропонована класифікація доходів підприємств ІТ-бізнесу дозволить ефективніше побудувати систему обліково-аналітичного інформаційного забезпечення системи управління, що сприятиме у формуванні достовірної інформації та дозволить оперативно впливати на зміни в структурі доходів за видами послуг, а також ефективно проводити внутрішній контроль та оперативний аналіз.

За результатами проведеного дослідження пропонуємо застосовувати інтегрований підхід до робочого плану рахунків управлінського обліку шляхом відкриття аналітичних рахунків із урахуванням особливостей діяльності та виділених нами класифікаційних ознак. Для цього у робочому плані рахунків до рахунка 703 “Дохід від реалізації робіт і послуг” відкрити аналітичні рахунки: 7031 “Дохід від надання послуг бізнес-аналітики”; 7032 “Дохід від надання послуг з технічної підтримки”; 7033 “Дохід від надання послуг системного адміністрування”; 7034 “Дохід від надання послуг програмування”.

Це дасть можливість сформувати деталізовану інформацію про суми отриманих доходів не лише за центрами відповідальності, а й за видами послуг, що реалізуються підприємством. Це також дозволить формувати аналітичну інформацію для потреб управління, яка є необхідною для планування основної діяльності підприємства.

Результати дослідження засвідчують: в сучасних умовах господарювання формування фінансових результатів у системі обліку є одним із найважливіших показників, що характеризують ефективність діяльності підприємства.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати: сучасна система обліку передбачає формування фінансового результату за видами діяльності. Проте слід відзначити: практика ведення

обліку доходів, витрат і фінансових результатів підприємств ІТ-сфери свідчить про спрямованість на складання фінансової та податкової звітності. Порядок визначення фінансового результату, який застосовується у фінансовій та податковій звітності, не відповідає сучасним вимогам управління, оскільки деталізація інформації за центрами доходів та в розрізі наданих послуг відсутня, що пояснюється відсутністю ведення аналітичного обліку.

Для формування результатів діяльності за центрами відповідальності підприємств ІТ-бізнесу пропонуємо згідно з організаційною структурою у робочому плані рахунків до рахунків 7911 “Результат основної діяльності” та 7912 “Результат іншої операційної діяльності” відкрити аналітичні рахунки у розрізі наявних центрів відповідальності; за потреби відкрити аналітичні рахунки в розрізі наданих послуг.

З метою ефективного управління основною діяльністю підприємств ІТ-бізнесу пропонуємо на відповідних аналітичних рахунках, відкритих у робочому плані управлінського обліку, до рахунка 791 “Результат основної діяльності” формувати повну собівартість наданих послуг. Із урахуванням пропозицій щодо вдосконалення системи обліку фінансових результатів основної діяльності підприємств ІТ-сфери нами запропоновано до впровадження Відомість обліку фінансових результатів за видами послуг, що надаються певним центром відповідальності. У даному документі відображається інформація в розрізі понесених витрат і суми одержаних доходів за реалізованою послугою. Завдяки відомості управлінський персонал матиме підтвердження стосовно результативності надання послуг підприємством, що дасть змогу достовірно оцінити фінансовий стан і результативність кожного центру відповідальності, визначити резерви збільшення доходів та оптимізації витрат.

Відповідно до запропонованих напрямів удосконалення щодо порядку формування результатів діяльності підприємств із надання ІТ-послуг нами наведено загальну схему обліку на рис. 4.

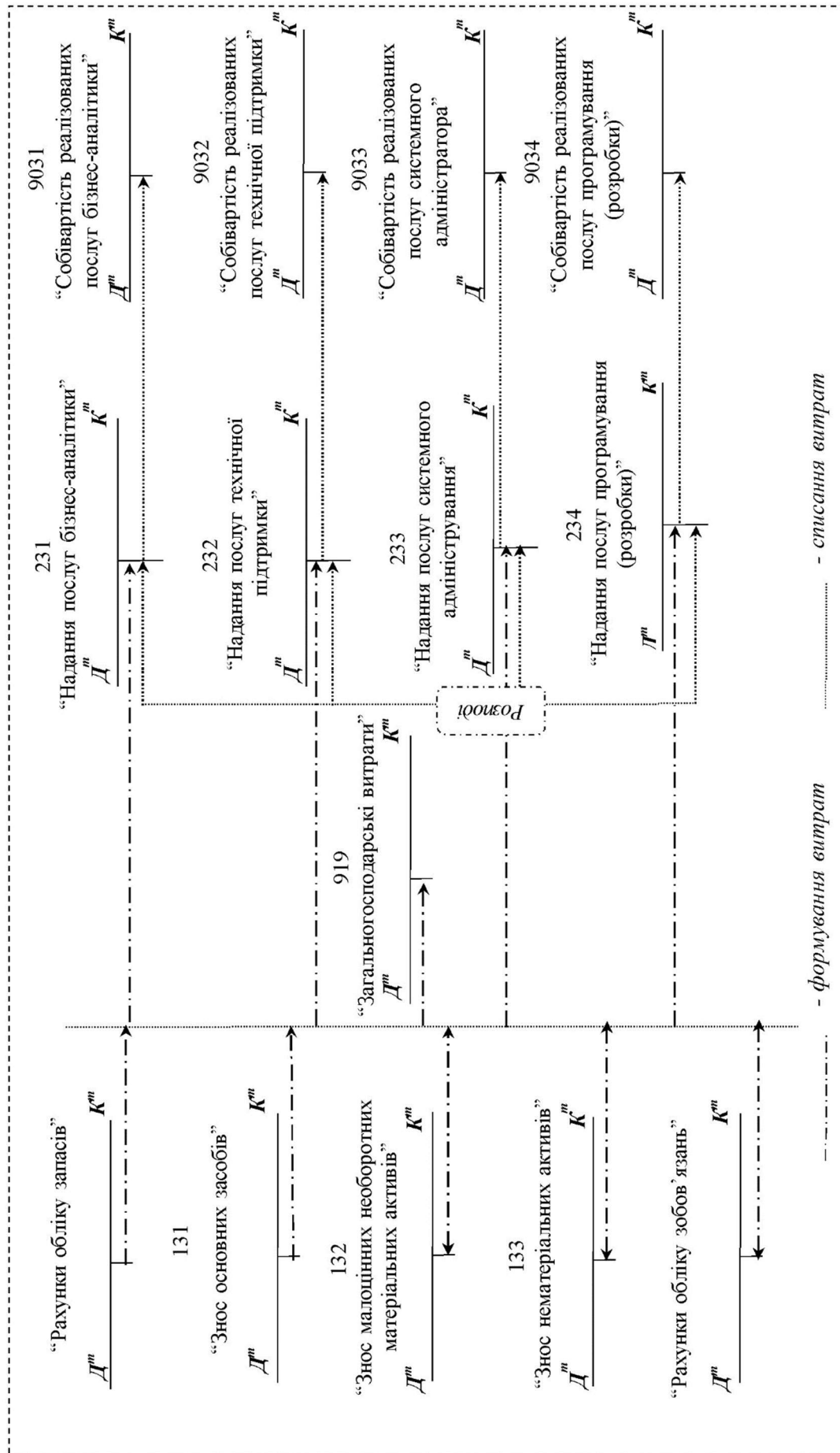
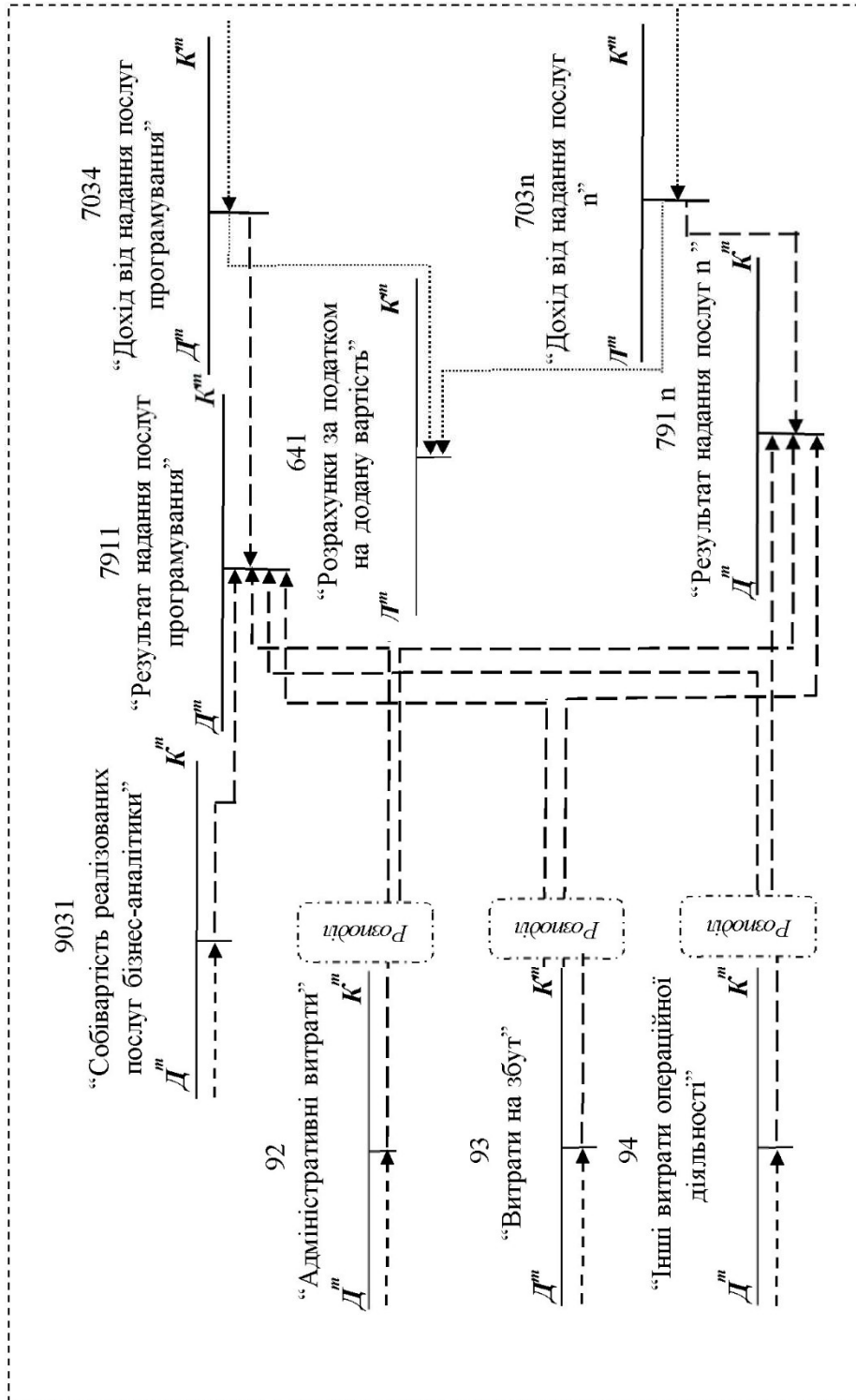

Рис. 3. Схема обліку витрат із надання ІТ-послуг підприємствами цифрової економіки

Умовні позначення:

- - - - - формування витрат;
- розподіл і списання непрямих витрат;
- - - - - визначення собівартості реалізації;
- - - - - визначення доходів і виручування податків;
- - - - - визначення результатів діяльності

Рис. 4. Схема обліку результатів діяльності підприємств цифрової економіки

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. На сучасному етапі господарювання ринок ІТ-послуг є найбільш мобільним сектором національної економіки, який займає питому вагу в експорті послуг та частці ВВП. Проте збільшення операцій із ІТ-послугами показало наявність проблемних аспектів, зокрема системи обліку та оподаткування. Встановлено, що предметом діяльності ІТ-компаній є створення програмних продуктів, веб-сайтів, графічного дизайну тощо. Всі ці об'єкти витрат можуть обліковуватись як: замовлення на виготовлення готового продукту, робота або послуга з розробки, створення нематеріального активу для цілей продажу права власності (тиражування копій тощо). Тому важливо, що саме планується робити і в який спосіб, - від цього залежить система обліку доходів і витрат. З метою детального розкриття сутності послуг виділено їх класифікаційні ознаки для належної побудови обліково-інформаційного забезпечення системи управління підприємством, що дає змогу запровадити децентралізовану систему управління за виділеними центрами відповідальності.

Обґрунтовано доцільність відображення витрат, пов'язаних із наданням послуг, запропоновано на рахунку 23 "Виробництво" відкрити аналітичні рахунки у розрізі наявних структурних підрозділів, які надають послуги клієнтам для відображення прямих витрат за видами наданих послуг. Запропоновано власний методичний підхід до обліку витрат, який передбачає витрати загальногосподарського призначення відображати на рахунку 919 "Загальногосподарські витрати", які в кінці місяця розподіляються на непрямі витрати кожного центру відповідальності. Це дає змогу управлінському персоналу отримувати достовірну інформацію про фактичну собівартість наданих послуг для здійснення оперативного контролю за понесеними витратами і підвищить достовірність результатів діяльності суб'єктів господарювання.

Для формування аналітичної інформації та ефективного управління доходами від реалізації пропонується деталізація робочого плану рахунків, яка передбачає формування доходів у розрізі структурних підрозділів і видів послуг. Для цього до рахунка 703 "Дохід від реалізації робіт і послуг" відкрити субрахунки у розрізі видів послуг, що надає підприємство. Запропоновані авторами напрями вдосконалення системи обліку доходів і фінансових результатів основної діяльності підприємств ІТ-бізнесу забезпечать комплексний підхід визначення та відображення у звітності деталізованої інформації щодо показників діяльності за кожним структурним підрозділом та видом реалізованих послуг, що розширить можливості її використання для прийняття належних управлінських рішень. Визначення фінансового результату на підприємствах ІТ-бізнесу за видами реалізованих послуг у розрізі центрів відповідальності дасть змогу для системи управління отримати інформацію, яка дозволить визначати рівень фактично понесених витрат на надання послуг, ціну реалізації, оперативно впливати на собівартість, а

також забезпечить оперативний контроль і оцінку діяльності центрів відповідальності.

Таким чином, організаційні та методичні аспекти обліку, визнання і формування результатів діяльності підприємств цифрової економіки – важливий обліковий процес, який повинен забезпечити системний підхід до формування оперативної та достовірної інформації за кожним виділеним центром відповідальності у розрізі наданих послуг, що розширить можливості її використання для прийняття належних управлінських рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вікулова А. О., Савчук В. В. Перспективи розвитку ІТ-послуг в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 51. С. 27-32.
2. Голидзьбіна А. В., Язвінська Н. В. Особливості сучасного ринку ІТ-послуг та специфіка просування на ньому. *Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. 2017. Вип. 14. С. 291-298.
3. Довгань Л. Є., Козинець А. В. Розвиток ІТ-сфери: проблеми та шляхи вирішення в забезпеченні конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. *Актуальні проблеми економіки та управління: електрон. версія зб. наук. пр. молодих вчених КПП ім. І. Сікорського*. DOI: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/24607>.
4. Замула І. В., Чижевська Л. В., Грабчук І. Л. ІТ-послуга: поняття та види для облікових цілей. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2021. Вип. 2(49). DOI: [http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2021-2\(49\)-29-33](http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2021-2(49)-29-33).
5. ІТ в Україні: цифри, перспективи та бар'єри. 25 липня 2021 р. Сайт DLF Attorneys-at-law Ukraine. URL: <https://dlf.ua/ua/it-v-ukrayini-tsifri-perspektivi-ta-bar-yeri>.
6. Кутова Н. Г., Козир А. А. Аналіз та перспективи розвитку української ІТ-сфери. *Актуальні економіко-правові, соціальні та екологічні аспекти розвитку промисловості та суспільства*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Кривий Ріг. 2020. С. 39-41.
7. Куцик П. О., Процикевич А. І. Розвиток інвестиційних процесів на ринку ІТ-послуг: методологія та практика державного регулювання: монографія. Львів: Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2022. 220 с.
8. Лемішовська О. С., Ходоровський В. Г. ІТ-технології в розвитку облікової методології. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 36. DOI: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1134>.
9. Мацук З. ІТ-послуга як економічна категорія. *Економічний вісник*. Серія: Фінанси, облік, оподаткування. 2020. Вип. 4. С. 127-135.
10. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 "Дохід": наказ Міністерства фінансів України від 29.11.99 р. № 290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99#Text>.

11. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 “Витрати” : наказ Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>.

12. Петрук О. М., Грабчук І. Л. Організація обліку ІТ-компаній: вплив цифровізації. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2021/19.pdf.

13. Організаційно-економічний механізм функціонування підприємств сфери послуг : колективна монографія / Р. М. Воронко та ін.; за заг. ред. Б. В. Гриніва. Львів : Растр-7, 2019. 210 с.

14. Тимошенко А. О. Оподаткування послуг в ІТ-сфері: проблеми та перспективи. *Економіка та держава*. 2018. Вип. 4. С. 46-52.

15. Шишкова Н. Л. Перспективи ІТ-модернізації бухгалтерського обліку: актуалізація теорії і практики. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2019. Вип. 3. С. 146-159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2019_3_18.

REFERENCES

1. Vikulova, A. O. and Savchuk, V. V. (2020), *Perspektyvy rozvytku IT-posluzh v Ukraini, Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vyp. 51, s. 27-32.

2. Holyd'bina, A. V. and Yazvins'ka, N. V. (2017), *Osoblyvosti suchasnogo rynku IT-posluzh ta spetsyfika prosuvannya na n'omu, Ekonomichnyj visnyk Natsional'noho tekhnichnogo universytetu Ukrainy “Kyivs'kyj politekhnichnyj instytut”*, vyp. 14, s. 291-298.

3. Dovhan', L. Ye. and Kozynets', A. V. *Rozvytok IT-sfery: problemy ta shliakhy vyrishennia v zabezpechenni konkurentospromozhnosti vitchyznianykh pidpriemstv, Aktual'ni problemy ekonomiky ta upravlinnia: elektron. versiia zb. nauk. pr. molodykh vchenykh KPI im. I. Sikors'koho*, DOI: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/24607>.

4. Zamula, I. V. Chyzhevs'ka, L. V. and Hrabchuk, I. L. (2021), *IT-posluha: poniattia ta vydy dlia oblikovykh tsilej, Problemy teorii ta metodologii bukhholders'koho obliku, kontroliu i analizu*, vyp. 2 (49), DOI: [http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2021-2\(49\)-29-33](http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2021-2(49)-29-33).

5. ІТ в Україні: тсифри, перспективи та бар'єри. 25 люня 2021 р. Сайт DLF Attorneys-at-law Ukraine., available at: <https://dlf.ua/ua/it-v-ukrayini-tsifri-perspektivi-ta-bar-yeri>.

6. Kutova, N. H. and Kozyr, A. A. (2020), *Analiz ta perspektyvy rozvytku ukrains'koi IT-sfery, Aktual'ni ekonomiko-pravovi, sotsial'ni ta ekolohichni aspekty rozvytku promyslovosti ta suspil'stva : materialy vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Kryvyj Rih*, s. 39-41.

7. Kutsyk, P. O. and Protsykevych, A. I. (2022), *Rozvytok investytsijnykh protsesiv na rynku IT-posluzh: metodolohiia ta praktyka derzhavnoho rehuliuвання : monohrafiia, Vydavnytstvo L'viv'skoho torhovel'no-ekonomichnogo universytetu, L'viv*, 220 s.

8. Lemishovs'ka, O. S. and Khodorovs'kyj, V. H. (2022), *IT-tekhnologii v rozvytku oblikovoi metodolohii, Ekonomika ta suspil'stvo*, vyp. 36, DOI: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1134>.

9. Matsuk Z. (2020), *IT-posluha iak ekonomichna katehoriia, Ekonomichnyj visnyk. Seriia : Finansy, oblik, opodatкування*, vyp. 4, s. 127-135.

10. Natsional'ne polozhennia (standart) bukhholders'koho obliku 15 “Dokhid” : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 29.11.99 r. № 290, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99#Text>.

11. Natsional'ne polozhennia (standart) bukhholders'koho obliku 16 “Vytraty” : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 31.12.1999 r. № 318 zi zminamy ta dopovnenniamy, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>.

12. Petruk, O. M. and Hrabchuk, I. L. *Orhanizatsiia obliku IT-kompanij: vplyv tsyfrovizatsii*, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2021/19.pdf.

13. *Orhanizatsiino-ekonomichnyj mekhanizm funktsionuvannya pidpriemstv sfery posluzh : kolektyvna monohrafiia / R. M. Voronko ta in.; za zah. red. B. V. Hryniva (2019), Rastr-7, L'viv*, 210 s.

14. Tymoshenko, A. O. (2018), *Opodatкування posluzh v IT-sferi: problemy ta perspektyvy, Ekonomika ta derzhava*, vyp. 4, s. 46-52.

15. Shyshkova, N. L. (2019), *Perspektyvy IT-modernizatsii bukhholders'koho obliku: aktualizatsiia teorii i praktyky, Ekonomichnyj visnyk Natsional'noho hirnychoho universytetu*, vyp. 3, s. 146-159, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2019_3_18.

Стаття надійшла до редакції 11 січня 2024 року

УДК 656

Франів І. А.,

ihor.franiv@lute.lviv.ua, ORCID ID: 0000-0001-6191-9772,

Researcher ID C-3235-2017,

д.е.н., проф., завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та логістики, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Хархаліс І. М.,

igor.kharkhalis@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-1000-2965,

Researcher ID JZT-2642-2024,

здобувач, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛОГІСТИЧНИХ ЛАНЦЮГІВ

Анотація. У статті аналізуються проблеми, з якими стикається галузь логістики, та пропонуються деякі шляхи їх вирішення, спираючись на використання можливостей сучасних технологій та рішень для управління вантажоперевезеннями. Обґрунтовано актуальність автоматизації ручних завдань, зменшення кількості повторюваної роботи, оцифрування різного роду процесів у плануванні, організуванні та контролі логістичної діяльності на підприємстві. Визначено, що за рахунок консолідації відправлень і максимального використання будь-якого доступного простору витрати, пов'язані з транспортуванням, можна значно скоротити. Для цього потрібна відкрита та ефективна комунікація з перевізниками. У деяких випадках зменшення кількості учасників процесу також змінює ситуацію на краще. Одним із вирішень цієї проблеми може бути делегування повноважень сторонній логістичній компанії для покриття витрат на транспортування, оскільки такі компанії мають відносини з різними перевізниками та використовують консолідацію відправлень, щоб скоротити витрати. Підтверджено, що знаходити та виявляти потенційні помилки є критично важливим, але деколи складно, коли існує так багато місць, де зв'язок може бути втрачений. Вважаємо: це якоюсь мірою вирішується за рахунок ефективних програмних систем зв'язку та відстеження, часто інтегрованих безпосередньо в системи управління складом разом із прямим доступом до клієнтів і партнерів. Конкретизовано, що ланцюжок поставок має характеризуватися постійним процесом удосконалення, тому управління ланцюгом поставок, будучи координатором цього ланцюга, стає дуже важливим завданням. Аргументовано, що на сьогодні акцент управління матеріальним потоком значно зміщується в бік інформаційного. Будь-який процес управління, зокрема логістичний, тепер розглядається як процес управління інформаційними даними та потоками. Доведено, що це особливо актуально для управління логістичними ланцюгами, враховуючи їхні особливості, пов'язані з необхідністю інтеграції та координації саме інформаційних потоків. Підвищення цін на нафту, суворі заходи певних країн у боротьбі з пандемією та війна в Україні змінили не тільки міжконтинентальні логістичні ланцюги, а й галузь логістики у більш глобальному контексті.

Ключові слова: логістичні ланцюги, логістика, проблеми логістики, транспортування, діяльність підприємства, логістичні процеси.

Franiv I. A.,

ihor.franiv@lute.lviv.ua, ORCID ID: 0000-0001-6191-9772,

Researcher ID C-3235-2017,

Doctor of Economics, Professor, Head of Department of Entrepreneurship, Trade and Logistics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Kharkhalis I. M.,

igor.kharkhalis@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-1000-2965,

Researcher ID JZT-2642-2024,

Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

ACTUAL PROBLEMS OF LOGISTICS CHAINS

Abstract. *This article examines the challenges facing the logistics industry and proposes some solutions based on the use of modern technologies and solutions for freight transportation management. The relevance of automating manual tasks, reducing repetitive work, digitizing various processes in planning, organizing, and controlling logistics activities within the enterprise is justified. It is determined that costs associated with transportation can be significantly reduced through consolidation of shipments and maximizing the use of available space. Open and effective communication with carriers is essential for this purpose. In some cases, reducing the number of participants in the process can also improve the situation. Delegating authority to a third-party logistics company to cover transportation costs, as these companies have relationships with various carriers and use shipment consolidation to reduce costs, is one solution to this problem. It is confirmed that identifying and detecting potential errors is critically important, but it can be challenging when there are so many points where communication can be lost. We believe that this can be somewhat addressed through efficient communication and tracking software systems, often integrated directly into warehouse management systems with direct access to customers and partners. It is specified that the supply chain should be characterized by continuous improvement, making supply chain management, as the coordinator of this chain, a very important task. It is argued that today the focus of material flow management is significantly shifting towards information. Any management process, including logistics, is now seen as a process of managing information data and flows. It is proven that this is especially relevant for managing logistics chains, considering their characteristics related to the necessity of integrating and coordinating information flows. Rising oil prices, stringent measures by certain countries to combat the pandemic, and the war in Ukraine have changed not only intercontinental logistics chains but also the logistics industry on a more global scale.*

Key words: logistics chains, logistics, logistics challenges, transportation, enterprise operations, logistic processes.

JEL Classification: R40, R41, R49

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-04>

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що галузь логістики продовжує розвиватися та інтегрувати інноваційні рішення в глобальні та місцеві ланцюги поставок, все ще існують проблеми, вирішення яких потребує детального аналізу причини їх виникнення. Спочатку пандемія COVID-19, а тепер і повномасштабна війна з Російською Федерацією утворила серйозні логістичні проблеми в і так досить динамічному бізнес-середовищі. Проблеми логістики можуть звести нанівець весь бізнес, а також і управління ланцюгом постачання – від помилок в управлінні складом до зростання витрат на обслуговування автопарку. Таким чином, життєво важливо забезпечити плавний потік товарів із безперервним контролем за їх транспортуванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективні умови, бачення та концепції розвитку логістики були представлені, зокрема, у дослідженні “Excellence in logistics”, проведеному European Logistics Association (ELA) та AT Kearney [1]. У контексті напрямків змін у логістиці слід зазначити деякі відповідні висновки, які були включені в дослідження “Глобальна логістика 2015 +”, розроблене DB Schenker і Технічним університетом Берліна [2]. Слід також звернути увагу на дослідження Serpentin, які проводяться з 2005 року та опубліковані у звіті “2016 The Future Value Chain”, виданому GCI, доповненому подальшими дослідженнями у звіті “Succeeding In a Volatile Market” [3]. Приклад одного з останніх досліджень щодо бачення розвитку логістики – “Logistics of year 2050”, розроблене організацією DHL [4]. Це є результатом співпраці з групою у складі 42

визнаних експертів. Як підсумок з’явилася комплексна колекція з п’яти надійних прогнозів на майбутнє. Дослідження показало, наскільки світ може бути іншим у 2050 році з точки зору ступеня глобалізації, масштабів економічного та соціального розвитку, домінуючих технологічних стандартів та екологічних умов. Дослідження описує п’ять довгострокових сценаріїв життя у 2050 році, всі з яких мають один спільний елемент: суттєва трансформація значення логістики, її ролі, значення та завдань. Згідно з більшістю сценаріїв загальний попит на цей тип послуг буде зростати, однак детальні очікування для постачальників логістичних послуг і пов’язані з ними виклики відрізняються залежно від прогнозу.

Слід зазначити: вищезазвані та інші дослідження в цій галузі не лише визначають останні та майбутні тенденції логістики, а й вказують на найважливіші умови, що визначають розвиток логістики. Проте все одно залишається ряд питань, які потребують додаткових досліджень.

Постановка завдання. У статті аналізуються проблеми, з якими стикається галузь логістики, та пропонуються деякі шляхи їх вирішення, спираючись на використання можливостей сучасних технологій та рішень для управління вантажоперевезеннями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як би бізнес не намагався оптимізувати безперервну роботу на складах і в розподільних центрах, ризик виникнення помилок все одно існує. Людські помилки можуть коштувати дорого, якщо їх не контролювати, чи то неправильно розміщений продукт, чи помилки підбору, пакування чи

доставки, неповні замовлення чи пошкодження товарів під час зберігання тощо. Чіткий спосіб зменшити подібні помилки – використовувати ефективні й оновлені системи управління складом [5].

Впровадження нових технологій, таких як мобільні додатки для комплектування, автоматизовані системи комплектування та пакування, голосовий комплект тощо, дозволяє створити систему перевірок протягом усього процесу, яка може зменшити кількість помилок і оптимізувати процеси. Гарантія того, що складський персонал добре навчений і що політика чітко визначає, де і як потрібно обробляти продукт, також зменшує ризик травм або помилок.

Через зупинку заводів, проблеми з пропускнуною спроможністю портів, реагування на пандемію, страйки робітників, піратство, протести та внаслідок інших руйнівних подій доставка товарів і продуктів може сповільнитися або навіть призупинитися. Від таких ризиків глобального ланцюга постачання ніхто не застрахований, тому життєво важливо мати диверсифіковані бази постачання, а ще альтернативні маршрути доставки як плани на випадок непередбачених обставин у разі виникнення проблем. Проблеми з інфраструктурою також можуть спричинити уповільнення та затримки, коли портам важко обробити та обслуговувати велику кількість вхідних вантажів, а вантажний флот страждає від нестачі робочої сили та дедалі меншого числа водіїв.

Тут слід зупинитися на короткому аналізі “транспортної” робочої сили. Оскільки з кожних 3 споживачів 1 купує онлайн, споживчий попит досяг рекордного рівня, але нестача робочої сили ускладнює ситуацію, особливо в пік сезону. Більшість професійних водіїв наближаються до пенсійного віку, середній вік їх зараз становить 47 років [6]. Тому компаніям стає все важче наймати молодих людей. Більшість із них відмовляються працювати в поганих умовах, незважаючи на підвищення річної зарплати. Оскільки компанії покладаються на особисті процеси, вони повинні рухатися вперед, орієнтуючись на робітників. Таким чином все більшої актуальності набуває автоматизація ручних завдань, зменшення кількості повторюваної роботи, оцифрування різного роду процесів. Адже добре підготовлені водії є важливим активом для логістичних операцій, а покращення робочого середовища зменшить затримки доставки та дозволить залучити більше замовників.

Знаючи, що ці потенційні ризики можуть спричинити затримки, необхідно добре складати логістичні плани. Оскільки у світі логістики нема просторових обмежень, життєво важливо бути в курсі технологічних рішень, які полегшать деякі з описаних труднощів. Центри мікрвиконання, фокусування на доставці так званої “останньої милі” та крос-докінг – це деякі способи заощадити час, коли інші ланки ланцюга постачання сповільнюються.

Скорочення транспортних витрат майже завжди є ключовим викликом у галузі логістики,

рішення щодо якого здебільшого знаходиться поза прямим контролем управління ланцюгами поставок. Незважаючи на те, що витрати на паливо коливаються залежно від ринкової ситуації і часто зростають витрати на утримання транспортного парку, важливим є на фундаментальному рівні прийняття правильних креативних рішень і ретельного планування. Зростання цін на дизельне паливо, додаткові збори за паливо, ескалація тарифів на вантажні перевезення – все це однозначно приводить до негативного економічного ефекту.

Однак за рахунок консолідації відправлень і максимального використання будь-якого доступного простору витрати, пов’язані з транспортуванням, можна значно скоротити. Для цього потрібна відкрита та ефективна комунікація з перевізниками. У деяких випадках зменшення кількості учасників процесу також змінює ситуацію на краще. Одним із вирішень цієї проблеми може бути делегування повноважень сторонній логістичній компанії для покриття витрат на транспортування, оскільки такі компанії мають відносини з різними перевізниками та використовують консолідацію відправлень, щоб скоротити витрати.

З такою кількістю ланок у логістичному ланцюжку постачання – від виробництва до транспортування, від виробництва до дистрибуції та всього, що може виникати між ними, – труднощі обов’язково трапляються. Знаходити та виявляти потенційні помилки є критично важливим, але деколи складно, коли існує так багато місць, де зв’язок може бути втрачений. Вважаємо: це якоюсь мірою вирішується за рахунок ефективних програмних систем зв’язку та відстеження, часто інтегрованих безпосередньо в системи управління складом разом із прямим доступом до клієнтів і партнерів. Коли всі учасники мають доступ до продукту під час його проходження різними етапами виробництва та розповсюдження, включаючи кінцевих споживачів, які очікують доставки, проблеми вирішуються легше, перш ніж вони стануть справжньою “лавиною”.

Ключовим моментом у пошуку рішень типових логістичних проблем є доступ до новітніх технологій. Сфера логістики постійно розвивається та включає нові форми автоматизації, технологічні рішення, різного роду програмні продукти для забезпечення повномасштабності, постійного зв’язку, оперативного реагування в режимі реального часу та ефективного управління як транспортом, так і складом. Використання цих форм технологічного нагляду є способом подолання майже будь-якої логістичної проблеми.

Постійно зростаюча складність процесів і логістичної діяльності в результаті глобальної експансії викликає потребу, серед іншого, у підготовці індивідуальних рішень для широкого спектра обставин, які виникають у різних частинах світу, постійного вдосконалення ланцюжків і логістичних каналів, необхідності розширювати асортимент продукції і не тільки бачити, але й враховувати мінливий і дуже різноманітний попит споживачів.

Логістика XXI століття є великим викликом не тільки через зростаючу складність, але головним чином через необхідність пошуку нових інноваційних рішень, які відповідають сучасним очікуванням і вимогам. Досягнення конкурентної переваги виникає насамперед із здатності опанувати складність і зосередитися на найважливіших питаннях. Сучасна логістика – це комплексний і інтегрований підхід до проблем і логістичних операцій. Немає жодного простого рішення, однієї чудової технології для регулювання чи встановлення процедури, яка б вирішила проблему. Крім того, навіть найкращі рішення дуже швидко перестають бути актуальними і потребують реорганізації, змін та адаптації до нових умов, що є надзвичайно динамічними. З іншого боку, впровадження нових рішень потребує часу, якого зазвичай бракує, щоб встигати за змінами. Тому сьогодні на дедалі більш конкурентних ринках виграють ті, хто здатний передбачити зміни та тенденції та досить швидко адаптувати до них свої ланцюги поставок [7].

Ланцюжок поставок має характеризуватися постійним процесом удосконалення. Тому управління ланцюгом поставок, будучи координатором цього ланцюга, стає дуже важливим завданням. Сьогодні зростають вимоги клієнтів щодо тривалості послуг доставки, їх гнучкості, доступності та надійності. Зараз для споживачів дуже важливо, щоб продукти та послуги були адаптовані до їхніх індивідуальних потреб. Споживачі стають все більш нетерплячими. Засобом вирішення цього питання може бути належна швидкість реагування та необхідність гарантування високого рівня безпеки, а також можливість ефективного реагування на потенційні небезпеки в ланцюзі поставок, що породжує необхідність використання всіх сучасних техніко-технологічних рішень і новітніх концепцій функціонування логістики, включаючи рішення у галузі телематики. Найширшою сферою використання телематичних рішень у ланцюзі поставок є, звичайно, транспорт, який поєднує окремі ланки. У цьому випадку телематика, а точніше телематика транспорту, буде стосуватися переміщення людей і товарів (вантажів) із використанням відповідних транспортних засобів і технічних рішень – організаційних, які через інтеграцію ІТ і телекомунікаційних рішень дозволяють здійснювати належне управління та контроль руху в транспортних системах для підвищення ефективності та безпеки роботи цих систем і позитивного впливу на навколишнє середовище. Мета телематики полягає в підтримці, нагляді, контролі та управлінні процесами в транспорті та зв'язку таких систем у межах усіх транспортних завдань, що виконуються в ланцюжку постачання.

Пріоритетним елементом для реалізації цих завдань у телематичних системах є функції

управління інформацією, які передусім стосуються збору, обробки та розповсюдження даних, необхідних для прийняття правильного рішення. Такими процесами є як процеси, реалізовані заздалегідь визначеним способом (наприклад, автоматичний контроль руху), так і процеси, що виникають із ситуацій “ad hoc” (рішення операторів, диспетчерів, незалежних користувачів інфраструктури тощо). Сьогодні істотною вимогою є здатність забезпечити безперебійне та ефективне перевезення вантажів. Спосіб гарантувати ці можливості – впровадження та широке використання телематичних рішень у ланцюжку постачання. Затримка впровадження або відсутність таких рішень вплинуть на рівень конкурентоспроможності та призведуть до нестабільного використання логістичної інфраструктури [7].

Характерною рисою сучасного розвитку ринкових відносин є прагнення учасників ринку до максимального задоволення потреб споживачів. Популярності набуває ідеологія “customer focused manufacturing” (CFM), тобто “виробництво, що орієнтується на покупця”. Вирішальним критерієм ефективності виступає не мінімум витрат, а мінімум часу доставки товарів до конкретного споживача.

При цьому, щоб зберігати конкурентоспроможність, необхідно знаходити оптимальне співвідношення між витратами та якістю обслуговування. Для виконання таких вимог у світовій практиці широке застосування отримали часові стратегії доставки товарів, а також сформувалася концепція управління логістичними ланцюгами (рис. 1).

В якості часових стратегій доставки товарів у нинішній час використовуються “pull” (або “тягну-ча”) стратегія і “push” (або “штовхаюча”) стратегія. Ідея даних стратегій полягає в тому, що витрати на виробництво можна суттєво скоротити, якщо значно зменшити складські запаси, і, в свою чергу, витрати на них. Це призводить до скорочення часу доставки товару до кінцевого споживача, за рахунок чого досягається конкурентна перевага при інших рівних умовах. Ідеологія “customer focused manufacturing” поряд із адаптацією товару до потреб конкретного покупця націлена також на постійне підтримання “зворотного зв'язку” з покупцем. Виконання цих вимог, а також застосування часових стратегій можливе тільки за умови максимальної гнучкості виробництва. Така гнучкість підприємства, в умовах зміни зовнішніх і внутрішніх умов роботи, забезпечується за рахунок багатьох чинників. Основними є: гнучкість техніки і технології, рівень професіоналізму кадрів, гнучкість організації й управління виробництвом [9].

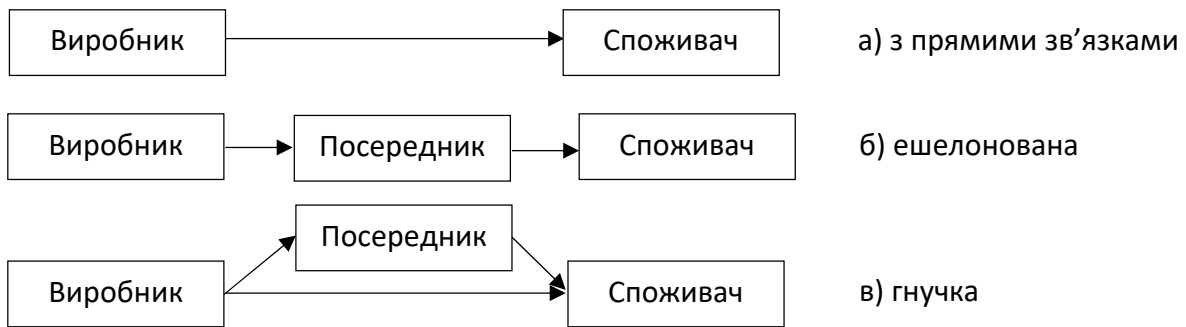

Рис. 1. Принципові схеми логістичних систем різних видів [8, с. 17]

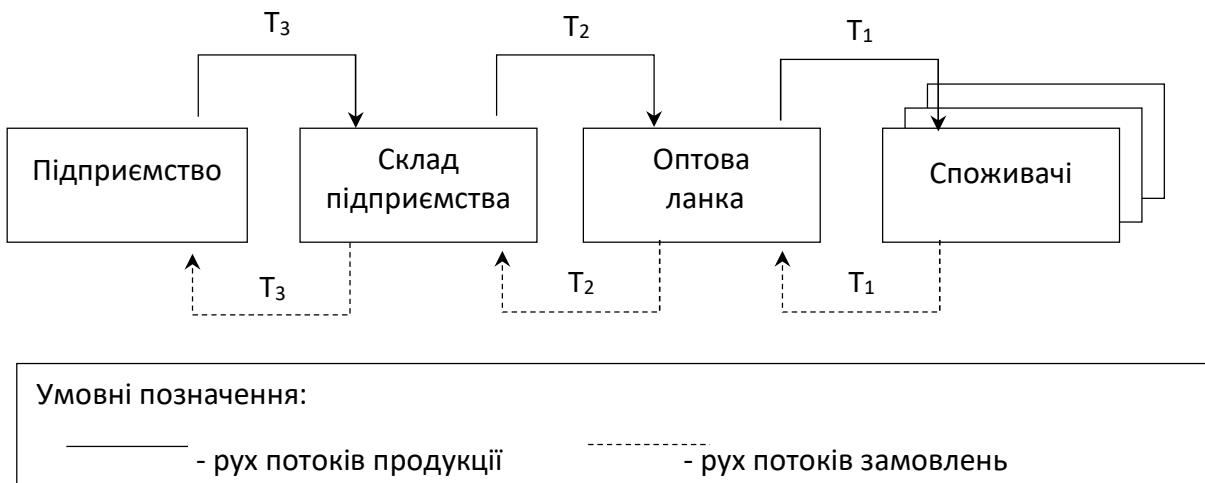

Рис. 2. Укрупнена виробнича система [8, с. 18]

У результаті використання гнучких виробництв в логістичних ланцюгах формується динамічна організаційна структура. Вона призначена забезпечувати динамічну взаємодію між компонентами системи у відповідності з їхнім функціональним призначенням і зберігати гнучкість і адаптивність у заданому діапазоні якісних і кількісних показників. Виникає потреба в більш глибокому вивченні систем, яким притаманний елемент гнучкості. Однією з таких виступає логістична система, що включає гнучкі виробництва в структурі логістичних ланцюгів. Дослідження подібних питань представлені в [10, 11]. Зокрема, авторами запропонована організаційна структура виробничо-збутової системи підприємства, що дозволяє сформувавши оптимальну виробничу програму з мінімальним часом запізнення, тобто з мінімальним проміжком часу з моменту надходження заявок від споживачів у систему до моменту випуску продукції, що задовольнить попит на неї. При цьому повинні зберігатися умови, при яких підприємство може отримати максимальний прибуток і зберегти стабільні ціни. Схема такої укрупненої виробничої системи наведена на рис. 2.

Якщо йдеться про недоліки запропонованої методики, то необхідно наголосити: при визначенні

оптимального стану системи недостатньо уваги приділяється іншим її учасникам – посередникам і транспорту, що використовується [12].

Ще однією особливістю функціонування логістичної системи є складність управління. Чим більша група учасників, що працюють “на єдиний результат”, тим важче керувати їхньою спільною діяльністю. Одна з проблем – посередницькі структури, що займають проміжний стан між виробниками і споживачами, не завжди прагнуть до підсилення взаємозв’язків із виробниками. Вони віддають перевагу зв’язкам із споживачами. Адже торгові структури не завжди одержують достатню допомогу виробників з огляду на логістичні, маркетингові й інші аспекти взаємовідносин. Іншою проблемою виступає несформована політика держави у відношенні регулювання діяльності логістичних систем. Це ускладнює прогнозування станів таких систем і, як наслідок, стримує їхній подальший розвиток.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, можемо аргументувати, що на сьогодні акцент управління матеріальним потоком значно зміщується в бік інформаційного. Будь-який процес управління, зокрема логістичний, тепер розглядається у контексті

інформаційних даних та потоків. Це особливо актуально для управління логістичними ланцюгами, враховуючи їхні особливості, пов'язані з необхідністю інтеграції та координації саме інформаційних потоків. Підвищення цін на нафту, суворі заходи певних країн у боротьбі з пандемією та війна в Україні змінили не тільки міжконтинентальні логістичні ланцюги, а й галузь логістики у більш глобальному контексті. Обмеження потужностей, зростання тарифів і цін, нестабільність логістичного ланцюга, а також збільшення термінів виконання замовлень - все це створює нові виклики, які потребують вирішення.

Незважаючи на таку істотну роль і значення даної підприємницької складової, окреслені питання недостатньо висвітлюються у сучасній науковій літературі, присвяченій питанням логістики, що, на нашу думку, визначає напрям подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Little D. Innovation Excellence in Logistics. ELA European Logistics Association. Brussels, 2007. 40 p.
2. Straube F., Borkowski S. Global Logistics 2015+. URL: <https://www.tu.berlin/en/logistik/forschung/publikationen/monographien-herausgeberwerke-und-studien/global-logistics-2015>.
3. Global Commerce Initiative. Capgemini. URL: https://www.capgemini.com/wp-content/uploads/2017/07/2008_Financial_Report.pdf.
4. Logistyka w roku 2050. URL: <http://www.e-logistyka.pl/wiadomosci/logistyka-w-roku-2050.html>.
5. Logistics challenges & how to overcome them. URL: <https://spotos.eu/blog/5-logistics-challenges-and-how-to-overcome-them>.
6. Common Logistics Problems and How to Solve Them. URL: <https://www.redwoodlogistics.com/insights/common-logistics-problems-and-how-to-solve-them>.
7. Bujak A. The development of the concept of supply chain management as an example of the evolution of logistics. *The Wroclaw School of Banking Research Journal*. 2022. Vol. 15, No. 1. P. 133-151.
8. Горяїнов О. М., Рославцев Д. М. Автотранспорт в логістичних системах і ланцюгах : монографія. Харків : НТМТ, 2009. 344 с.
9. Окландер М. А. Види стратегій у логістичних системах. *Вісник соціально-економічних досліджень* : збірник статей. Одеса : ОДЕУ, 1998. Вип. 2. С. 218-225.
10. Kelsch T. M. Using Supply Chain Flexibility to Account for Uncertainty in Demand. Thesis of Master of Science in Management. Massachusetts Institute of Technology. 1996. P. 104.
11. Katok E. Planning Manufacturing Flexibility in an Uncertain Production Environment. Thesis of the Degree of Doctor of Philosophy, The Pennsylvania State University. 1996. P. 164.
12. Tarnavs'ka, N. P. and Syvak, R. B. (2011), Innovatsijne upravlinnia konkurentospromozhnistiu lohistrychnykh lantsiuhiv : monohrafiia, Pidruchnyky i posibnyky, Ternopil', 240 s.

Стаття надійшла до редакції 09 січня 2024 року

УДК 331.18

Боднар І. Р.,

iryua.bod@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6884-2058,

к. е. н., доц., доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

***Анотація.** Глобальний розвиток інноваційної сфери, сучасних інформаційних технологій, значною мірою впливає на економічну, політичну, соціокультурну, оборонну та інші складові процесів розвитку суспільства і держави. Інноваційні ресурси в сучасних умовах стають основним фактором життєдіяльності всіх сфер суспільства. Будь-які недоліки в структурі і функціонуванні інноваційної системи призводять до збитків суспільства і держави. У зв'язку з цим у статті розглянуто ключові поняття та основи національної інноваційної політики. Аналізуються аспекти інноваційної підприємницької діяльності в умовах війни. Крім цього, визначені основні напрями держави в сфері інноваційної політики. Здійснено оцінку стану інноваційної сфери України у міжнародних порівняннях. Розглянуто напрями міжнародного науково-технічного співробітництва України. Запропоновані концептуальні підходи інтеграції України в науково-технологічний простір. При формуванні концепції державної інноваційної політики варто виходити з необхідності прийняття таких базових принципів, як її відкритість, рівність всіх учасників інноваційно-інформаційних відносин, системності, пріоритетності тощо. В цьому процесі головні заходи повинні бути спрямовані на забезпечення державних інтересів України і не суперечити соціальним інтересам громадян країни. Необхідними є програми на фінансування державою інноваційної діяльності підприємств, забезпечення пріоритету права перед силою тощо. У статті визначені закономірності інноваційного розвитку та шляхи інтеграції України до Європейського дослідного простору. Оцінено інноваційну активність промислового сектору економіки України у регіональному розрізі в межах застосування великими підприємствами результатів технічного прогресу Індустрії 4.0 (Інтернету речей). Проведено формалізацію інноваційної сфери держави та її залежності від ресурсного потенціалу, впливу процесів глобалізації тощо.*

Ключові слова: інновації, інноваційна політика, національна інноваційна система, інноваційно активні підприємства, стартап, міжнародне науково-технічне співробітництво.

Bodnar I. R.,

iryua.bod@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6884-2058,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

INNOVATIVE ASPECTS OF ENTREPRENEURSHIP IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

***Abstract.** The global development of the innovation sector and modern information technologies has a significant impact on the economic, political, socio-cultural, defense and other components of the development of society and the state. Innovative resources in modern conditions are becoming a major factor in all spheres of society life. Any shortcomings in the structure and functioning of the innovation system lead to losses for society and the state. In this regard, the article discusses the key concepts and foundations of the national innovation policy. The innovative aspects of entrepreneurial activity in wartime are analyzed. In addition, the main directions of the state in the field of innovation policy are identified. The state of the innovation sphere of Ukraine in international comparisons is assessed. The directions of international scientific and technical cooperation of Ukraine are considered. Conceptual approaches to Ukraine's integration into the scientific and technological space are proposed. When formulating the concept of the state innovation policy, it is necessary to proceed from the need to adopt such basic principles as its openness, equality of all participants in innovation and information relations, systematicity, priority, etc. In this process, the main measures should be aimed at ensuring the state interests of Ukraine and not contradict the social interests of the country's citizens. Programs are needed to provide state funding for innovation activities of enterprises, to ensure the priority of law over force, etc. The article identifies the patterns of innovative development and ways to integrate Ukraine into the European Research Area. The innovative activity of the industrial sector of Ukraine's economy in the regional context of the application by large enterprises of the results of technical progress of Industry 4.0 (Internet of Things) is*

assessed. The author formalizes the innovation sphere of the state and its dependence on the resource potential, the impact of globalization processes, etc.

Keywords: innovations, innovation policy, national innovation system, innovatively active enterprises, startup, international scientific and technical cooperation.

JEL Classification: O31

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-05>

Постановка проблеми. Останні десятиліття характеризуються глибокими змінами у розвитку глобальної економіки. Цей процес базується на використанні інтелектуальних ресурсів, наукомістких та інформаційно-інноваційних технологій, високотехнологічної продукції, якісних технологічних перетвореннях усіх секторів економіки. Створення та накопичення знань все більше стає спільним явищем, що виходить за межі національних економік. Це формує мережі технологічного співробітництва, які сплетені у всьому світі. Їх діяльність полягає у зборі великої кількості інформації, яка здатна перетворюватися на інновації. В цьому випадку говорять про “відкриті інновації”, а також “мережеві інновації”, “кооперативні інновації”. В Україні інноваційна діяльність підприємств регулюється Законом України “Про інноваційну діяльність” (№ 380-IV від 26.12.2002, з поправками – № 2849-IX від 13.12.2022 р.) [1]. Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Крім того, інтеграція України в науково-технічний простір регулюється Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність” (№ 922-VIII від 25.12.2015, з поправками № 3272-IX від 27.07.2023) [2].

Варто зазначити, що одні інновації народжуються в процесі фундаментальних наукових досліджень, тобто є очікуваними. Інші інновації приходять із повсякденного життя – неочікувані. Всі інновації (і очікувані, і випадкові) можуть суттєво змінити бізнес-моделі підприємства, економічні процеси в країні та світі. Однією з таких інновацій, наприклад, був винахід флешки. Окремі дослідники стверджують, що хмарні сховища можуть нас позбавити від флешок. Тобто наше життя – це життя народжених успішних інновацій. Тому важливим є виявлення проблем інноваційної підприємницької діяльності та обґрунтування методологічних засад розвитку національної інноваційної сфери України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато дослідників займаються аналізом впливу інноваційної діяльності на стале зростання. Й. Шумпетер є [3] одним із класиків теорії розвитку інновацій. Він на початку минулого століття запропонував гіпотезу про те, що інноваційно активними можуть бути лише великі підприємства, оскільки інновації пов’язані з ризиками та великими витратами. Також не завжди інноваційна діяльність може виявлятися успішною.

Багато дослідників минулого століття тестували цю гіпотезу, щоб заперечити її або підтвердити. В середині минулого століття стартували емпіричні дослідження, які пов’язували економічне зростання країн, конкурентоспроможність підприємств із інвестиціями в наукові дослідження та інновації.

П. Ромер (США) [4] заклав основу нової теорії ендогенного економічного розвитку країн. Він зробив висновок про те, що економічне зростання країни є результатом внутрішніх (ендогенних), а не зовнішніх (екзогенних) причин. Основою економічного зростання є технологічні інновації. П. Ромеру в 2018 р. за ці дослідження була присуджена Нобелівська премія. Тобто вже немає сумнівів про те, чи потрібно займатися інноваціями, чи ні. Це свідчить про те, що інновації безпосередньо пов’язані з економічним зростанням країни.

Б.-А. Лундвал (Швеція) [5] та К. Фрімен (Великобританія) [6] в кінці 80-х рр. ХХ ст. практично одночасно сформулювали основи нової концепції інноваційного розвитку, а саме: запропонували модель “Національна інноваційна система”. Спочатку в межах такої моделі розглядалися прості лінійні зв’язки. Це означає, що існує система – наукова організація, підприємство, держава, суспільство і між ними відбуваються перетоки інноваційної активності. Зараз дана система являє собою n-мірну спіраль, де зв’язки можуть бути нелінійними. Тобто інновації можуть пропонуватися самими користувачами (споживачами) – consumer-driven innovation. Таким чином, інноваційна система – складний нелінійний механізм. Інновації можуть прийти від усіх учасників системи.

Постановка завдання. В статті поставлені завдання розглянути методологічні основи формування ідеології національної інноваційної системи, виявити засади та особливості інноваційної підприємницької діяльності, дослідити тенденції розвитку світового інноваційного ринку, здійснити аналіз та оцінити стан інноваційної сфери України у міжнародних порівняннях, окреслити напрями науково-технічного співробітництва країн в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційний потенціал є однією з найважливіших характеристик могутності сучасної держави. Яскравим прикладом цього в сучасному світі є США, країни Західної Європи та Японія – лідери з інформаційно-інноваційних технологій. Певною мірою і Китай зараз проводить чітко виражену політику, щоб не відставати від світових лідерів. За допомогою інноваційних технологій відбувається інтеграція до світового економічного простору, який

характеризується певними ознаками [7]. Однією з них є інтернаціональність і вона розглядається дослідниками як спосіб відкритої взаємодії країн. Іншою ознакою є привабливість для бізнесу завдяки швидкій окупності інвестицій і високій прибутковості. Велике значення має наукомісткість через те, що інформаційні технології дозволяють розвивати науково-технологічний та інноваційний потенціал країни та змінювати структуру національної економіки. Внаслідок цього зростає кількість фахівців ІТ-галузі, збільшується експорт ІТ-послуг, збільшується частка світового ринку, зростають податкові відрахування до державного бюджету тощо.

За оцінками ОЕСР, до 2030 р. два фактори (інноваційні технології та якість людського капіталу) будуть визначати конкурентоздатність економік. За даними останніх емпіричних досліджень, частка інноваційно активних підприємств у світі складає 30-40 %, інколи – 70 %. В даному випадку варто сказати, що інновації є джерелом економічного зростання країн. Це означає, що підприємство не може бути успішним, якщо не займається інноваціями. Поняття “інновація” з латинської *innovare* означає оновлення, зміна, а в перекладі з англійської – “введення новачків”. Визначень, що таке інновації та інноваційна діяльність, дуже багато. По-перше, інновації – це щось нове (наприклад, нова технологія, новий товар (нова послуга), новий спосіб виробництва). По-друге, таке нововведення повинно використовуватися в реальному житті. Варто зазначити, що інновація у голові людини – це просто ідея. Дослідники визначають причини появи інновацій. Це насамперед відповідь на глобальні виклики (зміна клімату, вирішення складних транспортних завдань, бажання жити довше, освоєння нових матеріалів, у тому числі і військові дії). Так, в Японії оголосили пріоритетною програму “Суспільство – 5.0”, де один із ключових показників – збільшення тривалості життя до 120 років. До інших причин належать спроби оптимізації життєвих та бізнес-процесів. Всі поняття, що стосуються інновацій, зібрані в єдиному Документі “Керівництво Осло” [8]. Це рекомендації зі збору та аналізу даних з інновацій і спільний документ ОЕСР та Євростату.

Науковці з Оксфорду в кінці ХХ ст. на основі власних досліджень зробили висновки про те, що 10 тис. ідей є лише однією успішною компанією. Можна підсумувати, як багато потрібно відфільтрувати ідей, пройти долину смерті, отримати один стартап і з нього збудувати двох або трирічну компанію, щоб у країні була достатня кількість інноваційно-активних підприємств.

Підприємства використовують організаційні інновації, а також проривні інновації, як їх називав Й. Шумпетер [3] *disruptive innovation*. Великі підприємства часто оголошують конкурси на кращу інноваційну розробку або збирають ідеї своїх працівників, тому що людську креативність навіть штучний інтелект та нейронні мережі не можуть замінити.

У сфері економічної теорії відома О – подібна крива, яка відображає взаємозв'язок конкуренції та

інноваційної активності підприємства. Якщо конкуренції немає, це означає: підприємство інноваціями не займається. Якщо вона помірна чи висока, це означає: багато підприємств, щоб вижити на ринку, постійно вкладають фінанси в інноваційну активність.

На сучасному етапі розвитку економіки найбільш значимою є концепція Клауса Шваба [9] “Четверта промислова революція” (англ. *The Fourth Industrial Revolution* (2016 р)). Відповідно до цієї концепції найближче майбутнє визначатиметься широким впровадженням кіберфізичних систем у виробництво (Індустрія 4.0). Крім того, буде здійснюватися обслуговування людських потреб, включаючи побут, працю та дозвілля (Робота 4.0). Індустрія 4.0 ініційована федеральним урядом Німеччини як стратегічний план розвитку економіки країни з метою глибокої імплементації інформаційно-комунікаційних засобів та інноваційних технологій у промисловість. Це здійснюється шляхом підключення усіх компонентів виробництва (обладнання, продукції) до загальної глобальної мережі обміну даними Інтернет. Тобто відбувається перехід від звичайної автоматизації виробництва, використання інформаційних технологій у виробництві (що були основою третьої промислової революції) до об'єднання в мережу ресурсів, інформаційних потоків, об'єктів та людей.

У мирний час в Україні спостерігалось інтенсивне використання підприємствами технологій, які пов'язані з цифровізацією, Інтернетом речей, кіберсистемами, штучним інтелектом, базами даних, системами роботизації [10], безпаперових технологій, хмарних обчислень, мобільних, квантових технологій тощо. Повномасштабна війна стала викликом для української промисловості. Результати опитування національних підприємств Інституту економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕДПК) у квітні 2023 р. [11] свідчать про те, що промислові підприємства під час війни часто були змушені активно скорочувати витрати на інновації. При цьому бізнес бачить можливості відновлення інноваційної діяльності лише з допомогою галузевих програм державної підтримки, фіскальних стимулів та інших державних заходів. Економіка країни потребує модернізації. Однак для окремих галузей інновації наразі є нереалістичним напрямом розвитку. З одного боку, частина бізнесу, переважно експортоорієнтованого, продовжує працювати над впровадженням інновацій. З іншого боку, багато підприємств стикнулися з суттєвим падінням виробництва, продажів та експорту. Це змусило змістити їх фокус із розвитку та зосередитися на питаннях виживання бізнесу. Однак на макrorівні очевидно: без активної інноваційної діяльності неможливо планувати українське відновлення в повоєнний час. Іншою причиною повільного інноваційного рівня є те, що для національних підприємств інновації дуже часто є як точковий інструмент, коли підприємства просто адаптують та модернізують існуючі технології, здійснюють автоматизацію технологічних процесів.

Проривних інновацій в Україні не така велика кількість, хоча ідей є багато, і багато з них є радикальними [12]. На жаль, їх комерціалізація відбувається за кордоном, в Китаї, в США, в країнах Західної Європи. В Україні є немало талановитих молодих людей, які пропонують, оптимізують і хочуть рухатися, але це не знаходить відображення в комерціалізації. Однією з причин є нестача грошей. Іншими причинами є не врахування маркетингу і думки споживачів. Порівняння тенденцій розвитку інформаційно-інноваційної діяльності в Україні з провідними країнами світу дає змогу виявити потенційні шляхи активізації та можливі варіанти вирішення існуючих проблем. В інформаційній сфері США, Японії та інших розвинутих країнах працює понад 70% працездатного населення. Вартість інтелектуального продукту в міжнародному економічному обміні зрівнялася з вартістю товарних потоків. Процеси інформатизації стимулюють прискорення науково-технологічного прогресу, інтелектуалізацію всіх видів життєдіяльності. Це сприяє формуванню якісного і нового інформаційного середовища, забезпечує розвиток творчого потенціалу особистості.

Названі вище причини визначають необхідність формування інноваційної політики України відповідно до тенденцій розвитку світового глобального простору та інтеграційних пріоритетів. ООН реалізує в Україні проєкт UNIDO/GEF “Глобальна інноваційна програма чистих технологій для малого і середнього бізнесу в Україні” [13]. В 2022 р. ООН в рамках цієї програми вдруге провела конкурс для українських підприємців та винахідників з метою створення інноваційних екологічних стартап-проєктів. Фіналісти мають можливість отримати до \$ 50 000 для свого розвитку. В Україні у межах програми Сталого розвитку ООН розроблені інноваційні цілі (17 напрямів), які стосуються подолання бідності й голоду, забезпечення міцного здоров'я і благополуччя громадян, якісної освіти, сталого розвитку міст і громад, захисту екосистеми, забезпечення миру, справедливості тощо.

Незважаючи на війну, Міністерство економіки України в рамках департаменту інвестицій, інновацій та інтелектуальної власності в 2023 р. прийняло Програми підтримки інноваційної діяльності:

1. Програма державної підтримки “Доступні кредити 5-7-9 %” [14]. Кредитування в межах цієї програми надається з метою розвитку підприємництва, збільшення обсягів виробництва, експорту, імпортозаміщення, високотехнологічного виробництва, впровадження інновацій. Надання фінансової державної підтримки здійснюється Фондом розвитку підприємництва через уповноважені банки.

2. Програма “Україна: сталі інновації у ланцюжку створення вартості в біоенергетиці”. Програма фінансується Європейським банком реконструкції та розвитку спільно з Глобальним екологічним фондом (GEF) [15].

Кабінет Міністрів України в 2022 р. прийняв Постанову (від 24.06.2022) № 736 Про реалізацію експериментального проєкту щодо надання на конкурсних засадах фінансової підтримки стартапам в Україні, у тому числі в сфері інформаційних технологій. Цим документом передбачено реалізацію проєкту до 1 липня 2024 р. та затверджено Порядок його реалізації.

Одним із показників ефективності реалізації інноваційної політики держави є її місце у глобальних рейтингах. Міжнародні рейтинги оцінюють інноваційний потенціал, інноваційну спроможність підприємств та їх результативність. У 2022 р. Світовий банк на основі дослідження підготував документ під назвою “Яке майбутнє інноваційного зростання?” Було проаналізовано 132 країни за рівнем їх інноваційної результативності. Для аналізу використано 80 показників у 7 сферах економіки. 26 економік світу показали кращі інноваційні результати за такими показниками, як знання, технологічні результати, креативні результати тощо. На основі аналізу були визначені інноваційні економіки, що увійшли в першу п'ятірку за групами країн відносно рівня доходу на душу населення (табл. 1).

Таблиця 1

Інноваційні економіки за групами країн за рівнем доходу на душу населення, 2022 р.

Високодохідна група (всього 48)	Дохід вище середнього (всього 36)	Дохід нижче середнього (всього 36)	Низькодохідна група (всього 12)
1. Швейцарія (1)	1. Китай (11)	1. Індія (40)	1. Руанда (105)
2. США (2)	2. Болгарія (35)	2. В'єтнам (48)	2. Мадагаскар (106)
3. Швеція (3)	3. Таїланд (43)	3. Іран (53)	3. Мозамбік (123)
4. Велика Британія (4)	4. Бразилія (54)	4. Україна (57)	4. Бурунді (130)
5. Нідерланди (5)	5. Молдова (56)	5. Філіппіни (59)	5. Ефіопія (117)

За: [16, 20]

Рис. 1. Рейтинги України за показниками глобального інноваційного індексу (ГІІ) у 2021 та 2022 рр.

За: [16, 20]

Аналізуючи табл. 1, бачимо, що Україна у 2022 р. посіла 57 місце серед 132 країн (у 2021 р. займала 49 місце). У групі країн за рівнем доходів нижче середнього наша країна – на 4 місці.

Для аналізу оцінки інноваційної спроможності країни використовують такі рейтинги, як глобальний індекс інновацій (ГІІ), глобальний індекс стійкої конкурентоспроможності (ГІСК), глобальний індекс конкурентоспроможності талантів (ГІКТ) та зведений інноваційний індекс (ЗІІ). У період 2015-2022 рр. виявлено динаміку. У 2022 р. Україна увійшла за показником глобального індексу стійкої конкурентоспроможності (ГІСК) у топ-50 зі 180 країн світу.

Варто зазначити, що глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index) дозволяє здійснювати дослідження інноваційного клімату країни. Цей індекс кожного року публікує Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ). Вона є спеціалізованою установою ООН зі штаб-квартирою у Женеві. Ця робота здійснюється у співпраці з Корнельським університетом (США) та міжнародною французькою школою бізнесу INSEAD. До інноваційних ресурсів належать: інфраструктура, інституції, складність ринку та бізнесу, людський капітал і дослідження тощо. За перерахованими показниками виділяють так звані країни інноваційних досягнень. До цієї групи входить і Україна. Її рейтинг за показником глобального інноваційного індексу (ГІІ) відображає рис. 1.

Аналізуючи рис. 1, бачимо, що за показником інноваційних результатів – “Знання і технологічні результати” – Україна знаходиться на 36 місці, втративши 3 позиції порівняно з 2021 р. Сильними

сторонами нашої країни залишаються: “Створення знань” (29-е місце), “Відношення кількості патентів за країною походження до ВВП” (29), “Витрати на комп’ютерне та програмне забезпечення у відсотках до ВВП” (9), “Експорт ІКТ послуг у відсотках до загального обсягу зовнішньої торгівлі” (7) тощо.

У 2022 р. в Україні були високі рейтинги за показниками отримання прав на об’єкти інтелектуальної власності (корисних моделей, торгових марок, промислових зразків). Вони пов’язані також із високими ІКТ-показниками (зростання витрат на комп’ютерне та програмне забезпечення, створення мобільних додатків та експорт ІКТ-послуг).

Глобальний індекс стійкої конкурентоспроможності (ГІКС) вимірює ефективність екологічного, соціального та корпоративного управління країни в усьому світі. Сучасний стан світу, а саме: глобальний, регіональний та національний – аналізується за такими основними показниками конкурентоспроможності:

- природний капітал (Natural Capital);
- ресурсоемність та ефективність (Resource Intensity-Efficiency);
- інтелектуальний капітал (Intellectual Capital);
- економічна стійкість (Economic Sustainability);
- соціальний капітал (Social Capital);
- управління (Governance Performance) (рис. 2).

У 2022 р. за глобальним індексом стійкої конкурентоспроможності Скандинавські країни зайняли лідируючі позиції, а саме: Швеція – 1 місце, Швейцарія – 3, Велика Британія – 7, Франція – 8, Японія – 10, Південна Корея – 12, Німеччина – 16, США – 30 місце.

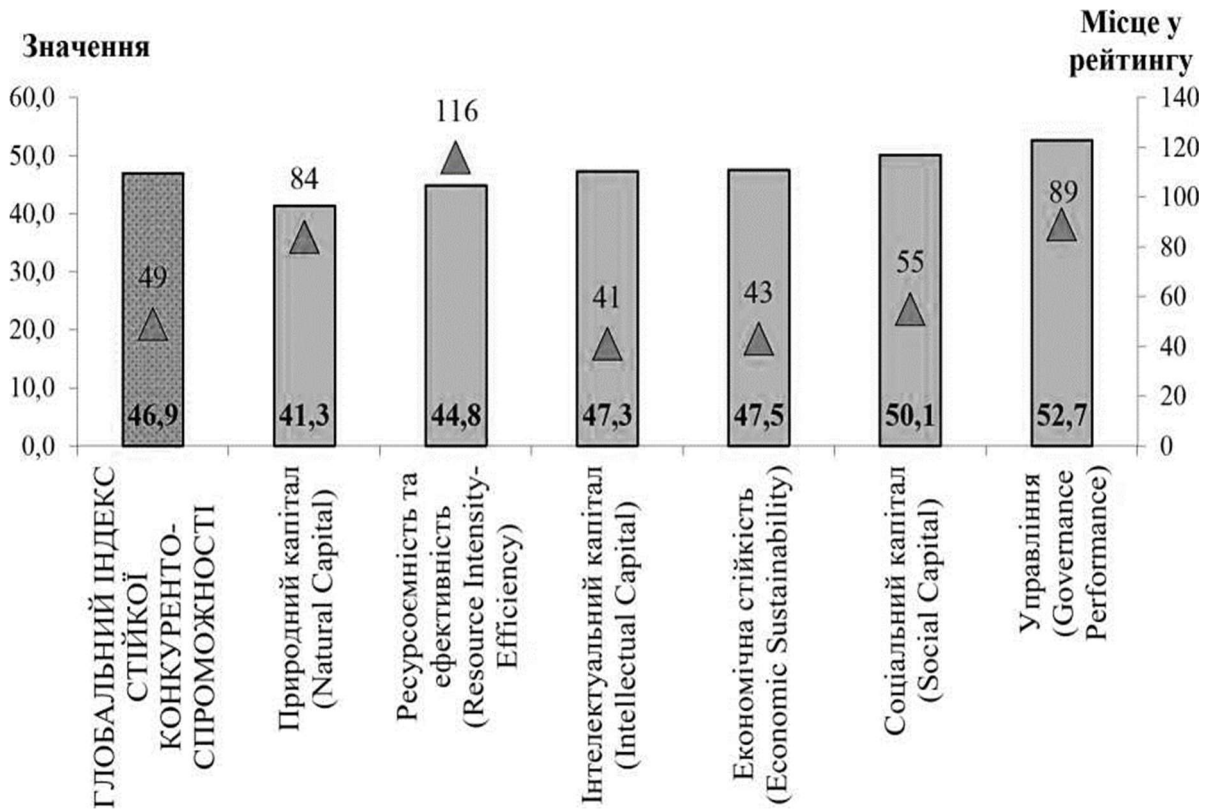

Рис. 2. Значення показників для України за глобальним індексом стійкої конкурентоспроможності у 2022 р.

За: [17, 20]

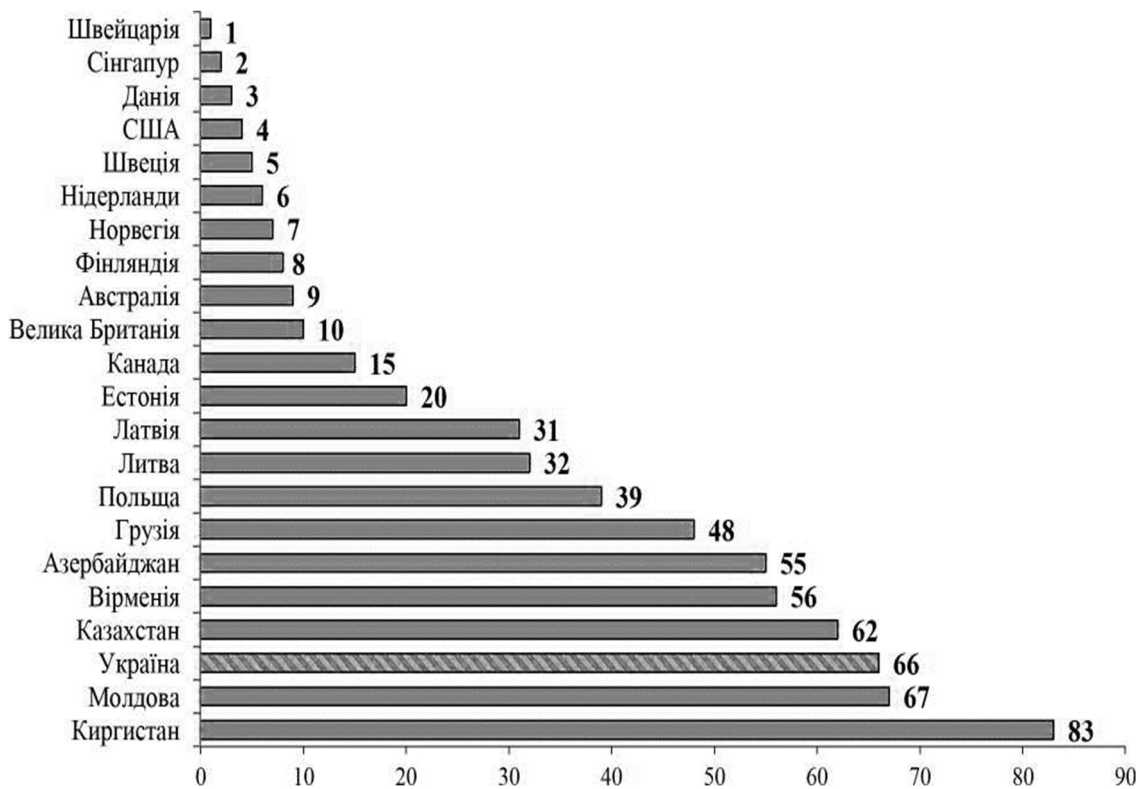

Рис. 3. Рейтинги країн за Глобальним індексом конкурентоспроможності талантів у 2022 р.

За: [18, 20]

Аналізуючи рис. 2, бачимо, що за глобальним індексом стійкої конкурентоспроможності Україна у 2022 р. ввійшла у топ-50 країн та посіла 49 місце (зі 180 країн світу) зі значенням 46,9. Крім того, вона зайняла непогані позиції за такими показниками конкурентоспроможності, як “Інтелектуальний капітал” – 41 місце (47,3) та “Економічна стійкість” – 43 місце (47,5).

Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів (ГІКТ) визначає, як країни та міста розвиваються, залучають і утримують таланти і розробляють стратегії з метою стимулювання розвитку своєї економіки (рис. 3). Для цього було проаналізовано 133 країни, 175 міст із 79 економік у всьому світі.

Аналізуючи рис. 3, бачимо, що лідерами за ГІКТ у 2022 р. є Швейцарія, Сінгапур, Данія, США, Швеція. В десятку увійшли Нідерланди, Норвегія, Фінляндія, Австралія та Велика Британія. Україна знаходилася у 2022 р. на 66-му місці у рейтингу і погіршила свої позиції порівняно з 61 місцем у 2021 р. Наведені показники свідчать, що інноваційна політика в Україні не приділяє достатньо уваги стимулюванню співпраці науки та виробництва.

Зведений інноваційний індекс (ЗІІ) (Summary Innovation Index) розраховується для кожної європейської країни на основі підготовки Європейського інноваційного табло (ЄІТ) (European Innovation Scoreboard). ЄІТ є важливим інструментом

оцінювання та рейтингування науково-технологічного та інноваційного розвитку країн Європи. В ЄІТ виділяють чотири категорії індикаторів (“Рамкові умови”, “Інвестиції”, “Інноваційна активність” та “Вплив”) та 12 інноваційних вимірів (32 показники). На основі отриманих результатів визначають статус країни з 4 можливих варіантів:

- якщо значення вище 125 % від середнього показника по ЄС, то вважають, що країна є інноваційним лідером;
- якщо значення показника між 101-125 %, тоді країна є активним інноватором;
- якщо значення між 71-100 %, країна є помірним інноватором;
- якщо значення 70 % і нижче від середнього показника по ЄС, країна є повільним інноватором (рис. 4).

Аналізуючи рис. 4, бачимо, що перше місце належить Швейцарії зі значенням зведеного інноваційного індексу 142, далі розташовуються Швеція та Фінляндія – зі значенням по 136. Україна зі значенням зведеного інноваційного індексу 31,0 (відносно середнього по ЄС у 2015 р.) має статус повільного інноватора.

Для аналізу ситуації в інноваційній сфері використовуються показники ЄІТ. Вони застосовуються при визначенні цілей формування інноваційної політики. Динаміка інноваційних показників України у розрізі ЄІТ в 2021-2022 рр. представлена на рис. 5.

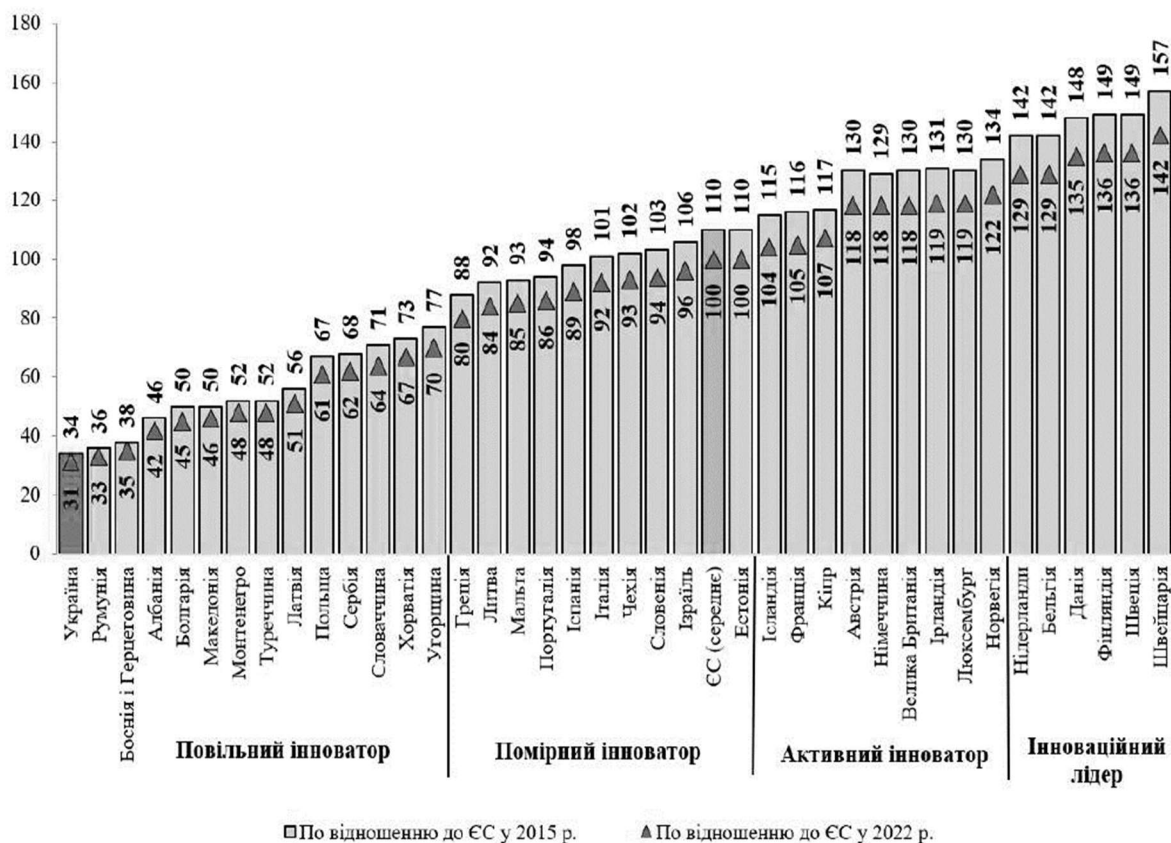

Рис. 4. Зведений інноваційний індекс за 2022 р. відносно середнього по ЄС у 2015 р.

За: [20]

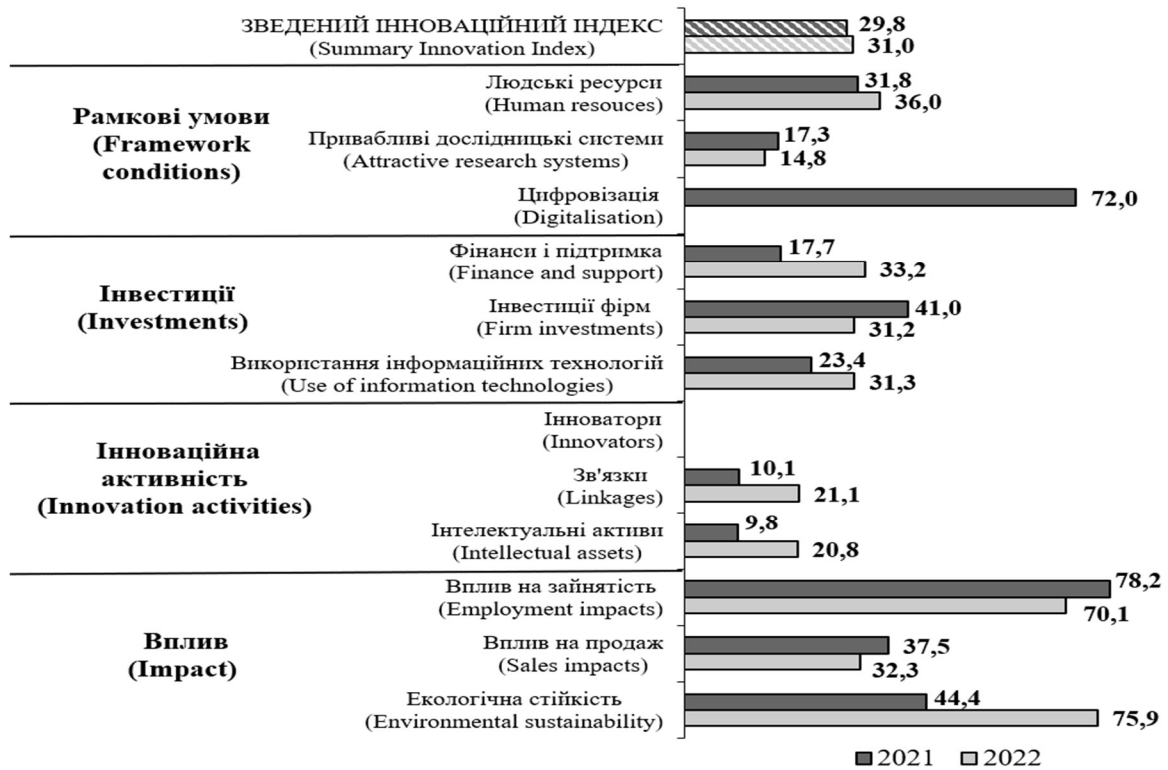

Рис. 5. Динаміка інноваційних показників України у розрізі СІТ, 2021-2022 рр.

За: [20]

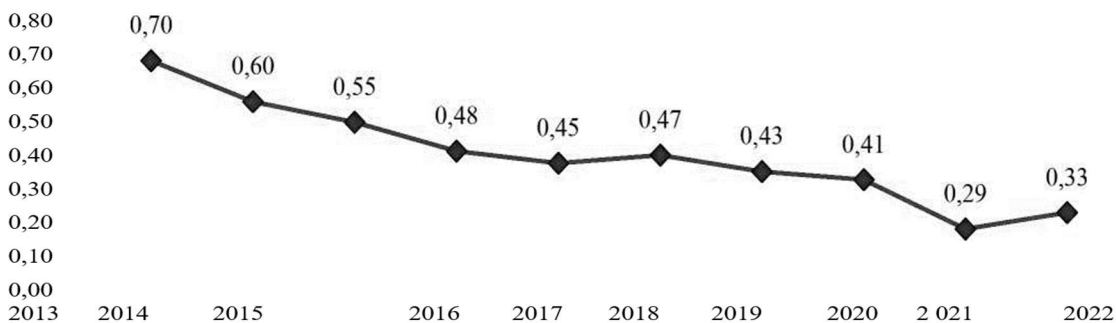

Рис. 6. Динаміка наукоємності ВВП України, % за період 2013-2022 рр.

За: [19; 20]

Аналізуючи рис. 5, бачимо, що в 2022 р. порівняно з 2021 р. Україна має найкращі позиції за показником “Екологічна стійкість”. Його значення становить 75,9 і знаходиться в групі індикатора інноваційної активності “Вплив”. Значення показника “Фінанси і підтримка” – 33,2 (індикатор “Інвестиції”). Значення показників “Зв’язки” – 21,1, “Інтелектуальні активи” – 20,8 (індикатор “Інноваційна активність”). Однак у 2022 р. немає жодних результатів за інноваційним показником “Цифровізація” (індикатор “Рамкові умови”) та “Інноватори” (індикатор “Інноваційна активність”).

Якщо оцінити результати інноваційної та науково-технічної сфери України за показниками СІТ, то варто зазначити про необхідність розробки національної єдиної узгодженої науково-технічної та інноваційної політики. Державі доцільно здійснити реальні кроки у напрямі здійснення

потрібних структурних змін в економіці та науці. Крім цього, потребує технологічної модернізації виробництво. Існує велика необхідність у стимулюванні бізнесу з метою розробки і впровадження інновацій.

Якщо розглядати частку обсягу фінансування на дослідження і розробки (ДіР) у % до ВВП країни за всіма джерелами фінансування, то у 2021 р. вона в Ізраїлі складала 5,56 %, у Південній Кореї – 4,93 %, у Китаї – 3,78 %, у США – 3,46 %, в Японії – 3,30 %. У країнах ЄС частка обсягу фінансування на дослідження і розробки (ДіР) у % до ВВП країни у середньому становила 2,26 %. У Швеції цей показник склав 3,35 %, у Бельгії – 3,22 %, в Австрії – 3,19 %, у Німеччині – 3,13 %, у Фінляндії – 2,99 %, у Франції – 2,21%. У Латвії, Болгарії та на Кіпрі обсяг фінансування є меншим від середнього показника і становить від 0,47% до 0,87% [19; 20].

Динаміка наукоємності ВВП України, % за період 2013-2022 рр. представлена на рис. 6.

Аналізуючи рис. 6, бачимо, що обсяги фінансування на дослідження і розробки в Україні (а саме вони визначають наукоємність ВВП країни) неухильно зменшуються – з 0,70 % у 2013 р. до 0,29 % у 2021 р. У 2022 р. спостерігається невелике їх збільшення до 0,33 %. На думку фахівців, наука України практично перестала виконувати економічну функцію. Якщо показник наукоємності – менше 0,9 % ВВП, вважається, що наука здійснює лише пізнавальну функцію. Коли аналогічний показник менше 0,3 % ВВП, – лише соціокультурну. З наведеного дослідження видно, що вітчизняна наукоємність ВВП усемеро нижча від середнього значення цього показника країн ЄС. Таким чином наразі Україна не може конкурувати з країнами, що є постачальниками нових технологій та продукції з високим ступенем доданої вартості.

Варто зазначити, що державне фінансування є головним фінансовим інструментом науково-технічної політики економічно розвинених країн. Бюджетне фінансування є також основною формою прямої державної підтримки науково-технологічного розвитку країни. Динаміка фінансування наукової сфери України за рахунок загального та спеціального фондів державного бюджету представлена на рис. 7.

Якщо розглядати частку інноваційної продукції в обсязі реалізованої промислової продукції в Україні, то вона є найменшою серед країн Європи. У 2022 р. вона склала 1,9 %, у 2013 р. – 3,3%. У Польщі значення цього показника становило понад 9 %, у Німеччині – 18%. Тобто низький рівень інноваційності промислової продукції в Україні є прямим наслідком відносно малих витрат на інновації. Обсяг зазначених витрат впродовж 2012-2022 р. в Україні зменшився на понад 70%. В Україні частка інноваційно активних підприємств становить лише 14 %.

Аналізуючи рис. 7, бачимо, що у 2022 р. обсяг фінансування наукової сфери України зменшився як за рахунок загального фонду на 10,80 % порівняно з 2021 р., так і спеціального фонду на 41,55 %.

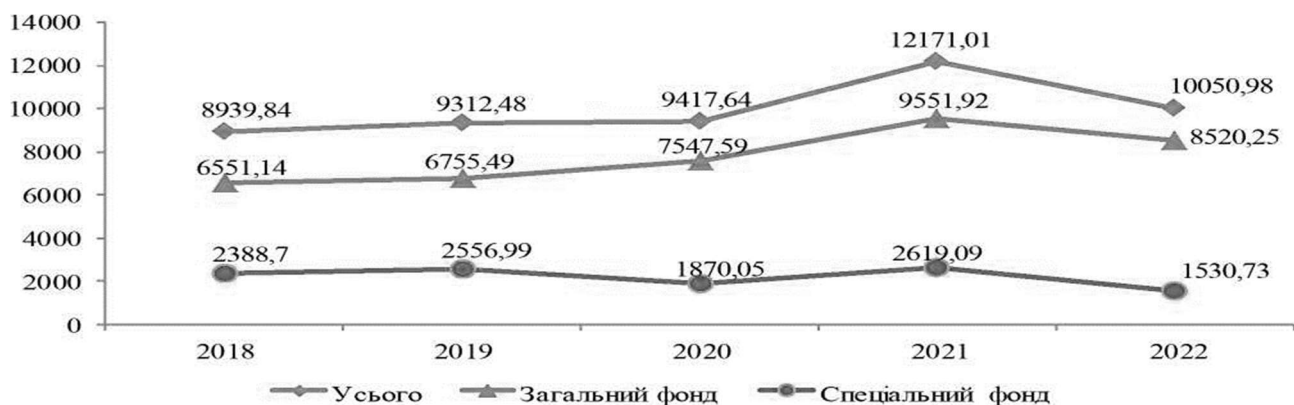

Рис. 7. Динаміка фінансування наукової сфери України за рахунок загального та спеціального фондів державного бюджету, млн грн

За: [20]

Інноваційна активність промислового сектору економіки України у регіональному розрізі є вкрай нерівномірною. Лідером за обсягом реалізованої інноваційної продукції промисловості на внутрішньому і зовнішньому ринках та за обсягами витрат на інновації в 2021 р. виявилася Донецька область. Найбільша кількість інноваційно активних підприємств була зосереджена у Харківській та Дніпропетровській областях. На Сході України формуються індустріальні та інноваційні парки, бізнес-інкубатори тощо. Для забезпечення підвищення конкурентоздатності промисловості в Україні у виробничі процеси великих підприємств почали впроваджувати результати технічного прогресу Індустрії 4.0 (Інтернет речей). Індустрія 4.0 сьогодні вже активно впроваджується в найбільших економіках світу, зокрема США та Німеччині, а її рушійною силою є великі промислові підприємства та наукові центри. На сучасному етапі країни Європи, Світовий банк говорять про Індустрію 5.0, яка концентрується на поєднанні із зеленим курсом та покращенні стійкості економіки та бізнесу до нових потрясінь.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Інновації є ключовим рушієм економіки та відіграють вирішальну роль в успіху підприємств. Загострення зовнішньої конкуренції зі сторони Китаю, Індії, США та інших країн примушують країни займатися інноваціями. Позиції України у міжнародних рейтингах під час війни знизилися за багатьма показниками. Найбільша кількість показників, за якими ранг України погіршився, пов'язані з низьким рівнем інноваційної діяльності підприємств, а саме: з повільним процесом впровадження ними результатів знань і технологій. Це, зокрема, виробництво та експорт високотехнологічної продукції, продуктивність праці, кількість екологічних сертифікатів, отримання прав інтелектуальної власності, насамперед на патенти, імпорт прав інтелектуальної власності тощо.

Загалом позиції України у міжнародних рейтингах інноваційного розвитку засвідчують наявність високого рівня науково-освітнього потенціалу, який є основою конкурентоспроможності української науково-інноваційної сфери, підґрунтям для наукових розробок та інновацій, нової техніки та інформаційних технологій тощо. Однак покращити свої позиції в світовому рейтингу шляхом збільшення фінансування досліджень і розробок, покращання використання інновацій у сфері охорони здоров'я, стимулювання інноваційної діяльності малого і середнього бізнесу Україна не мала змоги за умов повномасштабної воєнної агресії. Бар'єри на шляху інновацій, такі як обмежений доступ до капіталу та талантів, можуть перешкоджати зростанню та успіху підприємств. Ці бар'єри можна подолати за допомогою державної підтримки, зокрема реалізації державної інноваційної політики та освітніх програм, які сприяють інноваціям. Підприємницька діяльність та інновації є взаємопов'язаними, тобто вони рухають один одного. Оскільки світ надалі змінюється та розвивається, інновації продовжуватимуть відігравати вирішальну роль в успіху підприємств і у формуванні майбутнього глобальної економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України Про інноваційну діяльність (№ 380-IV від 26.12.2002, з поправками - № 2849-IX від 13.12.2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.
2. Закон України Про наукову і науково-технічну діяльність (№ 922-VIII від 25.12.2015, р. з поправками № 3272-IX від 27.07.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.
3. Schumpeter J. The theory of economic development: an inquiry into profits, capital, credit, interest and the business cycle. *Harvard Economic Studies*. 1934. Vol. 46. Harvard College, Cambridge, MA.
4. Romer P. Two strategies for economic development: using ideas and producing ideas. The strategic management of intellectual capital. Routledge, 2009. P. 211-238.
5. Lundvall B.-A. Innovation, Growth and Social Cohesion. The Danish Model. 2002. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781781008348>.
6. Freeman Ch. Continental, national and sub-national innovation systems – complementarity and economic growth. *Research Policy*. Volume 31, Issue 2. February 2002. P. 191-211. [https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(01\)00136-6](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(01)00136-6).
7. Карпюк Г. І. Основи підприємництва : навчальний посібник для здобувачів професійної освіти (розроблений в межах Програми ООН із відновлення та розбудови миру за фінансової підтримки Європейського Союзу). Донецьк, 2021. 105 с.
8. The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities. Guidelines for collecting, reporting and using data on innovation – Oslo Manual, 2018. Webpage OECD Eurostat. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264304604-en.pdf?expires=1700424628&id=id&accname=guest&checksum=5986D02FBC87EE5BE98FA84A29DF7BF6>.
9. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum, 2016. 172 p. URL: www.weforum.org.
10. Орехова Т. В. Міжнародний бізнес : навч. посібник / під заг. ред. Т. В. Орехової. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 425 с.
11. Одинадцять Щомісячне опитування підприємств. Український бізнес під час війни за березень 2023. 25.04.2023. Веб-сторінка Інституту економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕДПК). URL: <http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7162>.
12. Арістова І. В. Охорона права інтелектуальної власності в умовах цифрової економіки в Україні : матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах” (м. Київ, 21 травня 2020 р.). / Упоряд. : С. О. Дорогих. Київ, 2020. 274 с. С. 123-130. URL: <https://drive.google.com/file/d/1N7R7286LEocp1VENNxBtllqN4bjirMX4/view?usp=sharing>.
13. UNIDO/GEF “Глобальна інноваційна програма чистих технологій для малого і середнього бізнесу в Україні”. URL: <https://nauka.pnu.edu.ua/2022/04/20/rehionalnyj-akselerator-gcip/>.
14. Програма державної підтримки “Доступні кредити 5-7-9 %”. 2023 р. Веб-сторінка Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-chas-dii-voiennoho-stanu-v-mezhakh-derzhavnoi-prohramy-dostupni-kredyty-5-7-9-vydano-36-730-pilhovyykh-kredytiv-na-sumu-blyzko-142-mlrd-hrn>.
15. Програма “Україна: сталі інновації у ланцюжку створення вартості в біоенергетиці” 2023 р. Веб-сторінка Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=becc6fc5-aa0a-4712-ae98-928855c59be5&title=ProgramiPidtrimkiInnovatsiinoiDiialnosti->
16. The Global Innovation Index 2022. Webpage World Intellectual Property Organization. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf/>.
17. The Global Sustainable Competitiveness Index, 2022. Webpage Eurostat. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC131560>.
18. The Global Talent Competitiveness Index, 2022. Webpage European Commission. URL: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/publication/jrc-statistical-audit-global-talent-competitiveness-index-2022_en.
19. Science Technology Innovation. Webpage Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/visualizations>.
20. Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2022 році: науково-аналітична доповідь

/ Т. В. Писаренко, Т. К. Куранда та ін. К. : УкрІНТЕІ, 2023. 94 с.

REFERENCES

1. Закон України Про innovatsijnu diial'nist' (№ 380-IV vid 26.12.2002, z popravkami - № 2849-IX vid 13.12.2022 r.), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.
2. Закон України Про naukovu i naukovo-tekhnicnu diial'nist' (№ 922-VIII vid 25.12.2015, r. z popravkami № 3272-IX vid 27.07.2023), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.
3. Schumpeter J. (1934), The theory of economic development: an inquiry into profits, capital, credit, interest and the business cycle, *Harvard Economic Studies*, vol. 46, Harvard College, Cambridge, MA.
4. Romer P. (2009), Two strategies for economic development: using ideas and producing ideas. The strategic management of intellectual capital. Routledge, P. 211-238.
5. Lundvall, B.-A. (2002), Innovation, Growth and Social Cohesion. The Danish Model. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781781008348>.
6. Freeman Ch. Continental, national and sub-national innovation systems – complementarity and economic growth, *Research Policy*, Volume 31, Issue 2. February 2002. P. 191-211. [https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(01\)00136-6](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(01)00136-6).
7. Karpiuk, H. I. (2021), Osnovy pidpriemnytstva : navchal'nyj posibnyk dlja zdobuvachiv profesijnoi osvity (rozroblenyj v mezhakh Prohramy OON iz vidnovlennia ta rozbudovy myru za finansovoi pidtrymky Yevropejs'koho Soiuzu). Donets'k, 105 s.
8. The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities. Guidelines for collecting, reporting and using data on innovation – Oslo Manual, 2018. Webpage OECD Eurostat., available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264304604-en.pdf?expires=1700424628&id=id&accname=guest&checksum=5986D02FBC87EE5BE98FA84A29DF7BF6>.
9. Schwab K. (2016), The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum, 172 p, available at: www.weforum.org.
10. Oriekhova, T. V. (2017), Mizhnarodnyj biznes : navch. posibnyk / pid zah. red. T. V. Oriekhovoi, DonNU imeni Vasylia Stusa, Vinnytsia, 425 c.
11. Odyndatsiate Schomisiachne opytuvannia pidpriemstv. Ukrains'kyj biznes pid chas vijny za berezen' 2023. 25.04.2023. Veb-storinka Instytutu ekonomichnykh doslidzhen' ta politychnykh konsultatsij (IEDPK), available at: <http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7162>.
12. Aristova, I. V. (2020), *Okhorona prava intelektual'noi vlasnosti v umovakh tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini* : materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Zakhyst prav, svobod i bezpeky liudyny v informatsijnij sferi v suchasnykh umovakh” (m. Kyiv, 21 travnia 2020 r.). / Uporiad. : S. O. Dorohykh. Kyiv, 274 s., s. 123-130, available at: <https://drive.google.com/file/d/1N7R7286LEocplVEHNxBtIlqN4bjirMX4/view?usp=sharing>.
13. UNIDO/GEF “Hlobal'na innovatsijna prohrama chystykh tekhnolohij dlja maloho i seredn'oho biznesu v Ukraini”, available at: <https://nauka.pnu.edu.ua/2022/04/20/rehionalnyj-akselerator-gcip/>.
14. Prohrama derzhavnoi pidtrymky “Dostupni kredyty 5-7-9 %”. 2023 r. Veb-storinka Kabinetu Ministriv Ukrainy, available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-chas-dii-voiennoho-stanu-v-mezhakh-derzhavnoi-prohramy-dostupni-kredyty-5-7-9-vydano-36-730-pilhovyykh-kredytiv-na-sumu-blyzko-142-mlrd-hrn>.
15. Prohrama “Ukraina: stali innovatsii u lantsiuzhku stvorennia vartosti v bioenerhetytsi” 2023 r. Veb-storinka Ministerstva ekonomiky Ukrainy, available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=becc6fc5-aa0a-4712-ae98-928855c59be5&title=ProgramiPidtrimkiInnovatsiinoiDiialnosti->
16. The Global Innovation Index 2022. Webpage World Intellectual Property Organization, available at: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf/>.
17. The Global Sustainable Competitiveness Index, 2022. Webpage Eurostat, available at: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC131560>.
18. The Global Talent Competitiveness Index, 2022. Webpage European Commission, available at: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/publication/jrc-statistical-audit-global-talent-competitiveness-index-2022_en.
19. Science Technology Innovation. Webpage Eurostat, available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/visualizations>.
20. Naukova ta naukovo-tekhnicna diial'nist' v Ukraini u 2022 rotsi: naukovo-analitychna dopovid' / T. V. Pysarenko, T. K. Kuranda ta in. (2023), UkrINTEI, K., 94 s.

Стаття надійшла до редакції 02 січня 2024 року

УДК 332.1:338.2

Білик Ю. С.,

yuliia.bilyk@emmb.khpi.edu.ua, ORCID ID: 0009-0009-9150-6130,

аспірантка кафедри обліку і фінансів, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, м. Харків

Мардус Н. Ю.,

nataliia.mardus@khpi.edu.ua, ORCID ID: 0000-0001-8551-1544,

д.е.н., професор кафедри обліку і фінансів, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, м. Харків

ОБҐРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ “ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ”

Анотація. У статті проведено аналіз різних підходів до розуміння концепції фінансової стійкості місцевих бюджетів. Встановлено, що місцеві бюджети стали ключовим джерелом фінансових ресурсів для місцевого самоврядування. Вони використовуються для вирішення соціально-економічних завдань і задоволення потреб суспільного споживання, а також виконують важливу роль у фінансовій підтримці суспільно-локалізованого виробництва. У ході наукової розвідки досліджено сутність фінансової стійкості місцевих бюджетів. Вивчено механізми, які сприяють її забезпеченню з урахуванням основних факторів, що впливають на їхнє формування. Вивчено такі поняття, як “бюджетна стійкість”, “стійкість фінансової (бюджетної) системи” тощо. Розглянуто понад 30 визначень, як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Визначено, що для ефективного використання цього поняття в практиці необхідно провести докладне дослідження та уточнити тлумачення в сучасній економічній літературі. Встановлено відсутність єдиної класифікації даного поняття та систематизовано різні підходи науковців до визначення фінансової стійкості, виділено основні аспекти, важливі для її визначення та оцінки. Визначено комплекс характеристик фінансової стійкості, що включає бюджетну самостійність, здатність протистояти негативним факторам, баланс доходів і видатків тощо. На основі аналізу літературних джерел сформульовано власне визначення стійкості місцевих бюджетів, яке враховує різноманітні точки зору дослідників та спрямоване на забезпечення стійкості до внутрішніх та зовнішніх факторів. Представлено наявні таксономічні підходи та пропонується їх розширення, що допоможе краще уточнити і диференціювати аспекти фінансової стійкості місцевих бюджетів у дослідженнях та практичній діяльності. Результати дослідження можуть слугувати основою для подальших досліджень та корисні для практиків у галузі фінансів та бюджетного управління.

Ключові слова: місцевий бюджет, фінансова стійкість, видатки бюджету, доходи бюджету, баланс бюджету.

Bilyk Yu. S.,

yuliia.bilyk@emmb.khpi.edu.ua, ORCID ID: 0009-0009-9150-6130,

Postgraduate, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv

Mardus N. Yu.,

nataliia.mardus@khpi.edu.ua, ORCID ID: 0009-0009-9150-6130,

Doctor of Economics, Professor of the Department of Accounting and Finance, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv.

SUBSTANTIATION OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT "FINANCIAL SUSTAINABILITY OF LOCAL BUDGETS"

Abstract. The article analyzes various approaches to understanding the concept of financial sustainability of local budgets. It has been determined that local budgets have become a key source of financial resources for local self-government. They are used to solve socio-economic tasks and meet the needs of public consumption. They also play an important role in the financial support of socially localized production. In the course of scientific research, the essence of the financial stability of local budgets was investigated. The mechanisms that contribute to its provision have been

studied with taking into account the main factors affecting their formation. Concepts such as "budget sustainability", "financial (budget) system sustainability", etc. have been studied. More than 30 definitions of both domestic and foreign researchers were considered. It was determined that for the effective use of this concept in practice, it is necessary to conduct a detailed study and clarify the interpretation in modern economic literature. The absence of a single classification of this concept was determined and different approaches of scientists to the definition of financial stability were systematized. The main aspects important for its definition and assessment were highlighted. A mix of characteristics of financial stability is defined, which includes budgetary independence, the ability to resist negative factors, the balance of income and expenses, etc. On the basis of the analysis of sources, an own definition of the sustainability of local budgets was formulated. It was made with taking into account various points of view of researchers and aimed at ensuring sustainability to internal and external factors. The existing taxonomic approaches are presented and their expansion is proposed. It will help to better specify and differentiate the aspects of financial sustainability of local budgets in research and practical activities. The results of the study can serve as a basis for further research and are useful for practitioners in the field of finance and budget management.

Key words: local budget, financial sustainability, budget expenditures, budget revenues, budget balance.

JEL Classification: E62; H72

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-06>

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економічних відносин в Україні та підвищення ролі місцевих органів влади у впровадженні економічних та соціальних реформ на території, зокрема в містах, створює необхідність виконання ряду важливих завдань, пов'язаних із оптимізацією методів формування та використання фінансових ресурсів на рівнях адміністративно-територіальних одиниць.

Найбільшими джерелами фінансових ресурсів для місцевого самоврядування є місцеві бюджети. Вони стали основним інструментом для забезпечення виконання соціально-економічних та інших завдань, що постають перед територіальними спільнотами. Місцеві бюджети відіграють важливу роль у забезпеченні фінансової підтримки суспільно-локалізованого виробництва й спрямовуються на задоволення потреб суспільного споживання.

На сьогодні актуальним є питання, пов'язане з визначенням фінансової стійкості місцевого бюджету. Вона показує здатність органів місцевої влади ефективно виконувати свої обов'язки та надає інформацію про надійність фінансових основ діяльності органів місцевої влади. Це одне з ключових завдань впровадження політики децентралізації фінансових ресурсів. Проте, попри наявний доробок, існує нагальна потреба у подальшому вивченні фінансової стійкості бюджетів громад, конкретизації та розкритті їх змісту, поглибленні даного поняття для практичного застосування відповідно до зростаючої суспільної активності.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Дослідженню фінансової стійкості місцевого бюджету присвячена низка праць провідних фахівців та науковців, серед яких варто виокремити роботи: Б. А. Карпінського [1, с. 51], О. М. Крук [2], Н. В. Старостенко [3], Т. Ю. Коритько [4, с. 144], І. М. Камінську [5, с. 170-171], С. Я. Бугіль [6, с. 57] тощо. Однак, незважаючи на увагу до проблеми в діловій літературі, питання сутності поняття стійкості місцевих бюджетів потребують більш детального та поглибленого вивчення. Не-

зважаючи на вагомий внесок наявних праць, все ще недостатню увагу приділено проблемі забезпечення фінансової стійкості як елементу фінансового механізму управління соціально-економічним розвитком територій із урахуванням специфіки їх віднесення до різних рівнів адміністративно-територіальної будови країни, зокрема міст.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження сутності фінансової стійкості місцевих бюджетів та розгляд механізмів, які сприяють її забезпеченню, з урахуванням основних факторів, що впливають на їхнє формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд різних точок зору щодо визначення понять "бюджетна стійкість", "стійкість бюджету", "стійкість фінансової (бюджетної) системи" дозволяє зробити висновок про неоднозначність сучасних теоретичних підходів до трактування даної категорії та характеристик її складових елементів, факторів формування, критеріїв оцінювання. Питання, пов'язані з підвищенням стійкості місцевих бюджетів, є найбільш актуальними для місцевих органів самоврядування, оскільки дозволяють забезпечити фінансову незалежність та зменшити ризик впливу змін у централізованій фінансовій політиці на місцевому рівні. Разом з тим, це вимагає формування відповідного фінансового механізму управління соціально-економічним розвитком. Важливою складовою такого механізму має стати нормативне та інформаційно-аналітичне забезпечення органів місцевого самоврядування, що дозволяє адекватно оцінити поточний стан стійкості бюджету, виявити чинники його формування та наявні резерви.

Під стійкістю будь-якого об'єкта можна розуміти його здатність протистояти діям, спрямованим на виведення його зі стану статичної або динамічної рівноваги. Л. Г. Мельник описує стійкість системи як здатність системи зберігати свою структуру і функціональні особливості, достатні для діяльності при різних параметрах зовнішнього середовища [7].

У системному аналізі стійкість тлумачать як пружність системи, тобто наявність у системі механізмів, які дають їй можливість нівелювати вплив зовнішніх чинників і повертатися до початкового стану.

На початку 2000-х років професором економіки Майклом Райхом була започаткована концепція, в якій “стійкість розглядається як здатність економіки запобігати, протистояти та швидко відновлюватися від дії шоківих впливів” [8]. На сьогодні під “стійкістю” економіки розуміють не лише її здатність повертатися до попереднього рівня після шоківих впливів, а й можливість уникнути такого впливу [9, с. 453]. В економічній теорії стійкість є одним із важливих понять, яке характеризує здатність системи зберігати свої властивості в умовах змінного середовища, внутрішніх випадкових або цілеспрямованих трансформацій. Втрата стійкості може настати внаслідок суттєвої зміни параметрів системи, зовнішнього або якісно несумісного з існуючою системою впливу, що порушує зв’язки.

У теорії фінансів і практичній фінансовій діяльності поняття стійкості часто ототожнюється з поняттям збалансованості, стабільності та рівноваги. В економічній літературі термін “фінансова стійкість” прирівнюється до таких термінів, як: “фінансова стабільність”, “фінансова безпека”, “фінансова гнучкість”, “фінансова рівновага”, хоча в кожному з цих термінів є власні особливості. Відповідно до контексту та завдань ці терміни можуть визначати різні аспекти фінансової стійкості чи різні підходи до її забезпечення. Важливо розуміти таку різницю і використовувати відповідний термін у відповідному контексті для досягнення конкретних завдань.

У науковій літературі на сьогоднішній день не існує єдиного підходу щодо визначення сутності поняття фінансової стійкості місцевого бюджету.

Г. Михайлів описує фінансову стійкість місцевого бюджету як здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім негативним впливам на соціально-економічний розвиток шляхом дотримання такої структури джерел фінансування, яка забезпечуватиме стабільність розвитку у коротко- та довгостроковій перспективі [10]. Е. О. Юрій, Н. А. Манюк стверджують, що фінансова стійкість місцевого бюджету – це спроможність місцевих органів влади своєчасно та в повному обсязі здійснювати видатки за рахунок доходів, які попередньо надійшли до місцевого бюджету, забезпечуючи при цьому сталий соціально-економічний розвиток регіону та задоволення потреб населення [11]. Більш широке тлумачення досліджуваного поняття надають Ю. М. Воробйов та І. А. Когут. На їхню думку, фінансова стійкість місцевого бюджету – це комплексне поняття, що відображає такий стан грошових фондів, при якому території здатні стабільно розвиватися, зберігаючи свою фінансову безпеку. У найзагальнішому значенні фінансова стійкість місцевого бюджету виражається у стабільності сукупності грошових фондів наряду з окремими фондами [12].

І. М. Боярко, О. В. Люта, О. В. Пігуль розглядають бюджетну стійкість як стан бюджету, при якому забезпечуються нормальне функціонування суб’єкта місцевої влади та реалізація всіх закріплених за ним повноважень на основі повного та своєчасного фінансування передбачених у бюджеті витрат, включаючи погашення та обслуговування внутрішнього та зовнішнього боргів. При цьому стійкість бюджету дає уявлення про міцність фінансової основи діяльності органів місцевої влади [13, с. 101].

Голинський Ю. О., узагальнюючи думку низки науковців, визначає рівень фінансової стійкості бюджету обсягом коштів, необхідних для забезпечення мінімальних визначених бюджетних видатків. До останніх відносять фінансові ресурси для фінансування заходів забезпечення життєдіяльності населення, гарантованих конституцією [14, с. 193].

С. Джигалов зазначає, що фінансова стійкість є однією із засад сучасної державної регіональної політики, що орієнтується на максимальну фінансову самостійність регіонів у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку [15]. Згідно з Є. Горіною здатність органів місцевого самоврядування забезпечувати виконання видаткової частини бюджетів за рахунок власних доходів є ключовою умовою підтримання фінансової стійкості місцевих бюджетів [16]. Denek E. та Dylewski M. стверджують, що фінансова стійкість відображає не лише здатність генерувати достатній дохід, але й спосіб, у який виконуються зобов’язання по доходах і видатках [17]. Аллен Шик розглядає фінансову стійкість місцевого самоврядування через такі складові, як: платоспроможність; зростання (проведення стимулюючої фіскальної політики); стабільність (спроможність виконувати майбутні зобов’язання); справедливість (здатність платити поточні зобов’язання) [18]. Крас та Брайан Доллері визначають фінансову стійкість як здатність місцевого самоврядування виконувати свої зобов’язання щодо надання послуг населенню на постійній основі, забезпечуючи у короткостроковому та довгостроковому періодах задовільний фінансовий стан місцевого бюджету. Останнє включає здатність генерувати достатні доходи та управляти ними для виконання фінансових зобов’язань [19]. Тобто фінансова стійкість відображає збалансованість бюджету.

Джефрі Чепмен пропонує своє визначення фінансової стійкості як довгострокової здатності органів місцевого самоврядування послідовно виконувати свої фінансові зобов’язання (циклічні, структурні та міжурядові), де циклiчні є спільними для всіх рівнів влади, а структурні – визначаються демографічними змінами, мобільністю населення та бізнесу. Здатність місцевої влади впливати на ці процеси потенційно підвищує керованість місцевих бюджетів [20]. В. Г. Боронос зазначає, що “фінансову стійкість місцевого бюджету можна розглядати як стан доходів і видатків бюджету, їх структуру і динаміку, які забезпечують збалансований розвиток економіки регіону, сприяють повному, своєчас-

ному і незалежному виконанню органами місцевої влади своїх зобов'язань та функцій” [21, с. 84].

В. І. Щербакова та Г. М. Манеров розглядають фінансову стійкість місцевого бюджету “як здатність органів місцевого самоврядування вчасно й у повному обсязі мобілізувати власні фінансові ресурси для виконання покладених на них функцій й надання населенню підпорядкованої території відповідного рівня суспільних благ” [22, с. 95]. О. Р. Західна визначає, що “стійкість фінансової системи регіону є його особливим станом, який характеризується цілісністю та відсутністю суперечностей між елементами фінансової системи, а також передбачає зростання її базових показників” [23, с. 174]. Також вона залежить від структури джерел фінансування регіону, а зростання можливе лише за умови оптимізації такої структури, збільшення частки власних доходів та зниження залежності від зовнішніх джерел фінансування. Таким чином, йдеться про можливість залучати потрібні фінансові ресурси для реалізації програмних заходів соціально-економічного розвитку та забезпечення економічного саморозвитку та фінансової безпеки.

І. Микитюк під поняттям “фінансова стійкість” розуміє “комплексне поняття, яке відображає такий стан грошових фондів, при якому території здатні стабільно розвиватися, зберігаючи свою фінансову безпеку” [24, с. 91]. О. М. Ніколаєва вважає, що під фінансовою стійкістю місцевого бюджету слід розуміти такий стан, коли отримані доходи забезпечують можливість самофінансування та незалежність від позик та запозичень [25, с. 111].

Є більш вузькі підходи до змісту фінансової стійкості. Так, О. Б. Снісаренко та О. М. Сукач фінансову стійкість місцевого бюджету трактують як спроможність місцевих органів влади виконати покладені на них завдання відповідно до законодавства [26, с. 19; 27, с. 449]. Тобто йдеться про збалансованість між потребами регіону та його можливостями.

Іншим є підхід, коли фінансова стійкість місцевого бюджету є багатофакторним комплексним поняттям, яке характеризується здатністю стабільно за рахунок внутрішніх фінансових ресурсів гарантувати платоспроможність та збалансованість місцевих бюджетів, забезпечувати соціально-економічний розвиток території, вчасно й у повній мірі залучати кошти для виконання покладених на місцеві бюджети функцій та надання населенню високого рівня суспільних благ. Про останнє зокрема зазначають Л. В. Лисяк та А. І. Кушнір [27, с. 17]. О. П. Заруцька вказує, що “фінансова стійкість місцевого бюджету відображає його здатність гнучко реагувати на вплив екзогенних і ендемогенних факторів і відновлювати рівновагу на певному часовому інтервалі до безпечного рівня” [28, с. 17].

А. П. Павлюк дійшов висновку, що рівень фінансової стійкості територіальної одиниці має не лише відображати поточний стан матеріального (зокрема, грошового) забезпечення громади, а і обумовлювати здатність до здійснення місцевого

економічного розвитку в довгостроковій перспективі [29, с. 143]. Ж. П. Лисенко розглядає фінансову стійкість місцевих бюджетів як стан місцевих фінансів, який дає змогу місцевим органам самоврядування постійно надавати послуги та задовольняти всі свої зобов'язання [30, с. 100].

Також спостерігаються окремі авторські позиції, що визначають бюджетну стійкість як: рух грошових потоків, що забезпечує належний рівень життя населенню відповідно до загальнодержавних соціальних стандартів; забезпечення безперервного розширеного відтворення у межах адміністративно-територіального утворення; можливість врахування та регулювання відхилень фактичних грошових потоків бюджету від запланованих; здатність протидіяти кризовим явищам в економіці та впливу зовнішніх факторів тощо. Значна кількість економістів трактують поняття “фінансова стійкість території”, виходячи з поняття “фінансова стійкість підприємства”. Однак при цьому фінансова стійкість має бути скоригована на специфіку формування бюджетного кошторису. Таким чином, відповідно до вищеведеного нами було згруповано декілька основних підходів щодо тлумачення поняття “фінансова стійкість місцевих бюджетів” (табл. 1).

Відповідно до проведеного аналізу зроблено висновок: фінансова стійкість місцевого бюджету є складною та багатогранною категорією, і є різні погляди на її сутність. Згідно зі здійсненим аналізом дійшли висновку: 35 % науковців вважають, що фінансова стійкість місцевого бюджету – це збалансованість доходів та витрат. Тобто стійкість фінансової системи регіону залежить від рівня її прибутковості. Рівень прибутку є важливим узагальнюючим показником діяльності будь-якої фінансової системи, але для визначення фінансової стійкості потрібно ще знати, за рахунок яких джерел його отримано і як він був розподілений. Разом з тим, для визначення фінансової стійкості необхідно розглядати не лише розмір прибутку, але і джерела його отримання та способу розподілу. Це означає, що місцевий бюджет повинен мати надійні та стійкі джерела доходу, які не залежать від коливань кон'юнктури чи змін у фінансовій політиці центрального уряду. При наявності стійких джерел доходу та ефективного управління фінансами місцеві бюджети можуть стати невразливими перед економічними труднощами та фінансовими кризами. Тому важливо, щоб ОТГ аналізували свою фінансову проблему, планували свою діяльність та розробляли стратегії забезпечення стійкості свого бюджету.

Однак фінансова стійкість бюджету ОТГ включає в себе більше аспектів, ніж лише збалансованість доходів та витрат. Це також ефективне управління фінансами, розумне планування інвестицій, збалансованість боргового навантаження, ефективне адміністрування податків та зборів та здатність вирішувати фінансову кризу.

Таблиця 1

Групування визначень поняття “фінансова стійкість місцевого бюджету” у вітчизняній літературі [1-30]

№	Вчені	Фінансова стійкість місцевого бюджету - здатність стабільно розвиватися і при цьому протистояти зовнішнім та внутрішнім впливам	Фінансова стійкість місцевого бюджету - здатність органів місцевої влади сплачувати свої фінансові зобов'язання (платоспроможність)	Фінансова стійкість місцевого бюджету – збалансованість доходів та витрат	Фінансова стійкість місцевого бюджету - фінансова можливість за рахунок власних фінансових ресурсів забезпечити соціально-економічний розвиток території (фін. незалежність та самостійність)
1	Аллен Шик		+	+	+
2	О. Р. Західна			+	+
3	Б. А. Карпінський	+			
4	О. В. Герасименко	+			
5	Г. Михайлів	+			
6	Е. О. Юрій				+
7	Н. А. Манюк				+
8	Т. Коритько				+
9	О. М. Крук	+	+	+	+
10	Ю. М. Воробйов	+			+
11	І. А. Когут	+			+
12	І. М. Боярко		+	+	
13	В. Г. Боронос			+	
14	Н. В. Старостенко			+	
15	Е. Denek M. Dylewski			+	
16	Крас Доллері, Брайан Доллері		+	+	
17	І. Микитюк		+		+
18	І. Камінська		+		+
19	Н. Г. Пігуль		+	+	
20	О. В. Люта		+	+	
21	В. І. Щербаківа		+		
22	Г. М. Манєров		+		
23	А. І. Кушнір		+	+	+
24	Л. В. Лисяк		+	+	+
25	О. М. Сукач			+	
26	Д. Чепмен		+		
27	А. П. Павлюк				+
28	О. П. Заруцька				+
29	Ю. О. Голинський			+	
30	Є. Горіна			+	
31	О. Б. Снісаренко			+	
32	С. О. Джигалов				+
33	О. М. Ніколасва				+
34	Ж. П. Лисенко			+	

33% дослідників вважають, що фінансова стійкість місцевого бюджету являє собою фінансову можливість за рахунок власних фінансових ресурсів забезпечити соціально-економічний розвиток території. Основними показниками фінансової стійкості згідно з цим підходом є співвідношення власних та закріплених доходів місцевих бюджетів, а також частка в них обсягів офіційних трансфертів. Одним із важливих показників фінансової стійкості є співвідношення між власними та закріпленими доходами місцевих бюджетів. Власні доходи

вказують на здатність регіону самостійно генерувати фінансові ресурси. Вони можуть бути отримані від податків та зборів чи інших джерел. З іншого боку, закріплені доходи являють собою трансферти та виділення від центрального уряду. Важливою є частка офіційних трансфертів. Вони можуть бути джерелом додаткового фінансування для регіону. Безумовно, зважаючи на обсяги вхідних та вихідних фінансових потоків регіональної системи та єдність бюджетної системи країни, мова може йти лише про відносну незалежність фінансових систем

регіону. Однак саме фінансова самостійність у прийнятті рішень щодо соціально-економічного розвитку регіону сьогодні стає визначальним чинником реалізації концепції конкурентоспроможного регіоналізму. Це означає, що місцевий бюджет має достатньо фінансових ресурсів, щоб забезпечити інвестиції в розвиток, а також потреби населення та громади. Таким чином, фінансова стійкість місцевого бюджету збільшується не лише рівнем доходів та витрат, але й можливостями самостійно формувати фінансові ресурси для реалізації стратегічних цілей.

Деяко менше (22%) вчених вважають, що фінансова стійкість місцевого бюджету – це здатність органів місцевої влади сплачувати свої фінансові зобов'язання (платоспроможність). Йдеться про те, що регіон повинен володіти достатнім обсягом фінансів для своєчасного виконання всіх платіжних зобов'язань, пов'язаних із торговельними, кредитними чи іншими операціями. Проблема достатності фінансових ресурсів тісно корелює з такими питаннями, як забезпечення конкурентоспроможності економічної системи регіону, ефективність використання фінансових ресурсів, здатність до задоволення гідних стандартів життя населення, реалізація інноваційного розвитку тощо. Основним чинником своєчасного виконання фінансових зобов'язань є збалансування вхідних та вихідних фінансових потоків.

Забезпечення платоспроможності включає в себе не лише збалансування доходів та витрат, але й ретельне управління боргами, які можуть бути взяті для фінансування важливих проєктів. Подолання фінансових труднощів та забезпечення платоспроможності може бути пов'язане з реалізацією інноваційних рішень та стимулюванням економічного зростання.

Найменший відсоток (а саме: 10% фахівців) під поняттям фінансова стійкість місцевого бюджету розуміють здатність стабільно розвиватися і при цьому протистояти зовнішнім та внутрішнім впливам.

Така думка є також слушною, адже фінансова стійкість бюджету не може розглядатися ізольовано від динаміки регіонального розвитку та впливу зовнішніх факторів. Здатність регіону стабільно розвиватися є суттєвою, оскільки вона дозволяє забезпечити постійне підвищення економічних, соціальних та інфраструктурних показників без серйозних перебоїв та руйнівних впливів. Фінансова стійкість виявляється у здатності регіону адаптуватися до таких викликів із мінімальними втратами. Цей підхід підкреслює необхідність розробки стратегії стійкого розвитку для місцевих бюджетів, що не тільки включає в себе управління фінансами, але й сприяє створенню середовища для інновацій, ефективного використання ресурсів та підвищення конкурентоспроможності регіону.

Фінансову стійкість місцевого бюджету можна розглядати з позиції поточної та довгострокової стійкості. Розрізнення поточної та довгострокової стійкості місцевого бюджету дозволяє більш комплексно оцінювати фінансову стійкість та

планувати дії для забезпечення цієї стійкості в різні періоди.

Поточна стійкість важлива для забезпечення нормальної фінансової діяльності бюджету в строковому плані. Вона дозволяє виконувати свої функції без перебоїв і заборгованості перед бюджетною сферою та іншими кредиторами. Це важливо для забезпечення стабільності фінансової системи. Довгострокова стійкість, з іншого боку, дозволяє планувати на майбутнє і розвивати свій бюджетний потенціал відповідно до стратегії регіонального розвитку. Вона орієнтована на позитивну динаміку фінансових показників у тривалій перспективі. Забезпечення всіх видів стійкості важливе для збалансованого та стабільного функціонування місцевого бюджету та сталого соціально-економічного розвитку території.

Крім того, розглядаючи поняття фінансової стійкості, вчені також виділяють реальну та уявну фінансову стійкість. Під реальною фінансовою стійкістю розуміють той рівень стійкості, який є наявним на даний момент (фактичний показник). Розглядаючи уявну фінансову стійкість, говорять про бажаний показник, до якого прагне суб'єкт господарювання [27, с. 474].

У науковій літературі виділяють й інші типи фінансової стійкості місцевих бюджетів: абсолютна, нормальна, нестійкий (передкризовий) та кризовий фінансовий стан тощо. Зупинимося на деяких із них.

Абсолютна фінансова стійкість вказує на той факт, що бюджет може забезпечити ваші мінімальні витрати за рахунок власних та регульованих доходів і мати певний залишок. Це є найвищим рівнем фінансової стійкості.

Нормальна стійкість передбачає, що сума мінімальних витрат дорівнює сумі власних і регульованих доходів бюджету. Це стабільний бюджет, але він може виявитися уразливим перед непередбаченими подіями.

Нестійкий фінансовий стан передбачає залучення додаткових фінансових ресурсів для забезпечення мінімальних витрат, коли додаткові витрати потребують зовнішньої допомоги чи резервних фінансових джерел.

Кризовий фінансовий стан настає, коли сума мінімальних витрат виявляється значно більшою, ніж сума власних і регульованих доходів бюджету.

Також можна сформулювати кількісні критерії для визначення названих рівнів фінансової стійкості бюджету. Так, для абсолютної стійкості значення нормативного коефіцієнта, що характеризує співвідношення власних доходів бюджету до загальної суми доходів, повинно складати 60-70%, а значення бюджетної заборгованості по відношенню до загальної суми планових витрат повинно бути в межах 10-15%. При нормальній стійкості бюджету значення нормативного коефіцієнта повинно складати 40-50%, а значення бюджетної заборгованості по відношенню до загальної суми планових витрат бюджету повинно бути в межах 30-35%. При нестійкому фінансовому стані бюджету дані

коефіцієнти повинні потрапляти в межі 5-10% і 40-45% відповідно.

Таким чином, фінансова стійкість місцевих бюджетів - це комплекс характеристик, що включає бюджетну самостійність, здатність протистояти негативним факторам та баланс доходів і видатків. До інших важливих аспектів відносяться ліквідність, наявність резервів, здатність виконувати фінансові зобов'язання та забезпечення раціонального використання коштів. Одержана фінансова стійкість має численні переваги, включаючи інвестиційну привабливість, збереження соціального благополуччя та можливість довгострокового планування. Вона також забезпечує стійкість до економічних коливань і збереження незалежності місцевих громад у важливих рішеннях та стратегіях розвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, результати дослідження дали змогу нам сформулювати, що фінансова стійкість місцевих бюджетів є таким станом доходів і видатків місцевих бюджетів, який забезпечує виконання органами державної влади покладених на них обов'язків. Також фінансова стійкість території може розглядатися з позиції збалансованості доходів та витрат місцевих бюджетів, фінансової незалежності та самостійності території, можливості забезпечувати розвиток регіону у довгостроковій перспективі, здатності стабільно розвиватися і при цьому протистояти зовнішнім та внутрішнім впливам тощо. Дослідивши сучасну наукову літературу та розглянувши основні підходи щодо поняття фінансової стійкості місцевих бюджетів з боку вітчизняних та зарубіжних вчених, можна дійти висновку, що на даний момент не розроблено єдиної класифікації щодо поняття фінансової стійкості саме місцевих бюджетів.

Запропоновано авторське бачення змісту категорії "фінансова стійкість місцевого бюджету", що розуміється нами як стан збалансованості доходів та видатків місцевих бюджетів, за якого створюється можливість ефективного та повного і своєчасного фінансового забезпечення виконання своїх функцій та зобов'язань перед місцевим населенням, що забезпечують формування й розподіл фінансових ресурсів місцевих бюджетів у коротко-, середньо- та довгостроковому періодах, а також здатність протистояти внутрішнім та зовнішнім факторам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпінський Б. А. Формування збалансованості фінансових показників. *Фінанси України*. 2004. № 10. С. 50-56.
2. Крук О. М. Якісна оцінка фінансової стійкості місцевого бюджету. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2011. № 3 (24). С. 133-135.
3. Старостенко Н. В. Методичні підходи до оцінки фінансової стійкості бюджету міста. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 7. С. 38-47.

4. Коритько Т. Ю. Методи оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів. *Економічний простір*. 2008. № 12. С. 140-145.

5. Камінська І. М. Діагностика фінансової стійкості регіонів України. *Збірник праць Луцького національного технічного університету*. Економічні науки. Луцьк : ЛНТУ, 2008. Вип. 5(20). С. 168-182.

6. Бугіль С. Я. Фінансова стійкість та безпека місцевих бюджетів в умовах обмеженості фінансових ресурсів. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 1. С. 55-60.

7. Мельник Л. Г. Теорія розвитку систем : монографія. Суми : Університетська книга, 2016. 416 с.

8. Reich M. Social structure of accumulation theory: retrospect and prospect. *Review of Radical Political Economics*. 1997. 29(3), September, 1-10.

9. Фактори макроекономічної нестабільності в системі моделей економічного розвитку : кол. моногр. / за ред. М. І. Скрипниченко. НАН України, Інститут економіки та прогнозування. Київ, 2012. 720 с.

10. Михайлів Г. Фінансова спроможність соціально-економічного розвитку регіональних суспільних систем. *Економічний аналіз*. 2010. Вип. 7. С. 97-99.

11. Юрій Е. О., Манюк Н. А. Концептуальні підходи до оцінки фінансової стійкості місцевого бюджету. *Економічні студії*. 2016. С. 103.

12. Воробйов Ю. М. Формування фінансової стійкості місцевих бюджетів в умовах підвищення самостійності регіонів : монографія. Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2012. 249 с.

13. Боярко І. М., Люта О. В., Пігуль Н. Г. Стійкість місцевого бюджету як елемент фінансового механізму управління соціально-економічним розвитком міста. *Економічний простір*. 2012. № 61. С. 97-108.

14. Голинський Ю. О. Методика та практичні підходи до аналізу виконання бюджету органами державної казначейської служби України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. №9(3). С. 192-195.

15. Джигалов С. О. Вдосконалення податкової системи як фактор активізації соціально-економічного розвитку регіонів (на прикладі Рівненської області). *Наукові праці НДФІ*. 2004. Вип. 3-4 (26-27). С. 92-101.

16. Gorina E. Financial Sustainability of Local Governments: Effects of Government, Structure Revenue Diversity, and Local Economic Base (Doctoral dissertation). Tempe : Arizona State University, 2013.

17. Denek E., & Dylewski M. Szacowanie poziomu zadłużenia jednostek samorządu terytorialnego w warunkach zwiększonego ryzyka utraty płynności finansowej. Difin, Warszawa, 2013. 332 p.

18. Schick A. Sustainable Budget Policy: Concepts and Approaches. *OECD Journal on Budgeting*. 2006. Vol. 5(1). P. 107-126.

19. Dollery B., Crase L. A Comparative Perspective on Financial Sustainability in Australian Local Government, Centre for Local Government. School of Economics, University of New England, Working Paper Series, 2006.

20. Chapman J. I. State and Local Fiscal Sustainability: The Challenges. *Public Administration Review*. 2008. 68. S. 15-131.

21. Боронос В. Г. Оцінка ролі фінансового потенціалу регіону в дослідженні стійкості економічного розвитку території. *Вісник СНАУ. Серія: Фінанси і кредит*. 2011. №2. С. 76-85.

22. Щербакова В. І., Манєров Г. М. Проблеми оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів в умовах ринкової економіки. *Економічний вісник Донбасу*. 2011. №2. С. 94-99.

23. Західна О. Р. Дослідження стійкості фінансової системи регіонального рівня. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2009. Вип. 19.6. С. 170-176.

24. Микитюк І. Фінансова стійкість та безпека місцевого бюджету. *Вісник КНТЕУ*. 2013. №1. С. 86-97.

25. Ніколаєва О. М. Фактори фінансової стійкості та безпеки місцевих бюджетів України. Фінансова безпека соціально-економічного розвитку держави: сучасні проблеми та стратегічні орієнтири : монографія / за заг. ред. О. В. Чернявської. Полтава : ПУЕТ, 2012. 459 с.

26. Снісаренко О. Б., Гавриленко А. О., Гребенікова О. В. Оцінка фінансової стійкості місцевих бюджетів. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2010. № 1 (9). С. 18-27.

27. Лисяк Л. В. Фінансова стійкість місцевих бюджетів: теоретичний аспект. *Молодий вчений*. 2019. № 1. С. 472-475.

28. Заруцька О. П. Фінансова самостійність місцевих бюджетів як підґрунтя їх стійкості в умовах бюджетної децентралізації. *Агросвіт*. 2021. № 18. С. 28-35.

29. Павлюк А. П. Економічні аспекти формування спроможних територіальних громад в Україні. *Стратегічні пріоритети*. Серія "Економіка". 2016. № 1 (38). С. 137-143.

30. Лисенко Ж. П., Олексин А. Г. Фінансова стійкість місцевого самоврядування: вплив економічної бази та доходів. *Науково-виробничий журнал "Бізнес-навігатор"*. 2018. № 2-2 (45). С. 98-102.

REFERENCES

1. Karpinskyi, B. A. (2004), Formuvannia zbalansovanosti finansovykh pokaznykiv, *Finansy Ukrainy*, № 10, s. 50-56.

2. Kruk, O. M. (2011), Yakisna otsinka finansovoi stiikosti mistsevoho biudzhetu, *Visnyk Donbaskoi derzhavnoi mashynobudivnoi akademii*, № 3 (24), s. 133-135.

3. Starostenko, N. V. (2006), Metodychni pidkhody do otsinky finansovoi stiikosti biudzhetu mista, *Aktualni problemy ekonomiky*, № 7, s. 38-47.

4. Korytko, T. Iu. (2008), Metody otsinky finansovoi stiikosti mistsevykh biudzhativ, *Ekonomichnyi prostir*, № 12, s. 140-145.

5. Kaminska, I. M. (2008), Diahnostyka finansovoi stiikosti rehioniv Ukrainy, *Zbirnyk prats Lutskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu: Ekonomichni nauky*, LNTU, Lutsk, vol. 5(20), s. 168-182.

6. Buhil, S. Ia. (2016), Finansova stiikist ta bezpeka mistsevykh biudzhativ v umovakh obmezenosti finansovykh resursiv, *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 1, s. 55-60.

7. Melnyk, L. H. (2016), Teoriia rozvytku system : monohrafiia, Universytetska knyha, Sumy, 416 p.

8. Reich M. (1997), Social structure of accumulation theory: retrospect and prospect, *Review of Radical Political Economics*, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/048661349702900301>.

9. Skrypnychenko, M. I. (2012), Faktory makroekonomichnoi nestabilnosti v systemi modelei ekonomichnoho rozvytku : kol. monohraf. NAN Ukrainy, Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia. Kyiv, 720 s.

10. Mykhailiv H. (2010), Finansova spromozhnist sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionalnykh suspilnykh system, *Ekonomichnyi analiz*, vol. 7, s. 97-99.

11. Yurii, E. O. and Maniuk, N. A. (2016), Kontseptualni pidkhody do otsinky finansovoi stiikosti mistsevoho biudzhetu, *Ekonomichni studii*, s. 103.

12. Vorobiov, Yu. M. (2012), Formuvannia finansovoi stiikosti mistsevykh biudzhativ v umovakh pidvyshchennia samostiinosti rehioniv : monohrafiia, Vydavnychi budynok MMD, Melitopol, 249 s.

13. Boiarko, I. M. Liuta, O. V. and Pihul, N. H. (2012), Stiikist mistsevoho biudzhetu yak element finansovoho mekhanizmu upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom mista, *Ekonomichnyi prostir*, № 61, s. 97-108.

14. Holynskiy, Yu. O. (2014), Metodyka ta praktychni pidkhody do analizu vykonannia biudzhetu orhanamy derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy, *Naukovi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, №9 (3), s. 192-195.

15. Dzhyhalov, S. O. (2004), Vdoskonalennia podatkovoi systemy yak faktor aktyvizatsii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv (na prykladi Rivnenskoï oblasti), *Naukovi pratsi NDFI*, vol. 3-4 (26-27), s. 92-101.

16. Gorina E. (2013), Financial Sustainability of Local Governments: Effects of Government, Structure Revenue Diversity and Local Economic Base (Doctoral dissertation), Arizona State University, Tempe, available at: https://repository.asu.edu/attachments/110575/content/Gorina_asu_0010E12988.

17. Denek E. and Dylewski M. (2013), Szacowanie poziomu zadłużenia jednostek samorządu terytorialnego w warunkach zwiększonego ryzyka utraty płynności finansowej, Difin, Warszawa, 332 p., available at: <https://ksiegarnia.difin.pl/szacowaniepoziomu-zadluzenia-jednosteksamorzadut>

erytorialnego-wwarunkach-zwiekszonego-ryzyka-utruty-plynnosci-finansowej

18. Schick A. (2006), Sustainable Budget Policy: Concepts and Approaches, *OECD Journal on Budgeting*, vol. 5(1), pp. 107-126.

19. Dollery B. and Crase L. (2006), Comparative Perspective on Financial Sustainability in Australian Local Government, Centre for Local Government, School of Economics, University of New England, Working Paper Series.

20. Chapman, J. I. (2008), State and Local Fiscal Sustainability: The Challenges, *Public Administration Review*, vol. 68, pp. 15-131.

21. Boronos, V. H. (2011), Otsinka roli finansovoho potentsialu rehionu v doslidzhenni stiiikosti ekonomichnoho rozvytku terytorii, *Visnyk SNAU*. Serii: Finansy i kredyt., №2, pp. 76-85.

22. Shcherbakova, V. I. and Manierov, H. M. (2011), Problemy otsinky finansovoi stiiikosti mistsevykh biudzhetyv v umovakh rynkovoï ekonomiky, *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, №2, pp. 94-99.

23. Zakhidna, O. R. (2009), Doslidzhennia stiiikosti finansovoi systemy rehionalnoho rivnia, *Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*, vol. 19.6., pp. 170-176.

24. Mykytiuk I. (2013), Finansova stiiikist ta bezpeka mistsevoho biudzhetu, *Visnyk KNTEU*, №1, pp. 86-97.

25. Nikolaieva, O. M. (2012), Faktory finansovoi stiiikosti ta bezpeky mistsevykh biudzhetyv Ukrainy. Finansova bezpeka sotsialno-ekonomichnoho rozvytku derzhavy: suchasni problemy ta stratehichni oriiientyry : monohrafiia, PUET, Poltava, 459 p.

26. Snisarenko, O. B. Havrylenko, A. O. and Hrebenikova, O. V. (2010), Otsinka finansovoi stiiikosti mistsevykh biudzhetyv, *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyky*, № 1 (9), pp. 18-27.

27. Lysiak, L. V. (2019), Finansova stiiikist mistsevykh biudzhetyv: teoretychnyi aspekt, *Molodyi vchenyi*, № 1, pp. 472-475.

28. Zarutska, O. P. (2021), Finansova samostiinist mistsevykh biudzhetyv yak pidhruntia yikh stiiikosti v umovakh biudzhethnoi detsentralizatsii, *Ahrosvit*, № 18, pp. 28-35.

29. Pavliuk, A. P. (2016), Ekonomichni aspekty formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad v Ukraini, *Stratehichni priorytety*. Serii "Ekonomika"., № 1 (38), pp. 137-143.

30. Lysenko, Zh. P. and Oleksyn, A. H. (2018), Finansova stiiikist mistsevoho samovriaduvannia: vplyv ekonomichnoi bazy ta dokhodiv, *Naukovo-vyrobnychyi zhurnal "Biznes-navihator"*, № 2-2 (45), pp. 98-102.

Стаття надійшла до редакції 07 січня 2024 року

УДК 331. 55

Городня Т. А.,

horodtan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9298-3088,

к.е.н., доц., доцент кафедри економіки, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Окопний А. М.,

okorpiynt@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5277-7952,

к.фіз.вих., доц., директор, Львівський фаховий коледжу спорту, м. Львів

Городня М. О.,

молодший бакалавр, Майстер спорту України, член національної збірної України з плавання, Львівський фаховий коледж спорту, м. Львів

ТРАНСФОРМАЦІЯ СПОРТИВНОГО ПРОСТОРУ: ВПЛИВ ВІЙСЬКОВИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ НА МІГРАЦІЮ СПОРТСМЕНІВ

Анотація. Проведено аналіз критичної ситуації в спортивному середовищі через військову агресію сусідньої держави. Вивчено зміни в спортивному житті України. Обґрунтовано необхідність впровадження правильного і чіткого вектора повоєнної трансформації спортивного простору щодо повернення спортсменів в Україну. Досліджено умови сучасності, які роблять питання міграції українських спортсменів вкрай актуальними. Проаналізовано наукові роботи стосовно дослідження міжнародних міграційних процесів та створення цілісної науки “міграціологія”, а також проблеми міжнародної трудової міграції низки вітчизняних та зарубіжних вчених. Показано первинні проблеми, які були на самому початку вторгнення, стосовно спортивного життя українських спортсменів, їх навчально-тренувальних зборів і змагань. Наведено залежність фізкультурно-оздоровчої діяльності, розвитку резервного спорту та спорту вищих досягнень від фінансових можливостей місцевих органів влади. Розкрито поняття вимушеної міграції саме спортсменів у контексті збройної агресії. Проаналізовано витік і неповернення низки спортсменів, а також через це вимушену перекомплектацію національних збірних України. Розкрито можливості інтегрування спортсменів у навчальне і спортивне суспільство приймаючих сторін інших держав. Наведено ключові аспекти, які визначають динаміку процесів глобалізації у сфері спорту вищих досягнень. Представлено спрощену схему вимушеної міграції спортсменів під впливом військових подій у контексті трансформації спортивного простору. Досліджено проблему відношення спортивних федерацій до виїжджаючих спортсменів під час військових подій. Описано необхідну системну підтримку спортсменів через вимушену міграцію від керівництва спортивних федерацій та держави. Запропоновано низку ракурсів повоєнної трансформації спортивного простору щодо повернення спортсменів в Україну з інших приймаючих по спортивним напрямкам держав. Представлено ключові етапи та пропозиції, додаткові аспекти, які можна включити в повоєнну трансформацію спортивного простору. Здійснено прогноз додаткових пропозицій та бачень щодо вирішення проблеми міграції спортсменів в умовах війни.

Ключові слова: аналіз, дослідження, вплив, спортивне середовище, військова агресія, вимушена міграція, трансформація, системна підтримка, інтеграція, адаптація, спорт, виклики.

Horodnia T. A.,

horodtan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9298-3088,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Okorpiynt A. M.,

okorpiynt@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5277-7952,

Ph.D., Associate Professor, Director, Lviv Professional College of Sports, Lviv

Horodnia M. O.,

Junior bachelor, Master of Sports of Ukraine, Member of the National Swimming Team of Ukraine, Lviv Professional College of Sports, Lviv

TRANSFORMATION OF THE SPORTS SPACE: IMPACT OF MILITARY EVENTS IN UKRAINE ON THE MIGRATION OF ATHLETES

Abstract. *An analysis of the critical situation in the sports environment due to military aggression by a neighboring state has been conducted. Changes in the sports life of Ukraine have been analyzed. The necessity of implementing a correct and clear vector of post-war transformation of the sports space regarding the return of athletes to Ukraine has been substantiated. The conditions of modernity, which make the issue of migration of Ukrainian athletes extremely relevant, have been examined. Scientific works on the study of international migration processes and the creation of a holistic science of "migrationology", as well as the problems of international labor migration of a number of domestic and foreign scientists, have been analyzed. The initial problems at the very beginning of the invasion related to the sports life of Ukrainian athletes, their training camps and competitions are shown. The dependency of physical fitness and recreational activities, development of reserve sports and high-achievement sports on the financial capabilities of local authorities is presented. The concept of forced migration of athletes in the context of armed aggression is clarified. The outflow and non-return of several athletes and the resulting forced reformation of Ukraine's national teams have been analyzed. The possibilities of integrating athletes into the educational and sports community of the host parties of other states are revealed. Key aspects that determine the dynamics of globalization processes in the field of high-achievement sports are presented. A simplified scheme of forced migration of athletes under the influence of military events in the context of transforming the sports space is introduced. The problem of the attitude of sports federations towards athletes leaving the country during military events is investigated. Essential systemic support for athletes through forced migration from sports federations and the state is highlighted. Several perspectives on post-war transformation of the sports space regarding the return of athletes to Ukraine from other host countries are proposed. Key stages, proposals, and additional aspects that can be included in the post-war transformation of the sports space are presented. A forecast of additional proposals and visions for solving the problem of athletes' migration in wartime conditions is made.*

Key words: analysis, research, impact, sports environment, military aggression, forced migration, transformation, system support, integration, adaptation, sports, challenges.

JEL Classification: J61, Z220, Z290, I290

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-07>

Постановка проблеми. У сучасному світі спортивний простір стає важливим компонентом соціокультурного життя будь-якої країни. Проте військові події в Україні викликали значний негативний вплив на різні аспекти суспільства, включаючи індустрію професійного спорту.

Величезна трагедія в Україні, викликана військовою агресією, розбила не лише мирні будні, але й спортивні плани багатьох талановитих українських спортсменів. Військові події стали трансформаційним етапом у їхній кар'єрі, змушуючи вирішувати невідкладні питання безпеки та майбутнього.

Тому в сучасних умовах військового стану необхідно впровадити правильний і чіткий вектор повоєнної трансформації спортивного простору щодо повернення спортсменів в Україну через призму вимушеної міграції в приймаючі спортивні клуби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням міжнародних міграційних процесів та створенням цілісної науки "міграціологія" займалися М. Б. Денисенко, В. А. Іонцев, В. І. Переведенцев, В. А. Тишков, Б. С. Хорєв. Серед зарубіжних вчених проблеми вимушеної міграції вивчали Г. С. Гудвін-Гіл і П. Невалайнен, Р. Билсбороу, О. Старк, Е. Тейлор, П. Арнольд, Л. Сжаастанд.

Міграція робочої сили є достатньо широко вживаною категорією в наукових колах. Понятійно-категоріальний аналіз міграційних процесів

досліджено в працях Воронцової А. С., де вона наголошує, що міграція становить окремий об'єкт дослідження в контексті питань зі сфери соціології, антропології, історії, політології тощо [3].

У працях Іжевського П. Г. гостро постає проблема міжнародної трудової міграції для України, яка формує пропозицію робочої сили для багатьох країн світу, поглиблюючи негативні зміни на внутрішньому ринку праці [5].

У дослідженні К. Савченко [7] підкреслюється важливість розуміння міграційних тенденцій для розвитку спорту в умовах кризи. Так, підлітки та молодь якраз зараз перебувають на етапі вибору майбутнього і можуть всерйоз замислитися над тим, щоб пов'язати життя з іншою країною, з тою ж Польщею чи Німеччиною. І якщо дивитися на реальну статистику, то насправді інші країни отримують більше переваг, ніж негативних наслідків від такої кількості українців на теренах своїх держав.

Разом з тим, недостатньо вивченими та розкритими залишаються сучасні питання-виклики вимушеної міграції саме українських спортсменів, які пов'язані з військовою агресією сусідньої держави. Тому актуальними для написання статті є дослідження сучасної трансформації спортивного простору в контексті вимушеної міграції українських спортсменів.

Постановка завдання. Дослідити сучасні зміни в функціонуванні спортивного простору,

пов'язані з нестабільністю та мінливістю спортивно-тренувальних зборів та змагань під впливом військового стану в Україні. Проаналізувати ситуацію, яка склалася в спортивній сфері з урахуванням вимушених міграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військова агресія сусідньої держави суттєво зірвала плани та перетворила спортивне життя українських спортсменів у неспокійний період невизначеності та невпевненості. Шоковий стан, страх та переривання запланованих заходів стали невід'ємною частиною їхньої реальності.

На самому початку вторгнення багато спортсменів, перебуваючи на спортивно-тренувальних зборах, виявилися свідками раптового переходу від спокійного життя до реальної загрози військових дій. Багато з них, неповнолітні та ті, які перебували далеко від дому, стали учасниками вимушеної і незапланованої міграції.

Варто зазначити, що зміни в спортивному житті України відзначаються впровадженням нових форматів та правил внутрішніх змагань у контексті військового конфлікту. Внаслідок оголошення надзвичайного та воєнного стану 23 і 24 лютого відповідно всі спортивні заходи на території країни були скасовані. Згідно з рішенням Міністерства молоді та спорту від 28 травня деякі турніри були частково відновлені, проте проводяться вони без участі глядачів, а в разі повітряної тривоги змагання припиняються, вимагаючи переходу всіх учасників в укриття. Міжнародні зустрічі українських команд відбуваються за межами країни.

Внаслідок військової агресії страждає значна частина молоді в Україні, де 40% юнацтва потерпає від наслідків конфлікту. Понад два мільйони молодих осіб внутрішньо переміщені, а додатково близько 2 мільйонів виїхали за кордон. Так і відбулася трансформація спортивного простору молоді через військову агресію.

У галузі фізичної культури і спорту виникає серйозна проблема, пов'язана із залежністю фізкультурно-оздоровчої діяльності, розвитку резервного спорту та спорту вищих досягнень від фінансових можливостей місцевих органів влади. Важливість цих сфер також визначається відношенням до них місцевих керівників і депутатів. Проте існують не вирішені питання, такі як встановлення пріоритетів у фінансуванні олімпійського та параолімпійського спорту, регулювання розмірів заробітної плати та винагород за досягнуті результати, що оцінюються за кількісними та якісними показниками.

На сьогодні український спорт постає перед складнощами внаслідок воєнного конфлікту, і зростання кількості випадків міграції спортсменів за кордон вимагає уважного аналізу і дослідження.

Умови сучасності роблять питання міграції українських спортсменів вкрай актуальними, адже виїзд значної кількості молодих талантів за кордон на тривалий період або назавжди може мати негативний вплив на розвиток країни, враховуючи молодь як потенційний фактор економічного та культурного прогресу.

Так, вимушена міграція – це сукупність територіальних переміщень, що пов'язані з постійною або тимчасовою зміною місця проживання людей із незалежних від них причин та, як правило, всупереч їхньому бажанню. Іншими словами – переміщення людей з метою пошуку безпеки та притулку [6].

Вимушена міграція є особливим видом міграції, що передбачає переселення людей усередині держави або за її межі з політичних, національних, расових, військових, екологічних й інших причин, що несуть загрозу життю людини та вимагають швидкого прийняття рішення про міграцію [2]. Вимушена міграція має такі аналоги, як: “примусова міграція”, “масовий наплив”, “mass influx”, “регуляризація”, “міжнародний захист”, “тимчасовий захист”, “право притулку” тощо.

Що стосується вимушеної міграції саме спортсменів, то, на нашу думку, вона передбачає бажання досягти успіху і високого результату в спорті, тренуючись у мирних, спокійних, психологічно стійких умовах, без паніки, страху і переривання тренувального процесу, з ефективним і повним використанням сучасних тренувальних засобів і спортивного обладнання. Ця вимушена міграція дала змогу інтегруватися українським спортсменам у спортивне життя інших країн.

Відомо, що на хід процесу інтернаціоналізації професійного спорту істотно впливає економічний чинник, дія якого обумовлена зростаючими потребами організацій професійного спорту, окремих спортсменів у спеціальному матеріальному забезпеченні своєї діяльності. Сучасний спорт не може ефективно розвиватися без широкого спектра товарів спортивного призначення, що, як правило, виробляються найбільшими компаніями з використанням високих технологій [1].

У контексті глобальних тенденцій у сфері спорту вищих досягнень варто відзначити ключові аспекти, які визначають динаміку цих процесів. Зокрема, акцентується увага на міжрегіональних та міждержавних міграційних процесах, що спостерігаються серед молодих і висококваліфікованих спортсменів, їх зосередженні в провідних національних і міжнародних центрах підготовки.

Міграційні процеси в спорті сприяють реалізації символічної функції, виступаючи не лише як певна конкурентна взаємодія, але і демонструючи можливості та переваги мирної моделі співпраці у сфері спорту між приймаючими державами. Зазначимо, що така трансформація спортивного простору в контексті міграції спортсменів стає ключовим чинником формування позитивного і дружнього іміджу міжнародного співтовариства приймаючих спортивних федерацій, що сприймає спорт як засіб взаєморозуміння, підтримки і діалогу.

Якщо говорити про загальні міграційні процеси, то, за прогнозами Ради ЄС, унаслідок міграції чисельність населення України може скоротитися на 24-33 %, що залежить від тривалості бойових дій та нестабільної роботи інфраструктури [4].

За офіційними даними, з початку активної фази збройної агресії РФ кількість населення України зменшилася на 6,7 млн осіб.

Зрозуміло, що військові події в Україні значно впливають на рішення спортсменів про міграцію. З початку повномасштабної війни проти України на спортивні змагання виїхали та не повернулися додому **близько 300 спортсменів та тренерів**. Про це заявив виконувач обов'язків міністра молоді та спорту України **Матвій Бідний** в ефірі телемарафону Єдині новини [8].

Він зазначив: із початку повномасштабної війни з України на спортивні змагання та підготовчі збори виїжджали тисячі людей. М. Бідний сказав, що ті спортсмени, які служать, брали відпустку, їздили на змагання, потім поверталися. Але близько 300 спортсменів або тренерів не повернулися. Здебільшого вони виключені зі складу національних збірних команд. М. Бідний наголосив, що **для виїзду за кордон спортсменів існує жорстка система відбору**, аби хто не проїде. У листопаді Мінмолодьспорту оновило список спортсменів, які не повернулися до України у встановлені терміни.

Тобто в тій ситуації, яка склалася, ми бачимо приклад неповернення професійних спортсменів, переважно чоловічої статі в Україну.

Отже, внаслідок військового конфлікту відбулася трансформація спортивної сфери, призводячи до тимчасової зупинки спортивних заходів і активізації їхнього значення в умовах неспокою та

невизначеності. Треба віддати належне міжнародним спортивним федераціям та клубам, які взяли на себе відповідальність та почали надавати допомогу українським спортсменам, запрошуючи їх приєднатися до команд Польщі, Німеччини, Чехії, Угорщини, Франції та інших країн. Спортсмени та тренери, які виїхали за кордон, отримали якісні умови для тренувань та роботи. Є випадки, коли іноземні клуби і команди пропонують спортсменам довгострокові контракти, а молодь, яка закінчує навчання у закладах загальної середньої освіти, отримує можливість навчатися далі.

Ця трансформація спортивного простору в контексті вимушеної міграції відкрила нові можливості для спортсменів, дозволяючи їм відновлювати свої спортивні досягнення за кордоном. Під опікою іноземних спортивних клубів українські спортсмени тренуються та виступають на міжнародних змаганнях, представляючи Україну в умовах, далеких від військових загроз. Така трансформація може вплинути на зменшення поповнення складу національних збірних команд перспективною та талановитою молоддю. В цьому контексті складемо спрощену схему вимушеної міграції спортсменів під впливом військових подій (рис. 1).

Рис. 1. Схема вимушеної міграції спортсменів під впливом військових подій у контексті трансформації спортивного простору

Вище представлена схема вимушеної міграції спортсменів під впливом військових подій, яка ілюструє ключові етапи та зв'язки між ними у контексті трансформації спортивного простору. Схема показує послідовність подій від початку військових дій до кінцевої трансформації спортивного середовища, включаючи етапи переривання кар'єри, пошуку безпечних умов, міграції, інтеграції в іноземні клуби, зміни тренувальних умов, повернення або неповернення до України та відновлення внутрішнього спортивного середовища.

Також при вимушеній міграції виникає проблема відношення спортивних федерацій до виїжджаючих спортсменів. Деякі федерації намагаються утримати контроль, аргументуючи необхідністю тренування в Україні, ігноруючи небезпеку повторних ударів, відсутню або зруйновану спортивну інфраструктуру. Це призводить до виключення спортсменів зі складів національних збірних, як вище зазначав виконавець обов'язків міністра молоді та спорту України, та підштовхує їх залишити державу і повністю інтегруватися в приймаючу країну.

Варто також зазначити, що навіть серед студентів-спортсменів, які продовжують навчання в Україні, виникає проблема виключення з навчальних закладів через неможливість навчатися віддалено. Така адаптація спортсменів до нових реалій призводить до трансформації спортивного простору і вимагає вибору інших шляхів, виходячи за межі кордонів рідної країни.

Отже, вимушена міграція спортсменів у контексті військових дій породжує комплекс проблем та викликів. Для подолання цих труднощів необхідна системна підтримка від керівництва спортивних федерацій та держави. Розробка та впровадження програми захування результатів спортсменів на міжнародних змаганнях, невиключення їх зі складу збірних при виконаних нормативах за кордоном, впровадження дистанційного навчання, надання стипендій та інші заходи можуть визначити подальший вектор трансформації спортивного простору і вирішити долю українських спортсменів у часи військових подій в Україні.

Прогнозуючи майбутнє, важливо врахувати, що у зв'язку зі змінами в політичному та соціокультурному середовищі прогнозується збільшення кількості міграційних потоків у спортивній галузі. Ці процеси можуть мати значний вплив на організаційні та структурні аспекти світового спорту, зокрема збільшення конкуренції між країнами за талановитими спортсменами, їхню інтеграцію в нових спортивних середовищах, а також реформування системи міжнародного співробітництва в галузі фізичної культури і спорту.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Повоєнна трансформація спортивного простору, яка передбачає повернення спортсменів в Україну з інших приймаючих по спортивним напрямкам держав, повинна включати наступні ракурси:

- сьогоднішню підтримку спортивного середовища шляхом захування всіх нормативів, виконаних на міжнародних змаганнях в інших країнах;

- надання перспективним спортсменам права перебувати в основному, додатковому або резервному складах національних збірних при виконанні нормативів на міжнародній арені;

- фінансове стимулювання через надання стипендій або грантів на навчально-тренувальні збори основним збірникам спортивних команд, які тренуються за кордоном;

- відновлення повноцінної та ефективної роботи існуючих та сприяння відкриттю нових спортивних закладів, надання ними якісних спортивних послуг;

- відновлення в повному обсязі навчально-тренувального процесу спортсменів національних збірних команд, проведення всеукраїнських та міжнародних спортивних заходів в Україні;

- запровадження справедливої та ефективної системи державної підтримки спортивної сфери;

- повоєнну реабілітацію спортсменів, впровадження міжнародних спортивних співпраць.

Також представимо ключові етапи та пропозиції, додаткові аспекти, які можна включити в повоєнну трансформацію спортивного простору:

- Міжнародна співпраця та партнерство: сприяння міжнародній інтеграції спортсменів через партнерства з іноземними спортивними організаціями та клубами.

- Психологічна підтримка: надання психологічної підтримки спортсменам, які повертаються, для адаптації до постконфліктного середовища та відновлення спортивної діяльності.

- Розвиток місцевих спортивних інфраструктур: інвестування в розвиток місцевих спортивних закладів та інфраструктури, щоб забезпечити кращі умови для тренувань та змагань в Україні.

Ці елементи здатні допомогти створити більш цілісну та ефективну систему для підтримки та розвитку спортсменів під час та після військового конфлікту.

Наші додаткові пропозиції та бачення щодо вирішення проблеми міграції спортсменів в умовах війни включають:

- **Створення спеціалізованих програм.** Розробка програм, спрямованих на підтримку спортсменів, які повертаються, з акцентом на психологічну підтримку та соціальну адаптацію.

- **Залучення міжнародних експертів.** Співпраця з міжнародними спортивними організаціями для обміну досвідом та найкращими практиками у сфері спортивної реабілітації та управління.

- **Формування мережі підтримки.** Створення мережі колишніх та діючих спортсменів для підтримки тих, хто повертається, включаючи професійне наставництво та кар'єрне консультування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білогур В. Становлення і розвиток філософії спорту як продукту сучасної цивілізації. URL: https://www.researchgate.net/publication/342844006_THE_ESTABLISHMENT_AND_DEVELOPMENT_OF_THE_PHILOSOPHY_OF_SPORTS_AS_A_PRODUCT_OF_MODERN_CIVILIZATION.
2. Біль М. Вимушена міграція в умовах високої соціальної вразливості населення України. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/mandl-20225-6-bil.pdf>.
3. Воронцова А. Понятійно-категоріальний аналіз явища трудової міграції. *Вісник СумДУ. Серія "Економіка"*. 2020. № 2. С. 47-54. URL: https://visnyk.fem.sumdu.edu.ua/issues/2_2020/5.pdf.
4. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні : аналіт. доп. / В. Потапенко, А. Головка, О. Валевський та ін. ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 33 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>.
5. Іжевський П., Кравець І. Міжнародна трудова міграція робочої сили та її вплив на внутрішній ринок праці України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-12>.
6. Леонова І. Теоретичний аналіз проблеми соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців в Україні. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/229859203.pdf>.
7. Савченко М. Міжнародна трудова міграція робочої сили з України в умовах воєнного стану. *Економіка і організація управління*. 2023. №3 (51). URL: <file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F/Downloads/14662-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-29174-1-10-20231225.pdf>.
8. Степанюк М. Здебільшого виключені зі збірних. URL: <https://fakty.com.ua/ua/sport/20231230-zdebilshogo-vyklyucheni-zi-zbirnyh-skilky-sportsmeniv-vuyihaly-za-kordon-i-ne-povernulysia/>.

REFERENCES

1. Bilohur V. Stanovlennia i rozvytok filosofii sportu iak produktu suchasnoi tsyvilizatsii, available at: https://www.researchgate.net/publication/342844006_THE_ESTABLISHMENT_AND_DEVELOPMENT_OF_THE_PHILOSOPHY_OF_SPORTS_AS_A_PRODUCT_OF_MODERN_CIVILIZATION.
2. Bil' M. Vymushena mihratsiia v umovakh vysokoi sotsial'noi vrazlyvosti naselennia Ukrainy, available at: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/mandl-20225-6-bil.pdf>.
3. Vorontsova A. (2020), Poniatiyno-katehorial'nyj analiz iavyscha trudovoi mihratsii, *Visnyk SumDU. Seriia "Ekonomika"*, № 2, s. 47-54, available at: https://visnyk.fem.sumdu.edu.ua/issues/2_2020/5.pdf.
4. Vplyv mihratsii na sotsial'no-ekonomichnu sytuatsiiu v Ukraini : analit. dop. / V. Potapenko, A. Holovka, O. Valevs'kyj ta in. ; za red. V. Potapenka (2023), NISD, Kyiv, 33 s., available at: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>.
5. Izhevs'kyj P. and Kravets' I. (2022), Mizhnarodna trudova mihratsiia robochoi syly ta ii vplyv na vnutrishnij rynek pratsi Ukrainy, *Ekonomika ta suspil'stvo*, № 45, available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-12>.
6. Leonova I. Teoretychnyj analiz problemy sotsial'no-psykhoholichnoi adaptatsii vymushenykh pereselentsiv v Ukraini, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/229859203.pdf>.
7. Savchenko M. (2023), Mizhnarodna trudova mihratsiia robochoi syly z Ukrainy v umovakh voiennoho stanu, *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, №3 (51), available at: <file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F/Downloads/14662-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-29174-1-10-20231225.pdf>.
8. Stepaniuk M. Zdebil'shoho vykliucheni zi zbirnykh, available at: <https://fakty.com.ua/ua/sport/20231230-zdebilshogo-vyklyucheni-zi-zbirnyh-skilky-sportsmeniv-vuyihaly-za-kordon-i-ne-povernulysia/>.

Стаття надійшла до редакції 21 грудня 2023 року

УДК: 330.341.1:658.011.4(045)

Козлова В. М.,

vkozlova@ucu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-3735-0448,

здобувач, старший викладач кафедри менеджменту, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В ІННОВАЦІЙНИХ ЕКОСИСТЕМАХ

***Анотація.** Статтю присвячено актуальній проблемі дослідження інноваційного підприємництва в сучасних умовах швидкоплинного зовнішнього середовища. Метою статті є визначення тенденцій розвитку інноваційного підприємництва у середовищі інноваційних екосистем. У ході дослідження виявлено, що поняття інновації та інноваційної діяльності диференціюються відповідно до мети використання результатів технологічних розробок та інтелектуальної праці. Показано, що міжнародними інституціями підприємництво визначається як процес використання ініціативи для перетворення концепції бізнесу на нову інноваційну ідеологію, натомість українським законодавством інноваційний характер підприємництва не підкреслюється. З'ясовано, що під впливом глобальних перетворень класичний лінійний підхід до інноваційного процесу, який передбачає низхідний потік знань від фундаментальної науки і прикладних досліджень до втілення в інновацію, замінюється інтерактивним (циклічним) підходом, який дозволяє задіювати розгалужені канали для концентрації новаторських ідей, а також залучати стейкхолдерів до етапів виробництва і комерціалізації інновацій. Необхідність інституційного регулювання і державної підтримки інноваційного підприємництва зумовлюється складністю організації наукових досліджень та трансферу технологій, низькою зацікавленістю підприємницьких структур у досягненні значимого соціального ефекту та нечіткими конкурентними позиціями підприємств на різних етапах інноваційного процесу. Виявлено, що організаційна трансформація інноваційного підприємництва зумовила поширення інноваційних екосистем. Сучасні концепції розвитку інноваційного середовища спрямовані у напрямі інноваційних трансформацій підприємницьких структур, інноваційна екосистема яких поєднує функціональні характеристики промислових та підприємницьких екосистем із урахуванням ресурсної бази та наявного інноваційного потенціалу. Подальші дослідження доцільно зосередити на питаннях концептуалізації інноваційної трансформації прийняття управлінських рішень.*

Ключові слова: інноваційне підприємництво; інноваційні екосистеми; винаходи; нововведення; конкурентоспроможність; стейкхолдери; комерціалізація.

Kozlova V. M.,

vkozlova@ucu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-3735-0448,

Postgraduate, Senior Lecturer at the Department of Management, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN INNOVATIVE ECOSYSTEMS

***Abstract.** The article is devoted to the actual problem of researching innovative entrepreneurship in modern conditions of a fast-moving external environment. The goals of the article are to determine the trends in the development of innovative entrepreneurship in the environment of innovative ecosystems. In the course of the research, it was found that the concepts of innovation and innovative activity are differentiated according to the purpose of using the results of technological developments and intellectual work. It is shown that international institutions define entrepreneurship as the process of using initiative to transform a business concept into a new innovative ideology, while Ukrainian legislation does not emphasize the innovative nature of entrepreneurship. It has been found that under the influence of global transformations, the classical linear approach to the innovation process, which involves a downward flow of knowledge from fundamental science and applied research to its implementation in innovation, is replaced by an interactive (cyclical) approach that allows the use of branched channels for the concentration of innovative ideas, and also involve stakeholders in the stages of production and commercialization of innovations. The need for institutional regulation and state support of innovative entrepreneurship is determined by the complexity of organizing scientific research and technology transfer, the low interest of entrepreneurial structures in achieving a significant social effect, and the unclear competitive positions of enterprises at various stages of the innovation process. It was revealed that the organizational transformation of innovative entrepreneurship led to the spread of innovative ecosystems. Modern concepts of the development of the innovative eco-environment are aimed at innovative transformations of business structures, the inno-*

vative ecosystem of which combines the functional characteristics of industrial and entrepreneurial ecosystems, taking into account the resource base and the existing innovation potential. It is advisable to focus further research on the issues of conceptualizing the innovative transformation of managerial decision-making.

Key words: innovative entrepreneurship, innovative ecosystems, inventions, innovation, competitiveness, stakeholders, commercialization.

JEL Classification: E60; M21; O31

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-08>

Постановка проблеми. Метою розвитку підприємництва в сучасних умовах є поліпшення якості життя громадян за рахунок результативного функціонування і досягнення сталої конкурентоспроможності суб'єктів бізнесу. Інноваційність відіграє визначальну роль у розвитку економічної системи країни, забезпечуючи умови для створення нових напрямів економічної діяльності та соціального розвитку суспільства. Об'єктивна зміна парадигми інноваційних процесів від лінійності до інтерактивності спричинила високу невизначеність можливостей подолання дисбалансів у підприємницькому середовищі, зумовивши, таким чином, активізацію пошуків новаторських шляхів підприємницької адаптації до зміни зовнішніх чинників впливу та, відповідно, зростання (підтримання) власної конкурентоспроможності та забезпечення стійкого зростання. Разом з тим, ускладнення підприємницького середовища актуалізувало завдання розвитку інноваційного підприємництва в сучасних умовах швидкоплинних змін моделей управління науково-технологічними, соціально-економічними та організаційними системами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термінологічну основу інновацій запропонував J. Schumpeter, визначивши їх як нову якість засобів виробництва, досягнуту за рахунок запровадження нових засобів виробництва чи організаційних систем [35]. Сучасними науковцями поняття інновацій та інноваційної діяльності диференціюються відповідно до мети використання результатів технологічних розробок та інтелектуальної праці. Наприклад, О. Гуторов зі співавт. розуміють під інноваціями економічні, технічні або управлінські зміни існуючих практик, вказуючи одночасно, що чутливість організацій до інновацій визначається їх інноваційним потенціалом [7, с. 24]. Ю. Даніленко типологізує інноваційні процеси за ознаками змісту або сфери застосування, масштабом та сферами поширення, глибиною та спрямованістю змін, наполягаючи на тому, що інноваційна діяльність завжди пов'язана з перетворенням наукових розробок та винаходів у створення нового продукту, впровадження нового технологічного процесу або створення нового підходу до надання послуг [8]. К. Дідур засвідчив існування трьох підходів, які узагальнено характеризують результат винаходу, процеси зміни властивостей та засоби для реалізації нових можливостей [9]. Н. Педченко зі співавт. вказують, що чинниками активізації інноваційної діяльності на макрорівні є розвиток людських

ресурсів та інноваційної інфраструктури і законодавче врегулювання інноваційних аспектів діяльності [12].

UNIDO (Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку) визначила підприємництво як процес використання ініціативи для перетворення концепції бізнесу на нову ідеологію, де інновації є вирішальним фактором в умовах безпрецедентних темпів трансформації виробництв і глобальних ланцюгів створення вартості [38]. В преамбулі Глобального звіту Global Entrepreneurship Monitor 2022/2023 стверджується, що підприємництво є каталізатором економічного зростання і має вирішальне значення для добробуту суспільства через створення робочих місць, формування інновацій, прискорення структурних змін, що опосередковано сприяє також зростанню продуктивності і конкуренції [22]. Українським законодавством інноваційний характер підприємництва не підкреслюється, воно традиційно визначається як безпосередня систематична, на власний ризик діяльність із виробництва продукції, виконання робіт чи надання послуг з метою отримання прибутку [14].

Натомість інноваційність визначається практично всіма сучасними дослідниками підприємницької діяльності. І. Гнатенко зазначає, що підприємництво виступає основою інноваційних процесів, а новаторство є основним рушієм запровадження нових методів виробництва і збуту продукції [5]. Подібна позиція міститься і в рекомендаціях UNECE (Європейська економічна комісія ООН), де інноваційне підприємництво розглядається в якості рушія сучасної економіки, що спирається на науково-дослідні розробки та комерціалізацію їх результатів [37, с. 13]. Відповідно, створення нормативно-правових та інституційних умов сприяння інноваційній діяльності є ключовим фактором розвитку інноваційного підприємництва. Розвиваючи цю ідею, X. Ordeñana зі співавт. виокремили канали впливу інноваційного та швидкозростаючого підприємництва на економічне зростання держави, зокрема джерелами інноваційного розвитку автори визначили не лише створення нових продуктів і впровадження технологій, але й посилення конкурентних позицій на ринку та інтернаціоналізацію [32]. Також важливі зауваження представили Z. Szabo та E. Hegman, довівши, що розриви в рівні економічного розвитку різних економічних систем пояснюються диспропорціями в розвитку інноваційного підприємництва, оскільки воно забезпечує розвиток стійкої, розумної та інклюзивної

економіки [36]. Представлений Е. Нобикоğlu та В. Şanlı аналіз економічної політики розвитку інноваційного підприємництва виявив наявність високих ризиків діяльності [25], що підтверджується також зауваженнями OECD (Організація економічного співробітництва та розвитку) про складність і високу вартість інноваційних перетворень [30, с. 11-12].

Більшість концепцій розвитку інноваційного екосередовища спрямовані у напрямі інноваційних трансформацій підприємницьких структур, що зумовлює більш деталізований розгляд сутності інноваційного підприємництва в умовах розвитку інноваційних екосистем.

Постановка завдання. Метою статті є визначення тенденцій розвитку інноваційного підприємництва в інноваційній екосистемі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Інноваційний процес доцільно розглядати як діяльність із перетворення наукового, організаційного чи технічного винаходу у нові (суттєво змінені) продукти або управлінські впливи. Під впливом глобальних перетворень останніх десятиліть класичний лінійний підхід до інноваційного процесу, який передбачає низхідний потік знань від фундаментальної науки до прикладних досліджень і подальшого втілення в інновацію, все частіше замінюється інтерактивним (циклічним) підходом, який дозволяє задіювати розгалужені канали для концентрації новаторських ідей, а також залучати різноманітних стейкхолдерів до етапів виробництва і комерціалізації інновацій (рис. 1).

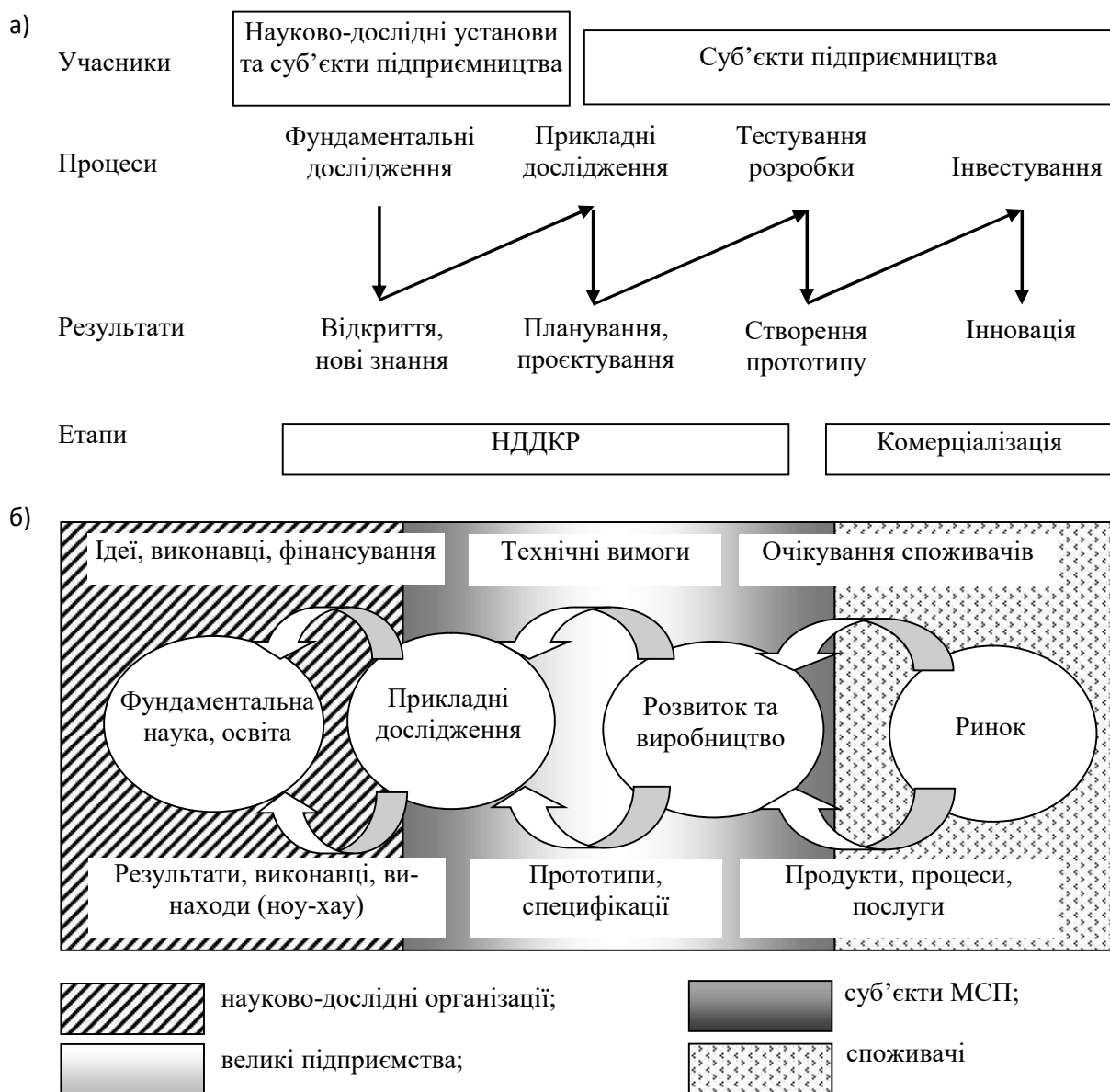

Рис. 1. Основні етапи та учасники інноваційного процесу за традиційним (а) та інтерактивним (б) підходами

Джерело: побудовано автором за матеріалами [24, с. 97; 19]

Інтерактивний підхід дозволяє чіткіше визначити елементи нелінійної взаємодії між стейкхолдерами впродовж інноваційного процесу, що корисно для відстеження впливу його окремих етапів на задоволення виробничих, організаційних або суспільних потреб в інноваційному розвитку. Водночас участь стейкхолдерів в інноваційному процесі дозволяє результативніше комерціалізувати результати НДДКР, причому рушіями комерціалізації UNECE називає такі фактори, як розвиненість в країні та висока результативність закладів у сфері досліджень і розробок, якісний розвиток та вмотивованість до інновацій людських ресурсів, сприятливість регуляторного та інституційного середовища, дієвість зв'язків між суб'єктами інноваційної діяльності, випереджальний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій [37].

Підприємництво на інноваційних засадах у загальному сенсі є діяльністю, спрямованою на безупинне продукування товарних, технологічних та організаційних нововведень. О. Гавриш зі співавторів вказують на інноваційне підприємництво як на засіб досягнення комерційної мети і основний чинник безупинного економічного розвитку, описуючи його сутність через функції в економічній та соціальній сферах розвитку суспільства як сукупність послідовних елементів [4].

Розвиток підприємницьких здібностей зумовлюється економічними інтересами суб'єкта господарювання, а інтереси, своєю чергою, стають драйвером інноваційних трансформацій. Водночас необхідність інституційного регулювання і державної підтримки інноваційного підприємництва зумовлюється складністю організації наукових досліджень та трансферу технологій, низькою зацікавленістю підприємницьких структур у досягненні соціального ефекту та нечіткими конкурентними позиціями підприємств на різних етапах інноваційного процесу.

За визначенням OECD, інноваційне підприємництво характеризується впровадженням нового чи значно вдосконаленого продукту або процесу, нового маркетингового або організаційного методу в бізнес-практиці, організації робочого місця або зовнішній діяльності [31]. Основні характеристики інноваційного підприємництва, таким чином, включають наступне:

- невизначеність щодо успішності розробки товарного продукту, терміну впровадження, необхідних ресурсів, маркетингу чи організаційного методу;

- необхідність інвестицій для придбання основних і нематеріальних активів, а також для оплати праці або закупівлі матеріалів чи сторонніх послуг, які можуть принести потенційний прибуток у майбутньому;

- потреба у дифузії знань, адже для окремих інноваційних видів діяльності витрати на імітацію можуть бути нижчими, ніж витрати на розробку;

- інноваційні зусилля, які відрізняються від стандартизованих процедур господарської діяльності, для використання чи поєднання наявних знань (згенерованих суб'єктом підприємництва

шляхом внутрішніх досліджень і розробок або отриманих ззовні);

- має на меті покращення результативності діяльності шляхом отримання конкурентної переваги через зрушення кривої попиту на продукцію (цьому сприяють підвищення якості відомих продуктів суб'єкта підприємництва, пропозиція нових продуктів, вихід на нові ринки збуту тощо) чи кривої витрат (зменшення витрат виробництва, закупівлі, розподілу), а також шляхом зростання інноваційного потенціалу (підвищення здатності розробляти нові продукти чи процеси або отримувати та створювати нові знання) [37].

Отже, інноваційне підприємництво доцільно розглядати як результат поєднання специфічних для його суб'єктів внутрішніх (діяльність у сфері науково-дослідних розробок, розмір тощо) та зовнішніх чинників (технологічні можливості, наслідки досліджень та розробок тощо), інтерпретуючи обидві групи в контексті галузевих умов розвитку (технологічні рівні, наукоємність, ринкова динаміка тощо).

Інноваційне підприємництво доцільно розглянути в концептуальних межах інноваційної екосистеми, оскільки вона найповніше відображає поступ від механістичного сприйняття підприємництва до створення системної парадигми розвитку бізнес-організацій на інноваційних засадах із урахуванням ендогенних та екзогенних впливів. І. Піддорицева виокремлює такі підходи до розуміння поняття інноваційної екосистеми, як організація довкола фокусного ядра, структурованість довкола ціннісної пропозиції, ієрархічна структурованість та сприйняття спільної платформи для інноваційного розвитку [13]. Аналіз цих підходів свідчить, що їх загальним витоком є концепція Ж. Мооге, яка концентрує увагу на взаємодії організаційних утворень для досягнення спільного бачення інноваційних цілей розвитку [29]. Тим не менше певні відмінності у сприйнятті екосистемних підходів визначають доцільність їх розгляду.

М. Fransman запропонував мережеву структуру інноваційної екосистеми, побудовану за прикладом інформаційно-комунікаційної системи [21]. Зауважимо, що структурний підхід дозволяє врахувати в розвитку екосистеми вклад багатосторонньої взаємодії її учасників для реалізації фокусної ціннісної пропозиції, комерціалізація якої збільшує корисність для кінцевого споживача інноваційного продукту. До подібних висновків дійшли О. Гуменна та Л. Ганущак-Єфіменко, які запропонували визначати споживчу цінність як підґрунтя для визнання ефективності інновацій, посиляючись у своїх висновках як на динамічний характер споживачьких потреб і пріоритетів [6], так і на важливі для споживача інноваційні характеристики: сприйняття новизни інноваційної ідеї, її відповідності ustalеним цінностям соціуму, зрозумілості, позитивних результатів апробації, а також високої комунікативності. Відтак базовими елементами інноваційної екосистеми за структурного підходу можна вважати функціональні дії для створення ціннісної пропозиції, суб'єктів інноваційної

діяльності, інформаційні трансфери в межах цієї екосистеми.

Подальший розвиток поняття інноваційної екосистеми включав напрями її ієрархічної структурованості. Зокрема, М. Russell та N. Smorodinskaya описували її як інституційно підтримуване ієрархічно організоване середовище на різних рівнях [34]. М. Ажажа зі співавт. зауважили, що розвитку інновацій сприяють інтеграція учасників інноваційного процесу, поєднання ними наявних знань та зростаюча знаннева спеціалізація в різних типах організацій [1], підтверджуючи таким чином стійкість моделі екосистеми урбанізованих інновацій, запропонованої I. Mahmood та С. Rufin, які довели, що ефективність інновацій може досягатися за рахунок інноваційного підприємництва, високоінноваційного зовнішнього середовища та відкритості системи попри невисокі інноваційні ресурси [27]. У подальшому J. Dzisah та H. Etzkowitz запропонували модель потрійної спіралі, за якої прийняття рішень делегується на нижчі ієрархічні рівні управління, роль підприємництва визначається генеруванням та трансфером нововведень, а університетів – активністю та результативністю досліджень [18]. Така трансформація за рахунок взаємодії в межах структури потрійної спіралі фундаментально змінює ландшафт розвитку інноваційної екосистеми, забезпечуючи циркуляцію знань у межах та поза її межами, що дозволяє стимулювати стратегії, базовані на знаннях, прискорюючи розвиток ідей та інновацій як основних елементів системи потрійної спіралі.

Серед вітчизняних дослідників модель потрійної спіралі та чинники, що ускладнюють її реалізацію, досліджував Ю. Бажал, виявивши: основними бар'єрами є неадекватне трактування критичних змін з боку менеджменту та невідповідність кадрових стратегій інноваційним [2].

Розвиток описаних наукових ідей призвів до пошуку механізмів співпраці підприємницьких, наукових та інституційних структур у межах екосистеми та втілює, зокрема, у формування технологічних та інноваційних платформ ЄС як інструментів інноваційної політики [20]. Перевагами інноваційних платформ є забезпечення розвитку інноваційної інфраструктури, зрівняння можливостей інноваційного розвитку суб'єктів підприємництва різного функціонального спрямування та форм організації, сприяння взаєморозумінню стейкхолдерів та кращій обґрунтованості управлінських рішень. Водночас інноваційна екосистема може поєднувати функціональні характеристики промислових та підприємницьких екосистем в залежності від її розташування, ресурсної бази та наявного потенціалу.

Інший концептуальний підхід до розуміння інноваційної екосистеми пропонують V. Hwang та G. Horovitt, що для її опису використовують модель Тропічного лісу [26], ідея якої полягає у колаборації корисних для інновацій елементів, здатних забезпечити інноваційний розвиток. Найбільш повно колаборацію визначають Т. Wolff та С. Jung, що описують її як формат співпраці, що дозволяє долати конкуренцію в межах екосистеми для досягнення вищих цілей її розвитку [39, с. 18-19]. Разом з тим, сучасне уявлення про модель колаборації в розвитку інноваційних мереж ґрунтується на позиціях самоорганізації систем, що запропоновано P. Gloor [23, с. 71], та розвитку колаборативних мереж, що представлено R. Rabelo зі співавт. [33]. Таким чином, у межах концепції інноваційної екосистеми порівняно з традиційним системним підходом досягається краще розуміння природи інноваційних процесів у підприємстві.

Оцінюючи український досвід формування інноваційної екосистеми, Л. Волошенко зі співавт. стверджують про першочерговість питання її побудови і певну другорядність вибору моделі формування взаємозв'язків в її межах [3]. Також варто звернути увагу на дослідження Т. Палієнко, в яких не лише виявлено роль людського капіталу у становленні інноваційної екосистеми, але і запропоновано методологічні підходи до його розвитку [11]. К. Краус зі співавт. дійшли висновку щодо необхідності переосмислення традиційних і запровадження новаторських ефективних рішень на перетині різних індустрій [10]. Зокрема, принципи розвитку та економічні ефекти інноваційного підприємництва в екосистемі Індустрії 4.0 націлені на технологічний розвиток шляхом комбінування ресурсів з метою спільного досягнення інноваційних результатів. Про роль шерингової економіки в розвитку інноваційного підприємництва зауважували також Н. Шведа та О. Краузе, що запропонували розглядати розвиток бізнес-моделей як шлях до оптимізації ресурсів [16]. Доцільно також звернути увагу і на запропоновану І. Свидрук логіку розвитку інноваційного підприємництва у світлі цифрових трансформацій, яка передбачає первинне виокремлення інноваційної складової та покрокове розгалуження цілей і методів їх досягнення, що потребує адекватного врахування різнопланових чинників середовища [15].

Узагальнюючи аналіз, зауважимо: консолідація та розвиток інноваційних підприємницьких екосистем (рис. 2) дозволяє суб'єктам підприємництва інтегрувати ресурси для прийняття рішень у сфері високих технологій.

Фаза утворення екосистеми

Фаза розширення екосистеми

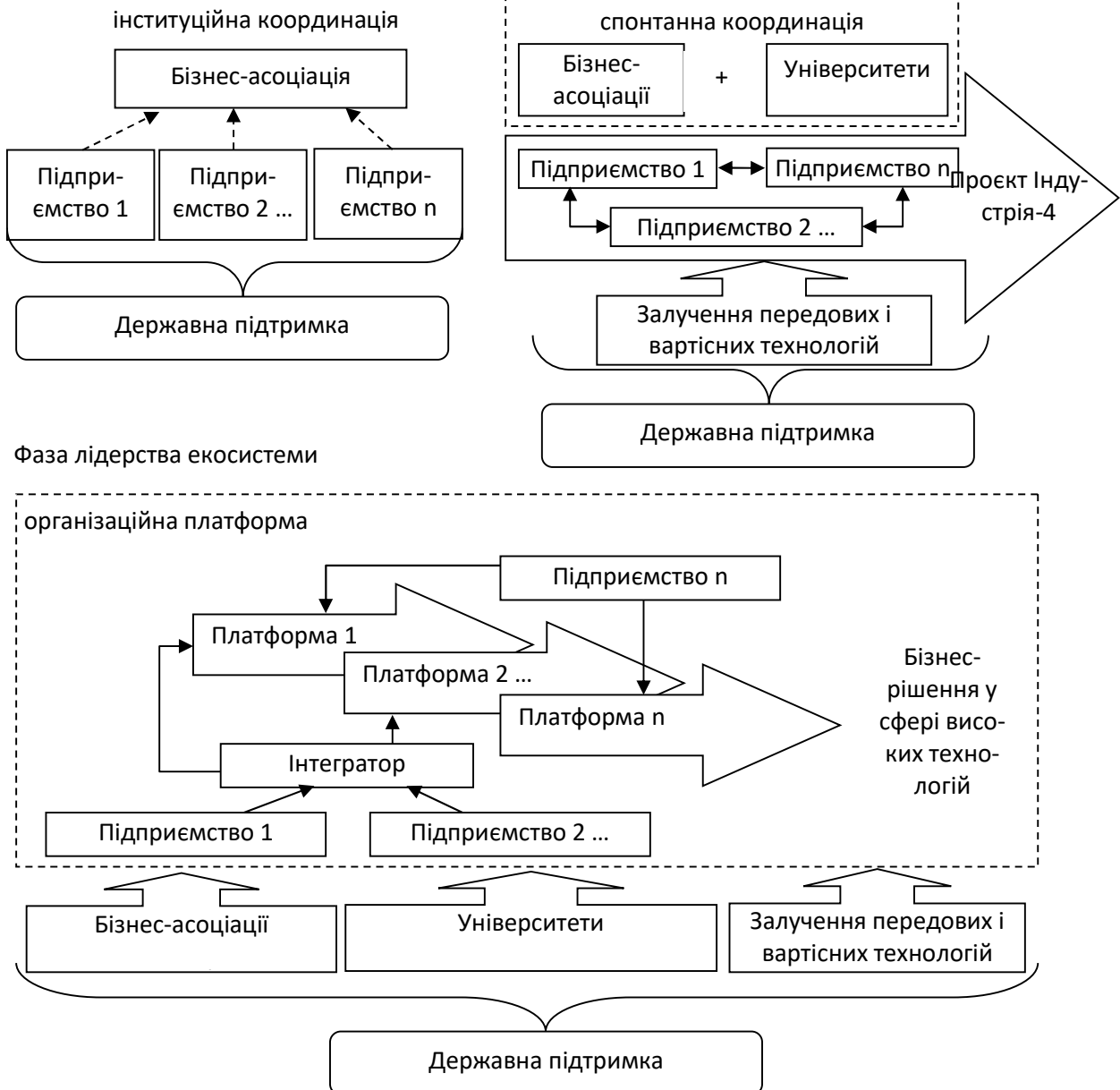

Рис. 2. Схема розвитку підприємницької інноваційної підприємницької екосистеми

Джерело: побудовано за матеріалами [17]

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Тенденції розвитку інноваційного підприємництва вказують на все більшу перевагу інтерактивних підходів до інноваційного процесу та залучення стейкхолдерів на всіх його етапах. Організаційна трансформація інноваційного підприємництва зумовила поширення інноваційних екосистем. Сучасні концепції розвитку інноваційного екосередовища спрямовані у напрямі інноваційних трансформацій підприємницьких структур, інноваційна екосистема яких поєднує функціональні характеристики промислових та підприємницьких екосистем із урахуванням ресурсної бази та наявного інноваційного потенціалу. Подальші дослідження доцільно зосередити

на питаннях концептуалізації інноваційної трансформації прийняття управлінських рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажажа М., Фурсін О., Венгер О. Зарубіжний досвід регіонального економічного розвитку: інновації, екосистема, місцеве самоврядування. *Humanities studies*. 2022. № 11 (88). С. 169-183.
2. Бажал Ю. М. Реалізація моделі "потрійної спіралі" в інноваційній екосистемі України. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 3. С. 124-139.

3. Волошенюк Л. В., Горностаї Н. І., Михальченкова О. Є. Інноваційна екосистема: поняття, функції, рівні інноваційного розвитку, приклади. *Інноваційна економіка*. 2020. № 1. С. 3-9.
4. Гавриш О. М., Пильнова В. П., Пісковець О. В. Інноваційне підприємництво: сутність, значення та проблеми в сучасних умовах функціонування. *Економіка та держава*. 2020. № 12. С. 109-113.
5. Гнатенко І. А. Генеза парадигми інноваційного підприємництва. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 11. С. 25-33.
6. Гуменна О. В., Ганущак-Єфіменко Л. М. Формування споживчої цінності знань в інноваційній екосистемі. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 8-13.
7. Гуроров О. І., Ярута М. Ю., Сисоєва С. І. Економіка та організація інноваційної діяльності. Харків : Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва, 2019. 227 с.
8. Даниленко Ю. А. Характеристики та класифікації інновацій та інноваційного процесу. *Наука та інновації*. 2018. № 3. С. 15-30.
9. Дідур К. М. Сутність, класифікація й структура інвестиційної та інноваційної діяльності підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 9-10. С. 30-37.
10. Краус К. М., Краус Н. М., Штепа О. В. Індустрія Х.0 і Індустрія 4.0 в умовах цифрової трансформації та інноваційної стратегії розвитку національної економіки. *Ефективна економіка*. 2021. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8901>.
11. Палієнко Т. П. Людський капітал як елемент інноваційної екосистеми. *Наукові записки НАУКМА. Економічні науки*. 2023. Т. 8. Вип. 1. С. 101-106.
12. Педченко Н. С., Стрілець В. Ю., Франко Л. С. Макроконкурентна парадигма інноваційного розвитку національної економіки. *Наукові перспективи*. 2022. № 1(19). С. 351-360.
13. Підоричева І. Ю. Інноваційна екосистема в сучасних економічних дослідженнях. *Економіка промисловості*. 2020. № 2 (90). С. 54-92.
14. Про підприємництво: Закон України. Документ 698-ХІІ, редакція від 11.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>.
15. Свидрук І. І. Передумови стратегічного планування інноваційного розвитку підприємств. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 2. С. 24-35.
16. Шведа Н., Краузе О. Трансформація бізнес-моделей в умовах цифрової економіки. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2023. Вип. 1 (28). С. 86-94.
17. Benitez G. B., Fabián N., Frank A. G. Industry 4.0 innovation ecosystems: An evolutionary perspective on value cocreation. *International Journal of Production Economics*. 2020. Vol. 228. Art. 107735.
18. Dzisah J., Etkowitz H. Triple helix circulation: the heart of innovation and development. *International Journal of Technology Management and Sustainable Development*. 2008. Vol. 7 (2). P. 101-115.
19. Ellström P. E., Elg M., Wallo A., Berglund M., Kock H. Interactive research: concepts, contributions and challenges. *Journal of Manufacturing Technology Management*. 2020. Vol. 31(8). P. 1517-1537.
20. European Commission. Inspiring and Completing European Innovation Ecosystems: the way forward to improve people's lives. Blueprint. High Level Group on Innovation Policy, 2014. 49 p.
21. Fransman M. Models of Innovation in Global ICT Firms: The Emerging Global Innovation Ecosystems. JRC Scientific and Policy Reports. Seville : JRC-IPTS, 2014. 60 p.
22. Global Entrepreneurship Monitor 2022/2023. Global Report. URL: <https://www.gemconsortium.org/reports/latest-global-report>.
23. Gloor P. A. Swarm Creativity: Competitive Advantage through Collaborative Innovation Networks. NY : Oxford University Press, 2006. 212 p.
24. Greenhalgh C., Rogers M. Innovation, Intellectual Property and Economic Growth. Princeton University Press, 2010. 384 p.
25. Hobikoğlu E. H., Şanlı B. Comparative analysis in the frame of business establishment criteria and entrepreneurship education from the viewpoint of economy policies supported by innovative entrepreneurship. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. Vol. 195. P. 1156-1165.
26. Hwang V. W., Horovitt G. The Rainforest: The Secret to Building the Next Silicon Valley. South Carolina (USA) : CreateSpace Independent Publishing Platform, 2012. 304 p.
27. Mahmood I. P., Rufin C. Government's dilemma: The role of government in imitation and innovation. *Acad. Manag. Rev.* 2005. Vol. 30. P. 338-360.
28. Mainzer K. Technology foresight and sustainable innovation development in the complex dynamical systems view. *Foresight*. 2020. № 14(4). P. 10-19.
29. Moore J. F. Business ecosystems and the view from the firm. *The Antitrust Bulletin*. 2005. Vol. 51. P. 31-75.
30. OECD. OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship Poland: Key Issues and Policies. Paris : OECD Publishing, 2010. 227 p.
31. OECD. OSLO Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data. Paris, 2005. 166 p.
32. Ordeñana X., Vera-Gilces P., Zambrano-Vera J., Jiménez A. The effect of high-growth and innovative entrepreneurship on economic growth. *Journal of Business Research*. 2024. Vol. 171. Art. 114243.
33. Rabelo R., Bernus P., Romero D. Innovation Ecosystems: A Collaborative Networks Perspective. 16th Working Conference on Virtual Enterprises (PROVE) Risks and Resilience of Collaborative Networks. Albi, France. 2015. P. 323-336.
34. Russell M. G., Smorodinskaya N. V. Leveraging complexity for ecosystemic innovation.

Technological Forecasting and Social Change. 2018. Vol. 136. P. 114-131.

35. Schumpeter J. A., Swedberg R. The theory of economic development. *Routledge*. 2021. <https://doi.org/10.4324/9781003146766>.

36. Szabo Z. K., Herman E. Innovative Entrepreneurship for Economic Development in EU. *Procedia Economics and Finance*. 2012. Vol. 3. P. 268-275.

37. UNECE. Fostering Innovative Entrepreneurship. Challenges and Policy Options. United Nations Economic Commission for Europe. New York and Geneva, 2012. URL: <https://unece.org/fileadmin/DAM/ceci/publications/fie.pdf>.

38. UNIDO. 2022-2025 Medium-term programmer framework. Vienna, 2021. 11 p. URL: <https://www.unido.org/sites/default/files/unido-publications/2023-02/2022-2025-MEDIUM-TERM-PROGRAMME-FRAMEWORK-en.pdf>.

39. Wolff T., Jung C. G. A Collaboration. Nottingham (GB) : Tiberius Publishing, 2017. 416 p.

REFERENCES

1. Azhazha M., Fursin O. and Venher O. (2022), Zarubizhnyi dosvid rehionalnoho ekonomichnoho rozvytku: innovatsii, ekosystema, mistseve samovriaduvannia, *Humanities studies*, № 11 (88), s. 169-183, doi: 10.26661/hst-2022-11-88-18.

2. Bazhal, Yu. M. (2017), Realizatsiia modeli "potriinoi spirali" v innovatsiinii ekosystemi Ukrainy, *Ekonomika i prohnouzuvannia*, № 3, s. 124-139, doi: 10.15407/eip2017.03.124.

3. Volosheniuk, L. V. Hornostai, N. I. and Mykhalchenkova, O. Ie. (2020), Innovatsiina ekosystema: poniattia, funksi, rivni innovatsiinoho rozvytku, *Innovatsiina ekonomika*, № 1, s. 3-9, doi: 10.35668/2520-6524-2020-1-01.

4. Havrysh, O. M. Pylnova, V. P. and Piskovets, O. V. (2020), Innovatsiine pidpriemnytstvo: sutnist, znachennia ta problemy v suchasnykh umovakh funkcionuvannia, *Ekonomika ta derzhava*, № 12, s. 109-113, doi: 10.32702/2306-6806.2020.12.109.

5. Hnatenko, I. A. (2018), Geneza paradyhmy rozvytku innovatsiinoho pidpriemnytstva, *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, № 11, s. 25-33.

6. Humenna, O. V. and Hanushchak-Yefimenko, L. M. (2014), Formuvannia spozhyvchoi tsinnosti znan v innovatsiinii ekosystemi, *Aktualni problemy ekonomiky*, № 2, s. 8-13.

7. Hutorov, O. I. Yaruta, M. Iu. and Sysoieva, S. I. (2019), Ekonomika ta orhanizatsiia innovatsiinoi diialnosti, Kharkivskyi natsionalnyi ahrarnyi universytet im. V. V. Dokuchaieva, Kharkiv.

8. Danylenko, Yu. A. (2018), Kharakterystyky ta klasyfikatsii innovatsii ta innovatsiinoho protsesu, *Nauka ta innovatsii*, № 3, s. 15-30.

9. Didur, K. M. (2022), Sutnist, klasyfikatsiia y struktura investytsiinoi ta innovatsiinoi diialnosti pidpriemstva, *Investytsii: praktyka ta dosvid*, № 9-10, s. 30-37.

10. Kraus, K. M. Kraus, N. M. and Shtepa, O. V. (2021), Industriia Kh.0 i Industriia 4.0 v umovakh tsyfrovoy transformatsii ta innovatsiinoy stratehii rozvytku natsionalnoi ekonomiky, *Efektivna ekonomika*, № 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8901>.

11. Paliienko, T. P. (2023), Liudskyi kapital yak element innovatsiinoy ekosystemy, *Naukovi zapysky NaUKMA*, t. 8, vyp. 1, c. 101-106, doi: 10.18523/2519-4739.2023.8.1.101-106.

12. Pedchenko, N. S. Strilets, V. Iu. and Franko, L. S. (2022), Makrokonkurentna paradyhma innovatsiinoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky, *Naukovi perspektyvy*, № 1(19), s. 351-360.

13. Pidorycheva, I. Iu. (2020), Innovatsiina ekosystema v suchasnykh ekonomichnykh doslidzhenniakh, *Ekonomika promyslovosti*, № 2 (90), s. 54-92, doi: 10.15407/econindustry2020.02.054.

14. Pro pidpriemnytstvo: Zakon Ukrainy № 698-XII, redaktsiia vid 11.02.2022, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>.

15. Svydruk, I. I. (2020), Peredumovy stratehichnoho planuvannia innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv, *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, vyp. 2, c. 24-35, doi: 10.35774/visnyk2020.02.024.

16. Shveda N. and Krauze O. (2023), Transformatsiia biznes-modelei v umovakh tsyfrovoy ekonomiky, *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava*, vyp. 1 (28), s. 86-94, doi: 10.33108/sepd2023.01.086.

17. Benitez, G. B., Fabián N. and Frank, A. G. (2020), Industry 4.0 innovation ecosystems: An evolutionary perspective on value cocreation, *International Journal of Production Economics*, vol. 228, art. 107735, doi: 10.1016/j.ijpe.2020.107735.

18. Dzisah J. and Etzkowitz H. (2008), Triple helix circulation: the heart of innovation and development, *International Journal of Technology Management and Sustainable Development*, vol. 7 (2), p. 101-115, doi: 10.1386/ijtm.7.2.101_1.

19. Ellström, P. E. Elg M., Wallo A., Berglund M., Kock H. (2020), Interactive research: concepts, contributions and challenges, *Journal of Manufacturing Technology Management*, vol. 31(8), p. 1517-1537, doi: 10.1108/JMTM-09-2018-0304.

20. European Commission (2014), Inspiring and Completing European Innovation Ecosystems: the way forward to improve people's lives, Blueprint. High Level Group on Innovation Policy.

21. Fransman M. (2014), Models of Innovation in Global ICT Firms: The Emerging Global Innovation Ecosystems, JRC Scientific and Policy Reports, JRC-IPTS, Seville.

22. Global Entrepreneurship Monitor 2022/2023, Global Report, available at: <https://www.gemconsortium.org/reports/latest-global-report>.

23. Gloor, P. A. (2006), *Swarm Creativity: Competitive Advantage through Collaborative Innovation Networks*, Oxford University Press, NY.

24. Greenhalgh C. and Rogers M. (2010), *Innovation, Intellectual Property and Economic Growth*, Princeton University Press, doi: 10.2307/j.ctt1zgwjib.
25. Hobikoğlu, E. H. and Şanlı B. (2015), Comparative analysis in the frame of business establishment criteria and entrepreneurship education from the viewpoint of economy policies supported by innovative entrepreneurship, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, vol. 195, p. 1156-1165, doi: 10.1016/j.sbspro.2015.06.166.
26. Hwang, V. W. and Horovitt G. (2012), *The Rainforest: The Secret to Building the Next Silicon Valley*, CreateSpace Independent Publishing Platform, South Carolina (USA).
27. Mahmood, I. P. and Rufin C. (2005), Government's dilemma: The role of government in imitation and innovation, *Acad. Manag. Rev.*, vol. 30, p. 338-360.
28. Mainzer K. (2020), Technology foresight and sustainable innovation development in the complex dynamical systems view, *Foresight*, № 14(4), p. 10-19, doi: 10.17323/2500-2597.2020.4.10.19.
29. Moore, J. F. (2005), Business ecosystems and the view from the firm, *The Antitrust Bulletin*, vol. 51, p. 31-75, doi: 10.1177/0003603X0605100103.
30. OECD (2010), *OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship Poland: Key Issues and Policies*, OECD Publishing, Paris, doi: 10.1787/9789264081918.
31. OECD (2005), *OSLO Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*, Paris, doi: 10.1787/9789264013100-en.
32. Ordeñana X., Vera-Gilces P., Zambrano-Vera J. and Jiménez A. (2024), The effect of high-growth and innovative entrepreneurship on economic growth, *Journal of Business Research*, vol. 171, art. 114243, doi: 10.1016/j.jbusres.2023.114243.
33. Rabelo R., Bernus P. and Romero D. (2015), *Innovation Ecosystems: A Collaborative Networks Perspective*, 16th Working Conference on Virtual Enterprises (PROVE) Risks and Resilience of Collaborative Networks, Albi (France), p. 323-336, doi: 10.1007/978-3-319-24141-8_29.
34. Russell, M. G. and Smorodinskaya, N. V. (2018), Leveraging complexity for ecosystemic innovation, *Technological Forecasting and Social Change*, vol. 136, p. 114-131, doi: 10.1016/j.techfore.2017.11.024.
35. Schumpeter, J. A. and Swedberg R. (2021), *The theory of economic development*, Routledge, doi: 10.4324/9781003146766.
36. Szabo, Z. K. and Herman E. (2012), Innovative Entrepreneurship for Economic Development in EU, *Procedia Economics and Finance*, vol. 3, p. 268-275, doi: 10.1016/S2212-5671(12)00151-7.
37. UNECE (2012), *Fostering Innovative Entrepreneurship. Challenges and Policy Options*. United Nations Economic Commission for Europe, UN, NY and Geneva, available at: <https://unece.org/fileadmin/DAM/ceci/publications/fie.pdf>.
38. UNIDO (2021), *2022-2025 Medium-term programmer framework*, Vienna, available at: <https://www.unido.org/sites/default/files/unido-publications/2023-02/2022-2025-MEDIUM-TERM-PROGRAMME-FRAMEWORK-en.pdf>.
39. Wolff T. and Jung, C. G. (2017), *A Collaboration*, Tiberius Publishing, Nottingham (GB).

Стаття надійшла до редакції 15 січня 2024 року

УДК 335.123

Колянюк О. В.,

oksana_20121961@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1141-1513,

Researcher ID: F-7785-201,

к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ФОРМУВАННЯ АНТИКРИЗОВОЇ ПРОГРАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЗАХОДІВ ЩОДО ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена антикризовому формату управління підприємствами в умовах глобалізаційних змін світової економіки. Конкретизовано основні концептуальні засади антикризового управління. Сформульовано авторський підхід до розуміння властивостей та особливостей програми антикризового управління, яка має бути основною складовою соціально-економічної системи. Антикризове управління є системою управління, що має комплексний характер та спрямована на запобігання кризовим явищам і виявлення причин кризи. У статті сформульовано основні умови, які забезпечують ефективне вдосконалення програми антикризового управління діяльністю підприємства. Метою антикризової програми є вирішення конкретного набору проблем та використання як інструменту для досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства і його довгострокового існування. Розробка та впровадження цільової антикризової програми є критичними, оскільки вона дозволяє комплексно розв'язати різноманітні завдання у різних функціональних галузях, таких як збут продукції, фінанси, персонал, виробнича система, управління та інші. Створення антикризової програми базується на проведеному моніторингу внутрішнього та зовнішнього середовища виробничого підприємства. Розроблена програма (план) фінансового оздоровлення служить необхідною основою для формування інших похідних документів, таких як бізнес-план фінансового оздоровлення та план санації підприємства, що можуть бути підготовлені за потреби. Виокремлені основні складові, що характеризують ефективність програми антикризового управління підприємством. Зроблено висновок, що для розробки якісної та науково обгрунтованої програми необхідно створити відповідний пакет методичних матеріалів, який враховує теоретико-методичні засади програмно-цільового планування, а також галузеві та організаційно-правові особливості конкретного підприємства. Досягнення стабільності в результатах функціонування як підприємств, так і суспільства в умовах сучасної економіки має бути ключовим елементом програми антикризового управління. Виходячи з сучасного стану економіки в процесі глобалізаційних змін та військового стану, запропоновано заходи щодо її вдосконалення.

Ключові слова: антикризове управління, програма, глобалізація, криза, діагностика, антикризовий менеджмент.

Kolyanko O. V.,

oksana_20121961@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1141-1513,

Researcher ID: F-7785-201, Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

DEVELOPMENT OF THE ANTI-CRISIS PROGRAM OF THE ENTERPRISE'S ACTIVITIES AND MEASURES REGARDING ITS IMPLEMENTATION

Abstract. The article is dedicated to the crisis management format of enterprises in the context of global changes in the world economy. The main conceptual principles of crisis management are specified, and an author's approach to understanding the properties and features of the crisis management program, which should be a key component of the socio-economic system, is formulated. Crisis management is a comprehensive management system aimed at preventing crisis phenomena and identifying the causes of a crisis. The article formulates the main conditions that ensure the effective improvement of the crisis management program of enterprise activities. The purpose of the crisis management program is to address a specific set of problems and serve as a tool to achieve the strategic development goals of the enterprise and its long-term existence. The development and implementation of a targeted crisis management program are critical, as it allows for a comprehensive solution to various tasks in different functional areas, such as product sales, finance, personnel, production system, management, and others. The creation of a crisis management program is based on monitoring the internal and external environment of the manufacturing enterprise. The developed program

(plan) for financial recovery serves as a necessary basis for forming other derivative documents, such as a business plan for financial recovery and a plan for enterprise rehabilitation, which can be prepared as needed. The identified components that characterize the effectiveness of the enterprise's crisis management program have been highlighted. It was concluded that in order to develop a high-quality and scientifically based program, it is necessary to create an appropriate package of methodological materials that takes into account the theoretical and methodological principles of programmatic planning, as well as the branch and organizational, legal features of a particular enterprise. Achieving stability in the results of functioning for both enterprises and society in the conditions of the modern economy should be a key element of the crisis management program. Based on the current state of the economy in the process of global changes and military conditions, measures for its improvement have been proposed.

Key words: anti-crisis management, program, globalization, crisis, diagnostics, anti-crisis management.

JEL Classification: M00, M11

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-09>

Постановка проблеми. В Україні проведення економічних реформ викликало ряд проблем у суспільно-політичних та економічних сферах із різних причин. Більшість підприємств стали свідками кризових явищ через низьку ефективність, відсутність ефективних стимулів для розвитку підприємницької активності, неадекватний механізм управління фінансами, цінові диспропорції та негативний вплив зовнішнього середовища, особливо в умовах військового стану.

Однією з головних проблем для системи управління підприємствами є необхідність впровадження антикризових механізмів. При цьому організація таких механізмів повинна враховувати специфіку діяльності підприємства, його розмір, форму власності та інші аспекти. В даному контексті керівники підприємств і менеджери різних рівнів мають проводити антикризову діагностику фінансового стану підприємства та розробляти антикризові програми для уникнення можливого банкрутства.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій висвітлює широкий спектр питань, пов'язаних із проблематикою антикризової діяльності. Багато науково-методичних, прикладних та навчальних праць присвячено розгляду цієї теми. Серед визначних дослідників антикризової діяльності та управління можна виокремити таких науковців, як І. С. Ладунка, О. В. Лисюк, Г. М. Романяк, В. Крутько, Р. Е. Куїн, К. Кім, У. Мاستенбрук, Л. Я. Балаш, І. О. Бланк, О. В. Бінерт, О. О. Терещенко, Р. Хіт, Ю. В. Яковець та інші. Кожен із них вніс значний вклад у розвиток антикризового управління. Однак, на нашу думку, існує недостатня увага до змістовних характеристик і структури питань, пов'язаних із розробкою та реалізацією антикризових програм.

Постановка завдання. Обґрунтування теоретичних концепцій та практичних порад стосовно створення антикризової програми для фірми та рекомендацій із її впровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожен бізнес є унікальною відкритою соціально-економічною системою, яка взаємодіє з зовнішнім середовищем, включаючи кризові ситуації. Отже, керівники повинні обґрунтувати не лише зміст, а й послідовність реалізації антикризових заходів.

Для ефективного подолання кризових ситуацій важливо розробляти науково обґрунтовану концепцію. Ця концепція визначає загальну систему дій, спрямованих на досягнення мети – подолання взаємозалежних кризових явищ. Вона включає в себе найбільш загальні підходи, засоби, методи та інструменти антикризового управління.

Для впровадження концепції подолання кризи рекомендується розподіл завдань на три етапи:

I. Комплексний аналіз та оцінка стану підприємства.

II. Розробка та впровадження першочергових заходів для подолання виявлених кризових явищ.

III. Розробка стратегії для остаточної стабілізації та подолання наслідків кризи.

Для забезпечення системного та цільового підходу до подолання кризи рекомендується розробка антикризової програми. Наявність такої програми дозволяє більш детально організувати роботу з подолання кризи як на рівні всього підприємства, так і в окремих його підсистемах.

Метою антикризової програми є вирішення конкретного набору проблем та використання як інструменту для досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства і його довгострокового існування. Розробка та впровадження цільової антикризової програми є критичними, оскільки вона дозволяє комплексно розв'язати різноманітні завдання у різних функціональних галузях, таких як збут продукції, фінанси, персонал, виробнича система, управління та інші.

На основі цільової антикризової програми повинен бути визначений відповідний антикризовий “стратегічний набір”. Розробка стратегічного набору спрямована на розробку та балансування стратегій диверсифікації джерел постачання, фінансової реструктуризації та коригування “портфеля”, а також подолання локальних криз в окремих функціональних сферах підприємства. Для реалізації антикризової стратегії необхідно розробляти систему функціональних стратегій, які конкретизують загальний зміст управлінського виходу підприємства з кризи та ліквідації її наслідків. Значущість окремих функціональних стратегій залежатиме від причин (джерел) кризи. Стратегічні та тактичні антикризові заходи включаються в антикризову програму.

Розробка антикризової програми – це одне з найважливіших та відповідальних завдань, оскільки детальний відбір антикризових заходів гарантує вихід підприємства зі стану кризи із мінімальними збитками протягом найкоротших термінів.

Створення антикризової програми базується на проведеному моніторингу внутрішнього та зовнішнього середовища виробничого підприємства, який включає в себе:

- комплексну діагностику результатів господарсько-фінансової діяльності підприємства, вивчення динаміки ключових показників (виробництво, доходи, витрати, прибуток, активи, капітал, а також рентабельність, ліквідність, оборотність, фінансова стійкість);
- визначення обсягу, структури і графіка погашення зовнішніх фінансових зобов'язань;
- встановлення основних причин виникнення та заглиблення кризи на підприємстві;
- оцінку розмірів та можливих наслідків подальшого заглиблення кризових явищ і терміну виникнення ситуації банкрутства;
- оцінку внутрішніх можливостей підприємства для локалізації та подолання кризових явищ [1].

Розглянемо деякі підходи до створення антикризових програм управління підприємством. Пропонується формувати програму антикризового уп-

равління відповідно до різних сфер діяльності підприємства, таких як маркетингова політика, управління персоналом, фінансове управління, інвестиційна політика, організаційне управління і операційний менеджмент.

Також зазначається, що впровадження антикризової програми вимагає узгодження та координації заходів усіх зазначених напрямків. Ефективна та взаємодіюча реалізація заходів в межах цих напрямків дозволить вивести підприємство зі стану кризи та сприятиме його фінансовому оздоровленню.

Для впровадження концепції подолання кризи організаційно рекомендується поділ робіт на три етапи:

1. Комплексний аналіз та оцінка стану підприємства; ідентифікація типів кризових явищ та механізмів їх взаємозв'язку.

2. Розробка та виконання першочергових заходів, спрямованих на подолання виявлених кризових явищ.

3. Розробка стратегії з остаточної стабілізації, подолання наслідків криз, перехід до зростання або ліквідації підприємства.

Відповідно до встановлених вимог на рисунку 1 представлено орієнтовний формат (структуру) антикризової програми.

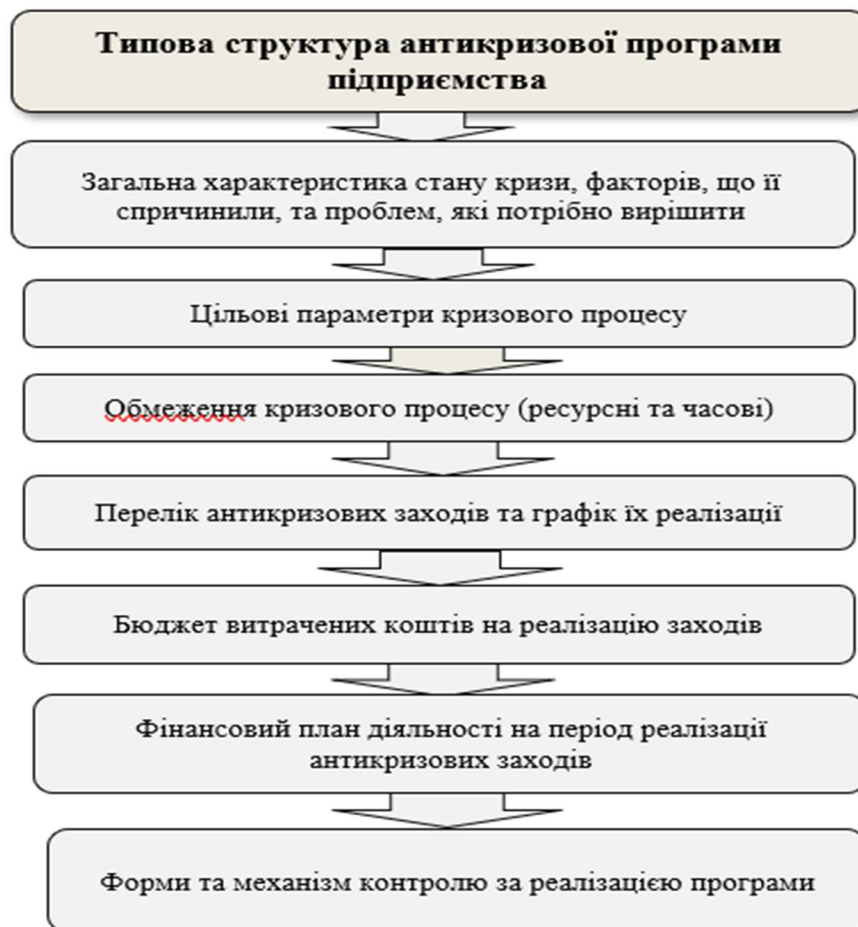

Рис. 1. Типова структура антикризової програми підприємства

Антикризова програма формується на основі проведеної оцінки фінансового стану та ризику банкрутства підприємства, вивчення ймовірних наслідків ситуації банкрутства та оцінки можливостей підприємства у локалізації кризи.

Важливо обговорити та узгодити Програму антикризових заходів із власниками підприємства, оскільки окремі заходи щодо відновлення фінансової стійкості ризикують торкатися їхніх інтересів та не відповідати стратегічному відображенню перспектив розвитку підприємства.

План антикризових заходів розробляється на основі програми та є формою її деталізації та конкретизації. Він являє собою докладний план заходів із фінансового оздоровлення підприємства, включаючи конкретні заходи, їхні терміни, необхідні ресурси (фінансові кошти) та очікувані результати реалізації. План також визначає відповідальну особу та виконавців.

Програма та план антикризових заходів повинні відповідати наступним критеріям:

- Забезпечувати комплексний підхід до вирішення завдань фінансового відновлення та відновлення працездатності підприємства в цілому.
- Орієнтуватися на стратегічні інтереси підприємства, відповідати очікуванням власника, керівництва та персоналу.
- Бути привабливими для зовнішніх інвесторів, сприяти залученню необхідних фінансових ресурсів.
- Сформулювати конкретні, кількісно вимірювані та контрольовані цілі.
- Включати рішення, спрямовані на вирішення існуючих проблем і загроз для функціонування підприємства.
- Конкретизувати завдання для різних структурних підрозділів та функціональних служб підприємства.
- Передбачати конкретні (кількісні та якісні) наслідки запропонованих заходів та визначати можливі терміни їхньої реалізації [2].

Розроблена програма (план) фінансового оздоровлення служить необхідною основою для формування інших похідних документів, таких як бізнес-план фінансового оздоровлення та план санації підприємства, які можуть бути підготовлені за потреби.

Висновки і перспективи подальших досліджень в даному напрямі. На основі аналізу досягнень світових та вітчизняних дослідників у галузі антикризового управління були визначені ключові підходи та теоретичні засади, які стосуються сучасних викликів. Програма антикризового управління повинна охоплювати не лише своєчасну діагностику кризових ситуацій, а й проводити аналіз причин їх виникнення, розробляти систему заходів для функціонування в умовах кризи, а також розробляти план виходу та запобігання подібним кризовим явищам у майбутньому.

Кризові явища в економіці України вимагають системних наукових досліджень для формування та впровадження антикризових програм. Розробка

таких програм сприятиме ефективнішому подоланню криз та накопиченню досвіду, який буде корисним при розробці альтернативних антикризових програм для запобігання важким кризам.

Усі зміни на підприємстві, навіть в умовах кризи, повинні відбуватися без втрат керованості. Це досягається за допомогою поєднання цільового та системного підходу при розробці та впровадженні антикризової цільової програми. Існування такої програми дозволяє визначити послідовність дій підприємства в умовах запобігання або подолання кризи, створити основу для організаційно-практичних заходів із оздоровлення підприємства.

Для розробки якісної та науково обгрунтованої програми необхідно створити відповідний пакет методичних матеріалів, який враховує теоретико-методичні засади програмно-цільового планування, а також галузеві та організаційно-правові особливості конкретного підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством : монографія. К., 2001. 574 с.
2. Королько В. Г., Некрасова О. В. Корпоративна культура і ПР. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2007. № 1. С. 115-129.
3. Палига Є. М. Корпоративне управління : навчальний посібник. Львів : Українська академія друкарства, 2007. 422 с.
4. Колянко О. В. Корпоративне управління : навчальний посібник. Львів : Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2019. 343 с.
5. Молчанова Е. Ю. Внутрішньокорпоративна філософія та політика : навчальний посібник. К. : Дорадо, 2006. 248 с.
6. Бугаєвська Ю. В. Поняття корпоративної культури: її суть і структура. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. 2011. № 36. С. 240.
7. Петрова І. Л. Вплив корпоративної культури на модернізацію соціально-трудових відносин. Вчені записки. 2015. № 40. С. 145.
8. Терон І. В. Корпоративна культура в механізмах регулювання соціально-трудових відносин. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 6. С. 739.

REFERENCES

1. Lihonenko, L. O. (2001), *Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom* : monohrafiia, K., 574 s.
2. Korol'ko, V. H. and Nekrasova, O. V. (2007), *Korporatyvna kul'tura i PR, Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*, № 1, s. 115-129.
3. Palyha, Ye. M. (2007), *Korporatyvne upravlinnia : navchal'nyj posibnyk*, Ukrain'ska akademiia drukarstva, L'viv, 422 s.
4. Koliianko, O. V. (2019), *Korporatyvne upravlinnia : navchal'nyj posibnyk*, Vyd-vo L'viv's'koho torhov-el'no-ekonomichnoho universytetu, L'viv, 343 s.

5. Molchanova, E. Yu. (2006), Vnutrishn'okorporatyvna filosofiiia ta polityka : navchal'nyj posibnyk, Dorado, K., 248 s.

6. Buhaievs'ka, Yu. V. (2011), Poniattia korporatyvnoi kul'tury: ii sut' i struktura, Zasoby navchal'noi ta naukovo-doslidnoi roboty, № 36, s. 240.

7. Petrova, I. L. (2015), Vplyv korporatyvnoi kul'tury na modernizatsiiu sotsial'no-trudovykh vidnosyn, Vcheni zapysky, № 40, s. 145.

8. Teron I. V. (2015), Korporatyvna kul'tura v mekhanizmaxh rehuliuвання sotsial'no-trudovykh vidnosyn, Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, № 6, s. 739.

Стаття надійшла до редакції 20 грудня 2023 року

УДК 330.3:332.1

Копич Р. І.,

koruch_r@bigmir.net, ORCID ID: 0000-0002-3986-7694,

д.е.н., професор кафедри міжнародних економічних відносин, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

СИНЕРГІЯ ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

Анотація. У статті оцінено залежність валового регіонального продукту (ВРП) трьох прикордонних областей України – Волинської, Закарпатської і Львівської – від динаміки економічного зростання декількох воєводств сусідньої Польщі, що важливо для визначення пріоритетів у розвитку прикордонної інфраструктури і планування основних напрямів становлення економічних комплексів у прикордонних регіонах, а також у ширшому контексті європейської інтеграції та реалій післявоєнного відновлення України. З використанням річних даних за період 2002-2021 рр. за допомогою методу GMM (англ. General Method of Moments) отримано, що в усіх випадках спостерігається сприятлива синергія динаміки ВРП прикордонних областей України та Любельського воєводства Польщі. Примітно, що для Любельського воєводства коефіцієнт кореляції з ВРП Львівської області (0,60) перебуває на рівні кореляції з ВРП сусіднього Мазовецького воєводства (0,63); також достатньо високими є коефіцієнти кореляції з ВРП Волинської і Закарпатської областей. Інше польське воєводство – Підкарпатське – має сприятливий вплив на ВРП Львівщини, тоді як причинність виявилася оберненою для Волинської області. Оцінюючи вплив двох великих воєводств, що межують із прикордонними воєводствами Польщі, можна зробити висновок: зростання ВРП Малопольського воєводства сприятливе для ВРП Волинської і Львівської областей; водночас усі три українські області негативно корелюють із ВРП найбільшого польського воєводства – Мазовецького. Це може означати, що економічний розвиток Мазовецького воєводства відволікає ресурси зі сусідніх воєводств, які могли би сприяти економічному зростанню українських прикордонних областей. Загалом отримані оцінки свідчать про доцільність посилення співпраці між прикордонними регіонами України і Польщі, яка корисна для нашої країни. З-поміж інших результатів девальвація гривні погіршує динаміку ВРП Волинської і Львівської областей, що відповідає результатам інших досліджень для даних на загальноукраїнському рівні (для Закарпатської області відповідному від'ємному коефіцієнту для змінної обмінного курсу бракує статистичної значущості). Цілком очікувано кризові явища 2008-2009 рр., 2014-2016 і 2020-2021 рр. призвели до істотного сповільнення динаміки ВРП всіх трьох українських областей, але відповідний негативний ефект децю слабший для Львівської області.

Ключові слова: прикордонне співробітництво, валовий регіональний продукт, Україна, Польща.

Коруч Р. М.,

koruch_r@bigmir.net, ORCID ID: 0000-0002-3986-7694,

Doctor of Economics, Professor of the Department of International Economic Relations, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

SYNERGY OF BORDER REGIONS OF UKRAINE AND POLAND

Abstract. This article examines the effects of regional growth in neighbouring Poland on the gross regional product (GRP) of three Ukrainian border regions of Volyn, Transcarpathia and Lviv. It is important for setting of priorities in the development of cross-border infrastructure and planning of main directions regarding establishment of border region economies, as well as in the wider context of European integration and realities of the post-war reconstruction in Ukraine. Using the General Method of Moments (GMM) estimates of annual data for the 2002–2021 period, it is found that in all cases there is a positive synergy between dynamics of GRP in the Lubelskie voivodship of Poland and border regions of Ukraine. It is worth noting that for the Lubelskie voivodship the coefficient of correlation with the GRP of the Lviv Region at 0,60 is very close to the coefficient of correlation with the GRP of the Mazovetske voivodship at 0,63; coefficients of correlation with the GRP of the Volyn Region and the Trnascarpathian region. Regional growth of the Podkarpatskie voivodship, another border region of Poland, contributes to the GRP growth of the Lviv Region, but the causality is just the opposite for the Volyn Region. As for the effects of two other Polish voivodships situated not far from the border, regional growth of the Malopolskie voivodship is expansionary for the GRP growth of the Volyn Region and the Lviv Region; however, all three Ukrainian border regions reveal a contractionary reaction to GRP growth of the Mazovetske voivodship, a largest region in Poland. It is likely that economic development of the Mazovetske voivodship divert resources from the neighbouring voivodships, thus setting obstacles to economic development of the border regions of Ukraine. On the whole, our results are in favour of closer cooperation between border regions of Ukraine and Poland, which is fruitful for our country. Among other results, depreciation of the hryvna is contractionary

for the Volyn Region and the Lviv Region, being in accordance with the results of other studies utilizing datasets on the national level (for the Transcarpathian Region, the negative coefficient on the exchange rate in the growth equation lacks statistical significance). As expected, crisis developments of 2008-2009, 2014-2016 and 2020-2021 contributed to a significant GRP slowdown in all Ukrainian border regions, but the negative effect is somewhat weaker for the Lviv Region.

Keywords: cross border cooperation, gross regional product (GRP), Ukraine, Poland.

JEL Classification: C20, R11

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-10>

Постановка проблеми. Співпраця з прикордонними регіонами сусідньої Польщі традиційно вважається засобом економічного зростання прикордонних областей Заходу України [5, с. 21-26; 15; 17]. Для сприятливої синергії не бракує підстав у широкому аналітичному діапазоні – від зовнішньоекономічної діяльності та інвестицій до протидії нелегальній міграції і захисту навколишнього середовища, тим паче у контексті європейської інтеграції та реалій війни з Росією, проте бракує переконливих емпіричних оцінок, які мали б верифікувати розлогі аналітичні аргументи. Окремий інтерес становить порівняння ефектів від співпраці українських областей із прикордонними та іншими воєводствами сусідньої Польщі, яке може свідчити на користь саме прикордонної співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж тривалого часу прикордонні регіони на кордоні з ЄС розглядалися дієвими “точками синергії” [17], своєрідними “трикутниками розвитку”, коли масштаби взаємодії країн певних регіонів випереджають швидкість їх інтеграції [5, с. 21-26], чи “візитною картою” країни, що характеризує поточний рівень розвитку та успішність внутрішньої політики [15]. Предмет транскордонного співробітництва становлять різні аспекти економічного життя, як виробництво, зовнішня торгівля, фінансова діяльність, інвестиційні процеси, трудова та соціальна активність громадян країни [7, с. 75-82]. Транскордонне співробітництво має на меті гарантування безпеки, створення вигідних умов для торговельних відносин, створення і реалізацію спільних проєктів на взаємовигідних умовах, захист навколишнього середовища, розвиток міжкордонної інфраструктури, протидію нелегальній міграції тощо [10, с. 130-138]. Власні переваги може мати трудова міграція, якою відрізняються прикордонні регіони [3, с. 10-13]. Транскордонна співпраця на західному кордоні України розглядається одним із рушіїв імплементації Угоди про асоціацію України з ЄС [15].

Однією з організаційно-інституційних форм практичної реалізації транскордонного співробітництва стали євро регіони (“Карпати” – 1993 р., “Буг” – 1995 р., “Нижній Дунай” – 1998 р., “Верхній Прут” – 2000 р., “Чорне Море” – 2008 р.), що мали на меті реалізацію проєктів з розвитку прикордонної та комунальної інфраструктури, навчально-освітніх проєктів і програм обміну досвідом, розробку інвестиційних пропозицій тощо [2,

с. 14-17]. Як свідчить зарубіжний досвід, співпраця європейських прикордонних регіонів допомагає розвитку міст і сіл; підприємств реального сектора, людських ресурсів, реалізації інфраструктурних проєктів тощо [16, с. 29-34].

Вітчизняний досвід транскордонного співробітництва, зокрема в євро регіонах, оцінюється досить суперечливо. На початку 2000-х років оптимістично зауважувалося, що членство Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей в євро регіоні “Карпати” позитивно вплинуло на прикордонне співробітництво з Польщею [6, с. 67-69]. Надалі торговельний обмін із Польщею зберіг динаміку, але за умов негативного сальдо торгівлі товарами, низької інвестиційної активності, недостатньої наукомісткості міжрегіональних програм і проєктів та непропорційності товарообміну між українськими областями і польськими воєводствами [8, с. 18-19]. Водночас прикордонна торгівля зберегла істотну роль у підтримці життєздатності підприємств та створенні конкурентного середовища [1, с. 158-163]. Оскільки прикордонні регіони України (Львівська, Волинська, Закарпатська області) і Польщі (Любельське, Підкарпатське воєводства) володіють схожими і взаємопов’язаними конкурентними перевагами, це створює об’єктивні передумови для політики транскордонного регіоналізму [11, с. 27-34]. Навіть за відсутності відчутних порівняльних переваг транскордонне співробітництво сприяє розвитку бізнес-середовища, що, зі свого боку, залежить від особливостей прикордонного регіону, зовнішнього середовища ведення підприємства та характеристики самих підприємств зокрема [4, с. 22-24]. З іншого боку, близькість кордону сприятлива для тіньової економіки, передусім за рахунок контрабанди товарів, що може “витіснити” більш продуктивні види діяльності [13, с. 6-24].

Наприкінці 2000-х років стверджувалося, що в євро регіонах “Карпати” і “Буг” мало уваги приділялося розвитку виробничої кооперації, передусім у переробній промисловості, приладо- і машинобудуванні [22, с. 422-431]. Низькою залишалася ефективність і фінансово-інвестиційних транскордонних зв’язків. Потенціал утворення “точок синергії” у прикордонних регіонах Заходу України так і не реалізовано [17]. Хоча сусідні країни ЄС є найбільшими торговельними партнерами областей Західної України [15, с. 13-14], немає емпіричних свідчень, що стимулюючий ефект досягнуто за рахунок їхніх прикордонних регіонів.

Можна погодитися, що прикордонні регіони потребують удосконалення інфраструктурного, інституційного, кадрового та фінансового забезпечення транскордонного співробітництва [14], зокрема за підтримки європейських фондів [15, с. 30-39]. Серед іншого, для підвищення ефективності українсько-польського співробітництва на міжрегіональному рівні пропонувалися розвиток прикордонної інфраструктури, формування інноваційних кластерів і транскордонних технопарків [8, с. 18-22]. Втім, залишається актуальною потреба переосмислення загальної моделі транскордонного співробітництва України за нових євроінтеграційних умов [18, с. 41-53], а також реалій повномасштабного вторгнення Росії в Україну, що підсилює потребу в масштабних інфраструктурних та логістичних проєктах [9, с. 70-74].

Постановка завдання. Метою даної статті обрано вивчення причинно-наслідкових зв'язків між динамікою економічного зростання прикордонних регіонів України і Польщі.

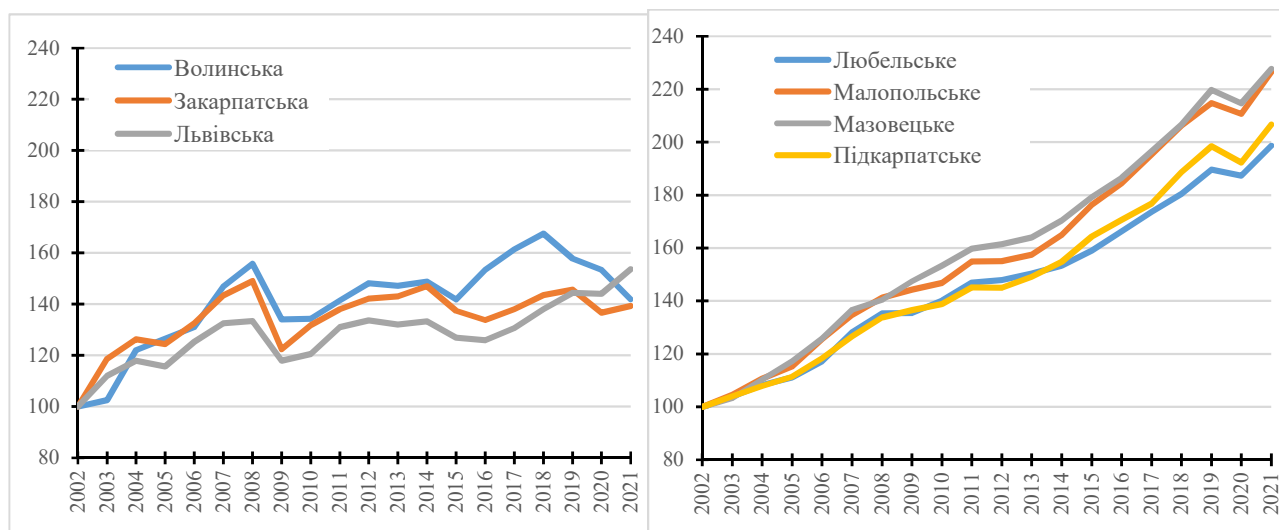
Викладення основного матеріалу дослідження. Для дослідження обрано три прикордонні області України – Волинська, Закарпатська і Львівська, що межують із Польщею. Не відкидаючи припущення, що особливості розвитку прикордонних регіонів різняться на різних ділянках кордону та залежать від обраної регіональної політики транскордонного співробітництва й особливостей країни-сусіда [14], важливо виявити спільні причинно-наслідкові зв'язки у прикордонних регіонах. Це потрібно для дієвої політики розвитку прикордонної інфраструктури, а також планування основних напрямів становлення економічних комплексів у прикордонних регіонах, із урахуванням реалій післявоєнного відновлення української економіки.

Методологія дослідження. Для дослідження ефектів від співпраці прикордонних регіонів використано річні дані за період 2002-2021 рр. реально-го валового продукту (ВРП) Волинської,

Закарпатської і Львівської областей України, відповідно $YVOL_t$, $YZAK_t$, $YLIV_t$, та Любелського, Малопольського, Мазовецького і Підкарпатського воєводств Польщі, відповідно $YLUB_t$, $YMAL_t$, $YMAZ_t$, $YPODK_t$ (індекс 2002=100). Виразно помітно, що два прикордонних воєводства Польщі – Любелське і Підкарпатське – відстають за рівнем ВРП від двох більших воєводств, що межують із ними (рис. 1), але в усіх випадках збережено поступальність економічного зростання (за винятком локального спаду в 2020 р. під час пандемії Covid-19). Зниження ВРП не відбулося навіть у кризових 2008-2009 рр., що засвідчило стійкість польської економіки.

По-іншому виглядає економічне зростання трьох українських прикордонних областей. Якщо до початку світової фінансової кризи (осінь 2008 р.) Волинська і Закарпатська області демонстрували відчутне економічне зростання, то надалі проявився глибокий спад, який не було подолано в 2010-2013 рр. Зі середини минулої декади траєкторії ВРП обох областей розійшлися, але станом на кінець 2021 р. вирівнялися. Натомість із 2017 р. відбувалося виразне прискорення економічного зростання Львівської області, так що за підсумком 2021 р. її ВРП виявився вищим від показників Волинської і Закарпатської областей (це контрастує з відставанням Львівщини у 2005-2016 рр.).

Обрана методологія статистичного аналізу передбачає три етапи. По-перше, кореляційний аналіз дозволяє попередню характеристику зв'язку між ВРП прикордонних регіонів України і Польщі. По-друге, за допомогою тесту Гренджера ідентифіковано можливу причинність між ВРП досліджуваних областей. По-третє, з врахуванням ймовірного характеру причинно-наслідкових зв'язків оцінено регресійні моделі для окремих прикордонних областей.

а) області України

б) воєводства Польщі

Рис. 1. Валовий регіональний продукт прикордонних регіонів

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України (www.ukrstat.gov.ua) і Головного статистичного управління Польщі (www.gus.pl).

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції між показниками динаміки ВРП прикордонних регіонів України і Польщі

	$\Delta YVOL_t$	$\Delta YZAK_t$	$\Delta YLVIV_t$	$\Delta YMAL_t$	$\Delta YMAZ_t$	$\Delta YPODK_t$	$\Delta YLUB_t$
$\Delta YVOL_t$	1						
$\Delta YZAK_t$	0,61	1					
$\Delta YLVIV_t$	0,49	0,89	1				
$\Delta YMAL_t$	0,25	0,32	0,39	1			
$\Delta YMAZ_t$	0,19	0,20	0,22	0,83	1		
$\Delta YPODK_t$	0,13	0,35	0,42	0,91	0,71	1	
$\Delta YLUB_t$	0,43	0,55	0,60	0,75	0,63	0,80	1

Примітка. Δ означає оператор перших різниць; усі показники ВРП прологарифмовано.

Джерело: власні розрахунки.

Отримані результати. Коефіцієнти кореляції не виявляють помітного зв'язку між динамікою ВРП прикордонних регіонів України і Польщі (табл. 1). Дещо відрізняється Любелське воєводство, де коефіцієнт кореляції з ВРП Львівської області (0.60) перебуває на рівні кореляції з ВРП Мазовецького воєводства (0.63). Також достатньо високими є коефіцієнти кореляції з ВРП Волинської і Закарпатської областей. Інше польське прикордонне воєводство – Підкарпатське – більше корелює з ВРП Львівщини і Закарпаття, але відповідні коефіцієнти кореляції невисокі. Подібною є кореляція ВРП українських прикордонних областей із ВРП Малопольського воєводства, а найслабшим виглядає зв'язок із ВРП Мазовецького воєводства.

Цілком очікувано коефіцієнти кореляції набагато вищі для регіонів усередині країни, але в окремих випадках кореляція з прикордонними регіонами сусідньої країни стає порівняльною. Приміром, коефіцієнти кореляції динаміки ВРП Волинської області з відповідними показниками Львівської області і Любелського воєводства майже однакові. Подібно ВРП Любелського воєводства майже однаково корелює з показниками ВРП Львівської області та Мазовецького воєводства.

Тест Гренджера не виявляє суттєвої причинності між прикордонними регіонами України і Польщі (табл. 2). Гіпотезу про відсутність причинно-

наслідкового зв'язку можна відкинути лише для залежності динаміки ВРП Волинської області від ВРП Мазовецького і Любелського воєводств. Для Закарпатської і Львівської областей такої залежності не виявлено. Так само немає залежності між ВРП польських воєводств від показників економічного зростання прикордонних українських областей.

Оскільки тест Гренджера не вказує на залежність динаміки ВРП польських воєводств від прикордонних регіонів України, а тим паче для цього бракує неформальних міркувань, тоді як набагато більше підстав для зворотної причинності, нами оцінено односпрямовану залежність динаміки ВРП вітчизняних прикордонних областей від динаміки ВРП польських воєводств за такою статистичною моделлю:

$$\Delta YUKR_t = a_0 + \sum_i^4 a_i \Delta YPOL_{it} + a_5 \Delta E_t + a_6 CRISIS_t + \varepsilon_t,$$

де $YUKR_t$ – ВРП прикордонної області України, $YPOL_{it}$ – ВРП окремих воєводств Польщі, $i = 1, \dots, 4$ (індекс 2002=100), E_t – обмінний курс (грн за долар), $CRISIS_t$ – фіктивна змінна для врахування кризових явищ (1 – для 2008-2009 рр., 2014-2016, 2020-2021 рр., 0 – для решти років).

Таблиця 2

Тест Гренджера на взаємну причинність між показниками ВРП прикордонних регіонів України і Польщі

Нульова гіпотеза	Obs	F-Stat	Prob.
$\Delta YMAL_t$ does not Granger Cause $\Delta YVOL_t$	17	2.223	0.15
$\Delta YVOL_t$ does not Granger Cause $\Delta YMAL_t$		0.264	0.77
$\Delta YMAZ_t$ does not Granger Cause $\Delta YVOL_t$	17	4.013	0.04
$\Delta YVOL_t$ does not Granger Cause $\Delta YMAZ_t$		0.286	0.76
$\Delta YPODK_t$ does not Granger Cause $\Delta YVOL_t$	17	1.095	0.36
$\Delta YVOL_t$ does not Granger Cause $\Delta YPODK_t$		0.370	0.69
$\Delta YLUB_t$ does not Granger Cause $\Delta YVOL_t$	17	3.683	0.05
$\Delta YVOL_t$ does not Granger Cause $\Delta YLUB_t$		0.025	0.97

Продовження табл. 2

$\Delta YMAL_t$ does not Granger Cause $\Delta YZAK_t$	17	0.101	0.90
$\Delta YZAK_t$ does not Granger Cause $\Delta YMAL_t$		0.047	0.63
$\Delta YMAZ_t$ does not Granger Cause $\Delta YZAK_t$	17	0.675	0.52
$\Delta YZAK_t$ does not Granger Cause $\Delta YMAZ_t$		0.110	0.89
$\Delta YPODK_t$ does not Granger Cause $\Delta YZAK_t$	17	0.892	0.43
$\Delta YZAK_t$ does not Granger Cause $\Delta YPODK_t$		0.376	0.70
$\Delta YLUB_t$ does not Granger Cause $\Delta YZAK_t$	17	0.860	0.44
$\Delta YZAK_t$ does not Granger Cause $\Delta YLUB_t$		0.553	0.59
$\Delta YMAL_t$ does not Granger Cause $\Delta YLVIV_t$	17	0.428	0.66
$\Delta YLVIV_t$ does not Granger Cause $\Delta YMAL_t$		0.467	0.63
$\Delta YMAZ_t$ does not Granger Cause $\Delta YLVIV_t$	17	0.038	0.96
$\Delta YLVIV_t$ does not Granger Cause $\Delta YMAZ_t$		0.392	0.61
$\Delta YPODK_t$ does not Granger Cause $\Delta YLVIV_t$	17	0.854	0.44
$\Delta YLVIV_t$ does not Granger Cause $\Delta YPODK_t$		0.182	0.83
$\Delta YLUB_t$ does not Granger Cause $\Delta YLVIV_t$	17	0.695	0.52
$\Delta YLVIV_t$ does not Granger Cause $\Delta YLUB_t$		0.179	0.83

Джерело: власні розрахунки за допомогою EViews 10.

Таблиця 3

Емпіричні оцінки для динаміки ВРП прикордонних регіонів Заходу України

Незалежні змінні	Залежна змінна		
	$\Delta YVOL_t$	$\Delta YZAK_t$	$\Delta YLVIV_t$
$\Delta YLUB_t$	2,488*** (3,19)	1,917*** (5,56)	1,432*** (3,11)
$\Delta YMAL_t$	2,604** (2,30)	1,137* (1,79)	—
$\Delta YMAZ_t$	-1,345* (-1,96)	-1,757*** (-4,79)	-0,879*** (-3,25)
$\Delta YPODK_t$	-3,001** (-2,79)	—	0,676** (2,06)
ΔE_t	-0,122* (-1,98)	-0,029 (-1,14)	-0,073** (-2,26)
$CRISIS_t$	-0,093** (-2,67)	-0,084*** (-4,98)	-0,042*** (-3,07)
Adj. R ²	0,47	0,59	0,59
DW	2,34	2,06	2,19
ADF	-4,94***	-6,29***	-5,62***

Примітка. В дужках подано t-критерій Стьюдента; *, ** і *** означають статистичну значущість на рівні 10%, 5% і 1%.

Джерело: власні розрахунки за допомогою EViews 10.

Отримані оцінки за допомогою методу GMM (англ. General Method of Moments) представлено у табл. 3. Скоригований коефіцієнт детермінації R² показує, що включені змінні пояснюються 47% змін динаміки ВРП Волинської області та 59% змін динаміки ВРП Закарпатської і Львівської областей. Статистичні тести Дарбіна-Уотсона (англ. Durbin-Watson) і Дікі-Фуллера (англ. Augmented Dickey-Fuller test) дозволяють припустити стаціонарність залишків регресійних рівнянь, що засвідчує адекватність отриманих оцінок.

Недвозначно сприятливим для українських прикордонних областей виглядає ефект від зростання обсягів виробництва у Любелському воєводстві (відповідний коефіцієнт є значущим на рівні 1% у всіх випадках). Інше прикордонне

воєводство – Підкарпатське – здійснює сприятливий вплив на економіку Львівської області, тоді як протилежний ефект виникає для Волинської області. Це означає, що прикордонне співробітництво має диференційований характер. Більш віддалене від кордону Малопольське воєводство має стимулюючий вплив на економіку Волинської і Закарпатської областей, але цього немає у випадку Львівської області. Примітно, що економічне зростання найбільшого польського воєводства – Мазовецького – несприятливе для всіх українських областей. Це може означати, що економічний розвиток Мазовецького воєводства відволікає ресурси, які могли б сприяти економічному зростанню українських прикордонних областей.

Загалом отримані результати підтверджують висновки інших досліджень, що в Україні можна розраховувати на синергію прикордонних регіонів, яка може реалізовуватися через механізми зовнішньої торгівлі та інвестицій [1, с. 158-163; 7, с. 75-82], трудової міграції [3, с. 10-13], розвитку міжкордонної інфраструктури тощо [10, с. 130-138]. Водночас на прикладі оберненого зв'язку між динамікою ВРП Підкарпатського воєводства і Волинської області переконаємося, що вплив регіонів сусідньої Польщі може залежати від особливостей самого прикордонного регіону та його виробничого комплексу [4, с. 22-24]. Одним із негативних чинників може бути функціонування тіньової економіки [13, с. 6-24], хоча не слід нехтувати іншими поясненнями, як недостатня увага до становлення сучасного виробничого сектора [22, с. 422-431]. Загалом виявлення конкретних механізмів прикордонної взаємодії між Україною і Польщею вимагає подальших досліджень, що дозволять пояснити відмінності щодо характеру зв'язку між прикордонними регіонами обох країн.

Також підтверджено результати багатьох інших досліджень, наприклад [12, с. 99-113; 19, pp. 99-108; 20, pp. 97-113; 21, pp. 34-47], що девальвація гривні має рестрикційний вплив. Така залежність не випадково виразніша у Волинській та Львівській областях, які більш залежні від критичного імпорту сировини, комплектуючих і напівфабрикатів, тоді як регіональний експорт має меншу сировинну складову. Кризові явища останніх двох десятиліть спричиняють очікуваний негативний вплив на динаміку ВРП, який менш виразний для Львівської області.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. З використанням річних даних за період 2002–2021 рр. підтверджено, що економічне зростання прикордонних польських воєводств може бути корисним для українських областей, які межують із Польщею. Зокрема, збільшення ВРП Люблінського воєводства сприяє динаміці ВРП всіх трьох прикордонних українських областей: Волинської, Закарпатської і Львівської. Інше прикордонне воєводство – Підкарпатське – має сприятливий вплив на ВРП Львівщини, але причинність виявилася оберненою для Волині. З іншого боку, виглядає доволі суперечливим вплив двох великих воєводств, що межують із прикордонними воєводствами Польщі: Мазовецького і Малопольського. Якщо зростання ВРП Малопольського воєводства сприятливе для ВРП Волинської і Львівської областей, то ВРП Мазовецького воєводства – несприятливе для всіх трьох прикордонних українських областей.

Загалом отримані оцінки свідчать про доцільність посилення співпраці між прикордонними регіонами України і Польщі, яка корисна для нашої країни, але виявлення конкретних механізмів прикордонної взаємодії вимагає подальших досліджень, що дозволять пояснити відмінності щодо характеру причинно-наслідкових зв'язків. Зокрема, становить предметний інтерес дослідження впливу

прикордонного співробітництва на обсяги інвестицій у прикордонних областях України і структуру зовнішньої торгівлі, яка, зі свого боку, може залежати від специфіки інвестиційного процесу. Власні особливості створюють потоки трудової міграції, якою відрізняються прикордонні регіони України і Польщі. Не виключено, що стимулюючий ефект для українських областей пояснюється надходженнями від працюючих за кордоном, адже українські трудові мігранти становлять значний ресурс робочої сили у прикордонних польських воєводствах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Важинський Ф. А., Черторижський В. М. Ефективна торгово-економічна транскордонна взаємодія між прикордонними регіонами України та Польщі. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.10. С. 158-163.
2. Гоблик В. В. Роль євро регіонів у розвитку економічного співробітництва прикордонних регіонів України та країн-членів ЄС. *Економіка та держава*. 2015. № 7. С. 14-17.
3. Гоблик В. В. Особливості регулювання трудові міграційних процесів у прикордонному регіоні. *Агросвіт*. 2015. № 13. С. 10-13.
4. Дудка О. О. Вплив транскордонного співробітництва на розвиток інноваційного підприємництва у західноукраїнському прикордонні. *Технологічний аудит та резерви виробництва*. 2013. № 6/6(14). С. 22-24.
5. Заяць О. І. Прикордонне співробітництво як передумова розвитку міжнародної економічної конвергенції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 24. Ч. 2. С. 21-26.
6. Ковач Л. Співробітництво прикордонних областей України з воєводствами Республіки Польща. *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 10. С. 67-69.
7. Мельник О., Приведа Р. Транскордонне співробітництво як об'єкт економічного оцінювання. *ECONOMICS: time realities*. 2018. № 3(37). С. 75-82.
8. Механізми та інструменти використання переваг інтеррегіонального та транскордонного співробітництва у підвищенні конкурентоспроможності західних регіонів України / Волошин В. та інші. Львів : НІСД; Регіональний філіал у м. Львові, 2011. 51 с.
9. Окуньовська Ю. В. Транскордонне співробітництво з Україною в умовах війни. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Серія Політичні науки. 2022. Т. 7. С. 70-74.
10. Папчук Р. М. Транскордонне співробітництво України з Балто-Чорноморськими сусідами у форматі євро регіонів. *"ПОЛІТИКУС"*. 2020. Вип. 3. С. 130-138.
11. Писаренко С. М. Євроінтеграційні засади транскордонного співробітництва України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 2. С. 27-34.

12. Полякова Ю., Сокурєнко С. Стабілізаційна політика в Україні під час COVID-19. *Фінанси України*. 2021. № 3(304). С. 99-113.

13. Розвиток транскордонного співробітництва. Тіньовий сектор в економіці прикордонних територій: науково-аналітична доповідь / Х. М. Притула та інші. ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України". Львів, 2018. 65 с.

14. Тимечко І. Р., Анісімова М. В. Розвиток прикордонних територій України: організаційно-правове забезпечення. *Ефективна економіка*. 2021. № 10.

15. Химинець В., Головка А., Мірус О. Транскордонне співробітництво як інструмент місцевого та регіонального розвитку: Аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2021. 47 с.

16. Черевко О. М. Прикордонне співробітництво як чинник регіонального розвитку: світовий досвід та українські реалії. *Український географічний журнал*. 2012. № 1. С. 29-34.

17. Шляхи посилення синергетичного ефекту від взаємодії програм транскордонного співробітництва та стратегій регіонального розвитку в Україні / упоряд. Є. Романенко. Чернівці: Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень, 2018. 22 с.

18. Щерба Г. Роль євро регіонів і транскордонного співробітництва у функціонуванні соціального простору в Європі. *Український соціум*. 2008. № 3(26). С. 41-53.

19. Polyakova J., and Sokurenko, S. The long-run effects of the short-run stabilization policies in Ukraine. *Quantitative Methods in Economics*. 2022. Vol. XXIII. No. 4. P. 99-108.

20. Shevchuk V. The real and nominal exchange rate effects of large devaluations in Ukraine. *Argumenta Oeconomica Cracoviensia*. 2016. Vol. 3. No. 14. P. 97-113.

21. Shevchuk V. The Impact of Anticipated and Unanticipated Exchange Rate Variability in Ukraine. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*. 2017. No. 241. P. 34-47.

22. Żurba I. Євро регіон, як найвищий організаційний і функціональний рівень транскордонного співробітництва. *Nierownosci społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej*. 2008. Wydanie 13. S. 422-431.

REFERENCES

1. Vazhynsky, F. A. and Chertoryzhsky, V. M. (2013), Eфективна торгово-економічна транскордонна взаємодія між прикордонними регіонами України та Польщі, *Naukovyj Visnyk NLTU Ukrainy*, Vyp. 23.10, s. 158-163.

2. Hoblyk V. (2015), Rol' evroregioniv u rozvytku ekonomichnoho spivrobitnytstva prykordonnykh regioniv Ukrainy ta krajin-chleniv ES, *Ekonomika ta derzhava*, no. 7, s. 14-17.

3. Hoblyk V. (2015), Osoblyvosti rehuluvannja trudomigracijnykh procesiv u prykordonnomu regionі, *Agrosvit*, no. 13, s. 10-13.

4. Dudka, O. O. (2013), Vplyv transkordonnoho spivrobitnytstva na rozvytok innovacijnoho pidpryjemnytstva u zachindoukrajinskomu prykordonni, *Technologichnyj audit ta rezervy vyrobnytstva*, no. 6/6(14), s. 22-24.

5. Zajats, O. I. (2019), Prykordonne spivrobitnytstvo jak peredumova rozvytku mizhnarodnoji ekonomichnoji konvergentsii, *Naukovyj Visnyk Uzhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*, Seria: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo, vyp. 24, ch. 2, s. 21-26.

6. Kovach L. (2001), Spivrobitnytstvo prykordonnnykh oblastej Ukrainy z vojevodstvamy Respubliki Polshcha, *Etnichna istoria narodiv Evropy*, vyp. 10, s. 67-69.

7. Melnyk O. and Pryveda R. (2018), Transkordonne spivrobitnytstvo jak object ekonomichnoho otsinuvannja, *ECONOMICS: time realities*, no. 3(37), s. 75-82.

8. Mechanizmy ta instrument vykorystannja perevah interregionalnoho ta transkordonnoho spivrobitnytstva u pidvyshchenni konkurentosporozhnozosti zachidnykh regioniv Ukrainy / V. Voloshyn et al. (2011), NISD; Regional'nyj filial u m. L'vovi, Lviv, 51 s.

9. Okunovska Y. (2022), Transkordonne spivrobitnytstvo z Ukrainoju v umovach vijny, *Visnyk Donetskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Vasyla Susa*, Seria Politychni nauky, T. 7, s. 70-74.

10. Panchuk, R. M. (2020), Transkordonne spivrobitnytstvo Ukrainy z Balto-Chornomorskymy susidamy u formati euroregioniv, "POLITYKUS", vyp. 3, s. 130-138.

11. Pysarenko, S. M. (2014), Eurointegracyjni zasady transkordonnoho spivrobitnytstva Ukrainy, *Socialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vyp. 2, s. 27-34.

12. Polyakova Y. and Sokurenko S. (2021), Stabilizacijna polityka v Ukraini pid chas COVID-19, *Finansy Ukrainy*, no. 3(304), s. 99-113.

13. Rozvytok transkordonnoho spivrobitnytstva. Tinjovyy sektor v ekonomitsi prykordonnykh terytorij: nauково-аналітична доповідь / С. М. Притула et al. (2018), ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України", Lviv, 65 s.

14. Tymechko, I. R. and Anisimova, M. V. (2021), Rozvytok prykordonnykh terytorij Ukrainy: orhanizacijno-pravove zabezpechennja, *Efektivna ekonomika*, no. 10.

15. Chymynets' V., Holovka A. and Mirus O. (2021), Transkordonne spivrobitnytstvo jak instrument mistsevoho ta regionalnoho rozvytku: Analitychna dopovid', NISD, Kyiv, 47 s.

16. Tcherevko, O. M. (2012), Prykordonne spivrobitnytstvo jak chynnyk regionalnoho rozvytku: svitovyy dosvid ta ukraїnski realii, *Ukrainskyj geografichnyj zhurnal*, no. 1, s. 29-34.

17. Shlachi posylennya synergetychnoho efektu vid vzajemodii program transkordonnoho spivrobitnytstva ta strategij regionalnoho rozvytku v Ukraini (2018), Y. Romanenko (red.), Poliskyj fond mizhnarodnykh ta regionalnykh doslidzen', Chernihiv, 22 s.

18. Shcherba G. (2008), Rol' evrorehioniv i transkordonnoho spivrobitnytstva u funkcionuvanni socialnoho prostoru v Europi, *Ukrainskyj socium*, no. 3(26), s. 41-53.

19. Polyakova J. and Sokurenko S. (2022), The long-run effects of the short-run stabilization policies in Ukraine, *Quantitative Methods in Economics*, vol. XXIII, no. 4, pp. 99-108.

20. Shevchuk V. (2016), The real and nominal exchange rate effects of large devaluations in Ukraine, *Argumenta Oeconomica Cracoviensia*, vol. 3, no. 14, pp. P. 97-113.

21. Shevchuk V. (2017), The Impact of Anticipated and Unanticipated Exchange Rate Variability in Ukraine, *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, no. 241, pp. 34-47.

22. Żurba I. (2008), Evrorehion yak naivyshchyi orhanizatsiinyi i funktsionalnyi riven transkordonnoho spivrobitnytstva, *Nierownosci społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej*, Zeszyt 13, s. 422-431.

Стаття надійшла до редакції 14 грудня 2023 року

УДК 330.339.1:350

Олексин І. І.,

irina-oleksin@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-9118-8173,

Researcher ID: F-7306-2019,

к.е.н., доц., доцент кафедри підприємництва, торгівлі та логістики Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ АКТИВНІСТЮ В СИСТЕМІ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

Анотація. У статті досліджено фактори підвищення ефективності інноваційного управління в системі торговельного обслуговування, які забезпечують використання CRM-системи для отримання конкурентної переваги незалежно від сфери комерційного підприємництва, дозволяють знизити адміністративні витрати, підвищити продажі та рівень задоволення попиту. Метою статті є оптимізація управління інноваційною активністю в системі торговельного обслуговування. У ході дослідження виявлено погляд респондентів про продаж та обслуговування в роздрібній торговельній мережі, виокремлено чотири типи споживчої поведінки. Підтверджено, що інноваційна активність у системі торговельного обслуговування залежить від кількості покупуців, клієнтської бази та щільності взаємозв'язків. Доведено: особливістю успішного інноваційного процесу є створення міжфункціональних команд. Наголошено, що основу моделі управління інноваційною активністю в системі торговельного обслуговування становить послідовність етапів процесу прийняття рішень. Аналіз спеціальної літератури дозволив систематизувати типи інновацій та згрупувати показники інноваційної активності для системи торговельного обслуговування. Певний інтерес викликає алгоритм оцінки ступеня новизни управлінської інновації для торговельного обслуговування. Особливу увагу приділено встановленню умов, за яких інноваційна активність у торговельному обслуговуванні створює довгострокові конкурентні переваги. З метою удосконалення діяльності менеджерів виокремлено чотири рівні обслуговування споживачів. У процесі дослідження підтверджено, що знання покупуців є інформаційним ресурсом, складовим елементом бази даних торговельного підприємства та запропоновано два підходи до управління ними: "кодифікація" та "персоніфікація". Зазначено про необхідність розвитку клієнтоорієнтованості, зокрема лояльності у торговельних працівників. Подальші дослідження мають спрямовуватися на поглиблення теорії та методики діагностики стану інноваційної діяльності.

Ключові слова: бізнес, інновації, контрагент, клієнт, маркетинг, менеджмент, покупець, CRM, система, споживач, торговельне підприємство, торговельне обслуговування, фактори, ефективність.

Oleksyn I. I.,

irina-oleksin@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-9118-8173,

Researcher ID: F-7306-2019,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade and Logistics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY IN THE TRADE SERVICE SYSTEM

Abstract. The article examines the factors of increasing the efficiency of innovative management in the trade service system, which ensure the use of the CRM system to obtain a competitive advantage regardless of the field of commercial entrepreneurship, allow to reduce administrative costs, increase sales and the level of demand satisfaction. The purpose of the article is to optimize the management of innovative activity in the trade service system. In the course of the study, the view of the respondents on sales and service in the retail network was revealed, and four types of consumer behavior were distinguished. It has been confirmed that innovative activity in the trade service system depends on the number of buyers, the client base and the density of relationships. It has been proven that a feature of a successful innovation process is the creation of cross-functional teams. It is emphasized that the basis of the management model of innovative activity in the trade service system is the sequence of stages of the decision-making process. The analysis of special literature made it possible to systematize the types of innovations and group the indicators of innovative activity for the trade service system. Of particular interest is the algorithm for assessing the degree of novelty of a management innovation for trade services. Particular attention is paid to establishing the conditions under which innovative activity in trade services creates long-term competitive advantages. In order to improve the performance of managers, four levels of customer service are distinguished. In the research process, it was confirmed that the knowledge of buyers is

an information resource, a constituent element of the trading company's database, and two approaches to their management were proposed: "codification" and "personalization". The need to develop client-orientation, in particular, loyalty among sales staff, was noted. Further research should be aimed at deepening the theory and methods of diagnosing the state of innovative activity.

Keywords: business, innovation, counterparty, client, marketing, management, buyer, CRM, system, consumer, trade enterprise, trade service, factors, efficiency.

JEL Classification: D11; F10; M21; O32

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-11>

Постановка проблеми. В умовах інноваційної економіки на перший план висувуються проблеми побудови зв'язків та відносин між виробниками та продавцями, покупцями та споживачами інновацій. Від сформованості системи відносин залежить ефективність та конкурентоспроможність просування та комерціалізація інновацій. У зв'язку з цим набуває актуальності управління інноваційною активністю в системі торговельного обслуговування. Успіх інноваційної активності комерційної бізнес-структури та реалізація фірмової конкурентоспроможності в умовах воєнного стану залежить від існуючої системи обслуговування, впровадження, вдосконалення та заміни асортиментної політики, торгово-технологічних процесів тощо. Різноманітні нововведення у техніці, технології, організації та управлінні, формах та методах продажу товарів та послуг становлять основу системи торговельного обслуговування. Для розвитку інноваційних відносин необхідно знати потреби, стимули та вимоги єдиного ринку. Відкритість внутрішнього ринку створює умови для ланцюгової реакції поширення нововведень, їхньої мультиплікації, еластичності попиту за параметрами ціни та якості. При цьому інноваційні витрати розглядаються підприємцями як неминучі вкладення задля забезпечення "виживання" в умовах воєнного часу в Україні, що зумовлює актуальність даної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти інноваційної діяльності та її вплив на розвиток економіки висвітлено у наукових працях зарубіжних вчених, зокрема Ф. Гуїяр, Я. Кука, Й. Шумпетера, Б. Твіста, Б. Санто, П. Друкера, Ф. Ніксона, Ф. Агійона, К. Найта, Р. Солоу, Дж. Келлі, Б. Мартіна, Ф. Ісарда, Р. Фостера, Ф. Хайека та ін. Вагомий вклад у формування та запровадження інноваційних процесів для підприємницьких бізнес-структур зроблено українськими науковцями, серед яких О. Амошу, М. Барна, А. Безус, Н. Ващенко, Т. Васильців, Ю. Дайновський, І. Колодяжна, Л. Федулова, Л. Лігоненко, Р. Лупак, І. Підкаміний, І. Севрук, Б. Семак, І. Шиндировський, З. Юринець та ін. Оскільки інноваційним процесам у сфері товарного обігу є притаманним динамічний характер, це зумовлює необхідність володіти інформацією про їхній стан на конкретний період часу, щоб сформулювати подальші тактичні та стратегічні заходи. Першочергово слід передбачити формування доктрин розробки та управління інноваціями на підприємствах торгівлі

в умовах воєнних дій, обмеженості фінансових ресурсів, зростаючого ризику та невизначеності.

Постановка завдання. Основною метою статті є оптимізація управління інноваційною активністю в системі торговельного обслуговування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інновацію в системі торговельного обслуговування слід визначати як заміну традиційних принципів, процедур і методів продажу товарів та послуг або усталених організаційних форм на нові інструменти та прийоми динамічної та позитивної зміни всього торгово-технологічного процесу [1].

Підвищення інноваційної активності відбувається під впливом факторів, представлених сукупністю організаційно-економічних заходів щодо створення системи обслуговування, що включає пільгові умови для вливання інвестицій із внутрішніх та зовнішніх джерел, формування інноваційного потенціалу та напрямів інноваційної діяльності, що потребує державної підтримки. Фактори, які стимулюють інноваційну активність системи торговельного обслуговування, пов'язані з виникненням нових потреб та уподобань у споживачів, скороченням життєвого циклу товарів, підвищенням питомої ваги наукомісткої продукції, лояльністю споживачів тощо. Фактором, здатним активізувати інноваційну активність, є міжнародна конкуренція на внутрішньому ринку.

В умовах відкритості внутрішнього ринку економіка окремої країни стає відкритою системою, що суттєво змінює характер конкуренції на всіх сегментах ринку. Здійснювати інноваційну діяльність, орієнтуючись одночасно на пасивний внутрішній ринок і активний зовнішній ринок, досить складно. Важливий фактор розвитку інноваційної активності зумовлений станом та якістю робочої сили, що характеризується вищим рівнем освіти та кваліфікації працівників, високою продуктивністю праці та ефективним використанням виробничих ресурсів. Саме освітній рівень відтворює креативну здатність працівників сприймати нові ідеї, що з'явилися на ринку.

У ході дослідження виявлено погляд респондентів про продаж та обслуговування в роздрібній торговельній мережі, уточнено склад покупців, які купують товари в мережі продуктових магазинів "Сільпо" та торгових центрів "Епіцентр К". На підставі проведеного інтерв'ю виокремлено чотири типи споживчої поведінки:

1) складна споживча поведінка – високий рівень залучення, якщо товар коштує дорого, то придбання пов'язано з ризиком і відбувається іноді – 26%;

2) невпевнена споживча поведінка – товар коштує дорого, купівля з ризиком, взаємозв'язок торговельних марок незначний, вибір здійснюється досить довго, а придбання швидко – 21%.

3) звична споживча поведінка – покупець придбає все, що потрібно, та пасивно використовує інформацію – 35%.

4) пошукова споживча поведінка – покупець легко та часто змінює торговельні марки – 18%.

Підтверджено, що ефективність системи інноваційних відносин залежить від кількості покупців, клієнтської бази та щільності взаємозв'язків. На сучасному рівні розвитку системи обслуговування як якості, так і ціни багатьох пропонованих товарів і послуг у мережових магазинах досягли приблизно однакового рівня. Тому кожній окремій торговельній мережі стає все складніше утримати наявних та залучити нових споживачів. Зацікавити покупців можливо, запропонувавши їм новий товар або послугу, що істотно відрізняються від аналогічних у конкурентів. Інноваційними засобами у відносинах з споживачем стають нематеріальні особливі зв'язки, які не лише враховують вимоги даного клієнта до конкретного товару чи виду послуг, але беруть до уваги персональні інтереси та індивідуальні уподобання покупця – терміни обслуговування, особливий дизайн або кольорова гама, знижки на деякі товари та послуги тощо.

Сучасні технології організації інноваційного процесу передбачають паралельність дій та наявність контрольних точок для прийняття рішень. Також особливістю успішного процесу нововведення є створення міжфункціональних команд. Синтез зазначених підходів дозволяє вважати, що основу моделі управління інноваційним процесом становить послідовність етапів процесу моментів прийняття рішень. На кожному з етапів торговельне підприємство може взаємодіяти із зовнішніми торговими агентами щодо використання існуючих знань та створення/застосування інновацій у процесі нововведення. Вхід системи – це все необхідне підприємству для запровадження та використання інновації. Органи управління забезпечують конкурентоспроможний вхід системи за допомогою маркетингових досліджень та вибору конкурентоспроможних постачальників [2].

Без застосування інновацій практично неможливо створити конкурентоспроможну систему торговельного обслуговування, що має високий ступінь новизни та є наукомісткою. У всьому світі інновації – це не химера, а необхідність збереження конкурентоспроможності та подальшого розвитку [3]. Інноваційна активність торговельного обслуговування може стати однією з основних умов формування конкурентоспроможної стратегічної перспективи, утримання та розширення ринкової ніші комерційною бізнес-структурою.

Як відкрита економічна система торговельне підприємство у процесі свого функціонування та

розвитку постійно зазнає впливу зовнішнього середовища, яке впливає на результативність та ефективність його діяльності. Вплив зовнішнього середовища на комерційну бізнес-структуру є, по-перше, багатофакторним, по-друге, динамічним і, по-третє, невизначеним. Усі фактори макросередовища, які здійснюють вплив на споживача, взаємодіють між собою, що значно посилює їх впливовість.

Вважаємо: система обслуговування та управління взаємовідносинами зі споживачами – це забезпечення таких умов взаємодії з ними, при яких покупці будуть лояльні до торговельного підприємства, навіть якщо ціни на товари чи послуги перевищують величину, середню по галузі. На практиці управління взаємовідносинами означає ефективне використання інформації та пролонгацію відносин із клієнтами.

Для прийняття управлінських рішень керівники торговельного підприємства повинні порівнювати потенційних клієнтів у різних аналітичних розрізах, таких як торговельний асортимент, укладені договори, ступінь довіри до клієнта, недотримання термінів постачання товарів тощо. Ці запити можуть бути досить специфічними, але CRM-система повинна швидко надавати звіти на основі банку даних. Звичайним запитом по базі клієнтів буде вивчення тенденції приходу нових клієнтів і розподіл їх за менеджерами. Також цікавим є порівняння роботи менеджерів між собою, кількості постійних і нових клієнтів, що курируються конкретними співробітниками, як у табличному, так і в графічному вигляді. Інноваційна діяльність підприємства полягає у практичному використанні результатів наукових досліджень та інтелектуального потенціалу з метою отримання нового або поліпшення існуючого торгово-технологічного процесу [3].

Управління привабливими з фінансової точки зору відносинами будується на припущенні, що продавець повинен задовольняти потреби тих покупців, які потенційно спроможні приносити високий дохід. У даному випадку мета маркетингу взаємовідносин полягає, по-перше, у визначенні пріоритетних покупців, а по-друге, в аналізі можливостей існуючої системи торговельного обслуговування задовольнити ці потреби.

Враховуючи, що CRM-система (customer relationship management) – це спосіб управління взаємовідносинами з клієнтами та оптимізації бізнес-процесів, застосування її в системі торговельного обслуговування позитивно впливає на організацію управління [4]. Проте коштують такі CRM-системи дорого, і не завжди вкладені в них кошти окупаються в повному обсязі. Ситуація ускладнюється тим, що оцінити ефект від впровадження CRM є досить проблематично. Це пов'язано як із складністю підрахунку витрат за системою, так із визначенням результату функціонування.

Вважаємо, що досить складно визначити в чистому вигляді внесок CRM-системи в ефективність бізнесу, тобто відокремити його від інших факторів

впливу. Тому слід здійснювати коректний розрахунок сумарного ефекту впровадження технології CRM і CRM-системи на торговельному підприємстві. На наш погляд, актуальним залишається вибір методів визначення ефекту та ефективності від запровадження CRM із урахуванням рівня торговельного обслуговування та ступеня задоволеності покупців [4].

Необхідно відзначити, що торгівля як вид господарської діяльності є певною формою комерційного підприємництва та передбачає реалізацію товарів та послуг для задоволення постійно змінного купівельного попиту та отримання соціально-економічного ефекту. У зв'язку з цим успіх розвитку системи торговельного обслуговування багато в чому залежить від присутності в ній інноваційної складової, що включає наступні аспекти: 1) визначення цілей інновації; 2) аналіз існуючого стану бізнес-структури; 3) ухвалення рішення про раціональність розробки інновації певного виду; 4) дослідження (проектування) інновації; 5) регулювання та встановлення проекту інновації; 6) підготовку об'єкта до інновації; 7) інновації; 8) оцінку реальної продуктивності інновації; 9) знос інновації та підтвердження доцільності впровадження нової інновації. Показники інноваційної активності для системи торговельного обслуговування наведено у табл. 1.

Інноваційні методи встановлюють перспективу удосконалення торговельного обслуговування і передбачають досить істотні зміни в усіх системних елементах. Найчастіше у торгівлі вони є елементарними, базованими на накопиченні невеликих удосконалень і досягнень, та не передбачають великих науково-технічних проривів.

При аналізі інновацій у мережі продуктивних магазинів “Сільпо” та торгових центрів “Епіцентр К” було визначено відповідні їх різновиди: 1) товарні інновації; 2) організаційно-фінансові інновації; 3) економічні інновації; 4) науково-технічні інновації.

Для системи торговельного обслуговування встановлено наступну систематизацію основних типів інновацій:

- 1) залежно від типу та виду торговельної діяльності поділяються на інновації в оптовій та роздрібній торгівлі;
- 2) залежно від технології впровадження вони можуть бути товарними та процесними;
- 3) залежно від джерел фінансування розрізняють інновації за рахунок власних джерел та за рахунок позикових джерел;
- 4) залежно від типу новизни слід розрізняти інновації для галузі та для підприємства.

Таблиця 1

Показники інноваційної активності системи торговельного обслуговування

Витратні показники	Тимчасові показники	Відновлювані показники	Структурні показники
Питомі витрати наукоємні	Період, час інноваційного розвитку	Кількість впроваджених інноваційних продуктів та торгово-технологічних процесів	Склад та кількість науково-технічних структурних підрозділів
Питомі витрати на придбання ліцензій, патентів, ноу-хау	Тривалість процесу розробки нового продукту (нової технології)	Показники динаміки оновлення портфеля продукції (питома вага продукції, що випускається 2, 3, 5 та 10 років)	Склад та кількість стартапів, зайнятих використанням нової технології та створенням нової продукції
Витрати на придбання інноваційних стартапів	Тривалість підготовки виробництва нового продукту	Кількість набутих (переданих) нових технологій (технічних досягнень)	Чисельність та структура співробітників, зайнятих у стартапах
Наявність грантів на розвиток ініціативних розробок	Тривалість виробничого циклу нового продукту	Обсяг інноваційної продукції, що експортується, обсяг наданих нових послуг	Склад та кількість творчих ініціативних тимчасових груп

Джерело: складено автором за [4] та [5]

Оцінка ступеня новизни управлінської інновації для системи торговельного обслуговування (у відсотках)

Ступінь новизни товарів та послуг	Методи оцінки	
	експертиза	інтерв'ю
Інноваційні товари та послуги	19,3	25,1
Ринки інновацій	11,8	12,6
Інноваційні способи ведення комерційної діяльності	20,4	24,6
Інноваційні маркетингові концепції	23,5	16,3
Інноваційні прийоми та способи управління	25,0	21,4
Разом	100,0	100,0

Джерело: складено автором

Проведене дослідження показало, що для мережі продуктових магазинів “Сільпо” та торгових центрів “Епіцентр К” найбільшою мірою характерні інновації нематеріальної природи, пов’язані з порядком впровадження нового товару на ринку, розробкою стратегії розвитку торговельного підприємства, організацією взаємодії між співробітниками, формуванням оптимальної структури управління, розробкою нових управлінських рішень, підвищенням кваліфікації співробітників, пошуком способу залучення нових інвесторів тощо. У цих обставинах робота торговельних підприємств націлена не лише на науково-технічні та продуктивні інновації, а й на адміністративні та економічні нововведення.

Процедура дослідження інноваційних технологій та нових продуктів структурована та є лінійною. У ній можна виділити три основні етапи: 1) ініціація товару; 2) удосконалення товару; 3) комерціалізація. Алгоритм оцінки ступеня новизни управлінської інновації для системи торговельного обслуговування наведено у табл. 2.

Створення нового продукту зазвичай пов’язане з високими комерційними ризиками. На основі проведених експертних оцінок можна дійти невтішного висновку: лише 20% новинок отримують ринкове схвалення. Найбільший попит мають товари, що виникли в результаті незадоволеної потреби покупців. Таким чином, запровадження інноваційних методів, адаптація українського законодавства на підтримку малого та середнього підприємництва шляхом стимулювання інноваційної діяльності стають найефективнішим засобом підвищення інноваційної активності торговельного обслуговування [6].

Існує три умови, за яких інновації у сфері управління системою торговельного обслуговування створюють довгострокові переваги:

- інновації базуються на нових принципах, які вступають у протиріччя з традиційним управлінням;
- інновації мають бути системними та включати великий спектр методів та процесів;

- інновації є частиною безперервного процесу нововведень, що згодом призводить до удосконалень [7].

Ключовим фактором успіху для торговельного підприємства є оперативне реагування на зміни зовнішнього середовища. Крім того, враховується перехід від принципу поділу та спеціалізації праці окремих співробітників до принципу оптимізації торгово-технологічних процесів бізнес-структури, що передбачає підвищення професійних навиків працівників, удосконалення структури управління та посилення інноваційної активності. Відповідно, до наукових доробок вчених стверджуємо, що торговельні підприємства, в яких активно займаються інноваційною діяльністю, одержують більш високі доходи та у них швидше зростає бізнес [7; 8].

Мета інновації пов’язана зі створенням нової цінності, що стає ключовим фактором зростання, прибутковості та конкурентоспроможності комерційного бізнесу. На наш погляд, цінність визначається якістю та унікальністю товару чи послуги, а також ступенем задоволеності споживача. Проте дуже мало торговельних підприємств асоціюють інновації в системі торговельного обслуговування зі змінами, які створюють додаткову вартість.

Дослідження, проведені серед топ-менеджменту та керівництва середньої ланки мережі продуктових магазинів “Сільпо” та торгових центрів “Епіцентр К”, показали: лише 56% респондентів визначають “інновацію” як “заходи, спрямовані на незадоволені запити споживачів”. Встановлено, що тільки 42% менеджерів приймають філософію та ідеологію маркетингу. Разом з тим, приблизно 73% вважають за можливе використовувати інновації в системі торговельного обслуговування мережі. Але вже зараз проявляється спонукальна сила та пріоритетна інновація у системі торговельного обслуговування – це безпосередньо споживачі, які пов’язані з комерційним бізнесом та беруть участь у інноваційному процесі. Така організація інноваційного процесу зменшує кількість нерезалізованих проєктів, тому що запити та контекст інновацій отримано від потенційних покупців, а не інтерпретовано ініціаторами нововведень.

Найважливішою проблемою менеджери торговельних мереж вважають відсутність: єдиної системи показників усередині галузі та міжгалузевих показників (35,2%); систем збору інформації (31,6%); формалізованої стратегії торговельного обслуговування зокрема та комерційного бізнесу в цілому (28,7%); інші проблеми (4,5%).

Бачиться за доцільне характеризувати інноваційне управління взаємовідносинами з клієнтами як системний потік знань та інформації, за умови що управління цим потоком має єдину мету та спільні завдання. Вважаємо: аналіз інформаційної бази надасть інноваційні імпульси процесу розробки нових форм та методів торговельного обслуговування. Інформаційна база торговельного підприємства включає відомості про клієнтів, а управління інформаційною базою – це створення умов для збереження даних та їх обробка. Інформація про покупців є інформаційним ресурсом, складовим елементом бази даних торговельного підприємства.

Слід відзначити, що база даних комерційної бізнес-структури завжди складається з трьох інформаційних складових: 1) співробітників; 2) контрагентів; 3) споживачів. Знання співробітників – це їх професійні навички та досвід вирішення комерційних та торговельних проблем, спосіб взаємодії з колегами та клієнтами, ділові контакти, пов'язані з бізнес-процесами, враження та думки [8].

Вхідні (зовнішні) інформаційні потоки зазвичай формуються з новин, фінансової інформації, аналітичних звітів, оглядів певних секторів ринку, а також спеціальної інформації (яка готується на безпосереднє замовлення), наприклад довідок щодо окремих бізнес-структур або підприємств). Зовнішні інформаційні потоки включають: 1) базу даних (цифри та факти поза контекстом); 2) інформацію (пов'язані цифри та факти для подальшого використання); 3) знання журналістів та аналітиків (“персоніфіковану” інформацію з урахуванням ставлення до неї носія); 4) інформацію, що надходить від контрагентів (партнерів, постачальників, замовників і насамперед клієнтів). Якщо торговельне підприємство взаємодіє зі своїми контрагентами, то співробітники отримують додаткову інформацію стосовно ринкового стану, а також мають можливість обмінюватися професійним досвідом та діловими контактами.

На практиці спостерігається відсутність взаємодій між структурними підрозділами торговельного підприємства. Переважно з клієнтами взаємодіють співробітники відділів маркетингу, продажів тощо. Коли окремі підрозділи діють розрізно та співробітники не фіксують результати своїх контактів із клієнтами у єдиній базі даних, неможливо оцінити загальну ефективність цих взаємодій. Тому знання та досвід усіх контрагентів торговельного підприємства здатні принести додаткову вигоду. Побудова “особливих” взаємовідносин із партнерами можлива лише на основі збору, збереження та аналізу інформації про нього: від історії розвитку його бізнесу, положення

на ринку, номенклатури продукції чи послуг, фінансових показників та основних конкурентів до персональних даних, особистісних якостей (даних), звичок та переваг керівників та менеджерів. У процесі розвитку бізнесу на торговельному підприємстві накопичується досвід відносин із клієнтами, що може бути як позитивним, так і негативним [8].

Сукупні знання торговельного підприємства в цілому та відомості про клієнтів можуть бути формалізованими (тобто відображені в документах, листах, звітах) та неформальними, які складаються з думок, вражень співробітників, їх персонального досвіду спілкування з партнерами. Формалізовані відомості співробітників залишаються у власності бізнес-структури, навіть якщо співробітники звільняються з роботи. Разом з тим, співробітники забирають свої неформалізовані знання з собою (іноді навіть до конкурента), тому що право власності на неформальну інформацію належить працівнику. Вважається, що зазвичай співвідношення формалізованих та неформальних знань становить 1:4 [7]. Необхідно й можливо зберігати як формалізовані, так і неформальні знання. Для цього потрібно створити умови, щоби співробітники обмінювалися такою інформацією. На практиці існують два основні підходи до управління інформацією – “кодифікація” (збереження формалізованих відомостей) та “персоніфікація” (обмін неформальними відомостями).

Інноваційне управління взаємовідносинами з клієнтами найчастіше здійснюється з використанням технологічних інструментів (продуктів групи CRM), яких на ринку близько 20 видів [9]. Відмінності між ними визначаються ціною, країною-розробником, спектром послуг (аналітичні функції). Основне призначення таких продуктів на практиці – можливість збереження та використання клієнтської бази, створеної всіма співробітниками з усіх підрозділів торговельного підприємства. У клієнтській базі має фіксуватися будь-яка інформація, що стосується бізнес-структури контрагента: історія розвитку суб'єкта бізнесу, фінансові показники, контакти, його місія, результат зустрічей, враження від зустрічей тощо. Не завжди є можливість формалізувати погляди, тому в управлінні взаємовідносинами з клієнтами оптимальним є поєднання обох підходів – кодифікації (збереження у базі даних звітів, листів, фінансової інформації тощо) та персоніфікації (організація спільнот чи форумів для усного обміну відомостями про клієнта).

CRM підвищує оборотність активів, причому під активами у даному випадку розуміється база наявних і спеціальних клієнтів. При цьому є випадки, коли співробітники різних підрозділів обговорюють із клієнтом схожі проблеми та завдання, що негативно впливає на подальший розвиток взаємовідносин. При чіткому управлінні взаємодіями загальновідомо, хто з працівників працює з конкретним клієнтом та які запитання обговорюються. Крім того, при виникненні проблеми можна легко виявити того співробітника, що

вже обговорював із клієнтом питання і зможе в короткі терміни знайти рішення. Управління такими взаємодіями дозволяє охопити всі канали контактів із клієнтами та обслуговувати його однаково ефективно за всіма напрямками. При цьому налагоджуються взаємодії між підрозділами торговельного підприємства [8].

Наявний досвід взаємовідносин із існуючими клієнтами може також бути корисним при роботі з потенційними клієнтами. Об'єднання та централізований доступ до клієнтської бази дозволяє скоротити час на пошук потрібної інформації та прискорити швидкість реакції на запит. Підвищується якість відповідей на запитання, тому що на нього можуть відповідати найбільш компетентні працівники. Коли співробітники всіх підрозділів торговельного підприємства мають доступ до клієнтської бази, то з'являється перспектива продажу додаткових товарів або послуг (cross-sell).

Різними підрозділами деколи потрібна різна інформація про клієнтів. Якщо вся інформація зосереджена в одній клієнтській базі, кожен підрозділ може кастомізувати ці знання відповідно до потреби. Збереження всієї інформації в клієнтській базі дозволяє аналізувати ефективність взаємодій із клієнтами, а також планувати на перспективу напрями подальшої роботи. У деяких продуктах CRM є функції аналізу та прогнозування взаємодій. Щоб краще розуміти вимоги клієнта, із ним можна працювати, наприклад, через зовнішній інтерфейс продукту групи CRM [9].

CRM надає найсучаснішу технологію, поєднану зі стратегічним плануванням, методами маркетингу, організаційними та технічними засобами, спрямовану на побудову внутрішніх та зовнішніх відносин, які збільшують продуктивність та дохідність торговельного підприємства. Для торговельних мереж один із пріоритетних напрямів стосовно кардинальної зміни роботи менеджерів всіх рівнів – це переглянути та оптимізувати процеси управління. Відповідно, можна виділити чотири рівні обслуговування клієнтів, тобто рух від нижчого рівня до вищого [10, с. 63]. Він є схожим на поступове наближення до мети якісного обслуговування кожного споживача. Назвемо чотири рівні обслуговування клієнтів:

1. Задовольнити потреби покупців, коли торговельне підприємство повністю враховує основні потреби та бажання споживача. Це мінімальний рівень, який дозволяє вижити у сучасному комерційному бізнесі. На жаль, багато торговельних підприємств вважають, що “задоволення споживачів” – найвище досягнення. Хоча це лише мінімальна умова збереження своїх позицій.

2. Перевершити очікування покупців. Другий рівень як основна вимога для зростання, оскільки

головний принцип успіху звучить так: “Ваш успіх завжди знаходиться у прямій залежності від того, що Ви робите понад очікування”. Якщо торговельне підприємство діє лише так, як від нього чекають, обов'язково знайдеться бізнес-структура, яка зробить більше. Тільки перевершивши очікування покупців, можна зміцнити конкурентні позиції та зв'язки на ринку.

3. Надати покупцю задоволення від якості торгово-технологічних процесів. Третій рівень обслуговування споживачів полягає в тому, щоб робити набагато більше, ніж просто відповідати очікуванням або перевершувати їх.

4. Вразити існуючих покупців – цей рівень ґрунтується на унікальних інноваційних рішеннях у відносинах, із особливим обслуговуванням, несподіваними рішеннями та додатковою мотивацією клієнтів [11, с. 25].

Соціально-психологічні аспекти (наприклад, питання мотивації) так само важливі для управління взаємовідносинами зі споживачами та управління інформаційною базою торговельного підприємства. Якщо працівники формалізують (заносять у базу даних) власні відомості, вони витрачають робочий час, тому їх потрібно мотивувати. Основними мотиваційними факторами можуть стати виробнича необхідність, матеріальна зацікавленість (наприклад, величина бонусу залежить від кількості та якості інформації, що вноситься) і нематеріальна мотивація (наприклад, визнання експертної думки). Важливо також визначити залежність точності заповнення інформаційної бази. Іноді мотивувати торговельних працівників необхідно як на заповнення, так і на перегляд уже наявної клієнтської бази.

Торговельне обслуговування, будучи відкритою системою, у процесі свого функціонування та розвитку постійно відчуває вплив зовнішнього середовища. Макроекономічний вплив на систему торговельного обслуговування є, по-перше, багатфакторним, по-друге, динамічним і, по-третє, невизначеним. Вся сукупність зовнішніх факторів знаходиться у взаємодії та може бути диференційована на дві групи впливу: 1) прямого; 2) непрямого (табл. 3).

Основним засобом задіяння факторів інтенсивного розвитку торговельного обслуговування є інновації, що являють собою різноманітні нововведення в техніці, технології, організації та управлінні продажами. Інноваційна діяльність у системі торговельного обслуговування полягає в практичному використанні результатів наукових досліджень та інтелектуального потенціалу з метою отримання нового або покращення наявного торгово-технологічного процесу [12].

Вплив основних факторів зовнішнього середовища на розвиток системи торговельного обслуговування

Суб'єкт взаємодії (прямого впливу)	Фактори макросередовища (непрямого впливу)	Значення факторів макросередовища (прямого впливу)	Ступінь значення факторів макросередовища (непрямого впливу)
Держава	Політико-правові, соціально-економічні	Виконують регулюючу, захисну та керуючу функції для торговельного підприємства	31
Постачальники, посередники	Економічні, торговельні	Вплив фактора на результати торговельної діяльності виявляється через рівень ціни на товари, якість, обсяги та строки їх поставки; здатність підприємств-постачальників торгуватися, обстоюючи свої інтереси	29
Споживачі	Соціально-культурні	Вивчення ринкового попиту, постійний пошук можливостей розширення сегментів ринку споживачів із встановленням найбільш раціональної цінової політики; здатність та можливість покупців торгуватися	18
Конкуренти	Інноваційні, інформаційні, маркетингові	Загроза появи нових конкурентів; загроза появи нових товарів-замінників; суперництво на ринку вже наявних конкурентів між собою	22

Джерело: складено автором за [12]

Відомо, що торговельна діяльність може здійснюватися у прямій, мережевій, електронній та дистанційній формах [8]. Реалії сьогодення свідчать: велика роль належить мережі Інтернет. Практично кожне торговельне підприємство здатне сформувати власну електронну візитну картку, придбати електронний інтернет-каталог, створити власний інтернет-магазин. Мережеві комунікації мають великий вплив як на кількість споживачів, що здійснюють одноразові і вторинні придбання, так і на обсяг продажів. Більшість торговельних підприємств включають усі без винятку нові зміни в сфері автоматизації IT-систем управління та роботи зі споживачами.

У даний час проблема автоматизації процесів у системі торговельного обслуговування вважається найважливішою. З метою підвищення результативності виробниками передбачається широкий спектр різних сканерів штрихового кодування, терміналів збору даних, мобільних комп'ютерів. У більшості торговельних підприємств застосовується EDI (Electronic Data Interchange), тобто процес передачі структурованої цифрової інформації, що дозволяє бізнес-структурам передавати одна одній комерційні дані (торгові, фінансові, транспортні та інші) і тим самим прискорювати темп обробки та обміну даними між контрагентами [9].

Концепція управління інноваційною активністю торговельним обслуговуванням формується

та інтегрується у систему управління підприємством на найвищому рівні. Реальні управлінські процеси у розрізі торговельного обслуговування здійснюються за допомогою систем та керування маркетинговою функцією. Щоб управління взаємовідносинами з клієнтами було ефективним, важливе створення певних передумов за допомогою інструментарію аналізу переваг: зміцнити конкурентні позиції – 17%; знизити витрати – 21%; підвищити рівень задоволеності покупців – 12%; збільшити ефективність – 19%; визначити слабкі ланки торгово-технологічного процесу – 6%; підвищити інноваційну активність – 25%.

На наш погляд, щоб система торговельного обслуговування клієнтів стала ефективною, необхідно виявити і використовувати фактори формування та підвищення ефективності. Бенчмаркетинг – це порівняння показників, вимірних для кількох підприємств. Метою бенчмаркетингу є встановлення причин існування відмінності в характеристиках і пошук засобів отримання найкращого значення. Пріоритетним вважається визначення ключових характеристик торгово-технологічного процесу, що дозволяє підвищити техніко-економічні показники з урахуванням вивчення інноваційного процесу. Бенчмаркетинг повинен проводитися на основі фактичних даних, точного аналізу та вивчення процесу, а не лише на базі інтуїції [10, с. 66].

Суть концепції якісної взаємодії зі споживачем полягає в тому, що найбільш привабливий покупець має право на першочергове та ексклюзивне обслуговування. Існують фактори, що впливають на формування прихильності клієнта, які умовно можна поділити на матеріальні та нематеріальні. Матеріальні фактори орієнтовані на прагнення споживача до отримання переваг, вони ґрунтуються на економії грошей та/або часу. Нематеріальні фактори відповідають за емоційне задоволення споживача за допомогою якісного торговельного обслуговування та уважного відношення. Матеріальні фактори можна умовно поділити на традиційні та програмні, а нематеріальні – на процедурні та персональні фактори [8].

Сукупність традиційних матеріальних факторів лояльності не значна. До них можна віднести наступні: розташування торговельної мережі, асортимент товару, його якість, цінова політика тощо. Ці фактори забезпечують лояльність споживачів: повторність покупок досягається не за рахунок усвідомленої емоційної прихильності покупця, а “автоматично”. Крім того, традиційні матеріальні фактори впливають на частоту та розмір покупки тільки для товарів стійкого попиту: продукти харчування, побутова хімія, косметичні товари тощо. Програмні фактори лояльності коштують досить дорого, вимагають майстерності при розробці і тому придатні головним чином для мережевої торгівлі. До програмних матеріальних факторів у даному контексті відносяться акційні знижки, “подарунок за покупку”, програми лояльності (дисконтні картки, подарункові сертифікати та ваучери, бонуси, клубні картки тощо) [7].

Велику роль у формуванні задоволеності та лояльності покупця відіграють процедурні та організаційні фактори якісного торговельного обслуговування. Фактори цієї групи значно складніше формалізувати, проте вони набагато важче піддаються копіюванню. Для утримання покупців емоційна привабливість повинна переважати в системі торговельного обслуговування. Необхідно постійно приділяти увагу нематеріальним факторам якісного обслуговування, зокрема розвитку клієнтоорієнтованості у торговельних працівників. Причиною постійної актуальності проблеми якісного обслуговування споживачів є те, що навіть найбільш клієнтоорієнтований продавець не зможе забезпечити лояльність клієнтів у разі, якщо сама процедура обслуговування (як бізнес-процес) побудована таким чином, що завдає покупцю зайві незручності та викликає занепокоєння [12].

Необхідно вибудовувати клієнтоорієнтовану систему торговельного обслуговування: 1) створювати привабливий для споживачів імідж; 2) на системному рівні здійснювати реінжиніринг бізнес-процесу від замовлення товару до організації повернення та обміну товару; 3) впроваджувати стандарти якісного обслуговування на всіх рівнях – від керівників до мерчендайзерів, від експедиторів до бухгалтерів тощо; 4) формувати корпоративну культуру.

Однією з головних цілей торговельних мереж в умовах зниження купівельної спроможності населення є оптимізація внутрішніх бізнес-процесів. Підвищити ефективність роботи та зменшити витрати у розподільчому центрі мережі реально за допомогою застосування портативних приладів, приєднаних до інформаційної системи, наприклад за допомогою Wi-Fi. Термінали збору відомостей майже повністю знижують ймовірність помилки, допущеної співробітником, та покращують доставку товарів. Оптимізувавши цей торговельно-технологічний процес, торговельна мережа зможе окупити свої вкладення у короткостроковій перспективі протягом 9-12 місяців [4].

Воєнний стан в Україні та зниження платоспроможного рівня населення неминуче збільшують внутрішню конкурентну боротьбу в роздрібній торгівлі, що змушує учасників певного ринку товарів розмірковувати про інноваційні проекти, нові методи та способи вдосконалення конкурентоспроможних переваг [6]. Вважаємо, що, підвищивши коефіцієнт утримання споживачів лише на 5%, торговельні мережі здатні збільшити величину середнього чеку на 25-30%. Варто врахувати, що середній чек – це індикатор, який дозволяє оцінити рівень системи торговельного обслуговування на основі виявлення: наскільки привабливим є асортимент товарів; чи ефективною є цінова політика мережі; хто є потенційними покупцями та скільки коштів вони готові залишати в магазинах мережі; чи вдала викладка товарів на полицях магазину; наскільки правильно організовані процеси маркетингу та мерчендайзингу; чи притаманна сезонність для продажів магазину; чи ефективні умови програми лояльності та промопропозиції; наскільки якісно виконують свою роботу продавці та касири магазину; чи вдало налаштована навігація по торговельному залі. За цих умов виникає необхідність створення та впровадження в торговельну мережу програм лояльності, спрямованої на встановлення міцних емоційних зв'язків із покупцями.

Світовий досвід чинних програм лояльності доводить, що низька ціна не створює взаємозв'язку між споживачем та товаром, торговою маркою чи торговельним підприємством. Єдиний спосіб завоювати тривалу лояльність – побудувати відносини, базовані на емоціях і довірі, запропонувати унікальні та високоціновані привілеї в межах програми лояльності. На нашу думку, матеріальні переваги можуть стати частиною програми, але одноосібно вони не відіграють особливої ролі. Ключова мета полягає у збільшенні прибутку торговельного підприємства, його доходів та частки на ринку. Серед інших важливих цілей – можливість утримувати покупців і залучати нових, накопичувати велику базу даних про них та надавати інформаційну підтримку, створювати умови для обміну інформацією між торговельним підприємством та його клієнтами. Слід зазначити, що миттєвого результату досягти дуже складно. До програм лояльності слід відноситися скоріше як до потужного маркетингового інструменту, призначеного для вибудовування довгострокових взаємовідносин.

Вивчаючи нематеріальні торгові інновації у торговельній сфері, слід виділити той факт, що досі для роздрібних підприємств залишаються затребуваними програми лояльності, які дають змогу негайно реагувати на прохання покупців. Основною цільовою групою програми повинні стати покупці, які забезпечують значну частку прибутку. Покращення взаємовідносин саме з ними – запорука майбутнього успіху торговельного підприємства. Не варто виключати з програми менш прибуткових чи потенційних покупців. Вони також повинні отримувати вигоди від програми, але, залучивши їх, підприємство буде задовольняти дещо інші потреби.

В умовах війни та післявоєнний період тільки великі торговельні мережі мають можливість реалізувати масштабні капіталовкладення в інноваційні проекти, зокрема за рахунок грантових програм, що дозволяє їм зменшити витрати обігу та збільшити результативність логістики; чинити тиск на постачальників з метою зменшення вартості товарів та послуг [12]. Серед основних напрямів управління інноваційною активністю в системі торговельного обслуговування слід виділити такі:

- інноваційні торгово-технологічні процеси, які передбачають підвищення якості послуг у процесі продажу товарів;
- довідково-комунікаційні технологічні процеси, призначені для вивчення та обліку особливостей покупців;
- інформативні технологічні процеси, зокрема мережа Інтернет, що дозволяє взаємодіяти з покупцем у різних місцях та у різний час.

Запропоновані напрями повинні розглядатися у сукупності. Розраховуючи впровадження інформативних і комп'ютерних технологій у систему торговельного обслуговування, необхідно брати до уваги ланцюжки інновацій, що утворюються. Наприклад, нова інформаційна послуга, здатна спричинити зміни цінової політики.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Результати дослідження дозволяють зробити загальний висновок про те, що однією з ключових умов управління інноваційною активністю в системі торговельного обслуговування вважається наявність результативної концепції маркетингового менеджменту, яка здійснює взаємозв'язок бізнес-структури зі споживачами. Важливою умовою успішності інновацій у нематеріальній галузі є участь працівників у пошуку та реалізації нових рішень. У цілому можна констатувати: фактори підвищення ефективності інноваційного управління в системі обслуговування клієнтів забезпечують використання CRM для підвищення конкурентної переваги, що базується на передбаченні поведінки споживачів, на пропозиції своїх клієнтів саме того, що вони хочуть придбати, незалежно від сфери бізнесу; це дозволяє знизити адміністративні витрати, підвищити продажі та рівень задоволення попиту. При аналізі інновацій торговельних підприємств необхідно брати до уваги громадський підхід: вимоги до умов роботи, управління знаннями тощо. Вважаємо, що

успішна програма лояльності спрямована на глибоке та персональне вивчення споживачів, щоб мати можливість зробити їм правильну пропозицію в оптимальний час, за доступною ціною та із застосуванням інноваційних методів продажу. Таким чином, відштовхуючись від вищевикладеного матеріалу, доцільно відзначити ключові аспекти управління інноваційною активністю. Інноваційні технології та рішення дозволяють: удосконалити торговельний асортимент; збільшити обсяги продажів; оптимізувати витрати; підвищити конкурентоспроможність торговельного підприємства шляхом застосування бездротових та радіочастотних технологій; надати покупцям максимально повну та достовірну інформацію про запропоновані товари та послуги; збільшити продуктивність роботи працівників; покращити техніко-економічні показники; забезпечити вихід на нові ринки збуту.

У подальших наукових дослідженнях необхідно сконцентрувати увагу на подальшу розробку та поглиблення теорії та методики діагностики стану інноваційної діяльності. Це дозволить знаходити оптимальні рішення в сфері розвитку інновацій, а також збільшити кількість інноваційно активних торговельних підприємств відповідно до зростаючих соціально-економічних запитів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#n12>.
2. World Intellectual Property Report 2022 The Direction of Innovation. URL: <https://www.wipo.int/wipr/en/2022/>.
3. Global innovation index. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>.
4. Digital Transformation and the Evolution Of HR Trends. URL: <http://infosystems.mu/digital-transformation-and-the-evolution-of-hr-trends>.
5. Fahlepi R. Decision support systems employee discipline identification using the simple multi attribute rating technique (SMART) method. *Journal of Applied Engineering and Technological Science (JAETS)*. 2020. Т. 1. № 2. С. 103-112.
6. Як війна вплинула на українську ІТ-індустрію. *Апостроф*. 2023. URL: <https://apostrophe.ua/ua/pages/kak-vojna-povliyala-na-ukrainskuyuitindustriyu-izmenenie-planov-relokaciya-ozhidaniya-ot-2023-goda>.
7. Бліщук К. М., Третяк Г. С. Інноваційний розвиток національної економіки України: проблеми та перспективи. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/135/132>.
8. Торгівля та інвестиції. URL: <https://uk.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/881-ukrajina-velika-britanija/4750-trade-in-goods-and-services-between-ukraine-and-the-united-kingdom/torgivlya-ta-investiciyi>.
9. 8 інноваційних та технологічних HR-трендів. 2020. URL: <https://www.ekol.com/uk/8>.

10. Заїка Ю. Інноваційний менеджмент підприємств в антикризових умовах. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2022. Vol. 1, № 5. Pp. 62-67.

11. Mykolaichuk I., Rasulova A., Salimon O. Digitalization of HR management at enterprises in the service field: transformation of technologies and modern challenges. *Modern Science – Modern veda. Praha. Česká republika, Nemoros*. 2022. №3. С. 23-38.

12. Уряд запускає грантові програми для переробної та IT-галузей. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/uryad-zapuskae-grantovi-programidlya-pererobnoyi-ta-itgaluzey.html>.

REFERENCES

1. Stratehiia rozvytku sfery innovatsijnoi dial'nosti na period do 2030 roku, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-r#n12>.

2. World Intellectual Property Report 2022 The Direction of Innovation, available at: <https://www.wipo.int/wipr/en/2022/>.

3. Global innovation index, available at: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>.

4. Digital Transformation and the Evolution Of HR Trends, available at: <http://infosystems.mu/digital-transformation-and-the-evolution-of-hr-trends>.

5. Fahlepi R. (2020), Decision support systems employee discipline identification using the simple multi attribute rating technique (SMART) method, *Journal of Applied Engineering and Technological Science (JAETS)*, Т. 1. № 2, s. 103-112.

6. Yak vijna vplynula na ukrains'ku IT-industriiu, *Apostrof*. 2023., available at: <https://apostrophe.ua/ua/pages/kak-vojna-povliyala-na-ukrainskuyuitindustriyu-izmenenie-planov-relokaciya-ozhidaniya-ot-2023-goda>.

7. Blischuk, K. M. and Tretiak, H. S. Innovatsijnyj rozvytok natsional'noi ekonomiky Ukrainy: problemy ta perspektyvy, available at: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/135/132>.

8. Torhivlia ta investytsii, available at: <https://uk.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/881-ukrajina-velika-britanija/4750-trade-in-goods-and-servicesbetween-ukraine-and-the-united-kingdom/torgivlya-ta-investiciyi>.

9. 8 innovatsijnykh ta tekhnolohichnykh HR-trendiv. 2020., available at: <https://www.ekol.com/uk/8>.

10. Zaika Yu. (2022), Innovatsijnyj menedzhment pidpriemstv v antykrizovykh umovakh, *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, Vol. 1, № 5, pp. 62-67.

11. Mykolaichuk I., Rasulova A. and Salimon O. (2022), Digitalization of HR management at enterprises in the service field: transformation of technologies and modern challenges, *Modern Science – Modern veda, Praha. Česká republika, Nemoros*, №3, s. 23-38.

12. Uriad zapuskaie hrantovi prohramy dlia pererobnoi ta IT-haluzej, available at: <https://yur-gazeta.com/golovna/uryad-zapuskae-grantovi-programidlya-pererobnoyi-ta-itgaluzey.html>.

Стаття надійшла до редакції 05 січня 2024 року

УДК 794.3:328.185

Письменний В. В.,

vitaliipysmennyi@tntu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0001-7852-3627,

Researcher ID: AGN-4115-2022,

д.е.н., доц., професор кафедри економіки та фінансів, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль

ВИКОРИСТАННЯ ГЕЙМІФІКАЦІЇ НАВЧАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

***Анотація.** Встановлено, що військові дії на території України згенерували підвищену потребу в коштах, що призвело до зловживань і махінацій під час їх розподілу та використання. За таких умов важливо забезпечити дієвість заходів для запобігання корупції. Дослідження показало, що формування антикорупційного світогляду у студентів є критично важливим завданням для побудови відкритого громадянського суспільства. Цього можна досягти за допомогою гейміфікації навчання в частині використання ігор для поглиблення розуміння та зацікавлення здобувачів вищої освіти в чесності, етичності й прозорості дій влади. Під час проведення занять із дисципліни “Бюджетна система” встановлено, що розуміння особливостей привласнення та розтрати бюджетних коштів вимагає від здобувачів вищої освіти великої уваги та терпіння при вивченні матеріалу. У цьому контексті використання гейміфікації може стати дієвим інструментом для їх залучення до більш активного навчання та набуття відповідних компетентностей. З цією метою професором кафедри економіки та фінансів Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя В. Письменним розроблено, а студентами апробовано настільну гру “Платники та казнокради”, яка покладена в основу дослідження. Дослідження показало, що настільна гра “Платники та казнокради” розкриває важливі аспекти бюджетного процесу на етапі його виконання. Її концепція базована на реалістичних сценаріях сплати податків, а також злочинності у сфері витрачання бюджетних коштів і дає змогу зрозуміти, як функціонує бюджетна система та впливає на життя суспільства. Обґрунтовано, що вона також може сприяти формуванню уявлення у здобувачів вищої освіти про важливість дотримання бюджетного законодавства в умовах російсько-української війни.*

Ключові слова: бюджетна система, бюджетні кошти, корупція, антикорупційний світогляд, “казнокрадство”, гейміфікація навчання.

Пысменныи В. В.,

vitaliipysmennyi@tntu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0001-7852-3627,

Researcher ID: AGN-4115-2022,

Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Economics and Finance, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ternopil

USING GAMIFICATION OF LEARNING FOR THE FORMATION OF THE ANTI-CORRUPTION OUTLOOK IN STUDENTS IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

***Abstract.** It was determined that the military actions on the territory of Ukraine generated an increased need for funds, which led to abuses and fraud during their distribution and use. Under such conditions, it is important to ensure the effectiveness of measures to prevent corruption. The research showed that forming an anti-corruption outlook among students is a critically important task for building an open civil society. This can be achieved with the help of gamification of learning in terms of using game elements to deepen the understanding and interest of students in honesty, ethics and transparency of government actions. During classes on the discipline “Budget System” it was determined that understanding the specifics of appropriation and waste of budget funds requires a lot of attention and patience from students. In this context, the use of gamification can become an effective tool for engaging them in more active learning and acquiring relevant competencies. For this purpose, the professor of the Department of Economics and Finance of Ternopil Ivan Puluj National Technical University V. Pysmennyi developed and tested the board game “Taxpayers and embezzlers”, which formed the basis of the research. The research showed that the board game “Taxpayers and embezzlers” reveals important aspects of the budget process at the stage of its implementation. Its concept*

is based on realistic scenarios of paying taxes and crime in the field of spending budget funds and helps players understand how the budget system functions and affects the life of society. It is substantiated that it can also contribute to the formation of students perception of the importance of compliance with budget legislation in the conditions of the russian-Ukrainian war.

Key words: budget system, budget funds, corruption, anti-corruption outlook, “embezzlement”, gamification of learning.

JEL Classification: D73, H61, C71

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-12>

Постановка проблеми. Російсько-українська війна породила чимало викликів, починаючи з забезпечення від поточних військових загроз і виходу на кордони 1991 р. і завершуючи гуманітарною кризою, економічною нестабільністю, політичними пертурбаціями тощо. Водночас вона створила унікальне деструктивне середовище, в якому корупція розвинулася та поширилася з особливою інтенсивністю. Військові дії на території України згенерували підвищену потребу в коштах, що призвело до зловживань і махінацій під час їх розподілу та використання. За таких умов важливо забезпечити дієвість заходів для запобігання цього явища, такі як прозорість управління коштами, їх міжнародний моніторинг і підзвітність влади.

Корупція в умовах війни викликає серйозне занепокоєння серед студентської молоді. Це відображається в її прагненні розвивати та підтримувати ініціативи, спрямовані на протидію зловживання владою для отримання незаконної вигоди, дотримуватися моральних стандартів і здійснювати просвітництво серед ровесників. Формування антикорупційного світогляду у студентів є критично важливим завданням для побудови відкритого громадянського суспільства. Цього можна досягти за допомогою гейміфікації навчання в частині використання елементів гри для поглиблення розуміння та зацікавлення здобувачів вищої освіти в чесності, етичності й прозорості дій влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підвищення усвідомленості про корупцію є предметом досліджень науковців різних галузей знань. Ключовим аспектом протидії їй є утвердження громадянської позиції та формування соціальних норм, спрямованих на утвердження антикорупційних поглядів. Дані тези є основою дослідження О. Пархоменко-Куцевіл [1]. Різноманітні інноваційні інструменти, зокрема освітні, які обмежують можливості для корупційних дій і сприяють побудові чесного та справедливого суспільства, розглядали В. Омеляненко і Т. Мельник [2]. У контексті викладеного А. Богданенко підкреслив важливість використання потенціалу навчально-виховної роботи в закладах освіти як складової формування антикорупційного світогляду [3].

Серед широкого спектра методів навчання та розвитку особистості важливе значення має використання елементів гейміфікації. Дослідження О. Березінської [4], Л. Покась і Ю. Байдак [5]

свідчать про багатоаспектні можливості гри як необхідного засобу для вдосконалення навчально-виховної роботи в закладах освіти. Освітній потенціал ігор розкрито в працях Т. Васютіної [6], М. Давидюк, М. Яворської [7] й інших. Ними встановлено, що використання ігор відкриває можливості для формування базових компетентностей і розвитку когнітивних навичок. Зрештою, використання елементів гейміфікації може стати інструментом вироблення активної антикорупційної позиції у студентської молоді.

Постановка завдання. Завданням статті є наукове обґрунтування використання гейміфікації навчання для формування антикорупційного світогляду в студентської молоді в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття корупції характеризує зловживання владою або службовим становищем для отримання незаконної вигоди. Є різні підходи до розуміння даного явища, утім завжди – це несправедливий розподіл і використання державних ресурсів під впливом приватних інтересів. Ключовим аспектом є те, що такі протиправні дії підривають законність, порядок і справедливість, призводять до негативних наслідків для суспільства, а в умовах російсько-української війни – загрожують національній безпеці та обороні. У нашому дослідженні ми звуємо об’єкт до “казнокрадства”, тобто привласнення і розтрати бюджетних коштів, які разом із корупцією розглядаються як споріднені явища.

При “казнокрадстві” на різних етапах відбувається хабарництво, використання владних повноважень для особистої вигоди або приховане лобювання певних інтересів особами, в чій обов’язки входить розподіл і використання бюджетних коштів. Відтак чи не найбільше занепокоєння має їх привласнення та розтрата призначеного для Збройних Сил України (тільки за останні чотири місяці 2023 р. внутрішнім аудитом Міністерства оборони України було виявлено порушень на суму понад 10 млрд грн [8]). Наслідком цього є зниження боєздатності військових підрозділів, зменшення довіри громадян до державних інституцій, погіршення ставлення міжнародних партнерів до України тощо.

Протягом двох років із моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації українське суспільство вразило своєю мужністю, стійкістю та єдністю. Але це певною мірою було нівельовано численними фактами “казнокрадства”

(через корупційні схеми загальні втрати державного бюджету оцінюються у 450 млрд грн [9]). У контексті війни такий стан речей можна охарактеризувати як недоотримання коштів для гарантування національної безпеки та оборони. Натомість їх належне фінансування є стратегічною необхідністю для створення сучасних, високотехнологічних і готових до реагування Збройних Сил України, здатних впоратися з будь-якими загрозами.

Доповнюють проблему привласнення та розтрати бюджетних коштів їх виділення на великі багатомільйонні будівельні проекти, благоустрій територій та інше, що в умовах російсько-української війни є невиправданим (йдеться про намагання виділення близько 900 тис. грн на купівлю барабанів в укриття для дітей у м. Києві, 145 млн грн – на будівництво стадіону у м. Ківерці Волинської області та інше [10]). Посилення контролю, збільшення прозорості й розумне управління бюджетними коштами є однією з основних задач для уникнення подібних бюджетних витрат. Щодо цього сьогодні студентська молодь має чітку усвідомленість.

Водночас заклади вищої освіти повинні докласти більше зусиль для антикорупційного виховання, очікуваним результатом якого є особистість, наділена знаннями про небезпеку, яку являє собою “казнокрадство” для добробуту суспільства і безпеки держави, яка не мириться з проявами корупції та здатна і бажає усунути дане явище [3, с. 17]. Для цього такі заклади можуть включати у свої навчальні програми курси та тренінги з антикорупційної тематики, які передбачають вивчення принципів етики, аналіз конкретних кейсів, пов’язаних з привласненням і розтратою бюджетних коштів, та розвиток критичного мислення. Ефективним засобом формування антикорупційного світогляду у студентів є використання гейміфікації навчання.

Сучасна університетська освіта постійно розвивається і вдосконалюється в напрямку новаторських педагогічних методів, які спрямовані на підвищення ефективності навчання. Одним із таких методів є гейміфікація, яка полягає у використанні ігрових елементів і механік в освітньому процесі з метою створення практико орієнтованого досвіду для студентів. Вона дозволяє ефективно перетворити вивчення навчального матеріалу у цікавий та привабливий процес, в якому здобувачі освіти мають можливість взяти активну участь. Гейміфікація є важливим інструментом для закладів вищої освіти, які прагнуть підвищити мотивацію студентів і покращити результати їхнього навчання.

За останні роки гейміфікація набула значної популярності та знайшла своє відображення в широкому спектрі навчальних дисциплін. Вона часто використовується при вивченні програмування, в навчанні проектного менеджменту, маркетингу і

стратегічного планування, для дослідження поведінки та мотивації людей у дисциплінах психологічного спрямування, при вивченні мов, літератури, історії та інших гуманітарних дисциплін, з метою стимулювання творчості й розвитку мистецьких навичок. При вивченні фінансових дисциплін гейміфікація допомагає студентам не тільки отримати теоретичні знання, а й розвивати їхні компетентності у симульованих середовищах.

Дисципліна “Бюджетна система” є важливою складовою сучасної економічної освіти. Розуміння особливостей виконання різних етапів бюджетного процесу, використання фінансових інструментів і прийняття рішень щодо управління грошовими потоками вимагає від студентів великої уваги та терпіння при вивченні матеріалу. У цьому контексті використання гейміфікації може стати дієвим інструментом для їх залучення до більш активного навчання. З цією метою професором кафедри економіки та фінансів Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя В. Письменним розроблено, а студентами апробовано настільну гру “Платники та казнокради”.

Настільна гра “Платники та казнокради” розкриває важливі аспекти бюджетного процесу на етапі його виконання. Її концепція базована на реалістичних сценаріях сплати податків і злочинності у сфері витрачання бюджетних коштів і дає змогу допомогти гравцям зрозуміти, як функціонує бюджетна система та впливає на життя суспільства, зокрема в умовах російсько-української війни. Гра також може сприяти формуванню уявлення про важливість дотримання бюджетного законодавства і податкової дисципліни. Гра корисна не тільки в контексті підвищення обізнаності щодо привласнення і розтрати бюджетних коштів, вона дає змогу розвивати навички співпраці, стратегічного мислення та аналізу ситуацій.

На підготовчому етапі до гри її учасникам пояснюються правила та визначається, які обсяги бюджету й ігрові елементи будуть використовуватися. Далі обговорюються основні поняття, що стосуються вивчення дисципліни “Бюджетна система”, як-от бюджет, доходи, податкові надходження, видатки, розпорядники бюджетних коштів, бюджетні правопорушення тощо. Це допомагає студентам краще зорієнтуватися під час інтерактивного процесу гри. Поділ гравців на команди здійснюється за їхнім вибором ролі – платник податків або “казнокрад”. Рекомендовані комбінації гравців дозволяють створити баланс між двома ролями з тим, щоб ігровий процес був захопливим, а студенти могли вибудовувати стратегію, конкурувати або співпрацювати.

Рис. 1. Основне та додаткове ігрові поля настільної гри “Платники та казнокради”

Таблиця 1

Результати опитування учасників настільної гри “Платники та казнокради”

Запитання	Відповіді		
Чи вплинула гра на краще розуміння функціонування бюджетної системи?	Так	Ні	Важко визначити
	67%	—	33%
Як ви оцінюєте реалістичність сценарію та ситуацій у грі?	Дуже реалістичні	Реалістичні	Нереалістичні
	33%	67%	—
Чи виникли у вас труднощі під час гри?	Так, багато	Незначні	Ні, жодних
	—	33%	67%
Чи відчували ви емоційне занурення під час гри?	Так	Ні	Важко визначити
	33%	—	67%
Чи брали участь в обговоренні гри після її завершення?	Так, активно	Участь була обмежена	Ні
	100%	—	—
Чи допомогла гра усвідомити корупційні ризики в частині привласнення і розтрата бюджетних коштів?	Так	Ні	Важко визначити
	100%	—	—
Як ви оцінюєте адаптацію гри у вивченні дисципліни “Бюджетна система”?	Високо	Посередньо	Низько
	67%	33%	—
Чи мотивує вас гра до додаткового вивчення матеріалу поза межами курсу?	Так	Ні	Важко визначити
	67%	—	33%

У ході гри кидається кубик й число, яке на ньому випало, необхідно помножити на мільйон. Воно буде сумою податку або сумою крадіжки з бюджету. Платник податків ставить цю суму на одне з місць, яке хоче профінансувати, а “казнокрад” – забирає з місця, яке вже профінансоване (рис. 1). Якщо грошей на місці, яке профінансоване, недостатньо, то “казнокрад” забирає тільки ті, що є. Він складає гроші у себе й, у разі достатньої суми та вільного місця на ігровому полі, ставить їх там, а також картку “Вкрадено з бюджету”. Платники податків можуть ставити гроші на будь-яких місцях на ігровому полі та, якщо назбирали усю суму для фінансування, ставлять картку “Заплачено платниками податків”.

Загальний обсяг бюджету становить 300 мільйонів. Якщо більша частина бюджету використана на певні цілі, то перемагають платники податків, якщо вкрадена, – “казнокрад”. У фіналі гри по одному гравцю з платників податків і “казнокрадів” кидають кубик й по черзі ходять по додатковому ігровому полі. Зелені комірки стосуються дій платника податків (наприклад, державна податкова служба наклала штраф за невчасну та не в повному обсязі сплату податків), сірі – “казнокрада” (наприклад, національна поліція виявила злочин). Суму, зазначену в комірці, потрібно відняти від загальної суми грошей у платника податків або “казнокрада”. У кінці гри гроші підсумовуються і визначається переможець.

Проведення рефлексії після завершення гри – необхідна і важлива складова для глибшого осмислення індивідуального досвіду кожного з гравців. Вона передбачає аналіз й обговорення виконаних дій, прийнятих рішень і взаємодії з іншими учасниками. У контексті настільної гри “Платники та казнокради” рефлексія дала змогу вийти за межі поверхневого розуміння її правил і розглянути як ігрову симуляцію хабарництва, використання владних повноважень для особистої вигоди, приховане лобювання певних інтересів особами, в чій обов’язки входить розподіл і використання бюджетних коштів (табл. 1). Такий підхід до післяігрової рефлексії визначається як ключовий для вироблення формування антикорупційного світогляду в студентській молоді.

Результати опитування серед учасників гри показали таке: гра вплинула на краще розуміння функціонування бюджетної системи – 67% відповідей респондентів; сценарії та ситуації у грі є реалістичними – 67%; під час гри не виникало жодних труднощів – 67%; важко визначити відчуття емоційного занурення під час гри – 67%; після завершення гри учасники взяли активну участь в її обговоренні – 100%; гра допомогла усвідомити корупційні ризики в частині привласнення і розтрати бюджетних коштів – 100%; гра адаптована до вивчення дисципліни “Бюджетна система” – 67%; гра мотивує до додаткового вивчення матеріалу поза межами курсу – 67%.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отож, настільна гра “Платники та казнокради” допомагає розкрити принципи функціонування бюджетної системи і необхідність відповідального використання грошей у суспільстві, що актуально в умовах російсько-української війни. З одного боку, використання гри під час вивчення дисципліни “Бюджетна система” дає можливість активно взаємодіяти, використовувати стратегічне мислення та співпрацювати з іншими гравцями, а з іншого, – дозволяє усвідомити, як на практиці функціонує бюджет, які суми виділяються на різні цілі, яким чином здійснюється незаконне зловживання службовим становищем для власного збагачення.

Гейміфікація не є універсальним рішенням для формування антикорупційного світогляду у здобувачів вищої освіти, але її успішність полягає в тому, як вона адаптується до конкретного контексту навчання. Для досягнення найкращих результатів кожен гейміфікований курс повинен бути ретельно спроектованим із урахуванням освітніх цілей і завдань. Також важливо пам’ятати про різноманітність стилів навчання студентів. Деякі найкраще вивчають матеріал, беручи участь у групових завданнях, у той час, як інші схильні до самостійної роботи. Гейміфікований курс повинен дозволяти студентам обирати способи навчання, які будуть відповідати їхнім потребам.

Подальші наукові пошуки можуть спрямуватися на вивчення довгострокових наслідків гейміфікації в навчанні та її впливу на академічні успіхи студентів. Ігрові технології в освіті

відкривають широкі можливості для створення захоплювального й ефективного освітнього середовища. Використання спеціалізованих ігор дозволяє здобувачам вищої освіти не тільки легко сприймати інформацію, а й розвивати свої здібності: від креативності та критичного мислення до співпраці й вирішення проблем. Завдяки таким іграм генеруються унікальні ситуації, де можна експериментувати, помилятися і вчитися на власних помилках, що впливає на мотиваційний компонент навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пархоменко-Куцевіл О. І. Формування антикорупційної культури як основа запобігання корупції. *Європейський вимір реформування публічного управління в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 листопада 2019 р. Київ : МАУП, 2019. С. 69-72.
2. Омеляненко В., Мельник Т. Інноваційний фактор реалізації національних антикорупційних стратегій. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 53. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2639/2557>.
3. Богданенко А. Антикорупційна діяльність та важливість антикорупційного виховання. *Публічне урядування*. 2020. Вип. 2 (22). С. 15-24.
4. Berezinska O. Gamification and its role in the educational process. *Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives* : collection of scientific papers “SCIENTIA” with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2), May 6, 2022. Vilnius : European Scientific Platform, 2022. Pp. 89-91.
5. Покась Л., Байдак Ю. Дидактичні ігри з економіки в гімназії та ліцеї. *Молодий вчений*. 2019. № 5. С. 447-452.
6. Васютіна Т. Підготовка майбутнього вчителя до організації ігрової діяльності в навчально-виховному процесі початкової школи. *Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку*. 2019. № 1. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/8688/1/Tetyana%20Vasyutina_Pidgotovka%20maybutnogo%20vchutelya.pdf.
7. Давидюк М., Яворська М. Використання настільних ігор у ході професійної підготовки майбутнього вчителя. *Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Вінниця, 29-30 листопада 2018 р. Вінниця : Твори, 2018. С. 93-96.
8. Шепелева А. Умеров щодо корупції в міноборони: Система чинить опір. URL: <https://www.dw.com/uk/umerov-sodo-korupcii-v-minoboroni-sistema-cinit-opir/a-67925525>.
9. Самаєва Ю. Скільки країна щороку втрачає на схемах. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/koruptsijnij-kalkuljator.html>.
10. Веляник А. “Дрони, а не бруківка”: публічні закупівлі, місцеві бюджети та велика війна – що відбувається? URL: <https://svidomi.in.ua/page/dronya-ne-brukivka-publichni-zakupivli-mistsevi-biudzhety-ta-velyka-viina-shcho-vidbuvaetsia>.

REFERENCES

1. Parkhomenko-Kutsevil, O. I. (2019), Formuvannia antykoruptsiinoi kultury yak osnova zapobihannia koruptsii, *Yevropeyskyi vymir reformuvannia publichnoho upravlinnia v Ukraini* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 22 lystopada 2019 r., MAUP, Kyiv, s. 69-72.

2. Omelianenko V. and Melnyk T. (2023), Innovatsiyni faktor realizatsii natsionalnykh antykoruptsiinykh stratehii, *Ekonomika ta suspilstvo*, vyp. 53, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2639/2557>.

3. Bohdanenko A. (2020), Antykoruptsiina diialnist ta vazhlyvist antykoruptsiinoho vykhovannia, *Publichne uriaduvannia*, vyp. 2 (22), s. 15-24.

4. Berezinska O. (2022), Gamification and its role in the educational process. *Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives* : collection of scientific papers "SCIENTIA" with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2), May 6, 2022, European Scientific Platform, Vilnius, pp. 89-91.

5. Pokas L. and Baidak Yu. (2019), Dydaktychni ihry z ekonomiky v himnazii ta litsei, *Molodyi vchenyi*, № 5, s. 447-452.

6. Vasiutina T. (2019), Pidhotovka maibutnoho vchytelia do orhanizatsii ihrovoi diialnosti v navchal-

no-vykhovnomu protsesi pochatkovoii shkoly, *Pedahohichna nauka: istoriia, teoriia, praktyka, tendentsii rozvytku*, № 1, available at: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/8688/1/Tetyana%20Vasyutina_Pidgotovka%20maybutnogo%20vchutelya.pdf.

7. Davydiuk M. and Yavorska M. (2018), Vykorystannia nastilnykh ihor u khodi profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia. *Osobystisno-profesiyni rozvytok maibutnoho vchytelia* : materialy II Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konf., m. Vinnytsia, 29-30 lystopada 2018 r., Tvory, Vinnytsia, s. 93-96.

8. Shepeleva A. Umierov shchodo koruptsii v minoborony: Systema chynyt opir, available at: <https://www.dw.com/uk/umerov-sodo-korupcii-v-minoborony-sistema-cinit-opir/a-67925525>.

9. Samaieva Yu. Skilky kraina shchoroku vtrachaie na skhemakh, available at: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/koruptsijnij-kalkuljator.html>.

10. Velianyk A. "Drony, a ne brukivka": publichni zakupivli, mistsevi biudzhety ta velyka viina – shcho vidbuvaetsia?, available at: <https://svidomi.in.ua/page/drony-a-ne-brukivka-publichni-zakupivli-mistsevi-biudzhety-ta-velyka-viina-shcho-vidbuvaetsia>.

Стаття надійшла до редакції 10 січня 2024 року

УДК 351.83 : 316 (477)

*Свидрук І. І.,
irena_svidruk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3099-6449,
Researcher ID: F-8502-2019,
д.е.н., проф., професор кафедри менеджменту, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів*

*Сидорчук О. Г.,
sydorko91@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7078-1557,
Researcher ID: C-4723-2016,
д.е.н., проф., завідувач кафедри регіонального та місцевого розвитку, Національний університет
“Львівська політехніка”, м. Львів*

ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇЇ ВІДНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено пошуку механізмів подолання соціальної кризи в умовах довготривалої воєнної агресії. Ціллю дослідження є аналіз гуманітарних аспектів відновлення соціальної безпеки України. Розглянуто засади і проаналізовано реальний стан гарантування соціальної безпеки в Україні у довоєнний період. Обґрунтовано, що в Україні соціальна безпека не є пріоритетною галуззю національної безпеки, у визначенні якої на перше місце поставлено захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу. У довоєнний період виявлено помірний рівень соціальної безпеки з чітко вираженим зв'язком із загальними закономірностями соціально-економічного розвитку. Визначено втрати соціальної сфери України від військової агресії та потреби у невідкладній гуманітарній допомозі. Аналіз відкритих інформаційних джерел дозволив стверджувати про катастрофічне положення у сфері соціальної безпеки українського суспільства через зумовлені війною руйнування об'єктів житлового фонду, соціальної інфраструктури, екологічні наслідки, ризики голоду. У статті проаналізовано задіяні механізми гарантування соціальної безпеки та проаналізовано принципи міжнародної гуманітарної допомоги. Наголошено, що реальні масштаби гуманітарної катастрофи, спричиненої війною, неможливо оцінити з причин продовження агресії РФ. Основні проблеми стосуються порушення механізмів захисту вразливих груп населення, великої хвилі біженців, зростання ризиків захворювань, переривання процесу навчання дітей, насильства та підризу на боєприпасах. Визначення потреби у невідкладній гуманітарній допомозі дозволяє подолати наслідки кризи в регіонах, звільнених від окупації або в яких велись активні бойові дії. Відзначено, що міжнародна гуманітарна допомога дозволила вирішити проблеми гострої фази соціальної кризи. За координації ООН до України скеровано кошти для термінового розміщення і харчування біженців, охорони здоров'я, забезпечення питною водою та засобами санітарії, захисту дітей, розмінування. UNICEF організувала відновлення роботи медичних закладів, психосоціальну підтримку дітей та жінок. Ця стаття започатковує глобальну дискусію про роль і місце гуманітарних аспектів у гарантуванні соціальної безпеки держави, що потерпає від збройної агресії. Подальші дослідження доцільно зосередити на ідеї спільного подолання гуманітарної кризи згуртованою міжнародною спільнотою.

Ключові слова: соціальна безпека, національна безпека, гуманітарна допомога, війна, міжнародна співпраця, оцінювання рівня соціальної безпеки, відновлення, механізми соціального забезпечення.

*Svydruk I. I.,
irena_svidruk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3099-6449,
Researcher ID F-8502-2019,
Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Management, Lviv University of Trade and Economics, Lviv*

*Sydorchuk O. G.,
sydorko91@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7078-1557,
Researcher ID: C-4723-2016,
Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Regional and Local Development, Lviv Polytechnic National University, Lviv*

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF SOCIAL SECURITY AND ITS RECOVERY IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the search for mechanisms to overcome the social crisis in the conditions of long-term military aggression. The purpose of the study is to analyze the humanitarian aspects of the social security recovery in Ukraine. The principles and the real state of social security in Ukraine in the pre-war period are analyzed. It is substantiated that in Ukraine, social security is not a priority branch of national security, in the definition of which the protection of state sovereignty, territorial integrity, and the democratic constitutional order is put first. In the pre-war period, a moderate level of social security was found, with a clear connection with the general laws of socio-economic development. The losses of the social sphere of Ukraine from military aggression and the need for urgent humanitarian aid were determined. The analysis of open information sources made it possible to assert the catastrophic situation in the sphere of social security of Ukrainian society due to war-induced destruction of housing stock, social infrastructure, environmental consequences and risks of famine. The article analyzes the involved mechanisms of ensuring social security and analyzes the principles of international humanitarian aid. It was emphasized that the real scale of the humanitarian catastrophe caused by the war cannot be estimated due to the continued aggression of the Russian Federation. The main problems are related to the violation of mechanisms for the protection of vulnerable population groups, a large wave of refugees, an increase in the risk of diseases, the interruption of the process of children's education, violence and munitions detonation cases. Determining the need for urgent humanitarian aid allows overcoming the consequences of the crisis in regions freed from occupation or in which active hostilities were conducted. It was noted that international humanitarian aid made it possible to solve the problems of the acute phase of the social crisis. Under the coordination of the UN, funds have been directed to Ukraine for urgent accommodation and food for refugees, health care, provision of drinking water and sanitation, children protection, demining. UNICEF organized the recovery of medical facilities, psychosocial support for children and women. This article initiates a global discussion about the role and place of humanitarian aspects in ensuring the social security of a state suffering from armed aggression. It is advisable to focus further research on the idea of joint overcoming of the humanitarian crisis by a united international community.

Key words: social security, national security, humanitarian aid, war, international cooperation, evaluation of the level of social security, recovery, social security mechanisms.

JEL Classification: C13, F35, H 55, H 56, I 31

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-13>

Постановка проблеми. Розв'язавши агресивну, нічим не спровоковану війну проти України, Російська Федерація спричинила найбільшу з часів Другої світової війни гуманітарну кризу в європейській країні, вбивши та скалічивши тисячі українців і залишивши мільйони людей без житла та засобів до існування. Актуальність пошуку шляхів подолання соціальної кризи в умовах довготриваліт воєнної агресії проти України зростає, тоді як можливості гарантування соціальної безпеки різко знижуються. Соціальна безпека загалом є визначальною складовою соціальної політики України, а наявний на сьогодні стан її гуманітарної складової обумовлює необхідність допомоги міжнародної спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що питання соціальної безпеки традиційно розглядаються дослідниками, наукові дискусії зазвичай концентруються довкола питань сутності та гарантування соціальної безпеки, що відображено у дослідженнях Буняк Н. "Соціальна безпека людини: сутність та шляхи забезпечення" [4] та Петкун С. М. "Ціннісні основи соціальної безпеки в умовах цифрових трансформацій в Україні" [12]. Ціннісні засади соціальної безпеки в умовах цифрових трансформацій в Україні та методики оцінювання на різних рівнях оглянуто Чечель А. О. та

Харлановою Д. А. [24]. Індикатори оцінки соціальної безпеки в Україні на регіональному рівні описано Гнидюк І. В., Романовською Ю. А. [7], показники оцінювання соціальної безпеки висвітлено Бондаревською К. В. [2]. Питання моніторингу соціальної безпеки висвітлено в публікації Борейко Н. М. та Параниці С. П. [4]. Фрадинський О. наводить фінансово-економічний механізм гарантування соціальної безпеки в Україні [23].

Незважаючи на тривалу війну в Україні, досі практично відсутні публікації, пов'язані з висвітленням суто воєнних або гуманітарних проблем соціальної безпеки. Ми знайшли лише одне наукове дослідження соціальних аспектів волонтерської діяльності Сей Д. та Малиновської Н. [19] та одну публікацію з питань норм міжнародного гуманітарного права в діяльності миротворчих місій Піскун І., Дуднік І. [15].

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз гуманітарних аспектів відновлення соціальної безпеки України.

Вклад основного матеріалу дослідження. Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. У мирному довоєнному житті

соціальний захист населення гарантував базовий набір трансфертів для забезпечення прийняттого рівня зайнятості та доходів для пенсіонерів, безробітних або незаможних працюючих осіб. Забезпечувалася загальнодоступність основних соціальних послуг у сфері охорони здоров'я, освіти, продовольчої безпеки, житла, водопостачання та санітарії, а також в інших сферах, визначених національними пріоритетами [6].

У 2003 р. поняття національної безпеки було визначено на законодавчому рівні в широкому соціально-гуманітарному контексті. Однак у 2018 р. відбулася зміна концептуального розуміння національної безпеки, наслідком чого стало звуження сфери національної безпеки з перенесенням змістовних акцентів із соціально-гуманітарного на воєнно-політичне трактування (табл. 1). У сучасному визначенні національної безпеки на перший план поставлено захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу і лише після цього – інших національних інтересів України, до яких належать життєво важливі соціальні інтереси людини, суспільства і держави.

Соціальна безпека в Україні розглядається як складне багатокритеріальне соціально-економічне явище, що визначає стан безпеки життєдіяльності людини та суспільства, супроводжується сталою соціальною системою гарантування безпеки і розвитку особистості, її соціальної захищеності та включає захищеність життєво важливих цілей, ідеалів, цінностей, інтересів соціальних суб'єктів, збереження, відтворення та розвиток людського і трудового потенціалу, підтримку системи життєзабезпечення й життєдіяльності. Гарантування соціальної безпеки здійснюється відповідно до Конституції, загально визначених принципів і норм міжнародного права, міжнародних договорів України, Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, законів, нормативно-правових актів Президента України та Кабінету Міністрів України та ін.

Оглянемо стан гарантування соціальної безпеки в Україні у довоєнний період.

Складовими соціальної безпеки, що підлягають вимірюванню, є: рівень та якість життя населення,

ступінь розподілу ресурсів життєзабезпечення, соціально-трудові відносини, доступність освітніх, оздоровчих, культурних і рекреаційних послуг, соціальний захист, особиста безпека, соціальні ресурси, соціальний капітал, права і свободи (табл. 2).

Для аналізу стану соціальної безпеки України в мирний період за кожною складовою ми сформуваємо інформаційну підсистему для визначення та ідентифікації конкретних індикаторів вимірювання рівня соціальної безпеки, диференціюючи індикатори за ієрархічними рівнями. Інтегральний показник рівня соціальної безпеки визначали шляхом адитивної згортки значень індикаторів, із використанням статистичної та соціологічної інформації. При представленні вихідних показників інформаційної множини $\{X_i\}$ різними одиницями виміру для адитивного агрегування вектор вихідних ознак $\{X_1, X_2, \dots, X_m\}$ замінювали вектором їх нормованих значень $\{Z_1, Z_2, \dots, Z_m\}$.

Нормовані значення вихідних індикаторів (Z_{ij}) розраховували:

$$\text{для стимуляторів } Z_{ij} = \frac{X_{ij} - X_j^{\min}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}}; \quad (1)$$

$$\text{для дестимуляторів } Z_{ij} = \frac{X_j^{\max} - X_{ij}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}}; \quad (2)$$

де X_{ij} – фактичне значення j -го індикатора за i -ю складовою; $i = \bar{1}, \bar{7}$; $j = \bar{1}, \bar{m}_i$; m_i – кількість індикаторів i -ї складової; Z_{ij} – нормоване значення j -го індикатора i -ї складової; X_j^{\max}, X_j^{\min} – граничні значення теоретичного розмаху варіації, визначали з 10% відхиленням від найбільшого та найменшого емпіричного значення j -го індикатора за аналізований період.

Таблиця 1

Основні елементи законодавчого визначення окремих видів безпеки

Національна безпека	Державна безпека	Воєнна безпека	Громадська безпека
Захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу			Захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації та захисту національних інтересів
та інших національних інтересів України	та інших життєво важливих національних інтересів		
від реальних та потенційних загроз	від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру	від воєнних загроз	від впливу загроз

Джерело: сформовано за [39]

Ієрархічна модель оцінювання рівня соціальної безпеки України

Складова	Індикатори	
	держава, суспільство	соціальна група, людина
1	2	3
Нерівномірність розподілу ресурсів (демографічних, фінансових, матеріальних)	<ul style="list-style-type: none"> - депопуляція; - старіння населення; - нерівність розподілу доходів; - варіація регіональних індексів людського розвитку 	<ul style="list-style-type: none"> - коефіцієнти диференціації населення за рівнем доходів; - відсутність значного соціального розшарування
	<ul style="list-style-type: none"> - монетарні показники бідності; - немонетарні показники бідності, депривації; - індекси споживчих цін та інфляції; - формування середнього класу; - показники пенсійного забезпечення; - індикатори доступності продуктів; - суб'єктивні оцінки рівня матеріального добробуту населення 	<ul style="list-style-type: none"> - середні розміри реальної заробітної плати та доходів; - індекси реальної заробітної плати; - депривація; - матеріальний статус сім'ї; - доступність продуктів харчування; - самооцінка можливості віднесення себе до середнього класу; - рівень реальних пенсій; - рівень бідності; - рівень достатності доходів для забезпечення нормального рівня життя; - рівень задоволеності життям
Демографічна складова	<ul style="list-style-type: none"> - темпи зміни чисельності населення; - старіння населення; - показники відтворення населення; - індекси депопуляції 	<ul style="list-style-type: none"> - тривалість життя для окремих вікових груп
Загрози життю та здоров'ю людини	<ul style="list-style-type: none"> - середня тривалість життя; - міграція населення; - смертність та захворюваність; - захворюваність на соціально обумовлені хвороби; - девіантна поведінка; - правопорушення; - захворюваність та смертність через екологічні проблеми 	<ul style="list-style-type: none"> - показники природного приросту населення; - тривалість життя; - міграція; - особиста безпека (на вулиці, в громадських містах); - смертність від дорожніх пригод; - ризик нещасних випадків на виробництві, на транспорті, в побуті; - насильство
Зайнятість, соціально-трудові відносини	<ul style="list-style-type: none"> - безробіття, тривале безробіття; - зайнятість, неповна зайнятість; - економічна активність; - трудова міграція; - гідна праця; - рівень оплати праці 	<ul style="list-style-type: none"> - зайнятість, у тому числі за віковими групами; - зайнятість відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня; - рівень оплати праці, зміна купівельної спроможності заробітної плати
	<ul style="list-style-type: none"> - гарантії зайнятості, забезпечення роботою відповідно до професійно-кваліфікаційного рівня 	<ul style="list-style-type: none"> - рівень задоволеності роботою; - можливість знайти роботу з достатнім заробітком та кваліфікацією; - тривалість пошуку роботи
Освіта, розвиток людського потенціалу	<ul style="list-style-type: none"> - рівень та якість освіти; - доступність освіти; - можливості працевлаштування відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня 	<ul style="list-style-type: none"> - оцінка можливостей здобуття освіти; - рівень задоволеності якістю освіти; - можливості працевлаштування відповідно до одержаного освітньо-кваліфікаційного рівня
Соціальні відносини, соціальний потенціал, толерантність, суспільна модель	<ul style="list-style-type: none"> - дотримання прав і свобод громадян; - правопорушення, рівень злочинності; - оцінка можливостей масових протестів; - розлучення, сирітство; - соціальне виключення 	<ul style="list-style-type: none"> - рівень довіри до сусідів, сім'ї, родичів; - рівень задоволеності своїм становищем у суспільстві; - рівень довіри до органів державної влади, поліції, прокуратури, судів; - рівень довіри до засобів масової інформації; - дитяча та підліткова безпритульність, бездоглядність, сирітство
Інформаційна	<ul style="list-style-type: none"> - можливість отримання достовірної інформації; - можливість вільно висловлювати свої погляди; - користування Інтернетом 	
Соціальний захист	<ul style="list-style-type: none"> - пенсійне забезпечення; - економічні наслідки старіння населення; - показники соціального захисту 	<ul style="list-style-type: none"> - достатність пенсійного забезпечення; - рівень захищеності окремих груп (осіб із інвалідністю; громадян у складних життєвих умовах тощо)

За кожною внутрішньою складовою розраховували субіндекси рівня соціальної безпеки

$$I_i = \frac{1}{m_i} \sum_{j=1}^{m_i} Z_{ij}; \quad (3)$$

Інтегральний показник визначали як середню арифметичну з субіндексів за співвідношеннями:

за умови рівнозначності кожної складової в гарантуванні соціальної безпеки

$$I_{CB} = \frac{1}{7} \sum_{i=1}^7 I_i; \quad (4)$$

за умови нерівнозначності

$$I_{CB} = \frac{1}{7} \sum_{i=1}^7 W_i I_i; \quad (5)$$

де W_i – вага i -ї складової.

Вагові коефіцієнти визначали експертним шляхом за методом аналізу ієрархій [16].

При адитивній згортці за алгоритмом багатовимірної середньої простої (4) вплив окремих підсистем ($\Delta I_i, \text{відн.}$) на зміну інтегрального показника визначали за пропорційним розподілом за співвідношенням

$$\Delta I_i, \text{відн.} = \frac{\Delta I_{CB, \text{відн.}}}{\Delta I_{CB}} \cdot \Delta I_i \quad (6)$$

де $\Delta I_{CB, \text{відн.}}$ – темп приросту (зниження) інтегрального показника соціальної безпеки

$$\Delta I_{CB, \text{відн.}} = \frac{I_{CB, t} - I_{CB, t-1}}{I_{CB, t-1}} \cdot 100, \quad (7)$$

де $I_{CB, t, t-1}$ – рівні інтегрального показника за $t-1$ та t -й роки відповідно; ΔI_{CB} – абсолютна зміна інтегрального показника за відповідний період: $\Delta I_{CB} = I_{CB, t} - I_{CB, t-1}$; ΔI_i – абсолютна зміна i -го субіндексу за цей період.

Визначення відносного впливу субіндексів на темпи зміни інтегрального показника в цілому забезпечили ідентифікацію основних факторів зміни рівня соціальної безпеки як за кожен окремий рік, так і за весь аналізований період (табл. 3).

Враховуючи, що межі зміни інтегрального показника знаходяться в інтервалі (0-1), якісні характеристики рівнів соціальної безпеки визначали за атрибутивною шкалою (табл. 4):

$$h = \frac{X_{max} - X_{min}}{R} = \frac{1-0}{5} = 0,2 \quad (8)$$

Таким чином, попри зростання за період спостереження на 5,96%, загальний рівень соціальної безпеки в Україні у період до повномасштабного вторгнення Росії в цілому можна оцінити як помірний (рис. 1).

Таблиця 3

Динаміка субіндексів та інтегрального показника рівня соціальної безпеки в Україні за 2008-2017 рр.

Роки	Субіндекси за підсистемами соціальної безпеки							Сума	Інтегральний показник соціальної безпеки	Темпи зміни, ±% до попереднього року
	Матеріальний добробут	Соціально-трудова відносини	Демографічна ситуація	Безпека здоров'я та життя	Соціальний захист	Соціальне включення	Соціальне самопочуття			
	I_1	I_2	I_3	I_4	I_5	I_6	I_7			
2008	0,465	0,666	0,423	0,512	0,615	0,397	0,561	3,639	0,520	-
2009	0,447	0,544	0,466	0,499	0,539	0,445	0,605	3,545	0,506	-2,58
2010	0,482	0,462	0,462	0,509	0,490	0,330	0,647	3,382	0,483	-4,60
2011	0,485	0,465	0,505	0,489	0,457	0,375	0,552	3,328	0,475	-1,60
2012	0,516	0,468	0,529	0,515	0,468	0,470	0,454	3,420	0,489	+2,76
2013	0,519	0,508	0,566	0,518	0,478	0,567	0,425	3,581	0,512	+4,71
2014	0,501	0,520	0,500	0,585	0,473	0,693	0,506	3,778	0,540	+5,50
2015	0,442	0,435	0,419	0,552	0,414	0,698	0,418	3,378	0,483	-10,59
2016	0,548	0,471	0,399	0,572	0,367	0,754	0,400	3,511	0,502	+3,94
2017	0,677	0,565	0,342	0,731	0,437	0,773	0,369	3,894	0,556	+10,91
2018	0,713	0,584	0,321	0,742	0,501	0,776	0,412	4,049	0,578	+3,98
2019	0,740	0,601	0,311	0,760	0,512	0,770	0,415	4,109	0,587	+1,48
2020	0,610	0,553	0,310	0,524	0,568	0,621	0,383	3,569	0,510	-13,14
2021	0,692	0,620	0,307	0,608	0,585	0,631	0,413	3,856	0,551	+8,04

Джерело: розрахунки авторів

Атрибутивна шкала визначення рівня соціальної безпеки

R	Рівень соціальної безпеки	Кількісна оцінка
1	Дуже низький	0,0-0,2
2	Низький	0,2-0,4
3	Помірний	0,4-0,6
4	Високий	0,6-0,8
5	Дуже високий	0,8-1,0

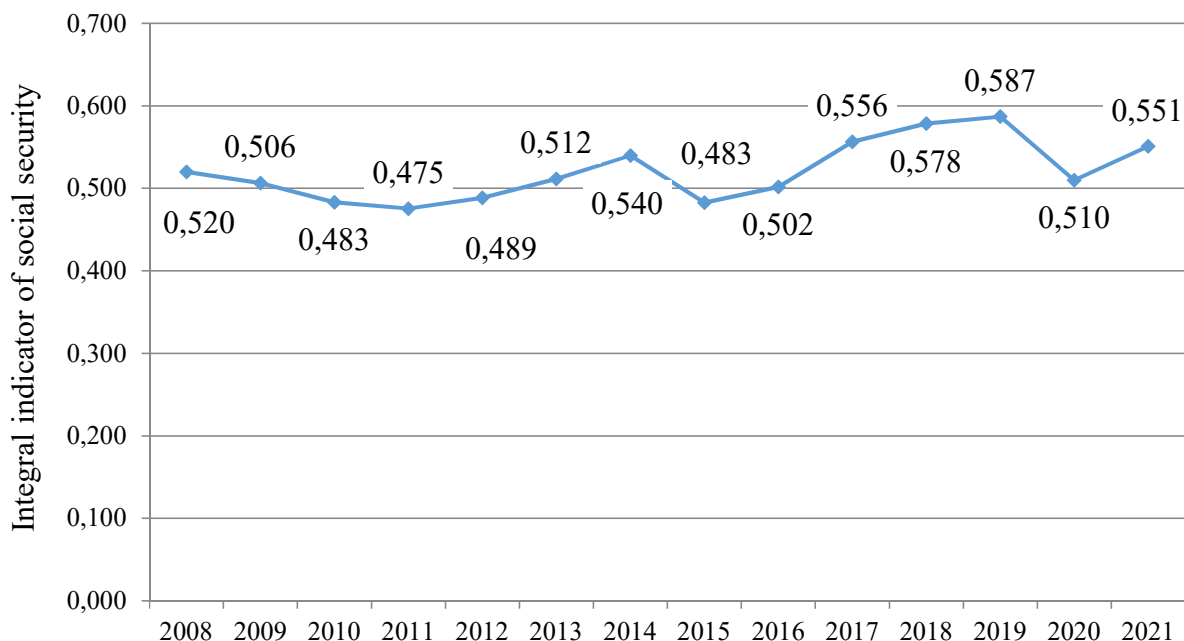

Рис. 1. Динаміка інтегрального показника соціальної безпеки України довоєнного періоду

Джерело: розрахунки авторів

Перейдемо до аналізу задокументованих втрат соціальної сфери України від військової агресії Росії.

На початку 2014 р. проти України з боку РФ було розпочато гібридну війну, анексовано АР Крим, окуповано частини Донецької і Луганської областей. Внаслідок гібридної агресії на кінець 2021 р. під тимчасовою окупацією перебувало близько 7% території України, людські втрати становили 3375 загиблих та близько 8 тис. поранених цивільних українців, понад 1177 тис. осіб вимушено опинились у статусі внутрішніх переселенців. На окупованих територіях порушуються права українців, до них застосовують політичні репресії, обмежується можливість виїзду (окрім напрямку Росії), спілкування з рідними, які покинули окуповані території, навчання в школах та ВНЗ ідеологічно переорієнтовано на російські наративи. Спостерігається знищення та занепад значної кількості підприємств до ліквідації робочих місць та зниження доходів населення [1].

24 лютого 2022 р. РФ розпочала повномасштабне вторгнення по всій довжині спільного

кордону, а також із території Республіки Білорусь. У майбутньому українці, як і вся світова спільнота, дізнаються реальні масштаби гуманітарної катастрофи, спричиненої війною, адже сьогодні все ще продовжуються бойові дії, міста і села України щодня руйнуються невибірковими ракетними атаками та нальотами безпілотників, гинуть мирні люди, на окупованих територіях відбуваються викрадення, катування та позасудові страти цивільних. Так, лише у березні 2023 р. список жертв російської агресії збільшився на 765 загиблих, а загалом на початок квітня 2023 р. кількість жертв серед мирних жителів України становила 8534 осіб вбитими та 14370 – пораненими [29].

За оцінками Київської школи економіки, фахівці якої спільно з Офісом Президента, Міністерством економіки та НБУ фіксують втрати від війни, загальна сума прямих задокументованих збитків житловій та нежитловій нерухомості, іншій інфраструктурі склала понад \$143,8 млрд (рис. 2) [27].

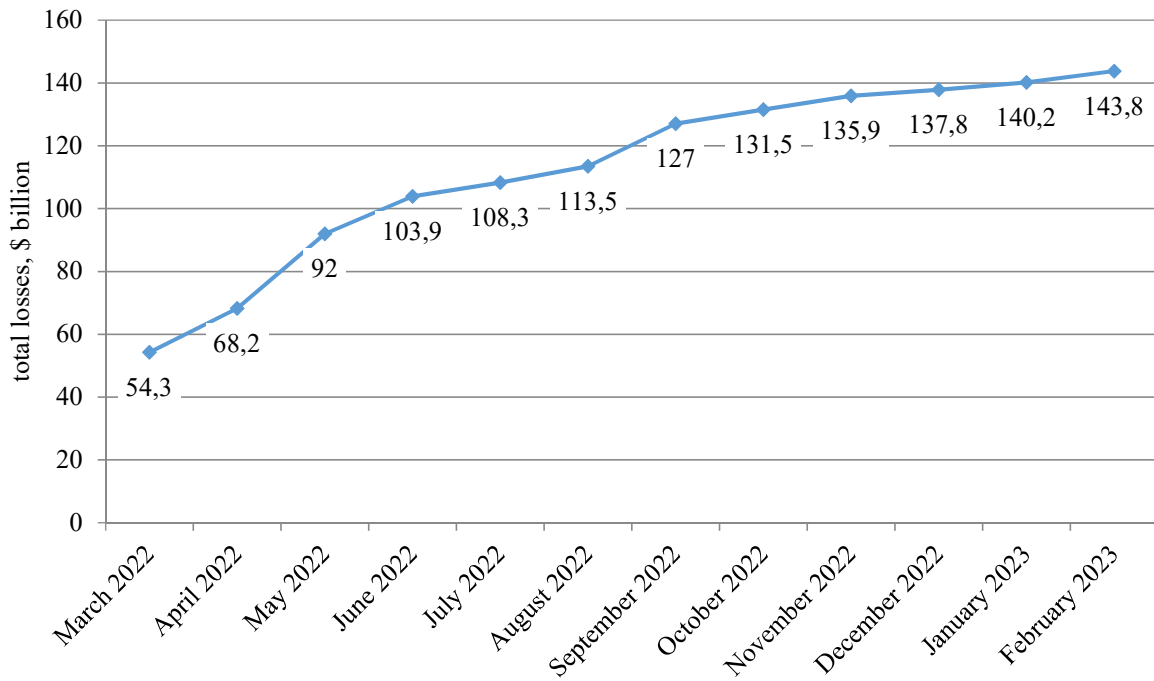

Рис. 2. Динаміка сукупної оцінки прямих втрат України від війни, \$ млрд.

Джерело: [27]

Таблиця 5

Оцінка прямих втрат інфраструктури у грошовому вимірі (станом на лютий 2023 р.)

Тип майна	Оцінка прямих втрат, \$ млрд	Частка втрат, % в загальній структурі
Житлові будівлі	53,6	37,3
Інфраструктура	36,2	25,2
Активи підприємств	11,3	7,9
Освітня інфраструктура	8,9	6,2
АПК та земельні ресурси	8,7	6,1
Енергетична інфраструктура	8,1	5,6
Лісовий фонд	4,5	3,1
Транспортні засоби	3,1	2,2
Торговельні заклади	2,6	1,8
Житлово-комунальне господарство	1,4	1,0
Заклади культури, туризму, спорту	2,2	1,5
Заклади охорони здоров'я	1,8	1,2
Адміністративні будівлі	0,5	0,4
Цифрова інфраструктура	0,6	0,4
Заклади соціальної сфери	0,2	0,1
Фінансовий сектор	0,04	0,01
Разом	143,8	100

Джерело: [27]

Зокрема, руйнування житлового фонду оцінюються у \$53,6 млрд (37,3% всіх руйнувань), пошкоджено або зруйновано близько 150 тис. житлових будинків (131,4 тис. приватних та 17,5 тис. багатоквартирних). Загальна площа пошкоджених або зруйнованих об'єктів становить 83,1 млн кв. м (8,2% загальної площі житлового фонду України), житло близько 1,3 млн домогосподарств (близько 3,2 млн осіб) є пошкодженим або зруйнованим. Повернення до довоєнного стану потребуватиме поточного і капітального ремонту та реконструкції

житлових будівель, нового будівництва; відновлення прибудинкових територій (озеленення, дитячих майданчиків тощо), закупівлі меблів і побутової техніки.

Загалом втрати від руйнувань соціальних об'єктів та установ, закладів освіти, науки та охорони здоров'я, культурних споруд, спортивних об'єктів, адміністративних будівель складають близько \$13,69 млрд (табл. 5).

Внаслідок бойових дій було зруйновано щонайменше 915 та пошкоджено 2165 освітніх

закладів (дитячих садочків, шкіл, закладів передвищої (коледжі і технікуми), вищої (інститути, університети, академії) та спеціалізованої освіти. Задokumentовані збитки складають \$8,94 млрд. Крім того, знищено, пошкоджено та вилучено на потреби Збройних Сил України 117 об'єктів майна 34 закладів НАН України (оцінка втрат за науковими закладами НАНУ \$7,8 млн).

Від початку війни пошкоджено або зруйновано щонайменше 1216 комунальних закладів охорони здоров'я (лікарні, поліклініки, консультативно-діагностичні центри, фельдшерсько-акушерські пункти, амбулаторії, реабілітаційно-оздоровчі центри, лабораторні центри та центри крові). Збитки від руйнувань складають \$1,8 млрд (1,2% загальних втрат), на лікарняні втрати припадає 80% втрат по галузі.

Збитки інфраструктурі державних соціальних послуг (заклади соцзахисту, геріатричні установи, санаторії, дитячі табори та дитбудинки, інтернати, заклади підтримки бездомних) складають \$0,2 млрд.

В енергетичному комплексі України сектор електроенергії страждає найбільше, Росія продовжує здійснювати цілеспрямовані масштабні атаки на об'єкти виробництва, передачі та розподілу електроенергії (попередня оцінка загальної суми збитків майже \$6,5 млрд). Уражено всі підконтрольні Україні теплові електростанції, гідроелектростанції, а також 13 теплоелектроцентралей. Поточна оцінка ускладнена відсутністю інформації про пошкодження на об'єктах, що перебувають під окупацією або доступ до яких неможливий через постійні обстріли або значні ризики мінувань.

Війна призвела до зниження купівельної спроможності українців майже на 40% [13] через

зменшення доходів домогосподарств або навіть повне позбавлення їх джерел доходів, узалежнивши продовольчу безпеку значної частини українців від благодійної гуманітарної допомоги. Скорочення реального ВВП України на 29,1% у 2022 р. може спричинити у 2023 р. зростання рівня бідності населення до 60%, що зумовлює ризики для продовольчої безпеки вразливих домогосподарств і громад. У міських районах спостерігалось більше постраждалих, ніж у сільській місцевості, повідомлялось про нестачу продовольства, води, електроенергії та тепла, що сприяло зростанню гострого недоїдання.

Оцінювання збитків агропромислового сектору України має включати аналіз змін в економічних потоках, втрачених обсягів виробництва та доходів вздовж усього ланцюга постачання харчових продуктів та рівня збереженості ресурсного потенціалу [17]. Для моделювання можливостей відновлення продовольчої безпеки у ближчій часовій перспективі ми розрахували контрфактичний стан агропромислового сектору з врахуванням рівня ВВП України у 2021 р. 5459,6 млрд грн, оцінки продовольчого ринку в 1027,1 млрд грн, прогнозів реального зростання у 2022 р. на рівні 3,4% при інфляції в 5%. Отож, контрфактичний стан ми оцінили в 1203,5 млрд грн. Очікувані втрати становлять 168,5 млрд грн у цінах 2020 р. Застосувавши коригування на рівень зростання виробництва агропродукції у 2021 р. (21,85%) та рівень інфляції (14,4%), отримали оцінку втрат у 389,8 млрд грн. При рівні інфляції 29,1% втрати 2022 р. можна оцінити в 513,6 млрд грн або 50% (інерційний стан на рис. 3).

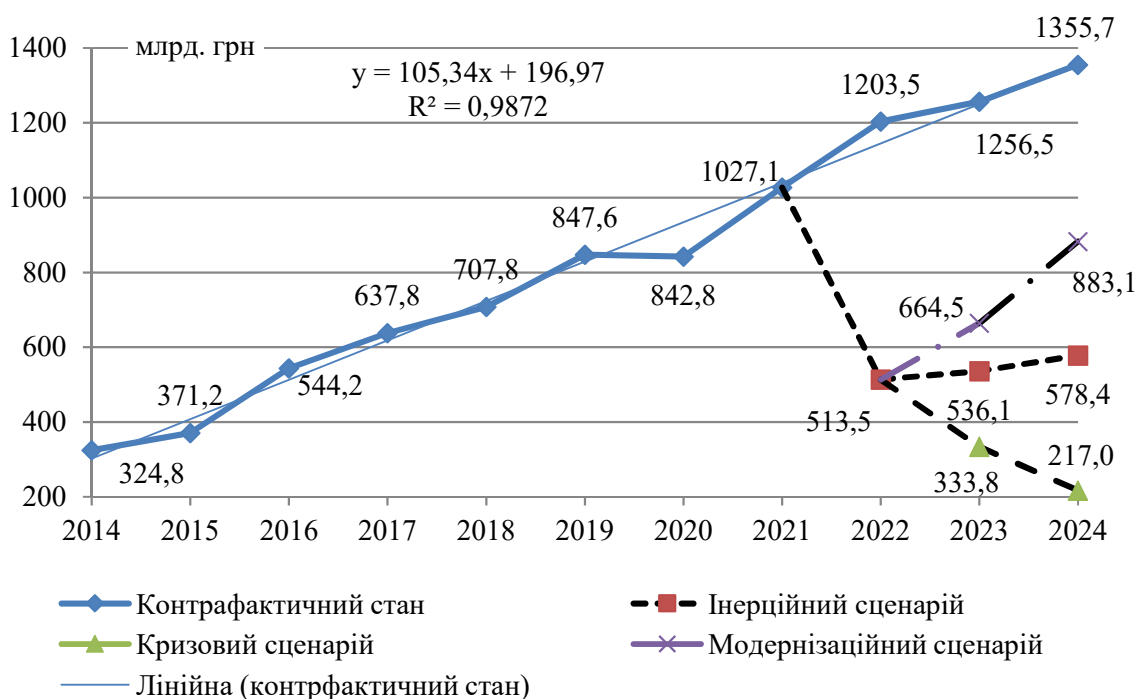

Рис. 3. Сценарні перспективи динаміки розвитку агропромислового сектору України
Джерело: розрахунки авторів

Здійснене моделювання з високою достовірністю ($R^2 = 0,987$) свідчить про можливість продовольчої катастрофи в разі тривалого продовження військової агресії. Водночас припинення бойових дій не стане суттєвим фактором покращення ситуації. Високий рівень матеріальних, людських і логістичних втрат і фізичне ушкодження інфраструктури потребуватиме державного регулювання і створення спеціальних умов для післявоєнного відновлення агропромисловості України.

До сукупних збитків соціальної безпеки України ми віднесли і проблему замінування територій, де велися бойові дії, та щойно звільнених регіонів. Ще від початку російської гібридної війни проти України розмінування потребувало понад 16 тис. кв. км землі в Донецькій та Луганській областях [10], що стало причиною ухвалення Закону про протимінну діяльність, яким визначено правові основи, принципи та основні складові діяльності з розмінування. Управління ООН з координації гуманітарних питань визначило Україну як одну з найбільш забруднених мінами територій у світі [28]. За повідомленням ДСНС, площу небезпечної території визначено у 185 тис. кв. км [5]. Оцінюючи потенційні витрати на розмінування, Mind Intelligence розрахував, що МНС України для цієї мети може знадобитися до \$10 млрд [8].

Отже, визначено та обґрунтовано потребу України у невідкладній гуманітарній допомозі.

Станом на кінець 2022 р. понад 17,7 млн українців відчували необхідність такої допомоги,

зокрема захисту потребувало понад 3,4 млн дітей. За час війни 480 дитину було вбито, 968 – поранено, мільйони дітей змусили втікати, розлучили з родинами або вони опинилися під загрозою насильства [30]. Найбільш гостро гуманітарні проблеми постали в районах, де тривалий час велися активні бойові дії. Літні люди, особи з інвалідністю та діти виявились особливо вразливими категоріями через обмежену мобільність, вплив обстрілів та загострення економічних проблем. На підконтрольній Уряду території гострота потреб була нижчою, гуманітарної допомоги здебільшого потребували внутрішньо переміщені особи (ВПО) [14].

У регіонах, які постраждали внаслідок бойових дій, порушено механізми захисту вразливих дітей і родин, зросли ризики захворювання дітей, насильства, розлучення сімей, торгівлі дітьми та підриву на боєприпасах. Психічне здоров'я близько 1,5 млн дітей опинилося під загрозою через жахи війни, для мільйонів із них перервалося навчання у школі, адже 2300 шкіл постраждали від бомбардувань, а щонайменше 286 були повністю зруйновані.

Війна Росії спричинила найбільшу хвилю біженців після Другої світової війни. Станом на січень 2023 р. в Україні офіційно зареєстровано 4867,1 тис. ВПО (рис. 4), з них 30% – це пенсіонери та люди з інвалідністю, понад 4 млн українців зареєструвалися для отримання тимчасового захисту в європейських країнах [9].

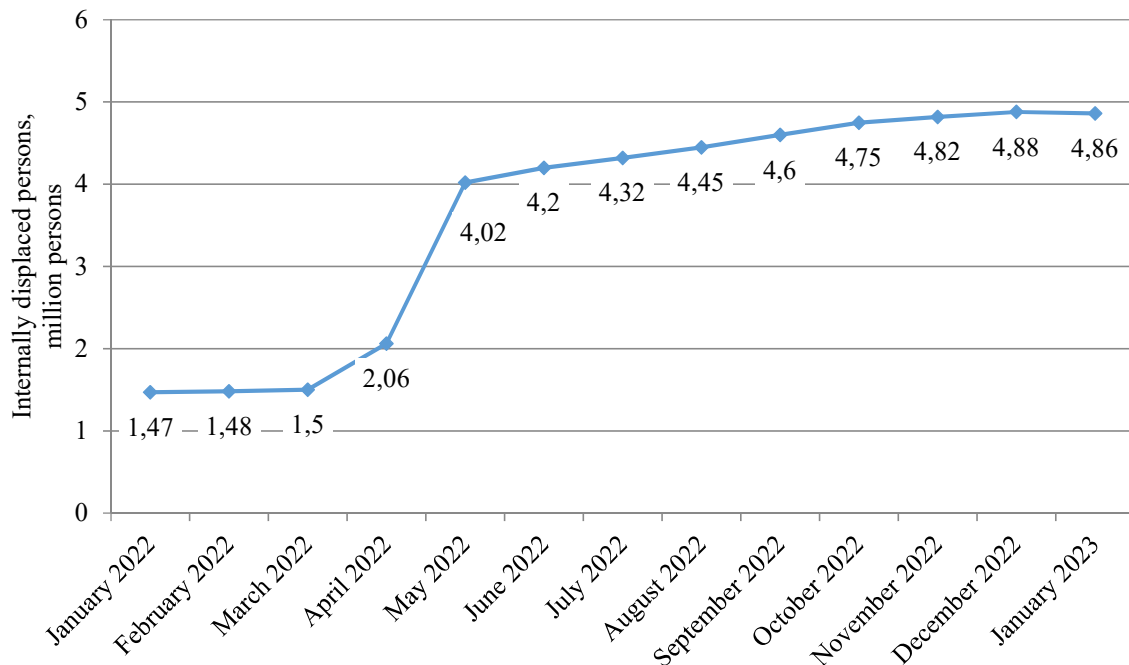

Рис. 4. Динаміка кількості ВПО в Україні за 2022 рік, млн осіб

Джерело: [9]

Оглянемо механізми гарантування гуманітарної складової соціальної безпеки під час війни.

З метою задоволення потреб постраждалих українців Урядом України вживаються заходи для налагодження функціонування системи соціальної підтримки населення. Зокрема, законодавчо визначено процедури виплати призначених державних допомог у період воєнного стану. ВПО пенсійного віку, особи з інвалідністю, інші особи, які перебувають у складних життєвих обставинах, можуть отримувати соціальні послуги за фактичним місцем перебування. Передбачено альтернативні способи виплати грошових допомог на випадок збоїв у роботі банківських установ.

Механізмом забезпечення соціального захисту населення під час оплати житлово-комунальних послуг є програма житлових субсидій, яку максимально спрощено з метою доступності для ВПО. Запроваджено порядок надання допомоги на проживання ВПО, відповідно до якого у 2022 р. із держбюджету було виділено 52,8 млрд грн для понад 2,3 млн ВПО [15].

До вирішення гуманітарних проблем долучився і український бізнес, попри те, що й сам зазнав значних втрат від війни. Так, у березні 2022 р. понад 63% підприємств у повному обсязі виплачували працівникам заробітну плату, при цьому 45% оформили виплати у вигляді авансових платежів. Лише 1% працедавців ухвалили рішення про звільнення працівників або надання їм неоплачуваних відпусток, ще 3% – зменшили заробітну плату персоналу. Важливо, що понад 41% підприємств із перших днів війни надавали матеріальну допомогу армії, 35% – персоналізовано підтримували своїх працівників, які захищають Батьківщину, 56% власним коштом здійснювали відправку продуктів та інших гуманітарних вантажів у зони бойових дій [18]. Через 3 місяці війни 23% підприємств змушені були ухвалювати рішення про оптимізацію бізнес-напрямів, 16% про релокацію, 12% про реорганізацію, простій оголосило 10% підприємств, припинення діяльності на невизначений період – 8%, закриття – 7%. Водночас під впливом війни 26% підприємств заморозили бюджети на розвиток персоналу, 16% – відмінили преміальні виплати, 13% – постали перед необхідністю скорочення персоналу, 11% – зменшення рівня оплати праці, 2% – звільнення частини працівників. 56% керівників повідомили, що працівники, які отримали тимчасовий прихисток у країнах ЄС, продовжують працювати дистанційно з відповідною винагородою, 8% запропонували таким громадянам оформити відпустку без збереження заробітної плати, 3% підприємств виплачують цим працівникам матеріальну допомогу [26]. Через півроку боротьби українського народу з агресором близько 72% компаній повністю відновили функціонування, 27% продовжували працювати частково, понад 83% підприємств забезпечили виплату заробітної плати в повному обсязі, на 16% відбулось її зниження, 1% підприємств виявилися неспроможними виплачувати зарплату. Оцінюючи найскладніші виклики для підприємств, їх керівники відзначили безпеку

працівників (71%), логістичні проблеми (44%), втрату клієнтської бази або замовлень (34%), проблеми у бізнес-партнерів (33%) та ускладнення зовнішньоекономічної діяльності (22%). 87% керівників підкреслили важливість розвивати персонал навіть в умовах війни [25].

У правовому полі ЄС соціальна безпека є пріоритетною, законодавчо стратегічно визначені як загрози соціальній безпеці, так і напрями їх подолання. Невмотивована військова агресія Росії проти України спонукала різні країни до організації невідкладної гуманітарної допомоги українцям. Зокрема, Рада Європи в рамках погодженого нового Плану дій ЄС для України на 2023-2026 рр. передбачає 50 млн євро на проекти, пов'язані з фіксацією воєнних злочинів Росії та мінімізацією гуманітарних наслідків російської агресії. У 2022 р. ООН скерувала до України понад \$4,5 млрд для цілей розміщення та харчування ВПО, відновлення продовольчої безпеки, охорони здоров'я, забезпечення питною водою, засобами санітарії та гігієни, виплати багаточислової грошової допомоги, захисту дітей, протидії гендерно обумовленому насильству, протимінної діяльності. ОБСЄ за кошти Зведеного бюджету реалізувала 18 проектів загальною вартістю близько 1,2 млн євро та 18 позабюджетних проектів (за кошти окремих держав – учасниць ОБСЄ) загальною вартістю 37,4 млн євро.

UNICEF підтримав 1005 закладів охорони здоров'я, зокрема 312 перинатальних центрів в Україні на загальну суму понад \$35,8 млн. Заходи з психосоціальної підтримки для подолання наслідків війни та вимушеного переїзду охопили майже 3 млн дітей, 352,1 тис. жінок та дітей отримали допомогу служб реагування на гендерно зумовлене насильство, 684,9 тис. дітей забезпечено зимовим одягом, наборами непродовольчих товарів та засобами захисту, понад 300 дітей із інвалідністю надано засоби реабілітації. Здійснено підтримку 1,5 млн дітей у доступі до освіти, створено безпечний простір у школах. У 2023 р. структури гуманітарного управління UNICEF розширюватимуть адаптивне реагування на непередбачувану ситуацію в Україні, зокрема доставку критичних товарів, надання життєво важливих послуг, покращення соціальних послуг [30].

Державні та місцеві органи влади в Україні співпрацюють із UNHCR для надання гуманітарної допомоги (за можливості доступу) найбільш уразливим верствам населення, що включає тимчасовий притулок, грошову допомогу та предмети першої необхідності. Для підтримки сімей із дітьми за участю UNICEF розроблено спільний проект соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення. За підтримки Програми розвитку ООН в Україні та фінансової підтримки Швеції створено платформу «Допомога для задоволення нагальних потреб (щодо забезпечення продуктами харчування, засобами особистої гігієни, ліками, побутовими речами, одягом) постраждалих від війни українців.

Великі заможні країни надають більшу допомогу в абсолютному вираженні, водночас вклад

менших країн також є надзвичайним. Так, відносно ВВП країн, найбільшою підтримкою відзначилися Естонія (1,3%), Латвія (1,19%), Литва (0,86%), Польща (0,88%) та Болгарія (0,67%). Для понад 1,5 млн українських біженців тимчасовий притулок забезпечила Польща, понад 900 тис. надано тимчасовий захист у Німеччині, близько півмільйона – у Чехії. 96% українців у Польщі подали заявку на отримання індивідуального ідентифікаційного номера PESEL. При цьому лише 22% мають у планах залишитись у Польщі після війни (у більшості випадків через те, що їхні домівки в Україні фізично знищені), тоді як 48% планують повернутися в Україну за сприятливих обставин, а близько 8% вже будують відповідні плани.

Понад 80% українських біженців старше від 18 років, яких прихистила Польща, – жінки, близько 55% – люди у віці 18-39 років, ще 32% – у віці 40-59 років, 12% – особи у віці 60 років та старші. 45% біженців мають вищу освіту ступеня магістра та вищу, 24% – ступеня бакалавра, 15% – повну середню освіту, 14% – технічну або професійну освіту. Близько 19% біженців у Польщі працевлаштувалися за фахом, ще 19% – знайшли роботу не за спеціальністю, 28% перебувають у пошуках роботи, 17% не мають можливості працювати через необхідність догляду за дітьми.

Загалом польська система соціального забезпечення постала перед проблемою надання належної допомоги всім групам українських біженців, зберігаючи при цьому соціальну справедливість і враховуючи фінансові можливості держави. Для забезпечення захисту нужденних було задіяно інститути соціального забезпечення, *Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS)* як адміністративний орган, відповідальний за соціальне страхування, застосовував існуючі нормативно-правові акти та спеціальні правові рішення, спрямовані на допомогу українським біженцям.

Основним джерелом забезпечення фінансової підтримки біженців є польські (центральні та місцеві) органи влади (48%), міжнародні організації та благодійні фонди (36%), польські благодійники (12%). Про високу ефективність гуманітарної підтримки українських біженців у Польщі свідчить повне задоволення основних життєвих потреб: у безпечному житлі, питній воді, харчуванні, санітарно-гігієнічному забезпеченні, сезонному одязі. Так, 62% біженців мешкають у житлі, яке оплачують самостійно, 19% – у соціальному житлі, 8% проживають у центрах для біженців. 49% біженців зверталися до лікарів, 51% мали доступ до необхідних ліків.

Визнаючи надзвичайно велику гуманітарну допомогу Польщі постраждалим від війни українцям, слід відзначити, що польська система гарантування національної безпеки продемонструвала переваги сучасних підходів до гарантування соціальної безпеки. Стратегія національної безпеки Польщі є трирівневою та передбачає глобальний, державний і регіональний рівень [22]. Сучасне середовище безпеки країни характеризується цінностями, національними інтересами та стратегічними

завданнями у сфері національної безпеки. До національних інтересів належать забезпечення незалежності, територіальної цілісності, суверенітету та безпеки держави та її громадян [21]. Діяльність держави згідно зі Стратегією національної безпеки полягає в тому, щоб захистити об'єкти та матеріальні ресурси потенціалу національної безпеки від загроз у мирний час, час кризи та війни, підтримувати функціонування операційних підсистем системи національної безпеки [20]. Отже, досвід Польщі щодо формування законодавства про національну безпеку з виокремленням сфер економічної та соціальної безпеки, новими поглядами на гарантування зовнішньої безпеки й побудови міжнародних відносин із США і країнами ЄС доцільно враховувати та адаптувати до умов України.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі.

1. Соціальна безпека є передумовою не лише соціального, але й економічного прогресу країни. Гарантування соціальної безпеки людини, суспільства і держави є центральним концептом, навколо якого має бути структурована діяльність усіх гілок влади. Попри це, в Україні соціальну безпеку не можна визначити як пріоритетну галузь національної безпеки, у визначенні якої на перший план поставлено захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу.

2. Встановлено, що низький рівень економічного розвитку української економіки у довоєнний період супроводжувався незадовільним рівнем життя громадян, що, своєю чергою, формувало соціальні небезпеки. Запропонована авторська методика визначення рівня соціальної безпеки забезпечила адекватну оцінку рівня, ідентифікації факторів впливу та тенденцій динаміки соціальної безпеки, що може бути корисним в якості методологічного підґрунтя під час розробки та втілення системи державного регулювання гарантування соціальної безпеки. Виявлено помірний рівень соціальної безпеки з чітко вираженим зв'язком із загальними закономірностями соціально-економічного розвитку України та однозначним впливом точок біфуркації (гібридна агресія РФ у 2014 р. та пандемічний вплив у 2020 р.).

3. Реальні масштаби гуманітарної катастрофи, спричиненої війною, на сьогодні неможливо оцінити з причин продовження агресії РФ. Водночас аналіз відкритих інформаційних джерел дозволяє стверджувати про катастрофічне положення у сфері соціальної безпеки українського суспільства, що зумовлено масштабними руйнуваннями або цілковитим знищенням об'єктів житлового фонду, соціальної інфраструктури (зокрема, освітньої, медичної, енергетичної), екологічними наслідками, зростанням рівня бідності населення, ризиками продовольчої безпеки.

4. Визначення потреби України у невідкладній гуманітарній допомозі є необхідним кроком для подолання наслідків гуманітарної кризи, особливо в регіонах, звільнених від окупації або в яких тривалий час велись активні бойові дії. Станом на

кінець 2022 р. понад 17,7 млн українців відчували необхідність невідкладної гуманітарної допомоги, зокрема захисту потребувало понад 3,4 млн дітей. Основні проблеми лежать у площині порушення механізмів захисту вразливих груп населення, великої хвилі біженців, зростання ризиків захворювань, переривання процесу навчання дітей, насильства та підризу на боєприпасах.

5. Урядом України здійснено ряд законодавчих ініціатив для гарантування гуманітарної складової соціальної безпеки під час війни. Зокрема, визначено процедури виплати державних допомог, передбачено альтернативні способи їх виплати на випадок збоїв у роботі банківських установ, максимально спрощено програму житлових субсидій, запроваджено порядок і профінансовано надання допомоги на проживання ВПО. До вирішення гуманітарних проблем долучився і український бізнес, який, попри втрати, відновлює роботу й активно включається у волонтерські проекти.

6. Міжнародна гуманітарна допомога дозволила вирішити проблеми гострої фази соціальної кризи. За координації ООН до України скеровано кошти для термінового розміщення і харчування біженців, охорони здоров'я, забезпечення питною водою та засобами санітарії, захисту дітей, розмінування. UNICEF організувала відновлення роботи медичних закладів, психосоціальну підтримку дітей та жінок. Особливо цінним для адаптованої імплементації в українське правове поле є польський досвід організації соціальної допомоги, яка поєднала принципи соціальної справедливості та власних фінансових можливостей, ухваливши правові рішення для допомоги біженцям.

Дана публікація започатковує глобальну дискусію про роль і місце гуманітарних аспектів у гарантуванні соціальної безпеки держави, що потерпає від збройної агресії. Відповідно, у статті просувається ідея впливу згуртованої міжнародної спільноти на спільне подолання гуманітарної кризи, що сприятиме пошуку інклюзивних шляхів надання гуманітарної допомоги для відновлення задовільного рівня соціальної безпеки. Крім того, дослідження може бути корисним інституційним ініціаторам політики міжнародної співпраці для кращого усвідомлення природи виникнення соціальних загроз у сучасному суспільстві для взаємоузгодження справедливих, інтегрованих проектів соціального захисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк В. П. Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. №1 (67). С. 110-116. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-110-116](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-110-116)].

2. Бондаревська К. В. Моніторинг соціальної безпеки: концептуальне бачення та напрями імплементації. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. № 2 (02). С. 207-211. URL: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/98>, <https://doi.org/10.32782/dees.2-34>.

3. Борейко Н. М., Параниця С. П. Соціальна безпека як потенціал розвитку регіону України. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 123-126. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.5.123.

4. Буняк Н. Соціальна безпека людини: сутність та шляхи забезпечення. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37. 68-73 с.

5. Брифінг, присвячений розмінуванню деокупованих територій України. Державна служба України з надзвичайних ситуацій. 2022. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/news/ostanni-novini>.

6. Дзьоба О. Г., Ставнича Н. І. Методичні засади оцінювання соціальної безпеки держави. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2020. № 7 (26). С. 56-62. DOI: 10.37100/2616-7689/2020/7(26)/7.

7. Гнидюк І. В., Романовська Ю. А. Індикатори оцінки соціального забезпечення. *Сучасна інженерія та інноваційні технології*. 2022. №21 (2). С. 10-15. doi: 10.30890/2567-5273.2022-21-02-004.

8. Сутінки агрохолдингів: як війна змінює сільське господарство України. Інтелект розуму. 2022. URL: <https://mind.ua/en/publications/20245288-the-twilight-of-agro-holdings-how-the-war-transforms-the-agriculture-of-ukraine>.

9. Корисна інформація для ВПО. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. 2023. URL: <https://minre.gov.ua/informacziya/korysna-informacziya/korysna-informacziya-dlya-vpo/>.

10. Заява з нагоди Міжнародного дня інформування про міну проблему та допомоги у протимінній діяльності. Міністерство закордонних справ України. 2022. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-z-nagodi-mizhnarodnogo-dnya-prosviti-z-pitan-minnoyi-nebezpeki-ta-dopomogi-v-rozminuvanni>.

11. Внутрішньо переміщені особи. Міністерство соціальної політики України. 2023. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>.

12. Петкун С. М. Ціннісні основи соціальної безпеки в умовах цифрових трансформацій в Україні. *Наукові перспективи*. 2022. № 11 (29). С. 90-101.

13. Пішуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та вектори стабілізації: аналітична записка. Київ : Центр Разумкова, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>.

14. Пішуліна О., Юрчишин В., Маркевич К., Міщенко М., Добровольський Д. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Київ : Центр Разумкова, 2022. 277 с.

15. Піскун І., Дуднік І. Адміністративно-правові аспекти застосування норм міжнародного гуманітарного права при проведенні міжнародних операцій з підтримання миру та безпеки. *Юридичний вісник*. 2022. №1 (62). С. 76-84.

16. Сааті Т. Л. Прийняття рішень за допомогою процесу аналітичної ієрархії. *Міжнародний журнал*

наук про послуги. 2008. №1 (1). С. 83-98. doi: 10.1504/IJSSCI.2008.017590.

17. Свидрук І. І., Клепанчук О. Ю., Підлипна Р. П. Забезпечення продовольчої безпеки засобами відновлення агропромислового ринку України. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2022. Вип. 69. С. 107-117.

18. Свидрук І. І., Сидорчук О. Г., Коцупей В. М., Саврас І. З. Соціологічні дослідження внутрішнього ринку та проявів лідерства в управлінській діяльності під час воєнного стану. *Підприємництво і торгівля* : збірник наукових праць ЛТЕУ. 2022. Вип. 34. С. 56-63.

19. Сей Д., Малиновська Н. Потенціал волонтерської діяльності як складової соціальної безпеки України. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2022. №15. С. 146-171. doi: 10.34132/pard2022.15.07.

20. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення : монографія. Львів : Львівський регіональний ін-т держ. управління, 2018. 492 с.

21. Собчак Я. Нова стратегія національної безпеки Республіки Польща. Кібербезпека в Польщі. 2021. С. 111-135. doi: 10.1007/978-3-030-78551-2_8. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-78551-2_8.

22. Стратегія розвитку системи національної безпеки Республіки Польща 2022. URL: https://www.epicos.com/sites/default/files//strategy_of_development_of_the_national_security_system_of_the_republic_of_poland_2022.pdf.

23. Фрадинський О. Фінансово-економічний механізм забезпечення соціальної безпеки в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № (42).

24. Чечель А. О., Харланова Д. А. Соціальна безпека в Україні: індикатори оцінки на регіональному рівні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. 30 (69), № 5 (1). С. 94-100.

25. Doing business after six months of war in Ukraine. ACC. 2022. URL: https://chamber.ua/wp-content/uploads/2022/08/Survey_Presentation_EN.pdf.

26. Аналіз ринку праці. ЕВА. 2022. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/Doslidzhennya_analiz-ryнку-pratsi.pdf.

27. Звіт про прямі збитки, завдані інфраструктурі внаслідок військової агресії Росії проти України за рік з початку повномасштабного вторгнення. KSE. 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf.

28. Східна Україна є однією з найбільш забруднених мінами територій у світі. ОЧА. 2019. URL: <https://www.unocha.org/story/eastern-ukraine-one-areas-most-contaminated-landmines-world>.

29. Гуманітарна ситуація в Україні: заходи реагування УВКБ ООН, огляд наданої допомоги – 4 травня 2023 р. UNHCR. 2023. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/100529>.

30. Звіт про гуманітарну ситуацію в Україні, грудень 2022 р. UNICEF. 2023. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/29831/file/Ukraine-Humanitarian-SitRep-December-2022+.pdf>.

REFERENCES

1. Antoniuk, V. P. (2022), Ryzyky i vtraty liuds'koho kapitalu vnaslidok vjny, *Ekonomichnyj visnyk Donbasu*, №1 (67), s. 110-116. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-110-116](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-110-116)].

2. Bondarevs'ka, K. V. (2022), Monitorynh sotsial'noi bezpeky: kontseptual'ne bachennia ta napriamy implementatsii, *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, № 2 (02), s. 207-211, available at: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/98>. <https://doi.org/10.32782/dees.2-34>.

3. Borejko, N. M. and Paranytsia, S. P. (2020), Sotsial'na bezpeka iak potentsial rozvytku rehionu Ukrainy, *Ekonomika ta derzhava*, № 5, s. 123-126. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.5.123.

4. Buniak N. (2022), Sotsial'na bezpeka liudyny: sutnist' ta shliakhy zabezpechennia, *Ekonomika ta suspil'stvo*, vyp. 37, 68-73 s.

5. Bryfinh, prysviachenyj rozminuvanniu de-okupovanykh terytorij Ukrainy. Derzhavna sluzhba Ukrainy z nadzvychajnykh sytuatsij (2022), available at: <https://dms.gov.ua/uk/news/ostanni-novini>.

6. Dz'oba, O. H. and Stavnycha, N. I. (2020), Metodychni zasady otsiniuvannia sotsial'noi bezpeky derzhavy, *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalij rozvytok*, № 7 (26), s. 56-62. DOI: 10.37100/2616-7689/2020/7(26)/7.

7. Hnydiuk, I. V. and Romanovs'ka, Yu. A. (2022), Indykatory otsinky sotsial'noho zabezpechennia, *Suchasna inzheneriia ta innovatsijni tekhnologii*, №21 (2), s. 10-15. doi: 10.30890/2567-5273.2022-21-02-004.

8. Sutinky ahrokhodnyhiv: iak vjna zminiue sil'ske hospodarstvo Ukrainy. Intelekt rozumu (2022), available at: <https://mind.ua/en/publications/20245288-the-twilight-of-agro-holdings-how-the-war-transforms-the-agriculture-of-ukraine>.

9. Korysna informatsiia dlia VPO. Ministerstvo z pytan' reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorij Ukrainy (2023), available at: <https://minre.gov.ua/informacziya/korysna-informacziya/korysna-informacziya-dlya-vpo/>.

10. Zaiava z nahody Mizhnarodnoho dnia informuvannia pro minnu problemu ta dopomohy u protyminnij diial'nosti. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy (2022), available at: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-z-nagodi-mizhnarodnogo-dnya-prosviti-z-pitan-minnoyi-nebezpeki-ta-dopomogi-v-rozminuvanni>.

11. Vnutrishn'o peremischeni osoby. Ministerstvo sotsial'noi polityky Ukrainy (2023), available at: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>.

12. Petkun, S. M. (2022), Tsinnisni osnovy sotsial'noi bezpeky v umovakh tsyfrovvykh transformatsij v Ukraini, *Naukovi perspektivy*, № 11 (29), s. 90-101.

13. Pischulina O. and Markevych K. (2022), Rynok pratsi v umovakh vijny: osnovni tendentsii ta vektory stabilizatsii: analitychna zapyska, Tsentri Razumkova, Kyiv, available at: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>.

14. Pischulina O., Yurchyshyn V., Markevych K., Mischenko M., Dobrovols'kyj D. (2022), Sotsial'no-ekonomichni ta humanitarni naslidky rosij's'koi ahresii dlia ukrains'koho suspil'stva, Tsentri Razumkova, Kyiv, 277 s.

15. Piskun I. and Dudnik I. (2022), Administratyvno-pravovi aspekty zastosuvannya norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava pry provedenni mizhnarodnykh operatsij z pidtrymannya myru ta bezpeky, *Yurydychnyj visnyk*, №1 (62), s. 76-84.

16. Saati, T. L. (2008), Pryjniattia rishen' za dopomohoiu protsesu analitychnoi ierarhii, *Mizhnarodnyj zhurnal nauk pro posluhy*, №1 (1), s. 83-98. doi: 10.1504/IJSSCI.2008.017590.

17. Cvydruk, I. I. Klepanchuk, O. Yu. and Pidlypna, R. P. (2022), Zabezpechennia prodovol'choi bezpeky zasobamy vidnovlennia ahropromyslovoho rynku Ukrainy, *Visnyk LTEU. Ekonomichni nauky*, vyp. 69, s. 107-117.

18. Cvydruk, I. I. Sydorchuk, O. H. Kotsupej, V. M. and Savras, I. Z. (2022), Sotsiolohichni doslidzhenia vnutrishn'oho rynku ta proiaviv liderstva v upravlins'kij diial'nosti pid chas voiennoho stanu, *Pidpryiemnytstvo i torhivlia* : zbirnyk naukovykh prats' LTEU, vyp. 34, s. 56-63.

19. Sej D. and Malynovs'ka N. (2022), Potentsial volonters'koi diial'nosti iak skladovoi sotsial'noi bezpeky Ukrainy, *Publichne upravlinnia ta rehional'nyj rozvytok*, №15, s. 146-171. doi: 10.34132/pard2022.15.07.

20. Sydorchuk, O. H. (2018), Sotsial'na bezpeka: derzhavne rehuliuвання та orhanizatsijno-ekonomichne zabezpechennia : monohrafiia, L'vivs'kyj rehional'nyj in-t derzh. upravlinnia, L'viv, 492 s.

21. Sobchak Ya. (2021), Nova stratehiia natsional'noi bezpeky Respubliky Pol'scha. Kiberbezpeka v Pol'schi., s. 111-135, available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-78551-2_8. doi: 10.1007/978-3-030-78551-2_8.

22. Stratehiia rozvytku systemy natsional'noi bezpeky Respubliky Pol'scha (2022), available at: https://www.epicos.com/sites/default/files//strategy_of_development_of_the_national_security_system_of_the_republic_of_poland_2022.pdf.

23. Fradyns'kyj O. (2022), Finansovo-ekonomichnyj mekhanizm zabezpechennia sotsial'noi bezpeky v Ukraini, *Ekonomika ta suspil'stvo*, № (42).

24. Chechel', A. O. and Kharlanova, D. A. (2019), Sotsial'na bezpeka v Ukraini: indykatory otsinky na rehional'nomu rivni, *Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho*, 30 (69), № 5 (1), s. 94-100.

25. Doing business after six months of war in Ukraine. ACC (2022), available at: https://chamber.ua/wp-content/uploads/2022/08/Survey_Presentation_EN.pdf.

26. Analiz rynku pratsi. EBA (2022), available at: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/Doslidzhennya_analiz-ryнку-pratsi.pdf.

27. Zvit pro priami zbytky, zavdani infrastrukturi vnaslidok vijs'kovoї ahresii Rosii proty Ukrainy za rik z pochatku povnomasshtabnoho vtorhennia. KSE (2023), available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf.

28. Skhidna Ukraina ie odnieiu z najbil'sh zabrudnenykh minamy terytorij u sviti. OCHA (2019), available at: <https://www.unocha.org/story/eastern-ukraine-one-area-most-contaminated-landmines-world>.

29. Humanitarna sytuatsiia v Ukraini: zakhody reahuvannya UVKB OON, ohliad nadanoi dopomohy – 4 travnia 2023 r. UNHCR. 2023., available at: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/100529>.

30. Zvit pro humanitarnu sytuatsiiu v Ukraini, hruden' 2022 r. UNICEF (2023), available at: <https://www.unicef.org/ukraine/media/29831/file/Ukraine-Humanitarian-SitRep-December-2022+.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 28 грудня 2023 року

УДК 658.7

*Скаска О. І.,
oleh.i.skasko@lpnu.ua, ORCID ID: 0000-0002-7746-0801,
д.е.н., професор кафедри обліку та аналізу, Інститут економіки і менеджменту, Національний
університет “Львівська політехніка”, м. Львів*

*Кут Д. М.,
dina.kut.mnpom.2022@lpnu.ua,
магістрант, Національний університет “Львівська політехніка”, м. Львів*

ЗАСТОСУВАННЯ НОВИХ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ЗАПАСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ РИНКОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

***Анотація.** Дана стаття присвячена аналізу та оптимізації системи управління запасами на підприємствах з метою підвищення ефективності та зниження витрат. Розглядається актуальна проблема ефективного використання ресурсів у сучасних умовах, де ринкові умови та технологічні інновації стають визначальними чинниками для виробничих підприємств. Дослідження включає аналіз поточної системи управління запасами в умовах військового конфлікту та геополітичної нестабільності, спрямований на розкриття нових систем управління у виробничій галузі та застосування цих стратегій оптимізації та підвищення ефективності управління запасами. Вивчаються питання впливу воєнного конфлікту та пандемії COVID-19 на економічну стабільність підприємств. Зокрема, обговорюється застосування таких стратегій, як: “ABC-аналіз”, “Інтегровані IT-системи”, “RFID-технології” (Радіочастотна ідентифікація) та стратегії “Якраз вчасно” (Just-In-Time), які відіграють важливу роль у вирішенні викликів кризового управління запасами. Особлива увага приділяється впровадженню інноваційних методів управління запасами та адаптації до змін у ринкових умовах. Проведене дослідження допоможе українським підприємствам обрати стратегію управління запасами, яка б найбільше задовольнила конкретні потреби та врахувала особливості. Стаття також аналізує проблеми, з якими стикаються підприємства в управлінні запасами під час кризи, і вивчає можливі шляхи вирішення цих проблем. Зокрема, досліджуються виклики в умовах перерваних логістичних ланцюгів та розглядаються питання використання розповсюджених моделей управління запасами в українській практиці. Також оцінено основні виклики і можливості при застосуванні стратегії “Якраз вчасно” (Just-In-Time), а саме: диверсифікація постачальників, адаптація до змін у попиті, стратегічне зберігання резервів, гнучка система виробництва, збереження безпеки та захисту даних та співпраця з постачальниками. Враховуючи зазначене вище, було продемонстровано, що незалежно від природи виклику - чи то глобальна пандемія, чи воєнний конфлікт - важливо мати адаптивні стратегії та ефективні інструменти управління запасами для забезпечення стійкості та успішного функціонування у непередбачуваних обставинах.*

Ключові слова: запаси, управління запасами, стратегії, логістичні ланцюги, кризові умови, воєнний конфлікт, економічна нестабільність.

*Skasco O. I.,
oleh.i.skasko@lpnu.ua, ORCID ID: 0000-0002-7746-0801,
Doctor of Economics, Professor of the Department of Accounting and Analysis, Institute of Economics and Management, Lviv Polytechnic National University, Lviv*

*Kut D. M.,
dina.kut.mnpom.2022@lpnu.ua,
Master's degree student, Lviv Polytechnic National University, Lviv*

APPLICATION OF NEW INVENTORY MANAGEMENT SYSTEMS AT ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF MARKET INSTABILITY AND MILITARY CONFLICT

Abstract. This article is devoted to the analysis and optimization of the inventory management system at enterprises in order to increase efficiency and reduce costs. The research examines the actual problem of effective use of resources in modern conditions, where market conditions and technological innovations become determining factors for manufacturing enterprises. The study includes an analysis of the current inventory management system in the context of military conflict and geopolitical instability, aimed at uncovering new management systems in the manufacturing industry and applying these strategies to optimize and increase the efficiency of inventory management. The impact of the military conflict and the COVID-19 pandemic on the economic stability of enterprises is investigated. In particular, it discusses the use of such strategies as: "ABC analysis", "Integrated IT systems", "RFID technologies" and "Just in time" strategies, which play an important role in solving the challenges of crisis management of stocks. Special attention is paid to the implementation of innovative methods of inventory management and adaptation to changes in market conditions. The research that was conducted will help Ukrainian enterprises to choose an inventory management strategy that would best meet their specific needs and characteristics. The article also analyzes the problems faced by enterprises in the management of stocks in crisis conditions, and examines possible ways to solve these problems. In particular, challenges in the conditions of interrupted logistics chains are investigated and the issue of using widespread inventory management models in Ukrainian practice is considered. Also considered are the main challenges and opportunities when applying the "Just in time" strategy, namely: diversification of suppliers, adaptation to changes in demand, strategic storage of reserves, flexible production system, preservation of security and data protection, and cooperation with suppliers. Given the above, it has been demonstrated that regardless of the nature of the challenge whether it is a global pandemic or a military conflict it is important to have adaptive strategies and effective inventory management tools to ensure resilience and successful operations in unpredictable circumstances.

Keywords: inventory, inventory management, strategies, logistics chains, crisis conditions, military conflict, economic instability.

JEL Classification: M11, L22, H56

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-14>

Постановка проблеми. Управління запасами на підприємствах є ключовим аспектом для забезпечення надійного виробництва та оптимізації витрат. Зростання конкуренції, коливання цін на паливо, технологічний прогрес роблять актуальним питання вдосконалення системи управління запасами для ефективної діяльності підприємства. Також неабиякий вплив на економічну стабільність країни мали пандемія COVID-19 та воєнний конфлікт, відповідно до цього управління запасами стало ще більш суттєвим аспектом стратегічного управління. На сьогодні найбільш важливими для України є такі стратегії: "ABC-аналіз" – допомагає класифікувати та пріоритизувати запаси, "Інтегровані IT-системи" – забезпечують єдність управління та автоматизацію управлінських процесів, "RFID-технології" (Радіочастотна ідентифікація) – полегшують відстеження руху та використання обладнання, спрощуючи інвентаризацію та підвищуючи точність обліку, "Якраз вчасно" (Just-In-Time) та "Ефективні запаси" (Lean Inventory) – спрямовані на оптимізацію управління запасами та забезпечення ефективності виробничих та постачальницьких процесів. Ці стратегії скеровані на створення гнучкого, надійного та ефективного управління запасами, що є важливим для успішної діяльності в умовах сучасного бізнес-середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та контролю запасів є об'єктом

глибокого наукового вивчення. Ці аспекти активно аналізуються у сфері виробничого менеджменту та логістики як на міжнародному, так і на національному рівні. Українські вчені, зокрема В. В. Волошин, П. В. Круш, Ю. В. Орлюк, В. І. Перебийніс та Я. А. Дробота, досліджують сутність та різновиди запасів. Активний внесок у розвиток теми зробив А. М. Гаджинський, який зосереджувався на аспектах управління запасами, Ф. Ф. Бутинець вивчав проблеми управління запасами на підприємствах, а Ю. В. Тараненко аналізував особливості формування запасів. Загалом це свідчить про актуальність впровадження ефективних систем управління запасами через їх значущість та вплив на діяльність підприємства в цілому.

Постановка завдання. Базова стратегія управління запасами у сучасних кризових умовах повинна ґрунтуватися на гнучкості, адаптивності та гарантії неперервності виробництва. Це включає динамічне адаптивне прогнозування, застосування принципу "Якраз вчасно" (Just-In-Time) для мінімізації запасів, формування стратегічних резервів, диверсифікацію постачальників, використання технологічних інновацій для оптимізації логістики, спрямоване на утримання критичних запасів, систематичне оцінювання та коригування стратегії. Це дозволить підприємствам ефективно реагувати на зміни у внутрішньому та зовнішньому

середовищі, забезпечуючи стабільність та готовність до ризиків.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Управління запасами - це комплекс заходів та стратегій, спрямованих на ефективне управління рухом та обсягами матеріалів, сировини та готової продукції в організації чи на підприємстві. Основна мета управління запасами – забезпечити належний рівень запасів для підтримки нормального функціонування виробництва, продажу та інших операцій. Науковці розглядають управління запасами з різних перспектив. Л. М. Гурч описує його як процес створення, контролю та регулювання рівня запасів при постачанні, виробництві та збуті продукції [3, с. 45]. В. В. Волошина визначає управління запасами як комплекс стратегій та дій, спрямованих на ефективне управління обсягами та рухом матеріалів, сировини та готової продукції в організації чи на підприємстві [2, с. 22-28]. П. В. Круш та Ю. В. Орлюк аналізують сутність та різновиди запасів, досліджуючи їх у контексті виробничих та торговельних підприємств [5, с. 239-245]. Ці різноманітні підходи відображають різні аспекти та визначення управління запасами в наукових дослідженнях у звичайних умовах функціонування економіки та не враховують суттєвих форс-мажорних обставин.

Управління запасами є ключовим елементом ефективного функціонування будь-якої організації чи підприємства. Це стратегічний підхід, спрямований на оптимізацію обігу матеріальних ресурсів, сировини та готової продукції. Важливість управління запасами проявляється в кількох аспектах:

1. Оптимізація фінансових ресурсів. Правильне управління запасами дозволяє уникнути зайвих витрат на утримання надмірних запасів, а також забезпечує наявність необхідних ресурсів для безперервного виробництва та обслуговування клієнтів.

2. Мінімізація втрат від нехтування або застою запасів. Недостатність або зайві запаси може призвести до затримок у виробництві, втрат продажів та розмиття конкурентоспроможності. Управління запасами спрямоване на запобігання цим проблемам.

3. Оптимізація виробничих процесів. Врахування та планування запасів допомагає оптимізувати виробничі процеси, зменшуючи час виробництва та підтримуючи ефективність робочих потоків.

4. Забезпечення безперервного постачання. Правильне управління запасами дозволяє підтримувати стабільність постачання та виробництва, уникати перебоїв та забезпечувати безперервність бізнес-процесів.

5. Мінімізація ризиків. Запаси можуть бути піддані ризикам, таким як коливання цін, погіршення якості або зміни в попиті. Управління запасами дозволяє активно відстежувати та реагувати на ці ризики.

6. Покращення обслуговування клієнтів. Забезпечення належного рівня запасів допомагає

вчасно постачати товари та послуги клієнтам, підтримуючи їхнє задоволення та лояльність.

У сучасній виробничій сфері, де конкуренція на ринку та коливання цін на ресурси є постійними явищами, ефективне управління запасами визначає успішність підприємства. Стратегічне використання та контроль над запасами суттєво впливають на різноманітні аспекти бізнес-процесів: від економічної продуктивності до задоволеності клієнтів.

У даній статті ми розглянемо ключові компоненти системи управління запасами на виробничому підприємстві та їх вплив на ефективність та стабільність виробництва. Основні складові такої системи можуть включати:

1. ABC-аналіз:

- Що це таке: це метод класифікації запасів на основі їх важливості та вартості. Запаси поділяються на групи А, В та С відповідно до їх значущості.

- Як допомагає: дозволяє зосередити увагу на найважливіших та найвартісніших елементах, що сприяє ефективному розподілу ресурсів та оптимізації управління запасами.

2. Інтегровані ІТ-системи:

- Що це таке: це цільова система, яка об'єднує всі аспекти виробництва та управління на одній платформі.

- Як допомагає: забезпечує єдину базу даних для контролю запасів, виробництва, фінансів та інших аспектів діяльності.

3. RFID-технології (Радіочастотна ідентифікація):

- Що це таке: це технологія ідентифікації та відстеження об'єктів за допомогою радіочастотних міток та читачів.

- Як допомагає: забезпечує точний облік та контроль за запасами, допомагає уникнути помилок та збитків.

4. “Якраз вчасно” (Just-In-Time) та Ефективні запаси (Lean Inventory):

- Що це таке: це стратегія управління запасами, за якої матеріали постачаються саме в той момент, коли вони необхідні для виробництва.

- Як допомагає: мінімізує витрати на утримання запасів та прискорює цикли виробництва.

5. Електронні системи замовлення та постачання (EOQ та ROP):

- Що це таке: це методи розрахунку економічного розміру замовлення та точки перепостачання.

- Як допомагає: мінімізує витрати на утримання та замовлення запасів.

Вибір системи управління запасами для будь-якого підприємства залежить від його конкретних потреб та особливостей. “ABC-аналіз” допомагає класифікувати та пріоритезувати запаси, “Інтегровані ІТ-системи” забезпечують єдність управління та автоматизацію управлінських процесів, об'єднуючи в одній системі фінанси, виробництво, постачання та управління запасами, “RFID-технології” (Радіочастотна ідентифікація) полегшують відстеження руху та використання

обладнання, спрощуючи інвентаризацію та підвищуючи точність обліку, “Якраз вчасно” (Just-In-Time) та Ефективні запаси (Lean Inventory) спрямовані на мінімізацію запасів, а Електронні системи замовлення та постачання (EOQ та ROP) оптимізують процеси постачання. Кращий вибір буде залежати від конкретних вимог та специфікації виробництва.

Управління запасами зазнало великих змін під час пандемії COVID-19 та в умовах воєнного конфлікту. Пандемія призвела до змін у попиті, збільшивши його для конкретних товарів, таких як медичні засоби та продукти харчування, та зменшивши для інших, таких як предмети розкоші. Виникли також серйозні проблеми у логістичних ланцюгах.

Для ефективного реагування на зміни у попиті та постачанні деякі підприємства відмовилися від попередніх традиційних стратегій управління запасами, таких як система з фіксованим розміром замовлення, система з фіксованим інтервалом часу між замовленнями, система “мінімум-максимум” на користь таких гнучких підходів, як “Якраз вчасно” (Just-In-Time) та Ефективні запаси (Lean Inventory), що вже давно застосовуються в зарубіжній практиці та належно зарекомендували себе за форс-мажорних обставин на ринку.

Принцип “Якраз вчасно” (Just-In-Time) вперше був сформований і застосований у США на заводі Ford Motor Company, він був викладений у 1922 році Генрі Фордом.

Саме впровадження виробничих систем типу “Якраз вчасно” забезпечило успіх японських компаній на міжнародних ринках. Цілями систем типу “Якраз вчасно” є виробництво необхідної кількості продукції заданої якості у максимально точний термін, коли саме вона необхідна.

Першим виробником в Україні, який перейшов на систему “Якраз вчасно”, є ПрАТ “Чумак”. Також серед українських компаній, що практикують дану логістичну систему, можна виділити такі, як “Сармат”, ПрАТ “АВК”, “Ніссан Мотор Україна”, “Криворізький завод гірничого обладнання”, “Крафт Фудз Україна”, горілчаний завод “Неміров”. Запровадження системи “Якраз вчасно” на вище вказаних підприємствах призвело до випуску виробничих партій невеликого розміру, скорочення часу підготовки до виробництва та обмеження обсягу незавершеного виробництва.

Ця стратегія може ефективно впоратися з викликами, що виникають під час кризи, такої як пандемія COVID-19.

Стратегія “Якраз вчасно” спрямована на мінімізацію запасів, допомагаючи уникнути утримання великих обсягів товарів. Це зменшує ризик ускладнення логістичних ланцюгів та дозволяє швидко адаптувати виробничі процеси до змін у попиті. Гнучкість виробництва є ключовим аспектом даної стратегії.

У контексті воєнного конфлікту важливо було гарантувати безпеку постачань. Це призвело до змін у виборі постачальників та логістичних маршрутах для гарантування безпеки та уникнення

ризиків у воєнних регіонах. Зростання фокусу на управлінні ризиками, диверсифікація постачальників і логістичних шляхів також стало важливою стратегією. Крім того, підвищився попит на військово-обладнання та матеріали. Важливою складовою управління запасами було збільшення наголосу на контроль за запасами стратегічних матеріалів для забезпечення військової готовності.

Найбільшою проблемою у управлінні запасами в надзвичайних умовах є перервані логістичні ланцюги. В такому випадку стратегія “Якраз вчасно” (Just-In-Time) потребуватиме деяких адаптацій. Основні виклики і можливості в таких умовах включають наступне:

1. Диверсифікація постачальників. Важливо розглядати можливість взаємозамінних альтернативних постачальників та підтримувати різноманітність у ланцюгах постачання. Це допомагає зменшити ризик втрати доступу до ресурсів у випадку неможливості роботи одного постачальника.

2. Адаптація до змін у попиті. Стратегія “Якраз вчасно” передбачає точне прогнозування попиту. Однак у воєнних умовах попит може змінюватися швидко через непередбачувані обставини. Підприємство повинно бути гнучким і здатним швидко реагувати на зміни у виробництві.

3. Стратегічне зберігання резервів. У воєнних умовах може бути обґрунтовано стратегічне зберігання деяких критичних ресурсів або матеріалів, щоб уникнути критичних нестач у разі перерв у постачанні.

4. Гнучка система виробництва. Підприємство повинно мати гнучку систему виробництва, яка дозволяє швидко переключатися між видами продукції та змінювати обсяги виробництва відповідно до ситуації.

5. Збереження безпеки та захисту даних. Важливо гарантувати безпеку та захист логістичних даних, оскільки вони можуть стати об'єктом кібератак або інших загроз.

6. Співпраця з постачальниками. Встановлення тісної співпраці з постачальниками та регулярна комунікація здатні допомогти адаптувати логістичні ланцюги до змін у реальному часі.

Застосування стратегії “Якраз вчасно” у воєнних умовах вимагає обережного планування, аналізу ризиків і готовності до змін.

У висновку можна відзначити, що управління запасами виявилось критично важливим у періоди глобальних викликів, таких як пандемія та воєнний конфлікт. Збільшений попит, логістичні труднощі та нестабільні умови вимагали від управлінців вдосконалення та модернізації систем управління запасами.

Цифрові технології стали невід'ємною частиною ефективного управління запасами, забезпечуючи точність та гнучкість у реакції на зміни. Важливість обраної стратегії та інших гнучких підходів була визнана як ключовий фактор у підтримці стійкості ланцюга постачань.

Незалежно від природи виклику – чи то глобальна пандемія, чи воєнний конфлікт – важливо

мати адаптивні стратегії та ефективні інструменти управління запасами для забезпечення стійкості та успішного функціонування у непередбачуваних обставинах.

Сучасні виклики в управлінні запасами на підприємствах України охоплюють кілька ключових аспектів:

1. Глобальна нестабільність. Під впливом геополітичних та економічних турбуленцій виробничі ланцюги та постачальні ланцюги можуть піддаватися ризикам, що ускладнює стратегії управління запасами.

2. Зміни в споживчому попиті. Перепади в споживчому попиті, особливо в умовах економічної нестабільності чи кризи, можуть призводити до непередбачуваних змін у рівнях запасів та попиту на певні товари.

3. Технічна застарілість обладнання. Застосування застарілої техніки та технологій може ускладнювати ефективне управління запасами та обмежувати можливості впровадження сучасних стратегій.

4. Фінансовий тиск. Змінність вартості ресурсів та коливання валют можуть створювати фінансовий тиск на підприємство, яке змушене знаходити баланс між оптимізацією запасів та ефективними фінансовими стратегіями.

5. Логістичні виклики. Проблеми в глобальних логістичних ланцюгах, такі як перебої в транспорті чи ускладнення міжнародних перевезень, можуть впливати на час постачання та доступність запасів.

Вирішення цих проблем може вимагати інтеграції новітніх технологій, вдосконалення логістичних процесів, покращення систем управління даними та активної роботи з постачальниками для забезпечення сталості ланцюга постачань.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. У сучасній практиці управління запасами розповсюдженими моделями є: “з фіксованим розміром запасу”, “з фіксованим періодом замовлення”, “із визначеною періодичністю поповнення запасів до постійного рівня”, “мінімум-максимум” та інші. Проте нинішні реалії ставлять перед підприємствами нові виклики, що вимагають інноваційних стратегій управління запасами. Серед таких стратегій можна виокремити “Якраз вчасно” (Just-In-Time), Ефективні запаси (Lean Inventory), ABC-аналіз та інші, які успішно зарекомендували себе у зарубіжній практиці, особливо за форс-мажорних обставин.

Усі наведені в статті стратегії націлені на створення більш адаптивних та гнучких ланцюгів постачання, що має велике значення в умовах військового конфлікту та геополітичної нестабільності, коли ринкові умови швидко змінюються. В подальших дослідженнях слід приділити увагу оптимізації логістичних процесів, розвитку систем управління даними та підвищенню ефективності виробництва. Також важливо враховувати вплив регулятивних стандартів на стратегії управління запасами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ванг Дж. Сталий ланцюжок поставок і платформи нового покоління: міжнародний журнал інформаційних систем і управління ланцюгами поставок. США, 2008.

2. Волошина В. В. Формування поточного і страхового рівня запасів як складова управління операційними витратами. *Український журнал прикладної економіки*. Тернопіль, 2016. Т. 1. № 1. С. 22-28.

3. Гурч Л. М. Логістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : ДП «Видавничий дім “Персонал”», 2008. 560 с. С. 369-378; 547-548.

4. Дякова Д. Інноваційна логістика: перспективи та реалії. *Товарознавчі та маркетингові дослідження товарних ринків* : збірник наукових праць за матеріалами студентської науково-практичної інтернет-конференції (20 лютого 2014 року) / голова ред. кол. С. Гирич. Вінниця, 2014. С. 50-52.

5. Круш П. В., Орлюк Ю. В. Теоретичні основи управління матеріальними запасами підприємств. *Економічний вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”*. Київ, 2017. № 14. С. 239-245.

6. Логістичне управління запасами: навчально-методичний комплекс дисципліни : навч. посіб. для студ. спеціальності 073 “Менеджмент” / КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад.: І. С. Луценко. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 69 с.

7. Марченко В. М., Шутюк В. В. Логістика : підручник. К. : Видавничий дім “Артек”, 2018. 312 с.

8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 “Запаси”. Затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 751/4044 [Чинний від 1999-11-02]. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>.

9. Овсійчук О. В. Удосконалення організації обліку виробничих запасів. *Управління розвитком*. 2014. № 9 (172). С. 81-83.

10. Федак Л. М. Запаси підприємств: сутність та класифікація. *Вісник Хмельницького національного університету*. Хмельницький, 2012. №1. С. 157-162.

REFERENCES

1. Vanh Dzh. Stalyj lantsiuzhok postavok i platformy novoho pokolinnia: mizhnarodnyj zhurnal informatsijnykh system i upravlinnia lantsiuhamy postavok. SShA, 2008.

2. Voloshyna, V. V. (2016), Formuvannia potochnoho i strakhovoho rivnia zapasiv iak skladova upravlinnia operatsijnymu vytratamy, *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky*, Ternopil', T. 1, № 1, s. 22-28.

3. Hurch, L. M. (2008), Lohistyka : navch. posib. dlia stud. vysch. navch. zakl., DP «Vydavnychyj dim “Personal”», K., 560 s. S. 369-378; 547-548.

4. Diakova D. (2014), *Innovatsijna lohistyka: perspektyvy ta realii. Товарознавчі та маркетингові дослідження товарних ринків* : zbirnyk naukovykh

prats' za materialamy students'koi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (20 liutoho 2014 roku) / holova red. kol. S. Hyrych, Vinnytsia, s. 50-52.

5. Krush, P. V. and Orliuk, Yu. V. (2017), Teoretychni osnovy upravlinnia material'nymy zapasamy pidpriemstv, *Ekonomichnyj visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivs'kyj politekhnichnyj instytut"*. Kyiv. № 14, s. 239-245.

6. Lohistychno upravlinnia zapasamy: navchal'no-metodychnyj kompleks dystsypliny : navch. posib. dlia stud. spetsial'nosti 073 "Menedzhment" / KPI im. Ihoria Sikors'koho; uklad.: I. S. Lutsenko (2021), KPI im. Ihoria Sikors'koho, Kyiv, 69 s.

7. Marchenko, V. M. and Shutiuk, V. V. (2018), Lohistyka : pidruchnyk, Vydavnychyj dim "Artek", K., 312 s.

8. Natsional'ne polozhennia (standart) bukhhalters'koho obliku 9 "Zapasy". Zatverdzhene Nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy № 751/4044 [Chynnyj vid 1999-11-02]. Ofitsijnyj sait Verkhovnoi Rady Ukrainy, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>.

9. Ovsijchuk, O. V. (2014), Udoskonalennia orhanizatsii obliku vyrobnychykh zapasiv, *Upravlinnia rozvytkom*, № 9 (172), s. 81-83.

10. Fedak, L. M. (2012), Zapasy pidpriemstv: sutnist' ta klasyfikatsiia, *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*. Khmel'nyts'kyj. №1, s. 157-162.

Стаття надійшла до редакції 18 грудня 2023 року

УДК 339.561

Гаврилюк О. М.,

gavrulykoleh@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-9254-5073,

здобувач, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРАРНОГО ЕКСПОРТУ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

***Анотація.** Відомо, що аграрний експорт відображає сформованість системи як внутрішніх економічних відносин, так і зовнішніх зв'язків. В аграрному експорті концентруються важливі ресурсні, економічні, соціальні та інші конкурентні переваги країни. У статті наголошено на численних перевагах країни завдяки налагодженню та розвитку аграрного експорту. Виділено роль аграрного експорту для економіки України в умовах викликів сучасності. В Україні експортна діяльність підприємств аграрного сектору економіки відбувається в умовах війни, що критично змінює механізми організації та розвитку такої діяльності. Відповідно наукові дослідження мають бути спрямовані на розробку методичних основ, за яких можна досягти високої ефективності організації та розвитку таких механізмів. Обґрунтовано концептуальні характеристики механізмів розвитку вітчизняного аграрного експорту в умовах викликів сучасності, де виділено базові елементи у побудові системи управління експортною діяльністю. Запропоновано при розробленні та реалізації механізмів розвитку вітчизняного аграрного експорту головну увагу приділяти суб'єктному складу та досягненню інтересів кожного з них. Окремо виділено базові положення механізмів розвитку вітчизняного аграрного експорту в міру специфіки світової біржової торгівлі аграрної продукції, організаційно-економічного та техніко-технологічного забезпечення інфраструктурного розвитку, інформаційно-аналітичної підтримки зовнішньоторговельних відносин, налагодження фінансово-кредитних відносин, функціонування державно-регуляторної системи управління експортною діяльністю. Зазначено, що механізми розвитку аграрного експорту в конкретних сучасних умовах мають розроблятися з урахуванням якісного одночасного застосування політики імпортозаміщення та її взаємодоповнення з політикою стимулювання експортної діяльності.*

Ключові слова: аграрний експорт, аграрний сектор економіки, аграрна продукція, експортна діяльність, аграрні підприємства.

Gavrulyk O. M.,

gavrulykoleh@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-9254-5073,

Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

MECHANISMS OF THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC AGRICULTURAL EXPORT IN THE CONDITIONS OF CHALLENGES OF THE MODERN TIME

***Abstract.** It is known that agricultural exports reflect the formation of the system of both internal economic relations and external relations. Important resource, economic, social and other competitive advantages of the country are concentrated in agricultural exports. The article emphasizes the numerous advantages of the country thanks to the establishment and development of agricultural exports. The role of agricultural export for the economy of Ukraine in the conditions of modern challenges is highlighted. In Ukraine, the export activity of enterprises in the agrarian sector of the economy takes place in the conditions of war, which critically changes the mechanisms of organization and development of such activity. Accordingly, scientific research should be directed to the development of methodical foundations, by which it is possible to achieve high efficiency of the organization and development of such mechanisms. The conceptual characteristics of the mechanisms of domestic agricultural export development in the conditions of modern challenges are substantiated, where the basic elements in the construction of the export activity management system are highlighted. It is suggested that when developing and implementing mechanisms for the development of domestic agrarian exports, the main attention should be paid to the composition of subjects and the achievement of the interests of each of them. The basic provisions of mechanisms for the development of domestic agrarian exports in accordance with the specifics of the world exchange trade of agrarian products, organizational-economic and technical-technological support of infrastructure development, information and analytical support of foreign trade*

relations, establishment of financial and credit relations, functioning of the state-regulatory system for managing export activities are separately highlighted. It was noted that the mechanisms of agricultural export development in specific modern conditions should be developed taking into account the qualitative simultaneous application of the policy of import substitution and its complementarity with the policy of stimulating export activity.

Key words: agrarian export, agrarian sector of the economy, agrarian products, export activity, agrarian enterprises.

JEL Classification: F10, F40, Q13, Q18

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-15>

Постановка проблеми. В умовах викликів сучасності прогресуюча глобалізація робить усі країни залежними від світових ринків товарів, що формує нові вимоги до експортної діяльності. Не дивно, що від успіхів у розвитку експортної діяльності залежать нині і темпи, і характер розвитку більшості країн. Тут варто виділити вагому роль аграрного сектору, завдання якого - забезпечити продовольчі потреби, а також наповнити економіку валютними надходженнями. Для України аграрний експорт відіграє вагому роль у формуванні зовнішньоторговельного балансу та підтримці стабільності національної валюти, але в умовах викликів сучасності вимагається переформатувати підходи до налагодження експортної діяльності в аграрному секторі національної економіки.

Відомо, що аграрний експорт відображає сформованість системи як внутрішніх економічних відносин, так і зовнішніх зв'язків. В аграрному експорті концентруються важливі ресурсні, економічні, соціальні та інші конкурентні переваги країни. Тому передумови подолання кризових явищ в українській економіці безпосередньо пов'язані з більш ефективним використанням експортного потенціалу аграрного сектору, оптимальною диверсифікацією вектору зовнішньоекономічних зв'язків та інтеграцією сільськогосподарських підприємств у світові ринкові тенденції. Це є одним із ключових стратегічних чинників економічного та соціального розвитку нашої країни, зміни її конкурентного статусу як суспільства, що трансформується та поступово просувається до стандартів розвинутих країн.

В умовах викликів сучасності аграрний експорт України повинен розвиватися в міру чіткої стратегії та засобів (інструментів) її реалізації, вирішення важливих завдань у забезпеченні конкурентоспроможності аграрної продукції на світовому ринку і для цього важливо сформувати методичну базу, в якій буде закладена широка інформаційна база для підготовки управлінських рішень у досягненні очікуваних результатів.

Відзначимо, що механізми розвитку аграрного експорту в конкретних сучасних умовах мають розроблятися з урахуванням якісного одночасного застосування політики імпортозаміщення та її комплементарності з політикою стимулювання експортної діяльності вітчизняних аграріїв. Політики імпортозаміщення та стимулювання експорту аграрної продукції прийнято вважати суперечливими та взаємовиключними, і, як правило, їх подають як

альтернативні стратегії розвитку торговельних відносин. Однак зростає розуміння того, що імпортозаміщення та стимулювання експорту аграрної продукції не є взаємовиключними альтернативами, а радше доповнюють одна одну і що моделі стимулювання експорту аграрної продукції можуть ефективно працювати в умовах значної трансформації зовнішньоторговельних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження аграрного сектору економіки є об'єктом багатьох наукових праць, у яких значна увага приділяється питанням організації експортоорієнтованої діяльності, що включають процеси постачання агропродовольчої продукції на зовнішні ринки, підготовки відповідної ринкової інфраструктури, налагодження зовнішніх партнерських відносин із іноземними представниками логістичних та торговельних підприємств. Загалом розвиток вітчизняного аграрного експорту охоплює досить значну кількість операцій і для досягнення очікуваних результатів повинен бути розроблений відповідний управлінський механізм із урахуванням сучасних реальних викликів.

Означені питання вивчаються у низці праць вітчизняних науковців, серед яких варто виділити таких, як І. Безп'ята [1, с. 16-25], А. Брояка [2, с. 14-20], Т. Васильців [3, с. 90-101; 11, с. 855-864], Р. Лупак [3, с. 90-101; 11, с. 855-864], Н. Юрків [3, с. 90-101], А. Гречко [4, с. 146-155], І. Кицюк, І. Фіщук [5, с. 41-45], Н. Пітель [6, с. 25-34], А. Прошалікіна, Т. Петренко [7, с. 22-26], М. Рахман, А. Книш [8, с. 180-184], Т. Сус, О. Ємець, С. Мовчун, С. Онишко, О. Цюпа [9, с. 150-159], Т. Шабатура [10, с. 138-146], Р. Бойко, М. Куницька Ляш [11, с. 855-864] та ін.

В Україні здійснення експортної діяльності підприємств аграрного сектору економіки відбувається в умовах війни, це критично змінює механізми щодо організації та розвитку такої діяльності. Відповідно, наукові дослідження повинні стосуватися розроблення методичної бази, за якої реально досягнути високої ефективності в організації та розробленні таких механізмів.

Розвиток підприємств вітчизняного аграрного сектору потребує застосування нових механізмів, що включатимуть значно більшу кількість елементів, за якими можливо якісно підійти насамперед до проектування їх експортної діяльності. Таким чином механізми розвитку вітчизняного аграрного експорту в умовах викликів сучасності варто

розглядати з позиції використання нових підходів, які, з одного боку, враховують превоєнні тенденції розвитку аграрного сектору економіки, а з іншого, – здатні вирішувати складні завдання та забезпечувати досягнення очікуваних результатів у розвитку експортної діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є наукове обґрунтування механізмів розвитку вітчизняного аграрного експорту в умовах викликів сучасності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок аграрної продукції займає особливе місце в структурі економіки України, є одним із показників ефективності формування експортного потенціалу агровиробників. Дотепер залишаються невирішеними завдання, пов'язані зі створенням таких умов розвитку вітчизняного аграрного експорту, які б забезпечили задоволення інтересів аграрних підприємств на світовому продовольчому ринку. Обсяги вітчизняного аграрного експорту за останні роки постійно збільшуються, що свідчить про високий потенціал аграрних підприємств, але досі ще не досягнуто максимальних результатів. Дотепер у вітчизняній практиці підтримки аграрного експорту не створено мережі державних та професійних організацій, які б сприяли збалансуванню попиту та пропозиції на внутрішньому ринку агропродукції через відповідні механізми, які здатні гарантувати збут на конкурентній основі. Розвиток вітчизняного аграрного експорту стримується нерозвиненістю ринкової інфраструктури, неефективним державним регулюванням аграрного сектору та недостатньою

матеріально-технічною та інформаційною підтримкою.

На основі використання методу системного підходу встановлено наступні особливості та характеристики механізмів розвитку вітчизняного аграрного експорту в умовах викликів сучасності (табл. 1). Відомо, що аграрний експорт є категорією, яка стосується процесів формування та розвитку економічних відносин з приводу організації та купівлі-продажу аграрної продукції. Тут задіюються різні інституції, що забезпечують та регулюють виробництво аграрної продукції з прицілом на її експорт. Втім, пріоритетне значення відіграє держава, завдання якої стосуються формування законодавчої бази у відповідності до тенденцій на світовому продовольчому ринку, створення інфраструктури для забезпечення виробничих потреб аграріїв та надання іншої підтримки, що стимулює та покращує розвиток вітчизняного аграрного експорту.

Варто погодитися, що механізми розвитку аграрного експорту передбачають задоволення потреб виробників і споживачів, а роль держави стосується забезпечення узгодження комерційних зусиль суб'єктів ринку, спрямованих на виробництво та реалізацію конкурентоспроможної аграрної продукції з метою гарантування продовольчої безпеки та нарощування експортного потенціалу країни.

Таблиця 1

Теоретичні характеристики механізмів розвитку вітчизняного аграрного експорту в умовах викликів сучасності

Елементи розвитку	Характеристики
Розвиток кон'юнктури	Розвиток вітчизняного аграрного експорту значною мірою залежить від ринкової кон'юнктури, тоді як попит на світовому продовольчому ринку є нестабільним з економічної та соціальної точок зору
Ринкова інфраструктура	Існуюча система внутрішнього ринку не забезпечує просування аграрної продукції у спосіб, що відповідає інтересам усіх учасників світового продовольчого ринку
Державна регуляторна політика	Чинна нормативно-правова база, що регулює розвиток вітчизняного аграрного експорту, є фрагментарною та неповною, характеризується суперечливістю та недосконалістю
Розподіл продукції на ринку	Зовнішньоекономічні зв'язки мають стихійний характер через повільне формування схем розвитку вітчизняного аграрного експорту
Конкуренція	Всі типи конкуренції (досконала конкуренція, монополістична конкуренція, олігополістична конкуренція та чиста монополістична конкуренція) можуть діяти на світовому продовольчому ринку одночасно
Учасники ринку	Вітчизняні експортери аграрної продукції перенаправляють її для подальшої переробки, перепродажу чи споживання у відповідності до існуючих правил та положень на світовому продовольчому ринку
Інформаційно-аналітична підтримка	Вітчизняні експортери аграрної продукції потребують достовірної та своєчасної інформації про кон'юнктуру ринку, нові технології виробництва та канали збуту
Властивості аграрної продукції	Високосумісність, унікальність та необхідність широкого асортименту для задоволення первинних та інших потреб учасників світового продовольчого ринку
Види ризиків	Внутрішні та зовнішні ризики, пов'язані з експортною діяльністю вітчизняних аграрних підприємств, потребують державного контролю та моніторингу з врахуванням особливостей розвитку світового продовольчого ринку

Внутрішній ринок України є досить імпортозалежним і за багатьма видами продукції в нашій країні не налагоджене їхнє виробництво і це змушує витратити вітчизняні ресурси на відповідний імпорт. В аграрному секторі економіки такий стан порівняно з іншими секторами не є критичним, адже вітчизняний агропромисловий комплекс має достатнє сировинне забезпечення, що дозволяє утримувати належний рівень виробничої активності. Виходячи з орієнтирів експортної діяльності, вітчизняні аграрні підприємства потребують реформування, а особливо в контексті створення повноцінного виробничого ланцюга, за рахунок чого можливо експортувати готову продукцію, а не сировинні товари чи напівфабрикати, як це сьогодні спостерігається. Таким чином механізм розвитку вітчизняного аграрного експорту доречно розробляти у контексті налагодження експортної діяльності з високим рівнем доданої вартості та утримання достатнього рівня економічної безпеки внутрішнього ринку, попереджаючи збільшення рівня його імпортозалежності. Очевидно, що такі процеси повинні бути чітко врегульовані та спроектовані, причому варто орієнтуватися не на короткостроковий період, передбачати більший часовий проміжок очікуваних змін та досягнення цільових орієнтирів.

Звернемо увагу: інфраструктура аграрного ринку України характеризується тим, що в більшості випадків сільськогосподарські виробники не займаються заготівлею та переробкою, а продають аграрну продукцію посередникам. Відповідно, посередники диктують аграріям умови збуту продукції і переважно встановлюють ціни, тому часто недоотримується частина валютного виторгу. Очевидно, що окреслені аспекти розвитку вітчизняного аграрного експорту повинні враховуватися при розробленні та реалізації механізмів, орієнтуючись на інтереси як держави, так і суб'єктів бізнесу. Отже, важливе значення у механізмах розвитку вітчизняного аграрного експорту мають суб'єктний склад та їх цільові орієнтири.

На аграрному товарному ринку діє велика кількість суб'єктів, які пропонується згрупувати відповідно до їх економічних інтересів та специфіки їхньої експортної діяльності. Група аграріїв, задіяних у виробництві, зберіганні, переробці та подальшому експорті аграрної продукції, формує виробничу підсистему інфраструктури аграрного ринку. Ці аграрії є основними виробниками та постачальниками на зовнішній ринок аграрної продукції і гарантують забезпечення іноземним посередникам законтрактованої продукції, а також світовій спільноті постачання продовольства.

Аграрних виробників слід диференціювати за типом ринку, на якому вони працюють. Основною характеристикою учасників біржового ринку є те, що більшість із них займаються оптовою торгівлею аграрної продукції. Відповідно, такі світові ринки можна поділити на споживчі, виробничі та змішані.

Учасники позабіржових аграрних ринків обмінюються матеріальними благами в різних сферах товарного виробництва для кінцевого особистого споживання товарів і послуг. Це ринок індивідуальних

покупців, і позабіржовий ринок можна описати як обмін товарами (бартерний рух), платну переробку (оплата за сировину, що входить до складу продукту) та продаж первинної продукції іноземним посередникам, що займаються подальшим її перенаправленням і переробкою.

Варто відзначити, що такі типи суб'єктів прийнято розглядати як елементи організаційно-економічної підсистеми інфраструктури аграрного експорту. Споживачами на світових продовольчих ринках є: промислові підприємства, які використовують аграрну продукцію у виробничому процесі та здійснюють її подальшу переробку; державні організації, які закуповують аграрну продукцію для потреб охорони здоров'я, навчальних закладів, збройних сил, національного резерву та інших державних установ; оптові та роздрібні компанії, які закуповують аграрну продукцію для реалізації кінцевим споживачам. Саме рівень платоспроможності цих суб'єктів визначає формування попиту і пропозиції на світовому продовольчому ринку та складових споживчої підсистеми інфраструктури аграрного експорту.

Відомо, що посередник є окремим суб'єктом в інституціях, які складають інфраструктуру аграрного експорту. Зазвичай це компанії, які екпортують аграрну продукцію від імені аграрних підприємств або шукають зовнішні ринки збуту. Загалом важливими посередницькими інституціями на світовому продовольчому ринку є товарні біржі, біржові посередники, логістичні компанії, торгові агенти, консигнаційні дилери та оптовики.

Безперечно, оптовики відіграють вирішальну роль у поширенні цінової інформації, у системі аграрного експорту є сполучною ланкою між виробниками та споживачами і забезпечують відповідність між попитом та пропозицією. На світовому продовольчому ринку прийнято, що оптовики не екпортують продукцію широкому загалу, але традиційно постачають її роздрібним торговцям та іншим зацікавленим сторонам.

Загалом посередники відіграють важливу роль у формуванні вартості аграрної продукції. Зокрема, чим більша частка посередників на ринку, тим нижча закупівельна ціна для виробників. Так, не маючи достовірної інформації про кон'юнктуру національного та світового ринків, експортери часто змушені продавати свою продукцію за заниженими цінами добре поінформованим посередникам. Відсутність актуальної інформації про зміну світової ринкової кон'юнктури ставить вітчизняних аграрних експортерів під загрозу втрати значної частини доходу або взагалі нездатності продати свою продукцію. Тому доцільно розглядати сукупність видів експортної діяльності посередників та їх взаємовідносини з учасниками ринку як посередницьку підсистему інфраструктури світового продовольчого ринку.

Ефективне функціонування світового продовольчого ринку неможливе без належного розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення. Система інформаційного забезпечення експортної діяльності вітчизняних аграріїв перебуває на стадії становлення.

Створюється мережа консалтингових та дорадчих компаній, частково інформаційну підтримку надають органи державної та місцевої влади, засоби масової інформації та інтернет-ресурси. Завдяки інформаційно-аналітичному забезпеченню вітчизняні експортери можуть отримати інформацію про ціни на аграрну продукцію в цілому як по Україні, в розрізі регіонів та товарних позицій, так і на світовому продовольчому ринку.

Важливим фактором розвитку інфраструктури аграрного ринку є наявність фінансово-кредитних установ (банки, страхові компанії, кооперативні банки, кредитні установи, агропромислові фінансові групи, з якими аграрні підприємства мають ділові відносини при зберіганні грошових коштів, фінансуванні експортних операцій, страхуванні зовнішньоторговельних ризиків та отриманні довгострокових грошових кредитів). Ці установи формують фінансово-кредитну підсистему інфраструктури аграрного ринку, оскільки зміни кредитних ставок та зменшення (або збільшення) доступу до фінансування впливають на економічне становище учасників аграрного ринку та їх можливості здійснювати експортні операції.

Розвиток вітчизняного аграрного експорту забезпечується наявністю державних органів регулювання (законодавчі органи, податкова та митна служби тощо) та низки заходів нормативно-правового забезпечення. Той факт, що розвиток експортної діяльності вітчизняних аграріїв не має стихійного та системного характеру, пов'язаний із появою необхідності більш активного втручання державних органів у процес активізації експортних операцій шляхом здійснення прямого та опосередкованого регуляторного впливу. Відповідно, зладжена робота Міністерства аграрної політики та продовольства України, Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України, галузевих інститутів Національної академії аграрних наук України та професійних і галузевих об'єднань в аграрній сфері є одним із інструментів забезпечення розвитку вітчизняного аграрного експорту і виконує функцію національної регуляторної підсистеми налагодження і розширення зовнішньоторговельних відносин.

Гарантування експорту продукції від виробників до споживачів та створення належних умов для формування ланцюгів її просування залежить від злагодженості функціонування вищезазначених інфраструктурних підсистем. Розвиток та вдосконалення інфраструктури аграрного ринку на національному рівні відповідно до запропонованої структури може дозволити створити стабільні умови для постачання ресурсів аграрним підприємствам та експорту їх продукції, що є основою для підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрного сектору національної економіки.

Успішний розвиток вітчизняного аграрного експорту потребує подальшого розвитку інформаційно-маркетингових послуг та створення розгалуженої мережі оптових платформ аграрної продукції. Прискорення розвитку ринкової інфраструктури та посилення конкуренції в секторі аграрного

експорту дозволить сільгоспвиробникам обирати такі канали експорту, які дадуть змогу досягти найвищої ефективності, максимізувати прибутки та створять умови для стимулювання інвестиційної та техніко-технологічної активності. Відтак прогресивний розвиток вітчизняного аграрного експорту можливий лише за умови, що всі інфраструктурні складові взаємодіють, доповнюють одна одну та мають власну функціональну спрямованість.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Враховуючи динамічність світового продовольчого ринку та технологічну складову торговельних відносин, розвиток вітчизняного аграрного експорту вимагає враховувати численну кількість обставин, причому до них необхідно адаптуватися та віднаходити оптимальні способи адаптації. За таких обставин механізми розвитку вітчизняного аграрного експорту в умовах викликів сучасності слід сприймати як сукупність елементів, через які можливо розробити та реалізувати управлінські рішення у відповідності до ринкових тенденцій, технологічних проривів та іншого, що чинить вплив на результати експортної діяльності. Безперечно, вагоме місце належить державі, яка здійснює регулювання аграрного експорту, інфраструктурне забезпечення експортної діяльності та інше, за рахунок чого вітчизняні експортери аграрної продукції стають учасниками світового продовольчого ринку.

Якщо окреслювати перспективи подальших досліджень, то варто сконцентруватися на розробленні інструментарію, що передбачатиме як удосконалення системи державного регулювання експортної діяльності аграрних підприємств, так і забезпечення вітчизняних аграріїв необхідними ресурсами для вирощування, переробки та експорту конкурентоспроможної продукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безп'ята І. Зовнішньоекономічна діяльність аграрного сектора – джерело надходження іноземних інвестицій. *Економічний дискурс*. 2016. Вип. 3. С. 16-25.
2. Брояка А. А. Адаптація зовнішньоторговельної діяльності аграрних підприємств до сучасних економічних умов. *Економіка, фінанси, право*. 2016. № 4/2. С. 14-20.
3. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Юрків Н. Я. Інституційне забезпечення розширення фінансових можливостей підприємств промисловості та АПК на регіональному рівні. *Фінанси України*. 2012. № 3. С. 90-101.
4. Гречко А. В. Імплементція зарубіжного досвіду стратегічного управління на вітчизняних підприємствах аграрного сектору. *Економічний вісник НТУУ "Київський політехнічний інститут"*. 2021. № 19. С. 146-155.
5. Кицюк І. В., Фіщук І. О. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору України в умовах поглиблення європейської інтеграції. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 18. С. 41-45.

6. Пітель Н. Я. Проблеми розвитку експортоорієнтованої діяльності аграрної сфери економіки України. *Агросвіт*. 2019. № 16. С. 25-34.

7. Прошчалікіна А. М., Петренко Т. С. Місце України на світовому ринку продукції АПК. *Агросвіт*. 2018. № 11. С. 22-26.

8. Рахман М. С., Книш А. С. Аналіз тенденцій розвитку експортно-імпортних операцій сільськогосподарської продукції України. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 45. С. 180-184.

9. Сус Т., Ємець О., Мовчун С., Онишко С., Цюпа О. Формування стратегії інноваційного розвитку аграрного сектора та фінансування її реалізації. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. № 6(47). С. 150-159.

10. Шабатура Т. Розвиток експортного потенціалу аграрного сектору національної економіки в умовах економічної глобалізації. *Економічний вісник Причорномор'я*. 2021. № 1. С. 138-146.

11. Lupak R., Boiko R., Kuniyska-Iliash M., Vasylytsiv T. State Management of Import Dependency and State's Economic Security Ensuring: New Approaches to Evaluating and Strategizing. *Accounting*. 2021. Vol. 7. Issue 4. P. 855-864.

REFERENCES

1. Bezp'iata I. (2016), Zovnishn'-oekonomichna diial'nist' ahrarnoho sektora – dzherelo nadkhodzhenia inozemnykh investysij, *Ekonomichnyj dyskurs*, vyp. 3, s. 16-25.

2. Broiaka, A. A. (2016), Adaptatsiia zovnishn'otorhovel'noi diial'nosti ahrarnykh pidpriemstv do suchasnykh ekonomichnykh umov, *Ekonomika, finansy, pravo*, № 4/2, s. 14-20.

3. Vasylytsiv, T. H. Lupak, R. L. and Yurkiv, N. Ya. (2012), Instytutsijne zabezpechennia rozshyrennia finansovykh mozhlyvostej pidpriemstv promyslovosti ta APK na rehional'nomu rivni, *Finansy Ukrainy*, № 3, s. 90-101.

4. Hrechko, A. V. (2021), Implementatsiia zarubizhnogo dosvidu stratehichnoho upravlinnia na vitchyznianskykh pidpriemstvakh ahrarnoho sektoru, *Ekonomichnyj visnyk NTUU "Kyivs'kyj politekhnichnyj instytut"*, № 19, s. 146-155.

5. Kytsiuk, I. V. and Fischuk, I. O. (2017), Zabezpechennia konkurentospromozhnosti ahrarnoho sektoru Ukrainy v umovakh pohlyblennia ievropejs'koi intehtratsii, *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vyp. 18, s. 41-45.

6. Pitel', N. Ya. (2019), Problemy rozvytku eksportooriientovanoi diial'nosti ahrarnoi sfery ekonomiky Ukrainy, *Ahrosvit*, № 16, s. 25-34.

7. Proshchalykina, A. M. and Petrenko, T. S. (2018), Mistse Ukrainy na svitovomu rynku produktsii APK, *Ahrosvit*, № 11, s. 22-26.

8. Rakhman, M. S. and Knysh, A. S. (2019), Analiz tendentsij rozvytku eksportno-impornykh operatsij sil'skohospodars'koi produktsii Ukrainy, *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vyp. 45, s. 180-184.

9. Sus T., Yemets' O., Movchun S., Onyshko S., Tsiupa O. (2022), Formuvannia stratehii innovatsijnoho rozvytku ahrarnoho sektora ta finansuvannia ii realizatsii, *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, № 6(47), s. 150-159.

10. Shabatura T. (2021), Rozvytok eksportnoho potentsialu ahrarnoho sektoru natsional'noi ekonomiky v umovakh ekonomichnoi hlobalizatsii, *Ekonomichnyj visnyk Prychornomor'ia*, № 1, s. 138-146.

11. Lupak R., Boiko R., Kuniyska-Iliash M. and Vasylytsiv T. (2021), State Management of Import Dependency and State's Economic Security Ensuring: New Approaches to Evaluating and Strategizing, *Accounting*, Vol. 7. Issue 4, p. 855-864.

Стаття надійшла до редакції 24 грудня 2023 року

УДК 331.556.4

Заяць Р. М.,
romik2011@email.ua, ORCID ID: 0009-0006-4434-0295,
здобувач, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ІНСТРУМЕНТИ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У дослідженні привернуто увагу до проблематики активізації міграційних процесів в Україні в умовах війни та євроінтеграції. Активізація зовнішньої міграції у тих чи інших її формах і проявах стала характерною для України й у превоєнний часовий період; особливо негативними слід вважати як інтенсивність (значні обсяги та їх пришвидшення), так і негативні структурні характеристики міграції, коли зростають обсяги та збільшується частка міграції молоді, спеціалізованих фахівців, інтелектуально-кадрового ресурсу тощо. Метою статті є визначення інструментів регулювання міграційних процесів в умовах поглиблення євроінтеграції України. Показано й доведено, що системний підхід до дослідження міграційної політики країни, зокрема України під час її євроінтеграційних прагнень, потребує використання адекватної методики та методичного інструментарію, а саме: маркетингу відносно регулювання міграційних процесів населення. Визначено інструменти регулювання міжнародної міграції в Україні, зокрема за напрямками переважання міграційних потоків; за призначенням демографічної структури в світлі оптимізації відтворення соціально-демографічного потенціалу країни; за характером планування та специфікою соціально-економічного розвитку країни. Вказано на головні суб'єкти формування й реалізації політики регулювання міжнародних міграційних процесів під час європейської інтеграції України. Узагальнено їх провідні функції та завдання. Зроблено висновки, що критично високі обсяги як зовнішньої, так і внутрішньої міграції в Україні в умовах війни є у тому числі свідченням недостатньо ефективною міграційної політики в країні. Вказано на основні недоліки такої політики, зокрема: несформованість єдиної цілісної системи інституційного забезпечення планування міграційної політики; неврахування особливостей міграційних процесів та пов'язаних із ними проблем в окремих регіонах та у специфічних соціально-демографічних групах; відсутність програмування міграційної політики на центральному, регіональному та місцевому рівні та ін.

Ключові слова: міжнародні відносини, євроінтеграція, державне регулювання, міграційна політика, міграційні процеси, міжнародна міграція, маркетингові інструменти.

Zayats R. M.,
romik2011@email.ua, ORCID ID: 0009-0006-4434-0295,
Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

INSTRUMENTS FOR REGULATING MIGRATION PROCESSES IN THE CONDITIONS OF DEEPENING EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

Abstract. The study draws attention to the problem of activation of migration processes in Ukraine in the conditions of war and European integration. Although the intensification of external migration, in one or another of its forms and manifestations, became characteristic of Ukraine in the pre-war time period, both the intensity (significant volumes and their acceleration) and the negative structural characteristics of migration, when the volumes grow, should be considered especially negative and the share of migration of young people, specialized specialists, intellectual and personnel resources, etc., is increasing. The purpose of the article is to determine the tools for regulating migration processes in the conditions of deepening the European integration of Ukraine. It is shown and proven that a systematic approach to the study of the migration policy of the country, in particular of Ukraine during its European integration aspirations, requires the use of adequate methods and methodical tools, namely marketing in relation to the regulation of population migration processes. The instruments of regulation of international migration in Ukraine have been determined, in particular, according to the directions of the predominance of migration flows; according to the purpose of the demographic structure in the light of optimizing the reproduction of the socio-demographic potential of the country; by the nature of planning and the specifics of the country's socio-economic development. The main subjects of the formation and implementation of the policy of regulation of international migration processes during the European integration of Ukraine are indicated. Their leading functions and tasks are summarized. It was concluded that the critically high volumes of both external and internal migration in Ukraine during the war are evidence of insufficiently effective migration policy in the country. The main shortcomings of such a policy are pointed out, in particular, the failure to

form a single integrated system of institutional support for migration policy planning; failure to take into account the peculiarities of migration processes and related problems in certain regions and in specific socio-demographic groups; lack of migration policy programming at the central, regional and local levels, etc.

Keywords: international relations, European integration, state regulation, migration policy, migration processes, international migration, marketing tools.

JEL Classification: F02, F22, O15, R23

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-16>

Постановка проблеми. Війна, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, стала новим екзистенційним викликом для України, соціально-економічна система якої й до того не характеризувалася високим рівнем стійкості і стабільності, що, власне, слугувало достатньо потужним чинником виштовхування населення за кордон. У тій чи іншій мірі (освітня мобільність, зовнішні трудові міграційні процеси, бажання подорожувати, прожити певний час за кордоном тощо) обсяги та інтенсивність зовнішніх міграційних процесів за останні 20-30 років були достатньо високими.

Навіть до повномасштабного воєнного вторгнення близько 10-15 % українського населення постійно брала участь у зовнішніх міграційних процесах, причини цього – низький рівень економічного розвитку країни, відсутність достатньої чисельності якісних конкурентоспроможних робочих місць, а також недостатній рівень соціальної захищеності населення, що спостерігалось на тлі високого рівня соціальної вразливості достатньо широкого спектра громадян.

Адже під час війни зовнішня міграційна активність населення України зросла в рази, це логічно та очевидно, коли люди бояться за своє життя і здоров'я, втратили домівки, місця проживання і праці і т. п.

Україна повинна не тільки встояти в умовах війни, але й перемогти та отримати для себе чи не найбільшу за важливістю перемогу у вигляді вступу до Європейського Союзу та НАТО. Однак ця ціль містить в собі додаткові виклики і загрози. Головно йдеться про те, що євроінтеграція передбачає усунення будь-яких бар'єрів для переміщення людей. Після вступу до ЄС одна зі загроз подальшого розвитку країни безпосередньо стосується виїзду значної чисельності наших громадян за кордон, причому стаціонарно.

Відтак актуалізувалися завдання обґрунтування умов і засад формування та впровадження нових дієвих й ефективних інструментів державної політики регулювання міграційних процесів як натеper у середовищі повномасштабної війни та її критично негативних наслідків, так і після європейської інтеграції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості перебігу, а також специфіка застосування тих чи інших інструментів й засобів публічної політики впливу на міграційні тренди аналізуються у дослідженнях Дж. Аньяну та Е. Ерхиджакпора [1, с. 51-91], Дж. Дюрана, С. Массея та

Р. Зентено [2, с. 107-127], О. Мульської та І. Бараняка [3, с. 119-136]. Чинники і причини активізації міграційних процесів в Україні на її новітньому етапі поступу, соціальні та економічні наслідки міграції, її передумови достатньо комплексно вивчено у працях О. Махонюка, О. Мульської, О. Левицької [4, с. 128-133; 10, с. 426], В. Геєця [5, с. 7-22] та інших науковців. Конкретні засоби державного регулювання міграційних процесів, використання їхнього потенціалу системно висвітлені у дослідженнях Е. Лібанової [6, с. 313-328], Т. Васильціва, О. Іляш, Р. Лупака [7; 9, с. 50-58], Н. Омати [8, с. 1281-1297] та ін.

Однак, попри значну кількість наукових досліджень, присвячених проблематиці міграційних процесів, а також формуванню та реалізації державної міграційної політики, необхідно зазначити, що питання регулювання міграційних процесів в умовах таких екзистенційних викликів, як повномасштабна війна, залишаються все ще недостатньо вивченими у науковому дискурсі.

Постановка завдання. Метою статті є визначення інструментів регулювання міграційних процесів в умовах поглиблення євроінтеграції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системний підхід до дослідження міграційної політики країни, зокрема України під час її євроінтеграційних прагнень, потребує використання адекватної методики та методичного інструментарію. Найбільш повно системні вимоги розкриті в методології маркетингу регулювання міграційних процесів населення. Традиційно стосовно усіх сфер економіки маркетингове дослідження як напрям наукового дослідження полягає в систематичному зборі, відображенні та аналізі фактографічної інформації щодо потреб, думок, суджень, мотивацій, відносин, поведінки окремих осіб та організацій.

Орієнтація концепції маркетингу на системний підхід забезпечує синхронну координацію та функціонування всіх видів діяльності, пов'язаних із наданням послуг, обумовлених міграційною активністю населення. В результаті маркетингових дій здійснюється інформаційне забезпечення потреб всіх суб'єктів регулювання міграційних процесів, досягається повніше узгодження попиту та пропозиції як результат зворотного зв'язку в цій складній ринковій системі. Перелік напрямів регулювання міжнародних міграційних процесів, на які розповсюджується маркетингова діяльність, включає: аналіз впливу різних факторів: соціально-демографічних, міграційних, соціально-економічних,

виробничо-фінансових, інвестиційних, природно-ресурсних, інституціональних тощо, на формування попиту і пропозиції послуг у міграційній сфері; визначення тенденцій змін міграційної активності населення на регіональному та локальних ринках (перш за все праці); дослідження структури, географії, місткості, кон'юнктури регіонального та локальних ринків праці; дослідження соціально-економічних особливостей регіональної зайнятості мігрантів; визначення обсягів підготовки та перепідготовки кадрів, пошук та обґрунтування доцільності застосування альтернативних джерел їх фінансування, вибір шляхів стимулювання зайнятості, розвитку самозайнятості, сприяння працевлаштуванню мігрантів; прогнози розвитку зайнятості мігрантів на ринку праці різних ієрархічних рівнів – регіональних, локальних тощо.

Системний підхід до маркетингової діяльності у сфері міграційних процесів розширює межі дослідження ринку праці, оскільки дозволяє розглядати будь-яку міжнародну міграційну ситуацію як об'єкт ринкових взаємодій із притаманним йому широким спектром внутрішніх і зовнішніх причинно-наслідкових зв'язків. З цією метою маркетингові дослідження використовують різноманітні методи, зокрема: економіко-статистичного аналізу, лінійного програмування, економіко-математичного моделювання, експертних оцінок, соціологічних досліджень, факторного аналізу тощо.

За глибиною розкриття сутності досліджуваного об'єкта маркетингові дослідження поділяються на розвідувальні, описові, експериментальні, інноваційні. В частині регулювання міжнародних міграційних процесів така типізація існує та конкретизується наступним чином. Розвідувальний тип маркетингу має місце при поглибленому вивченні регіональних міграційних систем. Зокрема, формування сегментаційної моделі ринку праці мігрантів передбачає дослідження за допомогою методів маркетингу різних її сегментів – первинного, вторинного, внутрішнього, зовнішнього офіційного та неофіційного ринків праці. Проведення розвідувальних маркетингових досліджень дає можливість виявляти основні контури раніше не відомих сегментів ринку і приступати до поглибленого їх аналізу.

Описові маркетингові дослідження мають місце при систематичному описі кількісно-якісних показників стану міжнародної міграційної ситуації. Як правило, на цьому етапі узагальнюються статистичні дані та проводиться аналітична оцінка її стану в умовах конкретного територіального утворення. Таку роботу частково здійснюють органи державного управління, державна служба зайнятості при складанні аналітично-статистичних збірників та експрес-інформаційних оглядів стану ринку праці мігрантів. Наведена в них інформація характеризує обсяги ринку праці, результати обстежень домашніх господарств із питань економічної активності населення, рух робочої сили, вимушену неповну зайнятість, показники кількості зайнятих та безробітних громадян, наявність вільних робочих місць та вакантних посад, заходи щодо

сприяння зайнятості населення та соціального захисту безробітних тощо.

Експериментальні маркетингові дослідження направлені на вивчення причинно-наслідкових зв'язків, які існують у сфері зайнятості та ринку праці. Зокрема, досліджується вплив на попит та пропозицію, на регіональну міграційну активність соціально-демографічних, міграційних, виробничо-фінансових, соціально-економічних, інвестиційних, ресурсних, інституціональних факторів. Ефективність маркетингових досліджень залежить від систематичності їх проведення, вибраного переліку індикаторів (показників), технології (методичного інструментарію) збору, узагальнення, обробки та аналізу досліджуваних параметрів. На даному етапі інформаційну базу складають статистичні та соціологічні дані, використовуються інструментарій економіко-статистичного, економіко-математичного, імітаційного моделювання, теорія ігор, соціологічні опитування тощо.

У здійсненні маркетингових досліджень провідна роль належить соціально-економічному моніторингу як ефективному інструменту науково-методичного забезпечення регіонального менеджменту. Його мета – своєчасне надання об'єктивної інформації про особливості протікання міграційних процесів у різних сферах економіки та видах людської діяльності.

На основі моніторингу міграційних процесів державні органи влади мають змогу оцінити стан та виявити територіальні особливості міграційних процесів, прогнозувати появу та розвиток деструктивних явищ у міграційній сфері.

Близькими до експериментального маркетингу регулювання міжнародних процесів є інноваційні маркетингові дослідження. На основі знань про причинно-наслідкові зв'язки між основними соціально-економічними параметрами міграційної активності населення та ринку праці процес дослідження породжує нові форми, методи і напрями ефективної організації маркетингу в суміжних по відношенню до досліджуваної сферах. Так, вирішення проблеми сімейного безробіття на локальних депресивних ринках праці, крім надання додаткової соціальної допомоги окремим категоріям безробітних, потребує досліджень альтернативних шляхів їх працевлаштування, зокрема напрямів трудової еміграції на квотній основі, точкових зон малого та середнього бізнесу, організації самозайнятості тощо.

Експериментальні маркетингові дослідження, направлені на з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, стосуються вивчення практично всіх аспектів регулювання міжнародних міграційних процесів.

Глобалізація стимулює міграцію осіб, які володіють найбільш високим інтелектуально-трудовим потенціалом, особливо молоді. Тому управління міграцією повинне також спрямовуватися на найбільш мобільні верстви населення. У контексті цього пріоритетні інструменти управління міжнародними міграційними процесами під час активної європейської інтеграції України можна

конкретизувати за певною схемою, а саме: щодо збереження, відтворення та нарощування інтелектуально-трудового потенціалу (рис. 1) за напрямом переважання міграційних потоків; за призначенням демографічної структури в світлі оптимізації

відтворення соціально-демографічного потенціалу країни; за характером планування території та регіональною специфікою.

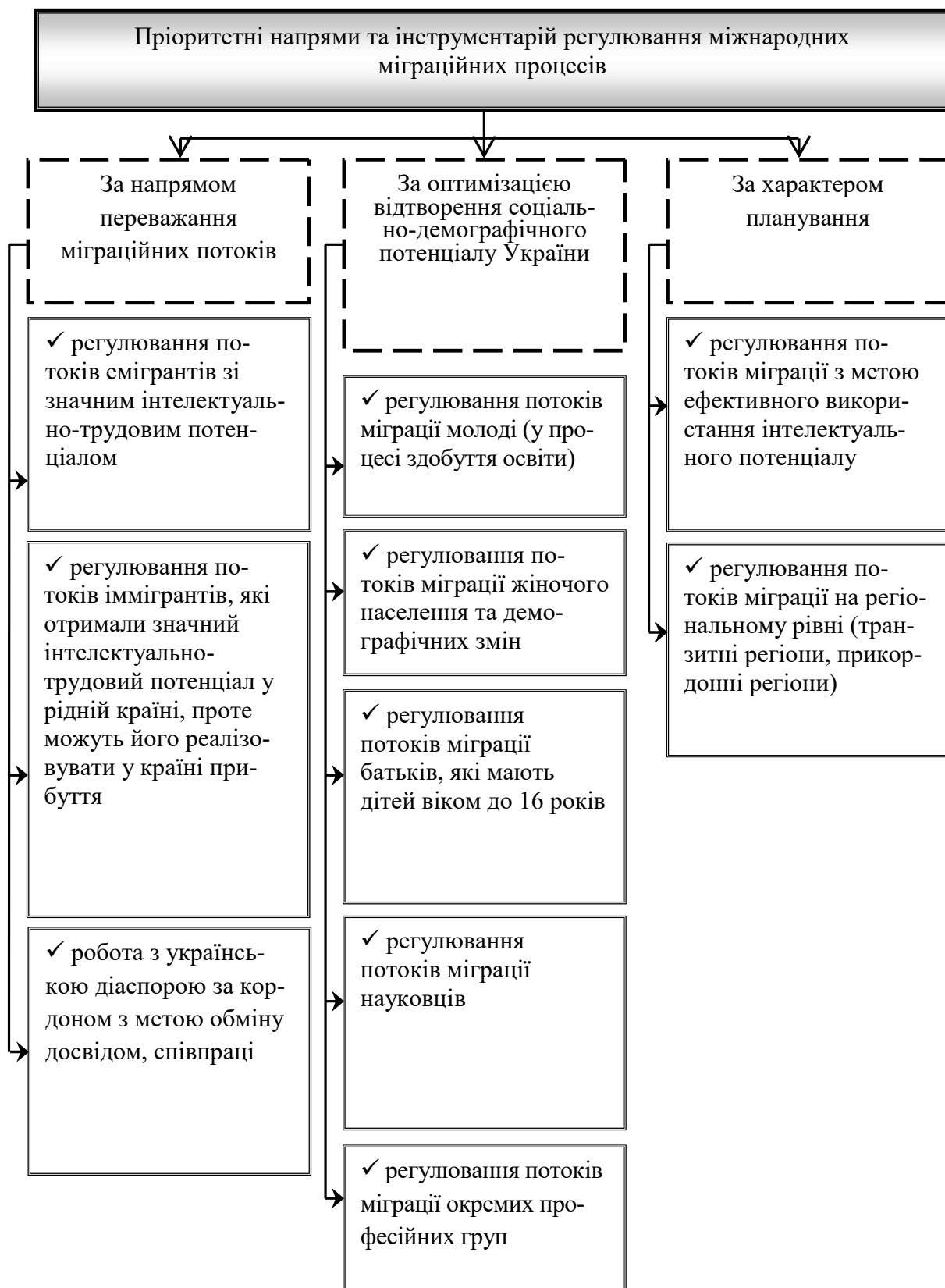

Рис. 1. Пріоритетні напрями та інструменти регулювання міжнародних міграційних процесів у контексті євроінтеграції України

Джерело: розроблено автором

Інструменти управління міжнародними міграційними процесами в контексті ефективного використання інтелектуально-трудоного потенціалу включають методи прямого і непрямого впливу. До методів прямого впливу належать міграційні квоти, ценові умови в'їзду до країни та виїзду з неї. Методи непрямого впливу спрямовуються на створення відповідних умов з метою досягнення стратегічних завдань управління міграцією. Наприклад, це можуть бути цільові програми навчання іноземних громадян за кошти державного бюджету, які витримали конкурс і погоджуються певний час після закінчення навчання працювати в країні.

Це стимулюватиме до накопичення інтелектуально-трудоного потенціалу держави через імміграцію осіб із високим його рівнем.

Дуже важливо, щоб у реалізації заходів при управлінні міграційними процесами в контексті їх впливу на інтелектуально-трудогий потенціал України існувала тісна співпраця органів державної влади, що володіють компетенціями в міграційній сфері, з Міністерством освіти та науки України, Національною академією наук України та їх регіональними представництвами.

Дані структури повинні відстоювати позиції: збільшення фінансування науки та освіти, зокрема в частині науково-дослідних робіт, створення сприятливих умов співпраці науковців та освітян, налагодження міжнародних контактів, участі у міжнародних програмах із співфінансуванням міжнародних організацій, розроблення цільових програм тощо; постійного моніторингу, повного статистичного обліку міграційних потоків працівників наукової та освітньої сфер з метою простеження тенденцій у взаємозв'язку з факторами, що спричиняють такі переміщення; формування світогляду престижу праці у вітчизняних наукових та освітніх установах.

Отже, масові неконтрольовані міграції, які сьогодні є характерними для України, суттєво впливають на інтелектуально-трудогий потенціал країни. Так, еміграція громадян, які володіють значним інтелектуальним потенціалом за кордон з метою подальшого працевлаштування, є вкрай негативною та у довгостроковій перспективі може стати відчутною загрозою втрати національної еліти та становлення в країні економіки знань. Тому за такої ситуації регулювання міжнародних міграційних процесів під час європейської інтеграції України у значній мірі повинне бути спрямоване на створення умов, які б сприяли збереженню, відтворенню та нарощуванню інтелектуально-трудоного потенціалу з метою його подальшого ефективного використання для соціально-економічного розвитку нашої країни.

Вважаємо, що регулювання міжнародних міграційних процесів має бути процесом чітко спланованим. Для цього слід розробити Стратегію, а також Програму регулювання міграційних процесів в Україні. Водночас для забезпечення єдності і єдиної стратегічної лінії міграційної політики важливо, аби в області була прийнята Концепція регулювання міграційних процесів.

Концепція має визначати мету, засадничі принципи, актуальні цілі й завдання, а також стратегічні напрями і механізми реалізації міграційної політики в Україні.

Реалізація Концепції має сприяти вирішенню найгостріших проблем, пов'язаних із міграцією населення, забезпечити ефективне державне регулювання міграційних процесів в Україні в умовах війни та під час повномасштабної європейської інтеграції країни.

Політика регулювання міжнародних міграційних процесів базується на таких принципах: верховенство права; врахування і дотримання загальноприйнятих міжнародних стандартів, нормативно-правових актів, а також рекомендацій міжнародних організацій; гарантія й захист основних прав і свобод людини; неприпустимість будь-яких форм дискримінації; повага до особи мігранта, врахування його потреб; диференційований підхід до регулювання міграційних потоків залежно від соціально-демографічних і професійно-кваліфікаційних характеристик суб'єктів міграційних процесів; узгодженість, взаємодія міграційної політики з іншими сферами державного управління; партнерство, координація і співробітництво всіх гілок влади на державному, регіональному та місцевому рівнях; залучення неурядових організацій, наукових кіл до вирішення актуальних проблем, пов'язаних із міграцією, розвиток інститутів соціального партнерства і громадянського суспільства; співпраця й координація діяльності з іншими країнами, міжнародними організаціями та інтеграційними утвореннями щодо вирішення актуальних міграційних проблем; гнучкість – здатність державної політики змінювати тактичні заходи відповідно до ситуації, які виникають у внутрішньому і глобальному просторі, рекомендацій міжнародних інститутів, а також уміння адекватно реагувати на нові виклики і проблеми, пов'язані з внутрішніми та зовнішніми процесами; наукова обґрунтованість заходів міграційної політики.

Метою політики регулювання міжнародних міграційних процесів доцільно визначити: оптимізацію міграційних та пов'язаних із ними процесів, явищ, що сприятиме соціально-економічному і демографічному розвитку України, захисту та реалізації її соціально-економічних та гуманітарно-демографічних інтересів.

За напрямами регулюючого впливу політика регулювання міжнародних міграційних процесів поділяється на зовнішню і внутрішню. Ключові питання зовнішньої політики стосуються імміграції, еміграції й транзиту. Об'єктами регулювання внутрішньої політики є міграційні переміщення населення в межах країни. Сюди також належать проблеми, пов'язані з до- та післяміграційними процесами, що включають: адаптацію, інтеграцію мігрантів та ВПО у соціум, що їх приймає; ре-еміграцію та реінтеграцію; чинники, що спричинюють міграцію.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Вітчизняна політика регулювання міжнародних міграційних процесів

реалізується через Державну міграційну службу України. Разом із тим, оскільки питання міграції як залежать від, так і визначаються параметрами соціально-економічного розвитку країни, головним суб'єктом планування та реалізації міграційної політики є центральні органи законодавчої і виконавчої влади, зокрема Кабінет Міністрів України та профільні міністерства уряду. Критично високі обсяги як зовнішньої, так і внутрішньої міграції в Україні в умовах війни є у тому числі свідченням недостатньо ефективної міграційної політики в країні. Зокрема, її головними недоліками залишаються: несформованість єдиної цілісної системи інституційного забезпечення планування міграційної політики, зокрема йдеться про її недостатнє поширення на різні рівні державного управління й регулювання, неврахування особливостей міграційних процесів та пов'язаних із ними проблем в окремих регіонах та у специфічних соціально-демографічних групах; відсутність програмування міграційної політики на центральному, регіональному та місцевому рівні; на регіональному рівні не утворено повноцінної ефективної організаційної системи регулювання міграційних процесів; на регіональному рівні не сформовано систему якісного комплексного моніторингу та інформаційно-аналітичного забезпечення обліку й аналізу обсягів, рівня та структурно-динамічних характеристик міграції; на сьогодні в належній мірі не налагоджено роботу з реалізації спільних міждержавних, освітніх, науково-дослідних та бізнес-проектів, у т. ч. орієнтованих на зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної системи освіти і науки, розвиток нових, зокрема "мобільних", видів освіти та економічної діяльності; відсутність достатніх стимулів для економічної активності працездатного населення; не повною мірою ведеться діяльність щодо формування та розвитку елементів інституційної інфраструктури регулювання міжнародних міграційних процесів: функціонування ринку міграційних послуг, використання фінансових ресурсів мігрантів, транскордонної співпраці зі врегулювання міграційних процесів.

Подальші наукові дослідження в цій сфері доцільно спрямувати на ідентифікацію каузальних зв'язків параметрів соціально-економічного розвитку України та інтенсивності зовнішніх міграційних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Anyanwu J., Erhijakpor E. Do remittances affect poverty in Africa? *African Development Review*. 2010. 22(1). 51-91.
2. Durand J., Massey S., Zenteno R. Mexican Immigration in the United States. *Latin American Research Review*. 2001. 36(1). 107-127.
3. Mulska O., Baranyak I. Formation of the forecasting model for Ukrainian-German migration system. *Economy and forecasting*. 2019. Vol. 2. Pp. 119-136.
4. Махонюк О. В., Мульська О. П. Аналіз діяльності суб'єктів ринку міграційних послуг в

Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України* : збірник наукових праць. 2018. Вип. №5 (133). С. 128-133.

5. Геєць В. М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 7-22.

6. Libanova E. Labour migration from Ukraine: key features, drivers and impact. *Economics and Sociology*. 2019. 12(1). Pp. 313-328.

7. Васильців Т. Г., Іляш О. І., Лупак Р. Л. Проблеми та засоби конвергенції соціальної безпеки в Україні та ЄС. *Бізнес Інформ*. 2018. №12 (491). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemi-ta-zasobikonvergentsiyi-sotsialnoyi-bezpeki-v-ukrayini-ta-es>.

8. Omata N. The Complexity of Refugees' Return Decision-Making in a Protracted Exile: Beyond the Home-Coming Model and Durable Solutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2013. 39 (8). 1281-1297.

9. Vasylytsiv T., Lupak R., Kunytska-Iliash M. Social Security of Ukraine and the EU: aspects of convergence and improvement of migration policy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5 (4). P. 50-58.

10. Mulska O., Levytska O., Panchenko V., Kohut M., Vasylytsiv T. Causality of external population migration intensity and regional socio-economic development of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2020. № 18 (3). P. 426.

REFERENCES

1. Anyanwu J. and Erhijakpor E. (2010), Do remittances affect poverty in Africa? *African Development Review*, no 22 (1), pp. 51-91.
2. Durand J., Massey S. and Zenteno R. (2001), Mexican Immigration in the United States, *Latin American Research Review*, no 36 (1), pp. 107-127.
3. Mulska O. and Baranyak I. (2019), Formation of the forecasting model for Ukrainian-German migration system, *Economy and forecasting*, no 2, pp. 119-136.
4. Makhoniuk, O. V. and Mul'ska, O. P. (2018), Analiz diial'nosti sub'iektiv rynku mihratsijnykh posluh v Ukraini, *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy* : zbirnyk naukovykh prats', vyp. №5 (133), s. 128-133.
5. Heiets', V. M. (2016), Ekonomika Ukrainy: kliuchovi problemy i perspektyvy, *Ekonomika i prohnozuvannia*, № 1, s. 7-22.
6. Libanova E. (2019), Labour migration from Ukraine: key features, drivers and impact, *Economics and Sociology*, no 12(1), pp. 313-328.
7. Vasylytsiv, T. H. Iliash, O. I. and Lupak, R. L. (2018), Problemy ta zasoby konverhentsii sotsial'noi bezpeky v Ukraini ta YeS, *Biznes Inform*, №12 (491), available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemi-ta-zasobikonvergentsiyi-sotsialnoyi-bezpeki-v-ukrayini-ta-es>.
8. Omata N. (2013), The Complexity of Refugees' Return Decision-Making in a Protracted Exile: Beyond the Home-Coming Model and Durable

Solutions, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, no 39 (8), pp. 1281-1297.

9. Vasylytsiv T., Lupak R. and Kuniyska-Iliash M. (2019), Social Security of Ukraine and the EU: aspects of convergence and improvement of migration policy, *Baltic Journal of Economic Studies*, no. 5 (4), pp. 50-58.

10. Mulska O., Levytska O., Panchenko V., Kohut M., Vasylytsiv T. (2020), Causality of external

population migration intensity and regional socio-economic development of Ukraine, *Problems and Perspectives in Management*, no. 18 (3), pp. 426.

Стаття надійшла до редакції 15 грудня 2023 року

УДК 657

Кравець О. В.,

sasakravec43@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0003-0486-8854, Researcher ID: rid61371,

здобувач, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

КОНТРОЛЬ ВНУТРІШНІХ ЛОГІСТИЧНИХ ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. Наголошено на важливості системи внутрішнього контролю, що є важливою складовою управління підприємством. Розглянуто та проаналізовано поняття “внутрішній контроль” вітчизняними та зарубіжними вченими. Запропоновано власне трактування поняття “внутрішній контроль”. Підкреслено головну мету контролю, відповідно це є забезпечення інформаційної підтримки системи управління для прийняття ефективних управлінських рішень. Запропоновано напрямки удосконалення внутрішнього контролю. Виділено загальні цілі внутрішнього контролю. Виокремлено елементи системи внутрішнього контролю. Запропоновано елементи внутрішнього контролю та надано їх характеристику. Наголошено на важливості контролю, що включає аналіз внутрішніх нормативних документів. Підкреслено необхідність систематичних перевірок фінансово-господарської діяльності підприємства, оперативного контролю над витратами з боку керівників структурних підрозділів, встановлення зворотного зв'язку з контрольованим об'єктом. Наголошено, що відсутність чіткого розуміння того, як організувати внутрішній контроль витрат на підприємствах, становить основну проблему. Дана проблема призводить до різноманітних труднощів, зокрема викликана відсутністю кваліфікованих працівників, методик та систем оцінки. Акцентовано, що внутрішній контроль над витратами підприємства здійснюється на різних етапах. Наголошено, що організація внутрішнього контролю на підприємстві не регулюється державою, і це питання залишається в компетенції керівництва підприємства. Для успішної розробки ефективної методики внутрішнього контролю витрат важливо визначити об'єкти, суб'єкти та основні завдання контролю. Виділено завдання, які вирішує служба внутрішнього контролю. Акцентовано, в яких системах необхідно впроваджувати внутрішній контроль. Запропоновано основні етапи логістичного контролю. Наголошено на важливості контролю логістичних операцій, що являє собою нову перспективну галузь нашої діяльності та дозволяє своєчасно виявляти та ефективно вирішувати проблемні ситуації на складах і в базах зберігання. Підкреслено, що реєстрація, облік і контроль логістичних витрат на підприємстві повинні проводитися на місцях виконання логістичних операцій. Запропоновано визначення поняття “контрольний процес”: це діяльність, спрямована на забезпечення досягнення поставлених цілей організації найбільш ефективним способом шляхом вирішення виявлених проблем під час контролю. У висновках та перспективах подальших досліджень наголошено на оптимізації організаційної структури контрольного процесу в цілому, а також кожної окремої контрольної процедури. Запропоновано розглянути можливість введення посади внутрішнього аудитора на підприємстві, який би здійснював підсилені контрольні функції щодо витрат, формування та розподілу прибутків, достовірності фінансової звітності та залучення додаткового капіталу інвестицій. Наголошено, що у системі оперативного контролю логістичних витрат на підприємстві ключова роль повинна відводитися відділу логістики підприємства. Підкреслено, що на відділ логістики підприємства має покладатися завдання ведення обліку і контролю логістичних витрат на виконання логістичних операцій, процесів.

Ключові слова: логістика, внутрішній контроль, логістична система, організація контролю, етапи та елементи контролю, напрямки вдосконалення внутрішнього контролю.

Kravets O. V.,

sasakravec43@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0486-8854,

Researcher ID: rid61371,

Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

CONTROL OF INTERNAL LOGISTICS COSTS AT THE ENTERPRISE

Abstract. The importance of the internal control system, which is an important component of enterprise management, is emphasized. The concept of "internal control" was considered and analyzed by domestic and foreign scientists. A proper interpretation of the concept of "internal control" is proposed. The main purpose of control is emphasized, accordingly, it is the provision of information support of the management system for making effective management decisions. Directions for improving internal control are proposed. General objectives of internal control are highlighted. The elements of the internal control system are highlighted. The elements of internal control are proposed and

characterized. The importance of control, including the analysis of internal regulatory documents, is emphasized. The importance of systematic checks of the financial and economic activity of the enterprise, operational control over expenses by the heads of structural divisions, establishment of feedback with the controlled object is emphasized. It was highlighted that the lack of a clear understanding of how to organize internal cost control at enterprises is the main problem. This problem leads to various difficulties, in particular caused by the lack of qualified employees, methods and assessment systems. It is highlighted that the internal control over the company's expenses is carried out at different stages. It was emphasized that the organization of internal control at the enterprise is not regulated by the state, and this issue remains within the competence of the enterprise's management. For the successful development of an effective method of internal cost control, it is important to define the objects, subjects and main tasks of control. Tasks solved by the internal control service are highlighted. It is emphasized in which systems it is necessary to implement internal control. The main stages of logistics control are proposed. The importance of control of logistics operations is emphasized, which represents a new promising branch of our activity and allows timely detection and effective resolution of problem situations in warehouses and storage bases. It is underlined and emphasized that the registration, accounting and control of logistics costs at the enterprise should be carried out at the places where logistics operations are performed. It is proposed to define the control process, which is an activity aimed at ensuring the achievement of the set goals of the organization in the most effective way by solving the identified problems during control. The conclusions and perspectives of further research emphasize the optimization of the organizational structure of the control process as a whole, as well as each individual control procedure. It is proposed to consider the possibility of introducing the position of an internal auditor at the enterprise, which would perform enhanced control functions regarding expenses, the formation and distribution of profits, the reliability of financial statements and the attraction of additional investment capital. It was emphasized that in the system of operational control of logistics costs at the enterprise, the key role should be assigned to the logistics department of the enterprise. It is emphasized that the logistics department of the enterprise should be entrusted with the task of keeping records and controlling logistics costs for the implementation of logistics operations and processes.

Keywords: logistics; internal control; logistics system; control organization; stages and control elements; directions for improvement of internal control.

JEL Classification: M49, M41, L81

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-17>

Постановка проблеми. Основна проблема забезпечення внутрішнього контролю витрат полягає у відсутності чіткого розуміння на підприємствах того, як належним чином організувати контроль, що, в свою чергу, призводить до виникнення проблем. Головні фактори включають відсутність кваліфікованих працівників, методик та систем оцінки результатів. Система внутрішнього контролю є важливою складовою управління підприємством, це дозволяє керівництву переконатися, що контроль здійснюється відповідно до стратегії розвитку та вимог законодавства. Отже, дослідження логістичних витрат у процесі організації господарської діяльності залишається актуальним і викликає як науковий, так і практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду питання теорії й практики внутрішнього контролю присвячені праці багатьох вчених, серед яких: М. Мескон, М. В. Мурашко, Л. В. Нападовська, В. П. Пантелєєв, С. М. Петренко, М. С. Пушкар, О. Ю. Редько, В. В. Сопко, Л. О. Сухарева, Б. Ф. Усач, М. Г. Чумаченко, В. О. Шевчук, Д. Хан, Ч. Хорнгрен, Е. Аренс, М. Т. Білуха, О. С. Бородкін, Ф. Ф. Бутинець, Б. І. Валуєв, І. К. Дрозд, К. Друрі, С. В. Калюга, Г. Г. Кірейцев, Л. М. Крамаровський, М. В. Кужельний, А. М. Кузьмінський, В. Ф. Максимова. Проте впровадження сучасного підходу до управління підприємством уповільнюється через недостатнє концептуальне та методичне обґрунтування, а також низький рівень

адаптації практики та теорії створення внутрішнього контролю до сучасних умов, і в цьому полягає актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Вдосконалення наукових принципів та формування рекомендацій щодо впровадження нових цілей, напрямків і складових основних етапів внутрішнього контролю, а також використання отриманих результатів у керуванні бізнес-процесами та оцінюванні їх ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стабільний розвиток підприємства залежить від різноманітних факторів, у тому числі від формування системи внутрішнього контролю, системи захисту інформації та рівня облікової політики, які забезпечують достовірні фінансові звіти. Внутрішній контроль визначає легальність операцій та їх економічну доцільність для підприємства. Головною метою цього контролю є забезпечення інформаційної підтримки системи управління для прийняття ефективних управлінських рішень. Інші завдання включають дотримання політики керівництва кожним співробітником, збереження активів, грошових коштів та інших матеріальних цінностей, а також забезпечення ефективності роботи підприємства.

Основною метою впровадження ефективного контролю над господарською діяльністю підприємств є уникнення будь-яких господарських порушень. З цією самою метою пов'язана необхідність дії великої кількості контролюючих

органів. Згідно з їх призначенням та чинним законодавством вони виконують функції господарського контролю, здійснюють аудит та проводять перевірки. Розробка стратегії досягнення визначених цілей є складним завданням, яке вимагає наукового підходу для вирішення. Напрямки вдосконалення внутрішнього контролю представлені на рисунку 1.

Структура внутрішнього контролю визначається як сукупність планів підприємства, включаючи взаємодію керівництва, методи, процедури та інші заходи для забезпечення достатньої впевненості в досягненні загальних цілей:

- подальший розвиток налагодженої, ефективної та результативної діяльності та надання якісних продуктів і послуг згідно з місією підприємства;
- захист ресурсів від втрат через брак, зловживання, неефективне управління, помилки, махінації та інші негаразди;
- дотримання законів, положень та розпоряджень керівництва;
- розвиток та підтримання достовірних управлінських даних та їх відображення у звітності.

Визначення вчених щодо сутності поняття “внутрішній контроль” відрізняються між собою та суперечать один одному (табл. 1).

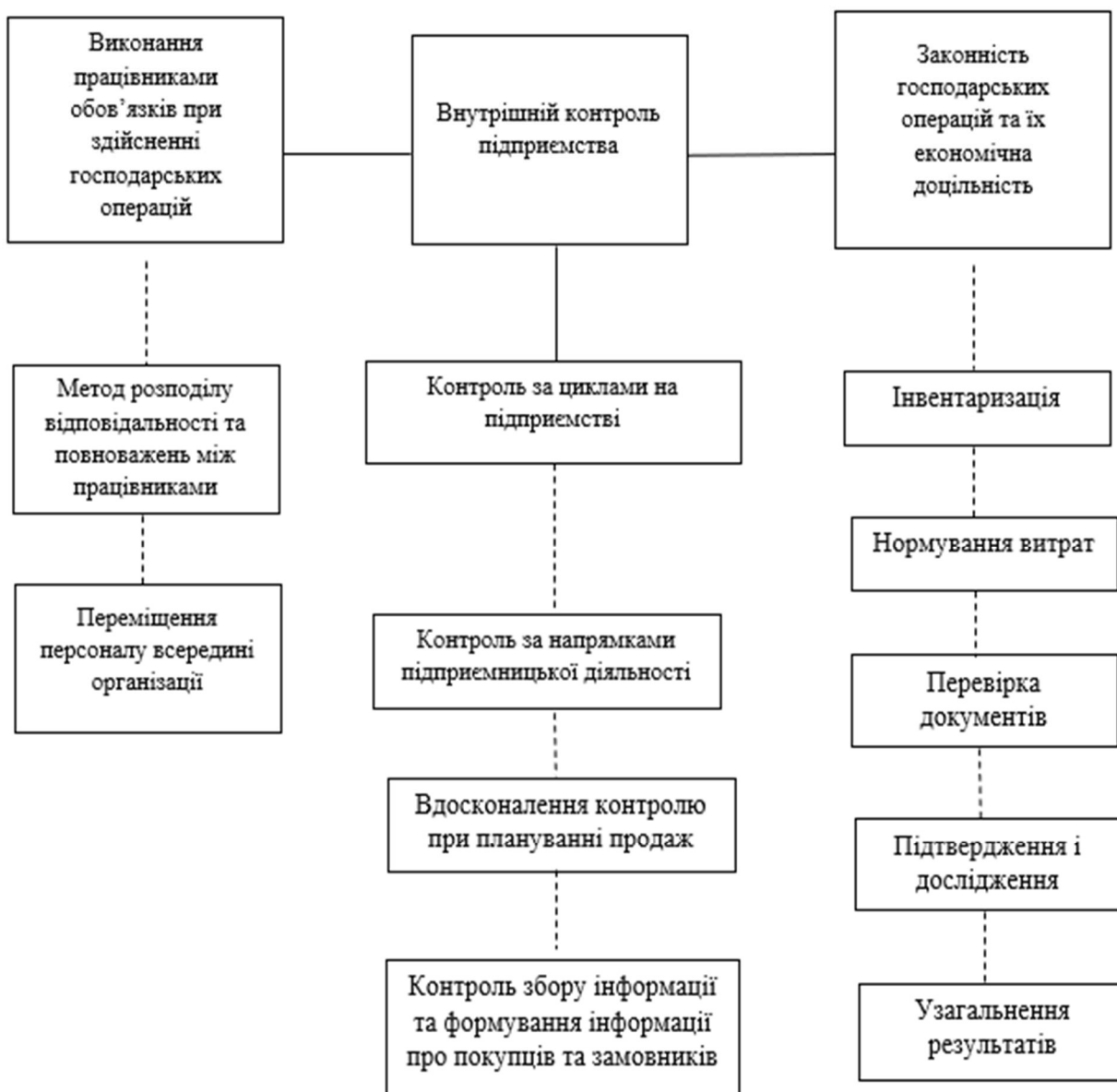

Рис. 1. Напрямки вдосконалення внутрішнього контролю

Джерело: запропоновано автором.

Визначення поняття “внутрішній контроль” вітчизняними та зарубіжними вченими

№ з/п	Автор	Визначення поняття “внутрішній контроль”
1	Бутинець Ф. Ф. [1]	Оцінка відповідальності підприємства за виконання визначених завдань, проведена незалежно.
2	Нападовська Л. В. [9]	Процес, спрямований на якісну розробку та ефективне досягнення цілей, визначених організацією, шляхом впровадження управлінських рішень.
3	Ковтун Т. В. [5, с. 164-170]	Процес, орієнтований на досягнення довгострокових цілей компанії, які виникають внаслідок виконання керівництвом планування, організації та моніторингу діяльності як суб'єкта господарювання в цілому, так і його окремих підрозділів.
4	Каменська Т. О. [3]	Неперервний процес управління діяльністю підприємства, що включає в себе збір інформації, проведення аналізу, прийняття управлінських та коригувальних рішень на основі цього аналізу, а також забезпечення процедур зворотного зв'язку.
5	Столяр Л. Г. [13, с. 133-136]	Система заходів, які проводяться всередині підприємства для запобігання та виявлення операцій з господарськими засобами та ресурсами, а також для виявлення дій посадових осіб, що не відповідають цілям їхньої діяльності або вимогам чинного законодавства.

Джерело: складено автором на основі джерел [1, 3, 5, 9, 13]

Як видно з таблиці 1, у науковому середовищі не існує єдиного бачення визначення терміна “внутрішній контроль”, проте, на нашу думку, найбільш обґрунтованим можна вважати таке його визначення: внутрішній контроль – це процес, який забезпечує якісну розробку та ефективне досягнення довгострокових цілей компанії за допомогою реалізації прийнятих управлінських рішень.

Проте Т. О. Каменська внутрішній контроль трактує як механізм, що дозволяє власникам, наглядовій раді та виконавчому керівництву підприємства досягти високого рівня впевненості у тому, що воно здійснює досягнення своїх цілей найбільш ефективним способом [3, с. 109]. Особливими, на нашу думку, є погляди Ч. Т. Хорнгрена та Дж. Фостера, що внутрішній контроль визначається як комплекс бухгалтерського та управлінського контролю, спрямований на забезпечення відповідності прийнятих у організації рішень їхній практичній реалізації. У розвиток такого підходу є визначення групи вчених (В. І. Бачинського, С. А. Кошкарова, П. О. Куцика та Л. Г. Медвідь): внутрішній контроль – це перевірка виконання ухвалених рішень, що дає можливість отримувати інформацію про функціонування ланок системи, та форма зворотного зв'язку, за допомогою якого підтримується стан керованого об'єкта і здійснюється реалізація управлінських рішень [6, 8, с. 53-63].

Т. А. Бутинець вважає: внутрішній контроль – це контроль, який спрямований на створення умов гарантованого виконання обов'язків кожним менеджером, своєчасної і повної реалізації внутрішніх вимог та забезпечення ефективної діяльності всіх складових у процесі діяльності підприємства [1].

Цінною є думка А. Г. Загороднього, Г. Л. Вознюк, Г. О. Партин, Т. В. Ковтуна та Л. В. Нападовської про те, що внутрішній контроль – це процес, який підприємство виконує для перевірки виконання всіх управлінських рішень у сфері фінансової діяльності, метою якого є організація фінансової стратегії та запобігання можливим кризовим ситуаціям, що можуть призвести до банкрутства підприємства. Цей процес спрямований на досягнення довгострокових цілей компанії, які впливають із планування, організації та моніторингу діяльності суб'єкта господарювання в цілому та його окремих підрозділів. Внутрішній контроль також забезпечує якісну розробку та ефективне досягнення цілей шляхом реалізації ухвалених управлінських рішень [2, 5, 9].

Ефективність роботи підприємства залежить від здійснення контролю за витратами. Систематичний і постійний контроль сприяє обґрунтованості та своєчасності проведення операцій. Контроль над операціями з обліку витрат дозволяє об'єктивно оцінювати реальний стан підприємства. Як функція управління контроль служить для своєчасного виявлення та ліквідації факторів, що можуть бути перешкодою ефективному веденню виробництва і досягненню поставленої мети. На підприємствах часто виникає виклик, пов'язаний із правильним організуванням контролю через відсутність кваліфікованих працівників, методик та систем оцінки. Дана ситуація вимагає уваги та вирішення для покращення управлінського процесу [4, с. 229-233].

Витрати є частиною функціонування будь-якого суб'єкта господарювання. Проте важливо враховувати, що не лише вартість виробництва товарів або надання послуг залежить від обсягу

витрат, але й подальша діяльність підприємства взагалі. Це впливає на фінансовий результат та здатність підприємства конкурувати на ринку.

Система внутрішнього контролю будується на таких елементах [12, с. 491]:

1. Запобігання можливим зловживанням та втратам передбачає розподіл обов'язків, що включає чіткий розподіл обов'язків у сфері зберігання матеріальних цінностей, проведення операцій та ведення обліку. Важливо забезпечити, щоб кожен відділ мав повний контроль за своєю діяльністю, але при цьому слід враховувати можливість надання неправильної інформації з метою поліпшення показників.

2. Існування ефективних процедур санкціонування операцій є ключовим для виконання операцій і вимагає узгодження відповідальних осіб та дотримання всіх необхідних формальностей.

3. Своєчасне та належне документування операцій важливо для запобігання можливим помилкам, особливо при великому інтервалі між виконанням операції та її обліком.

4. Фактичний контроль за майном і документацією передбачає використання технічних засобів і процедур, спрямованих на запобігання втратам, вилученню або неправомірній зміні облікової документації.

5. Проведення незалежних перевірок відіграє важливу роль у системі контролю, і контролер повинен ретельно вивчити та зрозуміти кожен елемент системи внутрішнього контролю на підприємстві. Під час аналізу внутрішнього контролю слід враховувати специфічні особливості кожної системи.

Ефективна система внутрішнього контролю повинна забезпечувати захист і збереження активів, реєстрів та інформації, запобігання і виявлення помилок і спотворень, виконання наказів і розпоряджень керівництва компанії, забезпечення точності і повноти облікових записів і своєчасної підготовки достовірної фінансової звітності. Система внутрішнього контролю складається з елементів, які відображені на рис. 2.

Рис. 2. Елементи системи внутрішнього контролю

Джерело: запропоновано автором.

Контрольне середовище піддається оцінці шляхом аналізу компетентності співробітників, участі власника та його представників у керівництві компанією, а також аналізу компетентності та стилю роботи керівництва, організаційної структури, делегування відповідальності та повноважень співробітникам, а також кадрової політики та практик.

Процес оцінки ризику розглядає ризики, пов'язані зі змінами в зовнішньому середовищі, такі як зміни в законодавстві, валютні ризики, ризики відсоткових ставок, зміни в інформаційних системах, швидке зростання компанії, впровадження нових технологій, нові підходи до діяльності, нові товари та послуги, реорганізація компанії та розширення діяльності за кордоном.

Оцінка інформаційної системи включає аналіз операцій, пов'язаних із запуском та виконанням господарських операцій, обробкою даних, веденням обліку та відображенням інформації про всі операції у податковій звітності.

Дії з контролю включають аналіз внутрішніх нормативних документів, що регулюють організацію документообігу, та заходів, розроблених керівництвом підприємства для забезпечення збереження майна і документів компанії, отримання достовірної інформації для управління, підвищення ефективності виробництва та дотримання вимог законодавства і положень облікової політики.

Система внутрішнього контролю повинна бути не лише формальною, але й реальною та систематичною. Ознаками такого контролю є систематична перевірка фінансово-господарської діяльності підприємства, оперативний контроль над витратами з боку керівників структурних підрозділів, контроль, що базується на точних оцінках та об'єктивних вимірниках, та встановлення зворотного зв'язку з контрольованим об'єктом.

Розглядаючи взаємозв'язок функцій внутрішнього контролю витрат, можна уявити процес управління як послідовність взаємозалежних дій, яка включає аналіз, планування, організацію, мотивацію, облік, контроль і регулювання факторів виробництва. Функції внутрішнього контролю витрат можна розглядати з двох поглядів: забезпечення інформацією для виконавчих органів підприємства та задоволення потреб власників; створення єдиної системи контролю витрат на підприємстві [1, с. 57].

Відсутність чіткого розуміння того, як організувати внутрішній контроль витрат на підприємствах, становить основну проблему. Дана проблема призводить до різноманітних труднощів, зокрема викликана відсутністю кваліфікованих працівників, методик та систем оцінки. Контроль над поточною господарською діяльністю повинен бути проведений комплексно. Для підвищення оперативності контролю важливо належно організувати кількісно-сумовий облік цінностей у місцях зберігання продукції, раціонально проводити операції під час надходження та реалізації продукції, а також ефективно використовувати кошти [1, с. 4].

Внутрішній контроль над витратами підприємства здійснюється на різних етапах:

1. На етапі бюджетування проводиться оцінка оптимальності, раціональності та ефективності різних варіантів управлінських рішень, а також їх відповідність загальній стратегічній меті розвитку підприємства.

2. На етапі організації та регулювання управлінських рішень оцінюється можливість досягнення бажаних результатів за певних витрат.

Оскільки система внутрішнього контролю має вплив на фінансовий стан та результати діяльності суб'єктів господарювання в цілому, необхідно зменшити вплив суб'єктивних чинників на учасників контрольного процесу, щоб забезпечити об'єктивність, правдивість і якість висновків і пропозицій, які приймаються після контрольних перевірок. Це може бути досягнуто шляхом оптимізації організаційної структури як самого процесу контролю в цілому, так і кожної з контрольних процедур.

На сьогоднішній день в Україні визначення й організація внутрішнього контролю на підприємстві не регулюються державою, і це питання залишається в компетенції керівництва підприємства. Для успішної розробки ефективної методики внутрішнього контролю витрат важливо визначити об'єкти, суб'єкти та основні завдання контролю.

Точною метою контролю є досягнення управлінських цілей, спрямованих на забезпечення максимально позитивної результативності бізнесу та мінімізації різноманітних ризиків, які можуть виникнути в процесі діяльності суб'єкта господарювання. Це досягається шляхом протидії появи помилок та недоліків, а також перевірки достовірності даних обліку й звітності [7, с. 30].

Ефективно налагоджена система обліку на підприємстві дозволяє керівництву ефективно виконувати свої обов'язки з контролю, забезпечувати збереження ресурсів, складати фінансові звіти та відповідати вимогам чинного законодавства. Бухгалтерський контроль зазвичай здійснюється внутрішнім контрольним відділом, який перевіряє законність і достовірність господарських операцій перед їх виконанням або після їх завершення на підставі бухгалтерських документів. Також проводиться перевірка правильності ведення бухгалтерського обліку.

Вирішення проблеми контролю облікових записів можливе завдяки створенню паралельних інформаційних потоків, які взаємно контролюють один одного і забезпечують точність бухгалтерських даних.

До широкого спектра завдань, які вирішує служба внутрішнього контролю, можна віднести:

- контроль законності здійснюваних операцій, які формують витрати підприємства;
- контроль повноти відображення та точності оформлення господарських операцій у первинних документах;
- достовірність відображення операцій в облікових регістрах;

- контроль відповідності записів у бухгалтерському обліку підприємства та прийнятої облікової політики;

- контроль дотримання працівниками посадових інструкцій;

- контроль ефективності здійснюваних витрат підприємства [4, с. 229-233].

Необхідно впроваджувати внутрішній контроль в таких системах:

- бухгалтерській системі та складанні фінансової звітності (включаючи точки виникнення та окремі складові частини);

- системі обліку та звітності у сфері оподаткування (визначення різниць відповідно до Податкового кодексу України);

- системі управлінського обліку, що включає аналіз запасів і визначення фінансових показників, прийняття управлінських рішень та оцінку можливостей впливу [4, с. 229-233].

Підприємство, розглядаючи себе як систему управління, вважає внутрішній контроль своєю власною підсистемою [11]. Ефективність функціонування системи внутрішнього контролю досягається шляхом чіткого визначення цілей та принципів її роботи на основі науково обґрунтованих принципів. Створення та впровадження системи внутрішнього контролю неможливі без урахування особливостей організаційної структури та специфіки діяльності підприємства, оскільки саме ці фактори впливають на стан об'єкта контролю, зокрема у сфері витрат. Інформаційне забезпечення системи внутрішнього контролю охоплює систему внутрішнього господарського та фінансового обліку [10, с. 283-286], а також облік та звітність у системі оподаткування.

Контроль логістичної діяльності розпочинається визначенням параметрів для оцінки, враховуючи важливий аспект - визначення основних критеріїв для вимірювання ефективності. В деяких випадках можуть виникати ситуації, коли професійні інтереси різних фахівців, що стосуються однієї й тієї ж проблеми, розходяться. Основні етапи логістичного контролю включають:

- визначення планових значень логістичних показників;

- розрахунок фактичних значень;

- порівняння фактичних і планових показників для виявлення відхилень;

- аналіз виявлених відхилень та розроблення корекційних заходів для виправлення їх.

Контроль логістичних операцій являє собою нову перспективну галузь нашої діяльності, що дозволяє своєчасно виявляти та ефективно вирішувати проблемні ситуації на складах і в базах зберігання. Однією з ключових стратегій підвищення конкурентоспроможності підприємств України в сучасних умовах є виробництво якісних і доступних за ціною товарів. Досягнення такої мети неможливе без впровадження системи реєстрації, обліку та контролю логістичних витрат на підприємствах. Це обґрунтовано тим, що частка логістичних витрат у собівартості продукції, виробленої на вітчизняних підприємствах, є значною.

Реєстрація, облік і контроль логістичних витрат на підприємстві повинні проводитися на місцях виконання логістичних операцій (процесів). Даний вид обліку логістичних витрат повинен бути документованим, і кожен запис у ньому повинен здійснюватися на підставі належно складених і оформлених документів. Облік є важливим інструментом систематичного контролю за зберіганням товарно-матеріальних цінностей, грошовими коштами та правильністю їх використання, а також з метою виявлення додаткових резервів для зниження собівартості продукції.

Під час контролю також відбувається перевірка обґрунтованості господарських операцій, дотримання платіжної і фінансової дисципліни, а також контроль витрат на виконання логістичних активностей на підприємстві (функції standard cost). Система контролю особливо корисна у випадках, коли управління підприємством розділене на відділи та служби. У цьому випадку контроль допомагає досягти максимально можливого загального результату діяльності. Отже, контрольний процес - це діяльність, спрямована на забезпечення досягнення поставлених цілей організації найбільш ефективним способом шляхом вирішення виявлених проблем під час контролю.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Система внутрішнього контролю одночасно впливає на фінансовий стан та результати господарської діяльності. З метою забезпечення об'єктивності та якості висновків та пропозицій, прийнятих після контрольних перевірок, варто проводити внутрішній контроль на основі визначеної концепції. Необхідною є оптимізація організаційної структури контрольного процесу в цілому, а також кожної окремої контрольної процедури. Також варто розглянути можливість введення посади внутрішнього аудитора на підприємстві, який би здійснював підсилені контрольні функції щодо витрат, формування та розподілу прибутків, достовірності фінансової звітності та залучення додаткового капіталу інвестицій.

Добре організований внутрішній контроль витрат діяльності допоможе уникнути відхилень та штрафних санкцій, підвищивши рівень економічної безпеки підприємства. Запропоновані методичні аспекти для здійснення внутрішнього контролю мінімізують ризики виникнення помилок у системі обліку, дозволяють своєчасно усунути виявлені порушення та сприяють ефективному управлінню процесом формування податкових зобов'язань з податку на прибуток.

У системі оперативного контролю логістичних витрат на підприємстві ключова роль повинна відводитися відділу логістики підприємства. Одним із завдань відділу логістики є облік, аналіз і контроль витрат на здійснення логістичної діяльності підприємства. Таким чином, відповідно до цього завдання на відділ логістики підприємства повинна бути покладена функція ведення обліку і контролю логістичних витрат на виконання логістичних операцій, процесів.

Підприємства, що співпрацюють в єдиному ланцюзі поставок, мають можливість більш якісно та ефективно задовольняти потреби споживачів, при цьому знижуючи витрати. Управління ланцюгами постачань являє собою стратегію бізнесу, яка забезпечує ефективне управління матеріальними, фінансовими та інформаційними потоками з метою їх синхронізації в розподілених організаційних структурах. Відповідальна особа повинна мати глибоке розуміння специфіки виробничо-господарської діяльності підприємства та бути обізнаною з кон'юктурою товарного ринку та особливостях логістичної діяльності. Організація виробництва, технологічні операції та знання загальногосподарського та логістичного менеджменту є важливими навичками. Подальші дослідження можуть спрямовуватися на глибше вивчення управління кожною складовою логістичної системи з метою підвищення її ефективності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутинець Ф. Ф., Виговська Н. Г., Малюга Н. М. Контроль і ревізія : підр. Житомир : ПП "Рута", 2002. С. 544.
2. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Партин Г. О. Облік і аудит: термінологічний словник. Львів : Центр Європи, 2002. С. 671.
3. Каменська Т. О. Внутрішній аудит : монографія. Київ : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2010. С. 499.
4. Ковалевська В. Ю., Панченко О. М. Організація системи внутрішнього контролю витрат на підприємствах. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. № 41. С. 229-233.
5. Ковтун Т. В. Система внутрішнього контролю як невід'ємний елемент операційної системи підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. Т. 1. № 6. С. 164-170.
6. Кошкарів С. А. Внутрішньогосподарський оперативний облік і контроль у системі управління діяльністю виробничих підприємств : монографія. Чернівці : Золоті литаври, 2012. С. 259.
7. Максимова В. Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства: системний підхід до розвитку : монографія. Київ : АВРІО, 2005. С. 264.
8. Медвідь Л. Г., Медвідь А. В. Організаційно-методичне забезпечення обліку логістичних витрат. *Підприємництво і торгівля*. 2016. Вип. 20. С. 53-63.
9. Нападівська Л. В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці : монографія. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2000. С. 223.
10. Перезовова І. В., Степанюк О. С. Система контролю витрат підприємств: актуалізація побудови та аспекти функціонування. *Інноваційна економіка*. 2015. № 5. С. 283-286.
11. Рядська В. В., Петраков Я. В. Аудит : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. С. 416.
12. Сагова О. Особливості організації та методики аудиту фінансових інвестицій. *Економічний аналіз*. 2010. Вип. 6. С. 489-492.
13. Столяр Л. Г. Організація внутрішнього контролю. *Економіка. Управління. Інновації*. 2015. Вип. № 1 (13). С. 133-136.
14. Яценко В. М. Внутрішній контроль на підприємствах України: проблеми розвитку та шляхи вирішення. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2010. № 11. С. 3-7.

REFERENCES

1. Butynets', F. F. Vyhovs'ka, N. H. and Maliuha, N. M. (2002), Kontrol' i reviziia : pidr., PP "Ruta", Zhytomyr, s. 544.
2. Zahorodnij, A. H. Vozniuk, H. L. and Partyn, H. O. (2002), Oblik i audyt: terminolohichnyj slovnyk, Tsentr Yevropy, L'viv, s. 671.
3. Kamens'ka, T. O. (2010), Vnutrishnij audyt : monohrafiia, DP "Inform.-analit. ahentstvo", Kyiv, s. 499.
4. Kovalevs'ka, V. Yu. and Panchenko, O. M. (2010), Orhanizatsiia systemy vnutrishn'oho kontroliu vytrat na pidpriemstvakh, *Humanitarnyj visnyk ZDIA*, № 41, s. 229-233.
5. Kovtun, T. V. (2009), Systema vnutrishn'oho kontroliu iak nevid'iemnyj element operatsijnoi systemy pidpriemstva, *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, T. 1. № 6, s. 164-170.
6. Koshkarov, S. A. (2012), Vnutrishn'ohospodars'kyj operatyvnyj oblik i kontrol' u systemi upravlinnia diial'nistiu vyrobnychkykh pidpriemstv : monohrafiia, Zoloti lytavry, Chernivtsi, s. 259.
7. Maksimova, V. F. (2005), Vnutrishnij kontrol' ekonomichnoi diial'nosti promyslovoho pidpriemstva: systemnyj pidkhid do rozvytku : monohrafiia, AVRIO, Kyiv, s. 264.
8. Medvid', L. H. and Medvid', A. V. (2016), Orhanizatsijno-metodychne zabezpechennia obliku lohistrychnykh vytrat, *Pidpriemnytstvo i torhivlia*, vyp. 20, s. 53-63.
9. Napadovs'ka, L. V. (2000), Vnutrishn'ohospodars'kyj kontrol' v rynkovij ekonomitsi : monohrafiia, Nauka i osvita, Dnipropetrovs'k, s. 223.
10. Perevozova, I. V. and Stepaniuk, O. S. (2015), Systema kontroliu vytrat pidpriemstv: aktualizatsiia pobudovy ta aspekty funktsionuvannia, *Innovatsijna ekonomika*, № 5, s. 283-286.
11. Riads'ka, V. V. and Petrakov, Ya. V. (2008), Audyt : navch. posib., Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, s. 416.
12. Sahova O. (2010), Osoblyvosti orhanizatsii ta metodyky audytu finansovykh investytsij, *Ekonomichnyj analiz*, vyp. 6, s. 489-492.
13. Stoliar, L. H. (2015), Orhanizatsiia vnutrishn'oho kontroliu, *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii.*, vyp. № 1 (13), s. 133-136.
14. Yatsenko, V. M. (2010), Vnutrishnij kontrol' na pidpriemstvakh Ukrainy: problemy rozvytku ta shliakhy vyrishennia, *Bukhhalters'kyj oblik i audyt*, № 11, s. 3-7.

Стаття надійшла до редакції 10 січня 2024 року

УДК: 33.338.2

Тарасенко А. Б.,

atarasenko@e-u.edu.ua, art53to@gmail.com, ORCID ID: 0009-0001-4924-9849,

здобувач, Приватний вищий навчальний заклад “Європейський університет”, м. Київ

СТРАТЕГІЯ МАЙБУТНЬОЇ УКРАЇНИ: ТРАЄКТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Анотація. Жорстокий військовий конфлікт в Україні продовжує залишати по собі безпрецедентну у сучасній Україні кількість зруйнованої інфраструктури, понівечених підприємств та скалічених людських долів, що спричиняє спустошення та втрати, однак дух стійкості є незмінним, що підживлюється рішучістю не просто відновити, а заново уявити, винайти власне майбутнє, яке натхненне економічним зростанням та розвитком на всіх рівнях країни. Цей важкий шлях до національного відродження розгорнеться в мережі викликів, що вимагають багатогранного підходу. Розуміння та розпізнавання ризиків і того, як із ними боротися, - тільки так можна увійти в успішне майбутнє, що й визначає суттєву актуальність дослідження. В аналізі відображено кількісну оцінку вже наявних втрат країни. Зниження ВВП, збільшення інфляції та реального безробіття - не просто показники; це вже установлені передумови важкого шляху до відбудови, який попереду. Розуміння складного переплетення таких явищ матиме вирішальне значення для формування ефективної економічної політики. Запланований обсяг фінансування плану відновлення України у розмірі 750 млрд доларів є дійсно амбітним, але він є необхідним для того, щоб країна могла повноцінно відновитися після війни. План передбачає залучення коштів із різних джерел, включаючи гранти, кредити та приватні інвестиції, репарації. Найбільші суми фінансування будуть спрямовані на відновлення інфраструктури, модернізацію енергетичного сектору та підтримку фінансової системи. Саме вони є пріоритетними напрямками для відновлення України, оскільки складають основу країни. Цей підхід є ефективним, однак його повна реалізація в умовах невизначеності може виявитися далекою від гарантованої. Важливо, аби для відновлення України був складений добре скоординований план «Б», що дозволить забезпечити мінімальні та найбільш важливі потреби країни та населення. Не менш важливою є і пріоритезація інвестицій у людський капітал, що дасть можливість посилити довіру населення та ефективніше боротися з безробіттям. Дотримуючись прозорості, підзвітності та орієнтуючись у складноцях глобального економічного ландшафту, Україна здатна прокласти шлях до стійкішого та дійсно справедливого майбутнього. Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що запланований обсяг фінансування плану відновлення України є важливим першим кроком у бік вирішення поставленого питання. Однак існує ряд ризиків, через які значна кількість необхідних ресурсів, імовірно, не зможе бути залучена. Вирішення цих викликів стане найбільш суттєвою задачею. Аналіз інших викликів при більш індивідуальному підході до сфер інвестицій являє собою головний простір для дослідників, які мають продовжувати невтомно працювати над їх вирішенням для забезпечення м'якого входу у майбутнє для України.

Ключові слова: Україна, відновлення, населення, інфраструктура, країна, майбутнє, інвестиції.

Tarasenko A. B.,

atarasenko@e-u.edu.ua, art53to@gmail.com, ORCID ID: 0009-0001-4924-9849,

Postgraduate, Private Higher Education Institution “European University”, Kyiv

THE STRATEGY OF THE FUTURE OF UKRAINE: THE TRAJECTORY OF ECONOMIC REVIVAL

Abstract. The brutal military conflict in Ukraine continues to leave behind an unprecedented amount of destroyed infrastructure, mutilated businesses and mutilated human lives in modern Ukraine, leaving behind devastation and loss, but the spirit of resilience remains unchanged, fueled by a determination not just to rebuild, but to reimagine, reinvent own future, which is inspired by economic growth and development at all levels of the country. This difficult path to national revival will unfold in a network of challenges that require a multifaceted approach. Understanding and recognizing risks and how to deal with them is the only way to enter a successful future, which determines the essential relevance of research. The quantitative assessment of the country's already existing losses is reflected in the analysis. Falling GDP, rising inflation and real unemployment are not just indicators; these are already established prerequisites for the difficult road to reconstruction that lies ahead. Understanding the complex interweaving of these economic phenomena will be crucial for the formulation of effective economic policy. The planned volume of funding for Ukraine's recovery plan in the amount of 750 billion dollars is indeed ambitious, but it is necessary for Ukraine to fully recover from the war. The plan involves attracting funds from various sources, including grants, loans and private investments, reparations. The largest sums of funding will be directed to the restoration of infrastructure,

modernization of the energy sector and support of the financial system. They are the priority directions for the recovery of Ukraine, as they form the basis of the country. This approach is effective, but its full implementation in conditions of uncertainty may be far from guaranteed. It is important that a well-coordinated plan "B" is drawn up for the recovery of Ukraine, which will ensure the minimum and most important needs of the country and the population. Equally important is the prioritization of investments in human capital, which will increase the confidence of the population and fight unemployment more effectively. By adhering to transparency, accountability and navigating the complexities of the global economic landscape, Ukraine can pave the way to a more sustainable and truly just future. Summing up, it should be noted that the planned amount of financing of the recovery plan of Ukraine is an important first step towards solving the problem. However, there are a number of risks due to which a significant amount of the necessary resources may not be able to be attracted. Solving these challenges will be the most important task. The analysis of other challenges with a more individual approach to investment spheres is the main space for researchers who should continue to work tirelessly on their solution to ensure a soft entry into the future for Ukraine.

Key words: Ukraine, recovery, population, infrastructure, country, future, investments.

JEL Classification: E5, E6

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-18>

Постановка проблеми. Військовий конфлікт в Україні є найбільш болючою подією за всю історію незалежності країни, однак процес від спустошення до процвітання відбувається не спонтанним, єдиним шляхом, а через процес аналізу та виокремлення викликів. Таким чином, вже зараз надзвичайно важливо робити все для того, щоб даний процес проходив якомога менш болюче, адже від цього залежить життя населення, яке продовжує потерпати від прямих наслідків війни. Післявоєнна Україна має стати важливою опорою для населення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відбудови неминує турбує науковий світ України. Такі дослідники, як: Шаповал Н., Федосенко М., Грибановський О. Терещенко О. [1], Міщенко В. С. [2], Охріменко О. [3], суттєво фокусували свою увагу на: досвіді іноземних країн; ризиках з точки зору ЄС; різноманітних аспектах соціальної справедливості та загального огляду потенційної допомоги. Всі ці дослідження закладають фундамент успішного майбутнього та дають можливість ширше дивитися на проблематику відновлення.

Постановка завдання. Цей аналіз заглиблюється в складну ситуацію постконфліктної реконструкції, прискіпливо вивчаючи важливі компоненти відновлення країни. У контексті дослідження сучасного середовища головним завданням статті стає висвітлення потенційних загроз та пошук стратегічних шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трагічна та жорстока війна, яка охопила Україну, продовжує залишати незгладимий слід на економічному ландшафті країни. Суттєва частина інфраструктури лежить у руїнах, важливі об'єкти промисловості наразі паралізовані або було жорстоко захоплено РФ, а життя багатьох українців було безповоротно надламано або зруйновано. Оцінки економічних витрат приголомшливі: лише у 2022 році реальний ВВП впав на 29.1% при зростанні 3,4% у 2021 році [4]. Людська ціна, пов'язана з переміщенням, втраченими життями та зруйнованими джерелами існування, повністю не підрахована.

Проте серед уламків присутня надія. Незламність духу українського народу та підтримка міжнародної спільноти підводять до надважливого питання: якою буде траєкторія економічного майбутнього України? Точну відповідь буде отримано лише в майбутньому, але зараз існує достатньо інформації, щоб із різних боків заглибитись у дане питання.

Кількісна оцінка руйнувань. Військовий конфлікт в Україні викликав руйнівне економічне та інфраструктурне цунамі, залишаючи за собою жахливі наслідки значних економічних проблем.

Від'ємне ВВП, стрімке падіння ВВП України на 30% у 2022 році відображає глибоку трагедію. Це різке скорочення - не просто пляма на економічному графіку, а свідчення жорстокості війни. Щоб по-справжньому зрозуміти серйозність такого занепаду, необхідно наголосити на наступному:

1. Спотворені ланцюжки поставок. Частково зруйнована транспортна інфраструктура, переміщена робоча сила обірвали життєво важливі економічні лінії. І хоча раніше заблоковані порти вже зараз вийшли на довоєнну потужність через "зерновий коридор", все ще існують значні ризики знищень [5]. Така ситуація провокує подорожчання товарів та падіння внутрішнього виробництва.

2. Інвестиційний відтік. Приплив капіталу, який має вирішальне значення для стимулювання економічного зростання, припинився, через що підприємства не мають ресурсів і будь-який потенціал для розширення чи модернізації унеможливлений.

3. Втрата людського капіталу. Мільйони людей покинули країну, що означає втрату кваліфікованої робочої сили та підприємницького духу. Станом на червень 2023 року у світі - понад 6 млн українців [6]. Цей відтік у поєднанні зі збільшенням кількості жертв та внутрішніх переселень підриває продуктивні можливості країни та перешкоджає її довгостроковому економічному потенціалу.

4. Знищення інфраструктури: війна перетворила колись життєво важливу інфраструктуру на руїни. Підприємства, квартири, мости, дороги було понівечено або незаконно захоплено, а енергетична

мережа увесь час зазнає суттєвих та руйнівних ударів.

Проблема безробіття. Під час війни вона стала особливо гострою і, хоча точні цифри відсутні, вони є значними. Складність відображення даного питання посилюється різними методологіями та невизначеністю кількості населення в країні. Статус безробітних у січні-листопаді 2022 року отримало 544 тис. осіб, що навіть на 16% менше, ніж це було в 2021-му. Однак дана статистика не відображає реальної ситуації через ряд причин. Не кожна людина вирішує реєструватися в центрах зайнятості. Складова офіційного ринку праці займає лише третину від загальної зайнятості. Чоловікам для реєстрації статусу безробітного необхідно пред'явити довідку з військкомату, допомога надається лише протягом 90 днів (окрім осіб передпенсійного віку, які можуть отримувати подібні виплати до 360 днів), розмір допомоги не перевищує мінімальної заробітної плати, безробітний може бути залучений до суспільно корисних робіт на період воєнного стану – усе це негативно впливає на кількість офіційно зареєстрованого населення. Враховуючи військову українську дійсність у вигляді значної кількості зруйнованих, понівечених або просто захоплених підприємств, НБУ за методологією МОП визначив оцінку за 2022 рік (фактичні дані наразі відсутні), що склала 21.1% [7] (у 2021 році цей показник був на рівні 9.8% [8]).

Інфляційний сплеск. Війна спровокувала значний інфляційний тиск, індекс споживчих цін у 2022 році склав 26.6%. Інформація за 2023 рік відсутня, але у травні 2023-го НБУ робив прогноз і на той момент індекс складав 14.8% [9], що краще, але все ж значно вище від раніше зафіксованого “здорового” значення у вигляді 5%. Такий результат підриває купівельну спроможність, виштовхує товари першої необхідності за межі доступності та ще більше поглиблює економічні проблеми, спричинені війною.

Для подальшого аналізу необхідно детальніше відобразити прямі збитки, адже саме питання

відбудови та відновлення різноманітних об'єктів, без яких неможливі як звичайне життя, так і розвиток економіки, буде одним із ключових у майбутньому. Станом на 1 вересня 2023 року загальні прямі збитки України складають 151.2 млрд доларів (табл. 1) [10].

Таким чином основний тягар руйнувань припав на житлові будинки, інфраструктуру та активи підприємств, що склало приголомшливі збитки у розмірі 55,9 млрд доларів США, 36,6 млрд доларів США та 11,4 млрд доларів США відповідно. На жаль, у майбутньому це виявляться далеко не фінальні значення. Саме перераховані галузі будуть найбільше фінансуватись у подальшому.

Перспективи відновлення України. Це є не лише питанням справедливості, а й життєво важливим для майбутнього країни. Успішне відновлення дозволить Україні:

- ❖ Відбудувати інфраструктуру та промисловість, що є основою економіки країни. Без інфраструктури, такої як дороги, мости, залізниці, аеропорти та порти, економіка України не зможе функціонувати належним чином. Відновлення промисловості дозволить країні повернути свою економічну міць і конкурентоздатність.

- ❖ Створити робочі місця та стимулювати економічне зростання. Відновлення України потребуватиме значних інвестицій та робочої сили. Це створить нові робочі місця та стимулюватиме економічне зростання.

- ❖ Покращити якість життя населення. Це дозволить зробити відновлення інфраструктури та промисловості, забезпечивши доступ до якісних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я та соціальний захист.

- ❖ Посилити стійкість України до майбутніх криз. Відновлення України дозволить країні стати більш стійкою до подальших економічних потрясінь.

Таблиця 1

Загальна оцінка збитків інфраструктури за галузями у грошовому вимірі на 1 вересня 2023 року

Тип майна	Оцінка прямих втрат, \$ млрд
Житлові будівлі	55,9
Інфраструктура	36,6
Активи підприємств, промисловість	11,4
Освіта	10,1
Енергетика	8,8
АПК та земельні ресурси	8,7
Лісовий фонд	4,5
Транспортні засоби	3,1
Охорона здоров'я	2,9
ЖКГ	2,7
Торгівля	2,6
Культура, туризм, спорт	2,4
Адміністративні будівлі	0,5
Цифрова інфраструктура	0,5
Соціальна сфера	0,2
Фінансова сфера	0,04

У липні 2022 року український уряд презентував План відновлення України на 750 мільярдів доларів США, розроблений спеціальною Національною радою. План складається з 850 проєктів, що будуть реалізовані у дві хвилі [11].

Перша хвиля (2023-2025 роки) передбачає втілення 580 проєктів на суму 350 мільярдів доларів США. Ця хвиля зосередиться на нагальних потребах. Будуть проєкти, які стосуються в першу чергу відбудови критичної інфраструктури, а також відновлення житлового фонду в найбільш постраждалих регіонах України.

Друга хвиля (2026-2032 роки) передбачає реалізацію 270 проєктів на суму 400 мільярдів доларів США. Ця хвиля зосередиться на відновленні промисловості, розвитку соціальної сфери та підвищенні стійкості України до майбутніх криз.

Існує 15 національних програм, однак акцент має бути зроблений на ключових із них [12]. Вагомою складовою тут є “Енергетична безпека” (це приблизно 130 млрд дол.). У планах тут будівництво ГЕС, ГАЕС, модернізація АЕС, також суттєвий акцент робиться на зелену енергетику, що на сьогоднішній день є досить актуальним моментом.

На “Логістику та сполучення” передбачається у межах 120-160 млрд доларів. Головними цілями тут стають відновлення інфраструктури та диверсифікація можливостей шляхів експорту товарів. До списку бажаних реалізацій входить: будівництво залізничної колії за європейським зразком (приблизно 200 км), побудова терміналів та сховищ для аграрної продукції. Потенційно має бути оновлено аеропорти, локомотиви, а також відремонтовано значну частину доріг.

Окремо варто зазначити про існування двох програм, які суттєво мають допомогти бізнесу: “Доступ до фінансування” (75 млрд дол.) та “Сектори з доданою вартістю” (приблизно 40-50 млрд дол.). Перша програма забезпечить: можливість страхування потенційних інвестицій від імовірних ризиків, пов’язаних із війною; виділення грантів для зниження відсотків за кредитами, як під час, так і вже після війни; підтримку банківського капіталу, а також розвиватиме іпотечне кредитування в країні. В свою чергу, друга програма стимулюватиме розвиток сільського господарства, машинобудування, меблевого виробництва, металургію та ІТ.

Вагому частку займають ще три програми. “Модернізація регіонів та житлового будівництва” на 150-250 млрд дол. - згідно з нею плануються найбільш суттєві інвестиції у відбудову та ремонт житлових будинків, які знищуються та руйнуються протягом війни. “Макрофінансова стабільність” (60-80 млрд дол.) - має на меті забезпечення держбюджету необхідними коштами для уникнення потенційних дефіцитів. “Оборона та безпека” також є важливою частиною інвестицій та складає 50 млрд дол. Дана програма передбачає реалізацію розвитку оборонного комплексу, а також переозброєння.

Варто визнати, що план у 750 мільярдів є дійсно амбітним, однак не втілиться без джерел

фінансування. Таким чином цими ключовими джерелами мають стати [13]:

1. 250-300 млрд доларів від партнерів у вигляді грантів, що використовуватимуться на об’єкти, відбудову інфраструктури, пошкоджених та зруйнованих будівель.

2. 200-300 млрд доларів кредитами, що забезпечить реалізацію планів по енергетичним проєктам, підтримку фінансової стабільності, модернізацію інфраструктури, а також виступатиме можливістю для розширення приватних інвестицій.

3. 250 млрд доларів від приватних інвесторів, що направлятимуться на комерційно доцільні проєкти, включаючи інфраструктурні.

Вочевидь перша частина списку насамперед стосується фінансування, яке має бути надано Україні в найкоротші терміни для покриття найнагальніших потреб. Грантова допомога є найбільш вигідним варіантом для країни, оскільки вона не потребує повернення у разі успішності реалізації. Усі деталі невідомі, однак навіть у разі необхідності тих чи інших повернень такий формат стане економічно найдоцільнішим.

Другий пункт стосується більше довгострокових проєктів відновлення. Кредити є стандартним та дорожчим варіантом залучення коштів, ніж гранти, але цей спосіб перспективніший у плані самого залучення та потенційної кількості коштів, адже він є більш вигідним для інвесторів.

Партнерські гранти та кредити будуть вочевидь потенційно надаватися в першу чергу світовими міжнародними організаціями: Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку та Європейський інвестиційний банк. Однак це вільно робити зможуть також і країни-партнери України, такі як США, країни Європейського Союзу, Канада, Японія. Гранти можуть надавати і різні громадські організації, але їх обсяг буде значно меншим.

Останнім варіантом є приватні інвестиції і вони є найдорожчою опцією. Цей варіант також є стійким і здатен забезпечити довгострокове економічне зростання України.

Однак залучити таку кількість коштів на пряму буде надзвичайно важко. Одним із альтернативних варіантів є залучення заморожених активів РФ. Такі активи, за різними оцінками, складають 300-500 млрд доларів, що потенційно може стати значним ресурсом відновлення та розвитку України. Не варто також виключати потенційні репарації з боку тієї ж РФ. Їх забезпечення може мати вирішальне значення у контексті закладення фундаменту для сталого та процвітаючого майбутнього.

Загрози та потенційні рішення при відбудові України. Після військового конфлікту привабливість триумфу, зосередженого виключно на відбудові та оновленні, зрозуміла. Однак для того, щоб економічне відродження України було справді успішним, критично важливий інший, додатковий підхід, такий, який сміливо відображає потенційні загрози, що прокладає шлях до активного пом’якшення наслідків і, зрештою, до більш безпечного та сталого майбутнього.

1. Недофінансування з боку партнерів. Станом на 31 грудня 2023 року державний та гарантований державою борг склав 145,3 млрд дол., причому за період повномасштабного вторгнення він зріс на 56%, або 52 млрд дол. Дане збільшення спостерігалося за рахунок зовнішніх позик від іноземних кредиторів України [14]. Таким чином втома донорів, конкуруючі глобальні пріоритети та непередбачені економічні зміни здатні залишити значну частину плану нереалізованою. Ігнорування даного сценарію є неможливим. Вкрай важливо визнати потенційну нестачу та завчасно розробити план «Б», щоб забезпечити постійний прогрес, навіть за обмежених ресурсів.

При браку міжнародної підтримки проекти та ініціативи не зможуть фінансуватися, ремонт інфраструктури зупиниться, пріоритетні галузі промисловості не будуть відроджуватися, а соціальні програми згортаються. Результатом стануть розчарування громадськості, зруйнована довіра, і наратив зміниться від надії на відновлення до невиконаних обіцянок.

Щоб запобігти цьому сценарію, Україна повинна бути готова адаптуватися. Чітко визначений план «Б» стане запобіжним засобом, що забезпечить безперервний прогрес навіть із обмеженими ресурсами. Розробивши пріоритети основних потреб і вдавшись до ефективного розподілу ресурсів, Україна зможе впоратися з фінансуванням і стати сильнішою, навіть за несприятливих умов. Стійкість полягає не лише у відновленні, але й у адаптації та подоланні викликів із передбаченням і непохитною рішучістю.

Важливим вирішенням проблеми недофінансування стане також застосування менших, розумніших проектів. У процесі реалізації амбітного плану саме скромність має займати центральне місце. Замість грандіозних починань необхідно віддавати пріоритет численним економічно ефективним проектам у критичних сферах: основний ремонт інфраструктури (електромереж, систем водопостачання та ключових транспортних шляхів); відродження промисловості, причому замість широкомасштабної індустріальної активізації необхідно надавати перевагу саме меншим місцевим ініціативам, які відновлюють важливе виробництво та будуть створювати додаткові робочі місця в географічно різноманітних регіонах, сприяючи ширшій економічній участі. Важливою складовою стане також соціальний захист населення: оптимізація соціальних програм для ефективно підтримки вразливих верств у різних регіонах зможе забезпечити мінімальний рівень задоволення основних потреб і запобігати ймовірним соціальним заворушенням.

2. Доларизація очікувань з боку населення. Важко уявити, що доларизація у звичайному її прояві, тобто, коли іноземна валюта витісняє національну в щоденних операціях, змогла би повноцінно реалізуватися в сучасній Україні, однак долар починає відігравати ще більш суттєву роль для населення, це приводить до того, що воно починає покладатися саме на іноземну валюту, виводячи її в повний пріоритет над гривнею. Таким чином

громадська довіра до гривні, і без того похитнута тиском військового часу, може ще більше впасти, перешкоджаючи економічному відновленню та підриваючи монетарний суверенітет, адже, продовжуючи використовувати валютні інтервенції, резерви країни будуть лише порожніми, унеможливаючи повноцінний довгостроковий розвиток.

Одним із найважливіших векторів виходу з цієї надскладної ситуації є повернення до режиму таргетування інфляції та відновлення процентних ставок як ключового інструменту впливу на очікування населення та управління інфляційним тиском у національній економіці. В свою чергу, зосередження виключно на фіксації або сучасній керованій гнучкості обмінного курсу пропонує лише тимчасову стабільність. Це може замаскувати основні проблеми та зрештою посилити їх та збільшити рівень інфляції в довгостроковій перспективі.

3. Значний рівень корупції. Україна має певний прогрес у цьому питанні: вона отримала 36 балів у 2023 році (33 у 2022 році), однак все ще займає 104 місце з 180 країн світу. Однак навіть під час військових дій країна надвразлива до непрозорих процесів. Забезпечення повної прозорості, обґрунтованості та уникнення конфліктів інтересів під час державних закупівель та загалом є не лише етичним моментом, а й економічною необхідністю. Це гарантуватиме громадський контроль, сприятиме підзвітності та перешкоджатиме корупції.

4. Недостатнє визначення пріоритетів інвестицій у людський капітал. Хоча ремонт інфраструктури та економічне відродження є видимими стовпами реконструкції України, менш відчутний, але не менш важливий елемент лежить в основі цих зусиль: інвестиції в людський капітал. Наслідки війни призвели до підвищення безробіття, також значна кількість населення перейшла на військову службу, втрачаючи свої основні робочі навички.

Повинно йтися про ініціативи з перекваліфікації та підвищення кваліфікації, спрямовані як на ветеранів війни, так і на населення загалом. Оснащуючи людей відповідними навичками та підготовкою, Україна може сприяти формуванню динамічної та адаптивної робочої сили, здатної зробити суттєвий внесок у процес реконструкції, та підштовхнути націю до економіки, базованої на знаннях.

Крім того, неправильно не виділити інвестиції в служби психічного здоров'я та психосоціальну підтримку, які здатні стати вирішальними для постраждалого населення. Такі інвестиції суттєво зможуть змінити довіру до уряду та підживити соціальну згуртованість, створюючи благодатний ґрунт для більш процвітаючого та єдиного майбутнього. По суті, інвестиції в людський капітал – це не просто соціальне зобов'язання, а стратегічне інвестування в саму основу відродження України.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. У той час, коли закінчиться період лихолітньої війни, Україна увійде в новий етап боротьби за своє майбутнє, ставлячи перед собою монументальне завдання відбудови. Хоча майбутній шлях просякнутий надією, він також переповнений складними викликами і

критичними рішеннями. Окрім стратегічного планування, важливо більш детально визначати пріоритетність завдань. Ресурси, як фінансові, так і людські, обмежені. Визначення та зосередження на найголовніших аспектах відновлення, таких як: відбудова інфраструктури, відродження промисловості, системи соціального захисту, -забезпечить ефективний розподіл ресурсів і максимізує вплив кожної інвестиції. Важливо й те, що цей пошук світлого майбутнього не повинен ігнорувати людський капітал, який є його основою. Інвестиції в освіту, ініціативи з підвищення кваліфікації та підтримку фізичного та психічного здоров'я розширяють можливості людей, сприяючи соціальній згуртованості, формуючи кваліфіковану робочу силу – двигун, який рухатиме Україну вперед. Крім того, стійка та стабільна гривня є запорукою довгострокової економічної незалежності. Відновлення інфляційного пріоритету та перехід до ринкового валютного курсу стануть надважливими та болючими завданнями, що вимагатимуть непопулярних рішень у короткостроковій перспективі, однак забезпечать довгостроковий економічний суверенітет та закладуть перспективи розвитку.

Відбудова України залишається на стадії робіт. Цей складний процес вимагає подальшого вивчення в різних галузях досліджень. Економісти мають заглибитися в нюанси повернення до таргетування інфляції, у моделі розподілу ресурсів і складну взаємодію між зовнішньою допомогою та внутрішнім зростанням. Це не просто академічна справа, а надважливий процес. Лише колективно заглиблюючись у багатогранні виклики та можливості, які чекають попереду, науковці оснастять Україну знаннями та інструментами, необхідними для того, щоб не просто відбудувати, а й переосмислити майбутнє, яке буде більш процвітаючим, безпечним і справедливим, ніж будь-коли раніше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шаповал Н., Федосеєнко М., Грибановський О., Терещенко О. Повоєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення. *KSE*. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf>.
2. Міщенко В. С. Повоєнне відновлення України на засадах соціальної справедливості (економіко-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 266-268. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/63.pdf.
3. Охріменко О. О., Попов Р. О. Повоєнна відбудова України: потенціал та стратегія перетворень. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1913/1841>.
4. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Робота українського “зернового коридору” вийшла на свої довоєнні потужності, - ВМС. *Рубрика*. 11 січня 2024. URL: [\[zernovogo-korydoru-vyjshla-na-svoji-dovoyenni-potuzhnosti-vms/\]\(https://www.ukrstat.gov.ua/\).](https://rubryka.com/2024/01/11/roboata-ukrayinskogo-</div><div data-bbox=)

6. Ukraine emergency. *UNHCR : the UN Refugee Agency*. URL: <https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency>.
7. Вінокуров Я. Мільйони українців втратили роботу через війну. Звідки вони беруть гроші на життя? *Економічна правда*. 8 грудня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/>.
8. Інфляційний звіт. Січень 2023. *Національний банк України*. 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q1.pdf?v=4.
9. Національний банк прогнозує значне зниження інфляції та повернення економіки до відновлення в цьому році. *Національний банк України*. 2023. 48 с. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-prognozuyue-znachneznijennya-inflyatsiyi-ta-povernennya-ekonomiki-dovidnovlennya-v-tsomu-rotsi--inflyatsiyi-zvit>.
10. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає \$151,2 млрд - оцінка станом на 1 вересня 2023 року. *KSE : Kyiv School of Economics*. 3 жовтня 2023. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-stanom-na-1-veresnya-2023-roku/>.
11. План відновлення України. *Відновлення України*. URL: <https://recovery.gov.ua/>.
12. Вінокуров Я. План Маршалла з полів Луганно: як будуть відбудовувати Україну за 750 мільярдів доларів. *Економічна правда*. 5 липня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/07/5/688861/>.
13. Гордійчук Д. Україна представила план відновлення на \$750 мільярдів: як виглядатиме повоєнна відбудова. *Економічна правда*. 4 липня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/07/4/688833/>.
14. Лаб'як І. В Україні подвоївся державний борг. Гетманцев назвав причини. *TCH ГРОШІ*. 30.01.24. URL: <https://shorturl.at/ioHT6>.

REFERENCES

1. Shapoval N., Fedoseienko M., Hrybanovskiy O. and Tereschenko O. Povoienne vidnovlennia Ukrainy. Novi rynky ta tsyfrovi rishennia., *KSE*, available at: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf>.
2. Mischenko, V. S. (2022), Povoienne vidnovlennia Ukrainy na zasakh sotsial'noi spravedyvosti (ekonomiko-pravoviy aspekt), *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*, № 10, s. 266-268, available at: http://lsej.org.ua/10_2022/63.pdf.
3. Okhrymenko, O. O. and Popov, R. O. (2022), Povoienna vidbudova Ukrainy: potentsial ta stratehiia peretvoren', *Ekonomika ta suspil'stvo*, vyp. 45, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1913/1841>.

4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

5. Robota ukrains'koho "zernovoho korydoru" vyjshla na svoi dovoienni potuzhnosti, - VMS, *Rubryka*, 11 sichnia 2024, available at: <https://rubryka.com/2024/01/11/robota-ukrayinskogo-zernovogo-korydoru-vyjshla-na-svoyi-dovoyenni-potuzhnosti-vms/>.

6. Ukraine emergency, *UNHCR* : the UN Refugee Agency, available at: <https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency>.

7. Vinokurov Ya. Mil'jony ukraintsev vtratyly robotu cherez vijnu. Zvidky vony berut' hroshi na zhyttia? *Ekonomichna pravda*, 8 hrudnia 2022, available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/>.

8. Inflatsijnyj zvit. Sichen' 2023., *Natsional'nyj bank Ukrainy*, 2023, available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q1.pdf?v=4.

9. Natsional'nyj bank prohnozuie znachne znyzhennia inflatsii ta povernennia ekonomiky do vidnovlennia v ts'omu rotsi, *Natsional'nyj bank Ukrainy*, 2023, 48 s., available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-prognozuye-znachne-znijennya-inflyatsiyi-ta-povernennya-ekonomiki-do-vidnovlennya-v-tsomu-rotsi--inflyatsiyi-zvit>.

10. Zahal'na suma priamykh zbytkiv, zavdana infrastrukturi Ukrainy cherez vijnu, siahaie \$151,2 mlrd - otsinka stanom na 1 veresnia 2023 roku, *KSE* : Kyiv School of Economics, 3 zhovtnia 2023, available at: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-priamykh-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-vijnu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-standom-na-1-veresnya-2023-roku/>.

11. Plan vidnovlennia Ukrainy, *Vidnovlennia Ukrainy*, available at: <https://recovery.gov.ua/>.

12. Vinokurov Ya. Plan Marshalla z poliv Luhano: iak budut' vidbudovuvaty Ukrainu za 750 mil'iardiv dolariv, *Ekonomichna pravda*, 5 lypnia 2022, available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/07/5/688861/>.

13. Hordijchuk D. Ukraina predstavyla plan vidnovlennia na \$750 mil'iardiv: iak vyhlidatyme povienna vidbudova, *Ekonomichna pravda*, 4 lypnia 2022, available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/07/4/688833/>.

14. Lab'iak, I. V Ukrainy podvoivsia derzhavnyj borh. Hetmantsev nazvav prychny, *TSN HROShI*, 30.01.24, available at: <https://shorturl.at/ioHT6>.

Стаття надійшла до редакції 11 січня 2024 року

УДК 657

Чік М. Ю.,

marija_chik@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-8124-2276, Researcher ID: Y-3059-2018,

к.е.н., доц., доцент кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Воронко Р. М.,

rvoronko@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3796-2556,

Researcher ID: F-8536-2019,

д.е.н., проф., завідувач кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

АСПЕКТИ ОБЛІКУ ПРЕДМЕТІВ ПРОКАТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. Сучасний стан національної економіки підштовхує суб'єктів підприємництва до побудови сучасної системи обліку, що є інтегрованою в загальну інформаційну систему управління суб'єктом господарювання. Результатом функціонування ефективної системи обліку має стати прозора, достовірна інформація, на базі якої система менеджменту здійснює управлінський вплив на реалізацію бізнес-процесів. Проте слід відзначити: у сучасній теорії та практиці існує багато дискусійних аспектів управління й обліку на підприємстві, які надають послуги прокату, що потребує проведення подальших наукових досліджень з позиції системного вивчення методики та організації як інформаційно-аналітичної складової менеджменту, що дасть змогу покращити результати діяльності досліджуваних підприємств. Прокат майна на підприємстві – один із способів отримання доходу, який передбачає передачу майнових активів в тимчасове користування за певну плату. У статті розглянуто: організаційні та методичні особливості операцій із обліку предметів прокату; відображення операцій із обліку предметів прокату у системі бухгалтерського обліку. У дослідженні застосовано загальнонаукові методи і специфічні прийоми. Методологічною основою є системний підхід, що дав змогу визначити місце системи обліку в управлінні підприємствами, що надають послуги прокату. У дослідженні використано: історичний та логічний аналіз – для розгляду теоретичних основ обліку; методи індукції та дедукції – для вивчення загальних тенденцій розвитку обліку на підприємствах, що надають послуги прокату; методи теоретичного узагальнення та спостереження – для дослідження нормативно-правового забезпечення функціонування підприємств, що надають послуги прокату. Зроблено висновок, що для успішної діяльності підприємства з прокату товарів необхідні не тільки ефективні управлінський і маркетинговий плани, а й глибоке розуміння податкових вимог та обов'язків.

Ключові слова: облік, доходи, витрати, операції з прокату майна, підприємства, що надають послуги прокату, послуга.

Chik M. Yu.,

marija_chik@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-8124-2276,

Researcher ID: Y-3059-2018,

PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting, Control, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Voronko R. M.,

rvoronko@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3796-2556,

Researcher ID: F-8536-2019,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting, Control, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

ASPECTS OF ACCOUNTING OF RENTAL ITEMS AT THE ENTERPRISE

Abstract. The current state of the national economy forces business entities to build a modern accounting system that is integrated into the general information system of the business entity's management. The result of the functioning of an effective accounting system should be transparent, reliable information, based on the management system exerts managerial influence on the implementation of business processes. However, it should be noted: in modern theory and

practice, there are many debatable aspects of management and accounting at enterprises that provide rental services, which requires further scientific research from the position of systematic study of methods and organization as an informational and analytical component of management, which will make it possible to improve studied enterprises performance. Renting property at the enterprise is one of the ways of obtaining income, which involves the transfer of property assets for temporary use for a certain fee. The article examines the organizational and methodical features of rental accounting operations; display of rental items accounting operations in the accounting system. The research uses general scientific methods and specific methods. The methodological basis is a systematic approach, which made it possible to determine the place of the accounting system in the management of enterprises that provide rental services. Historical and logical analysis was used in the research – to consider the theoretical foundations of accounting; methods of induction and deduction – for the research of general trends in the development of accounting at enterprises providing rental services; methods of theoretical generalization and observation – to research the regulatory and legal support of the functioning of enterprises providing rental services. It was concluded that not only effective management and marketing plans, but also a deep understanding of tax requirements and responsibilities are necessary for the successful operation of a goods rental company.

Keywords: accounting, income, expenses, property rental operations, enterprise providing rental services, service.

JEL Classification: M41

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-76-19>

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси, що супроводжують національну економіку, сприяють розвитку послуг прокату. Проте слід відзначити: у сучасній теорії та практиці існує багато дискусійних аспектів управління й обліку на підприємствах, які надають послуги прокату, що потребує проведення подальших наукових досліджень з позиції системного вивчення методики та організації як інформаційно-аналітичної складової менеджменту, що дасть змогу покращити результати діяльності досліджуваних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії, організації і методики обліку на підприємствах, що надають послуги прокату, досліджували В. І. Бачинський, Н. Г. Виговська, М. В. Корягін, П. О. Куцик, Л. Г. Медвідь, Н. А. Остап'юк, В. П. Пантелеев, О. А. Петрик, К. І. Редченко, А. О. Семенець, І. Б. Садовська, Л. В. Чижевська, В. О. Шевчук, І. Й. Яремко та інші. Проте слід відзначити: теоретико-методологічні та практичні аспекти обліку на підприємствах, що надають послуги, є в науково-економічній літературі недостатньо висвітленими та потребують сучасного дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення наявної системи обліку на підприємствах, що надають послуги прокату, та формування науково обґрунтованих пропозицій щодо її організації, а також побудова деталізованої інформації за досліджуваними послугами, що розширить можливості її використання для прийняття відповідних управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із видів діяльності, який може приносити сталі прибутки підприємству, є прокат майна. Це може бути прокат автомобілів, будівельного устаткування, святкового одягу, спортивного інвентарю та багато іншого. Важливим аспектом управління таким бізнесом є розуміння особливостей оподаткування таких операцій. Законодавство багатьох країн регулює ці аспекти, і суб'єктам господарювання

необхідно слідувати цим нормам, щоб уникнути штрафів.

Прокат майна на підприємстві – один із способів отримання доходу, який передбачає передачу майнових активів в тимчасове користування за певну плату. Послуги прокату можуть бути надані як фізичним, так і юридичним особам, а також іноземним контрагентам. Бухгалтерський облік у такій діяльності вимагає відповідального ставлення та знання нормативної бази, щоб правильно відобразити всі операції в обліку і забезпечити точне визначення фінансового результату.

Підприємства повинні слідувати за законодавчими змінами, які можуть вплинути на обов'язки з оподаткування операцій із прокату. Наприклад, введення нових ставок податків, зміна умов податкового навантаження або оновлення в законодавстві, що стосуються прокатної індустрії.

Операції з прокату мають певні особливості:

- Термін прокату: договори можуть бути короткотерміновими або довготерміновими, що може вплинути на момент визначення податкових зобов'язань.

- Застава або депозит, який платить клієнт до початку використання товару, не вважається доходом до того моменту часу, як він стає не поверненим.

- Операції з прокату можуть включати додаткові послуги, такі як доставка, технічне обслуговування, страхування, які також можуть бути оподатковуваними.

Бухгалтерський облік прокату майна на підприємстві – важлива складова управління активами підприємства, яка потребує детальної уваги зі сторони бухгалтерії. Це пов'язано з необхідністю ведення точних записів щодо доходів, витрат, амортизації та податкових зобов'язань. Підприємство має розробити й дотримуватися облікової політики, яка передбачає методи амортизації, класифікацію активів, визначення термінів корисного використання та врахування інших аспектів, пов'язаних із

обліком предметів прокату. Основними аспектами бухгалтерського обліку, які повинні братися до уваги при прокаті майна, є наступні.

Перше, що необхідно визначити, – належність переданого у прокат активу до основних засобів чи до товарів. Це впливає на спосіб їх обліку і метод оцінки.

Кожен предмет прокату має бути зареєстрований в обліковій системі підприємства. Це дозволяє відстежувати рух активів, забезпечує контроль за їхнім використанням і станом. Підприємства, які здають майно в прокат (оренду), забезпечують собі потоки доходів, які підлягають запису в бухгалтерському обліку. Доходи та витрати від прокату майна повинні відображатися в бухгалтерському обліку окремо від інших операцій підприємства:

- Прийом активів до прокату. Активи, які будуть віддані в прокат, повинні бути відповідно зареєстровані в обліку:

Дт “Основні засоби” (або Дт “Товари”) – Кт “Рахунки постачальників та підрядників”.

- Нарахування доходу. У міру отримання плати за прокат майна нараховується дохід:

Дт “Рахунки покупців та замовників” – Кт “Доходи від прокату майна”.

- Оприбуткування плати за прокат. Після отримання оплати від клієнта проводиться оприбуткування коштів:

Дт “Готівка” або Дт “Рахунки в банках” – Кт “Рахунки покупців та замовників”.

- Списання витрат. У разі виникнення витрат, пов’язаних із обслуговуванням майна, або інших понесених витрат у період прокату, вони повинні бути належним чином відображені:

Дт “Витрати на обслуговування” – Кт “Розрахунки з постачальниками та підрядниками”.

Дохід від прокату майна визнається згідно з умовами договору. Важливо визначити період, за який буде зараховуватися дохід, і правильно його розподілити. Доходи від прокату мають відображатися як дохід у періоді, якого вони стосуються, незалежно від того, коли надійшла оплата.

Бухгалтерський облік дозволяє аналізувати ефективність діяльності, пов’язаної з прокатом майна. Облік витрат, доходів і амортизації допомагає оцінити рентабельність окремих активів та всього напрямку прокату в цілому.

Юридичною основою для прокату майна є договір оренди (прокату). Договір повинен містити всі основні умови: найменування сторін, предмет прокату, строки прокату, розмір і порядок сплати плати за прокат, порядок розрахунків, права, обов’язки та відповідальність сторін, умови прийому-передачі майна, умови страхування майна та інші умови за домовленістю сторін.

Майно, що здається в оренду, потребує адекватного обчислення амортизації. Застосування методів амортизації дозволяє систематично розподіляти вартість предмета прокату протягом часу його корисного використання. Метод амортизації та терміни слід визначати відповідно до облікової політики підприємства. Амортизаційні відрахування відносяться на зменшення вартості активу та

відображаються як витрати в бухгалтерському обліку. Облік амортизації дозволяє коректно визначити чисту балансову вартість активу.

Орендна плата, отримана від прокату майна, зазвичай є об’єктом оподаткування. Податковий облік повинен правильно відображати всі податкові зобов’язання, які випливають із діяльності прокату. Сюди входять податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств та інші відповідні податки.

Регулярна інвентаризація майна, що здається в прокат, дозволяє слідкувати за станом активів, своєчасно виявляти зношення, потребу у ремонті або заміні, а також перевіряти комплектність та наявність майна на підприємстві. У процесі інвентаризації фіксуються всі активи, що належать підприємству.

Для правильного обчислення податків підприємство має вести детальний облік своїх операцій із прокату, зокрема:

- Контракти (договори) прокату, що чітко визначають терміни, ставки та умови.

- Банківські виписки про доходи та витрати, пов’язані з прокатною діяльністю.

- Документи, що підтверджують сплату податків і внесків за результатами операцій прокату.

Ефективне податкове планування є ключовим для зменшення податкового навантаження. Це включає:

- Використання законних податкових пільг та внятиків.

- Оптимізацію списання витрат і амортизації активів.

- Структурування операцій таким чином, щоб уникнути подвійного оподаткування.

- Перегляд податкових звітів для виявлення можливих помилок та неефективностей.

Грамотне ведення бухгалтерського обліку прокату майна на підприємстві є ключовим для забезпечення прозорості фінансових операцій, дотримання податкового законодавства і сприяє прийняттю виважених управлінських рішень щодо експлуатації та оновлення основних засобів.

На підставі даних обліку підприємство формує звіти, які відображають фінансовий стан і результати його діяльності за результатами здійснення прокатної діяльності. Звітність є важливою для внутрішніх та зовнішніх користувачів, включаючи податкові органи.

Паралельно з бухгалтерським обліком важливо врахувати податкові наслідки від прокату майна. Слід брати до уваги податкові аспекти обліку предметів прокату, оскільки вартість активів і витрати на їх утримання можуть впливати на суму податків до сплати. На підприємства згідно з чинним законодавством покладається обов’язок нарахування та сплати податків із доходів, отриманих від прокату.

Податки на прокатний бізнес можуть включати такі основні види:

1. Податок на прибуток – підприємства сплачують податок із доходів, отриманих від прокату товарів.

2. Податок на додану вартість (ПДВ) – операції з прокату, як правило, вважаються такими, що підлягають оподаткуванню ПДВ.

3. Місцеві податки та збори – можуть застосовуватися в залежності від місця розташування підприємства і характеру його діяльності.

Для забезпечення ефективного та прозорого бухгалтерського обліку прокату майна на підприємстві необхідно дотримуватися встановлених нормативами правил та вести всю документацію відповідно до нормативно-правових актів. Регулярний моніторинг та аналіз облікових операцій підвищить точність обліку й дозволить приймати обґрунтовані управлінські рішення.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Узагальнено можна сказати, що для успішної діяльності підприємства з прокату товарів необхідні не тільки ефективні управлінський і маркетинговий плани, а й глибоке розуміння податкових вимог та обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белоусов А. Організація і облік діяльності пунктів прокату. URL: <http://www.dtk.com.ua/show/1cid02676.html>.

2. Верхоглядова Н. І., Шило В. П., Ільїна С. Б. Бухгалтерський фінансовий облік: теорія та практика : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2010. 536 с.

3. Грачова Р. Бухгалтерський облік предметів прокату. URL: <http://www.dtk.com.ua/debet/ukr/2001/42/42pr10.html>.

4. Діба В. М. Облік та аналіз необоротних активів : монографія. К. : КНЕУ, 2008. 288 с.

5. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств : наказ Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291 (із змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.

6. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” : наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73, зі змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>.

7. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” : наказ Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 р. № 92, зі змінами і доповненнями. URL: <http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/instrbuh/psbu7/>.

7. Моссаковський В. Невирішені питання обліку непоточних активів. Бухгалтерський облік і аудит. 2010. № 5. С. 17-28.

8. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI, зі змінами і доповненнями. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/321525__548269.

9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, зі змінами і доповненнями. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

10. Куцик П. О., Грищенко О. В. Облік доходів від прокату майна: організаційні аспекти. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2304>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-21>.

11. Куцик П. О., Маркус О. В., Садовська І. Б. Роль професійного судження у застосуванні єдиної моделі обліку оренди за МСФЗ (IFRS) “Оренда”. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2021. № 63. С. 5-10. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2021-63-01>.

REFERENCES

1. Bielousov A. Orhanizatsiia i oblik diial'nosti punktiv prokatu, available at: <http://www.dtk.com.ua/show/1cid02676.html>.

2. Verkhohliadova, N. I. Shylo, V. P. and Il'ina, S. B. (2010), *Bukhhalters'kyj finansovyj oblik: teoriia ta praktyka : navch. posib.*, Tsentri uchbovoi literatury, K., 536 s.

3. Hrachova R. *Bukhhalters'kyj oblik predmetiv prokatu*, available at: <http://www.dtk.com.ua/debet/ukr/2001/42/42pr10.html>.

4. Dyba, V. M. (2008), *Oblik ta analiz neoborotnykh aktyviv : monohrafiia*, KNEU, K., 288 s.

5. Instruktziia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhhalters'koho obliku aktyviv, kapitalu, zobov'iazan' i hospodars'kykh operatsij pidprijemstv : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30 lystopada 1999 r. № 291 (iz zminamy), available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.

6. Natsional'ne polozhennia (standart) bukhhalters'koho obliku 1 “Zahal'ni vymohy do finansovoi zvitnosti” : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 07.02.2013 r. № 73, zi zminamy i dopovnenniamy, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>.

7. Natsional'ne Polozhennia (standart) bukhhalters'koho obliku 7 “Osnovni zasoby” : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 27 kvitnia 2000 r. № 92, zi zminamy i dopovnenniamy, available at: <http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/instrbuh/psbu7/>.

7. Mossakovs'kyj V. (2010), *Nevyrisheni pytannia obliku nepotochnykh aktyviv, Bukhhalters'kyj oblik i audit*, № 5, s. 17-28.

8. Podatkovyy kodeks Ukrainy vid 2 hrudnia 2010 r. № 2755-VI, zi zminamy i dopovnenniamy, available at: https://zakononline.com.ua/documents/show/321525__548269.

9. Tsyvil'nyj kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV, zi zminamy i dopovnenniamy, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

10. Kutsyk, P. O. and Hryshchenko, O. V. (2023), *Oblik dokhodiv vid prokatu majna: orhanizatsijni aspekty, Ekonomika ta suspil'stvo*, № 49, available at:

<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2304>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-21>.

11. Kutsyk, P. O. Markus, O. V. and Sadovs'ka, I. B. (2021), Rol' profesijnogo sudzhennia u zastosuvanni iedynoi modeli obliku orendy za MSFZ (IFRS) "Orenda", *Visnyk L'vivs'koho torhovel'no-ekonomichnoho*

universytetu. Ekonomichni nauky., № 63, s. 5-10. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2021-63-01>.

Стаття надійшла до редакції 16 січня 2024 року

ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Випуск 76

Літературний редактор – Муравицька Н. О.
Коректор – Мох О. П.

Комп'ютерний макет видавництва
Львівського торговельно-економічного університету

Електронна версія : <http://www.lute.lviv.ua/education/nauk-vydan/visnyk-ekon/>

Підписано до друку 07.03.2024 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк на різнографі.
20 др. арк. 18,47 ум. др. арк. 15,5 облік. видавн. арк.
Тираж 300 прим. Зам. 269.

Віддруковано в друк. видавництва Львівського торговельно-економічного університету
79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10. Тел. 244-40-19. e-mail drook@ukr.net
Свідоцтво Держкомітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України
серія ДК № 5149 від 15.07.2016 р.